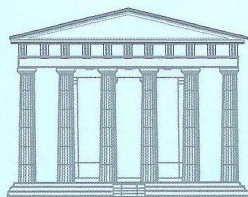

84.4УКРБ
с. 24

Володимир Свідзінський

ТВОРИ

2

ВІДКРИТИЙ
АРХІВ

Володимир Свідзінський

A. Chidiucaru

Український науковий інститут
Гарвардського університету

Інститут Критики

Серія «Відкритий архів»
Нове українське письменство

ВОЛОДИМИР СВІДЗІНСЬКИЙ

ТВОРИ У ДВОХ ТОМАХ

Видання підготувала *Елеонора Соловей*

Критика
Київ 2004

ВОЛОДИМИР СВІДЗІНСЬКИЙ

ТОМ ДРУГИЙ

ПЕРЕКЛАДИ. СТАТТІ. ЛИСТИ

Критика
Київ 2004

Серія «Відкритий архів»

Голова редакційної колегії

Григорій Грабович

Координатор проекту

Степан Захаркін

Володимир Свідзінський

Твори: У двох томах

Том 2

Упорядкування та підготування текстів

Елеонори Соловей

Коментарі

Олени Боряк, Ганни Веселовської, Сергія Іваненка,

Елеонори Соловей, за участі Лариси Кислюк

Відповідальний редактор

Віктор Дудко

На фронтиспісі: Володимир Свідзінський.

Середина 1920-х років. Харківський літературний музей

Видання побачило світ завдяки фінансовій підтримці
Українського наукового інституту Гарвардського університету

ISBN 966-7679-51-9

ISBN 966-7679-53-5 (том 2)

© Володимир Свідзінський, спадкоємці, 2004

© Елеонора Соловей, упорядкування
та підготування текстів, 2004

© Олена Боряк, Ганна Веселовська,
Сергій Іваненко, Елеонора Соловей,
коментарі, 2004

© Видавництво «Часопис „Критика“», 2004

П Е Р Е К Л А Д И

ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ І ДРАМАТУРГІЇ

Гесіод

З ПОЕМИ «РОБОТИ І ДНІ»

ПАНДОРА

Скрили безсмертні від смертних джерела життя. А то легко
Можна було б чоловікові протягом дня роздобути
Стільки, що мав би на рік споживати, не знаючи злиднів.
Зараз над огнищем димним стерно почепив би він зайве
І перестали б робити воли та мули терплячі.
Тільки ж Кроніон ховає поживність від людського роду,
Гнівний за те, що його одурив Прометей хитродумний.
Саме тому і придумав він людям згубливі турботи...
50 Взявши вогонь, заховав. Але син Іапета відважний
Знов його вкрав для людей у премудрого Зевса,
Скривши в порожній тростинці від Зевса, що бавиться громом.
Гнівно промовив до нього Кроніон, що хмари громадять:
«Син Іапета, за всіх найздібніший на вигадки хитрі!
Радий ти дуже, що викрав огонь, обдуривши мій розум,
На превелике нещастя собі й поколінням майбутнім.
Замість вогню я пошлю їм біду! І нехай тоді нею
Тішаться в серці своєму і власну долю полюблять!»
Мовивши так, засміявся родитель безсмертних і смертних
60 Славному дав він Гефесту наказ, щоб той якнайшвидше
Землю змішав із водою, поклавши всередину людський
Голос і міць і з лиця уподібнивши вічним богиням
Красної дівчини постать принадну. Афіні казав він
Різних мистецтв научати, щоб ткала прегарні тканини,
А золотій Афродіті круг чола її розіляти
Любість, і болісну хіть, і гризоти, що тіло з'їдають.
Ще і гінцеві Гермесу, аргусовбивці, розум собачий
В неї велів він покласти й навички крутійської вдачі.
Так говорив — і безсмертні послушали владаря Зевса.
70 Чинячи волю Кроніда, славетний кульга обоногий
Зараз зліпив із землі соромливої дівчини образ,
Підперезавши її, красно вбрала богиня Афіна;

Диви Харіті й владарка Пейто начепили на неї
 Щирого злата намисто, а Гори розкішноволосі
 Всю її постать кругом весняними квітками прибрали.
 Діва Паллада сама приладнала прикраси на тілі.
 Аргусовбивця, гонець, наостанку поклав їй у груди
 Мову облесну, всілякі омани і вдачу крутітьську,
 З волі Кроніда, що тяжко громами гуркоче. Ще й голос
 80 Дав оповісник богів і назвав ту він жінку Пандора,
 Кожен-бо з тих, хто живе повсякчас на високім Олімпі,
 Даром її дарував хлібоїдному людству на горе.
 Здійснивши намір жорстокий, придуманий людям на згубу,
 Бистрого вісника, аргусовбивцю, до Епіметея
 Батько богів посилає свій дар одвезти. І забувся
 Епіметей, як йому Прометей говорив, щоб ніколи
 Від олімпійського Зевса не брати дарунку, а конче
 Все відсилати назад, щоб не сталося людям нещастя.
 Взяв він той дар, та й тоді вже побачив, що лиха здобувся.
 90 Перше, давно, на землі проживали людські покоління,
 Жодного лиха не знавши, не знавши важкої роботи,
 92 Ані хвороб неприємних, що людям загибель приносять.
 94 Покришку скриньки велику піднявши, та жінка всі біди
 Порозпускала і людям великі вчинила скорботи.
 Тільки надія одна усередині скриньки, в міцному
 Домі своєму лишилась, не встигши пурхнути назовні.
 Перше-бо того Пандора накинута покришку скриньки
 З волі егідодержавного Зевса, що хмари громадить.
 100 Напасті інші без ліку кругом поміж нами блукають,
 Повно-бо їх на землі, та й на морі великому повно.
 Слабості всякі між люди і вдень, і вночі без зазову
 З власної волі приходять, приносячи смертним нещастя
 В тиші великій, не дав-бо їм голосу мудрий Кроніон.
 Отже, не може ніхто ухилитись від присуду Зевса.

ОПОВІДАННЯ ПРО П'ЯТЬ ПОКОЛІНЬ

Спершу безсмертні божеве, що їх на Олімпі домівка,
 110 Рід золотий утворили людей, надарованих словом.
 Рід цей тоді існував, як владикою неба був Кронос.
 Люди жили ті, як боги, безсумні і світлі душею,
 Як від тяжкого труда, так від горя далекі однако.
 Старість до них не зближалась. Могучі на руки й на ноги,
 Завжди на учтах вони веселились, не відавши лиха,

А помирали, як сном опановані. Всяке добро їм
 Дане було на пожиток. Без оранки поле родюче
 Їм дарувало плодів рясноту. Лиш по власній охоті,
 В мирності серця робили вони, на всі блага багаті,
 120 Власники стад незліченних, сподобні богам невмирущим.
 Час надійшов і покрила земля покоління щасливе.
 З тої пори його люди, з ізволу великого Зевса,—
 Духи добра на землі і захисники смертного роду.
 Все наглядаючи пильно: і правду, й несправедні вчинки,
 Скрізь по землі вони ходять, одягнені легким туманом.
 Дано їм право царське — роздавати нам всяке багатство.

Гірше багато від першого друге людей покоління —
 Срібне — створили богове, що їх на Олімпі домівка,
 На золоте неподібне ні вродою тіла, ні духом,
 130 Сотню-бо років при неньці турботній, під доглядом дбалим,
 Хлопчик її виростав, безпомічний у рідному домі.
 Як же до літ молодих і до розуму врешті доходив,
 Жив після того недовго, велике приймаючи горе,
 З власної своєї провини. Ніколи-бо гордошам буйним
 Впину ті люди не знали, богам не хотіли служити,
 На земляних вівтарях учиняючи жертви блаженним,
 Як земнородним годиться, як звичай існує. Кроніон
 Скрив під землею те плем'я, угніваний тим, що пошани
 Не віддавали блаженним богам, олімпійським владикам.
 140 Отже, і це покоління безгранна земля погинула.
 Смертні тепер називають їх родом підземних блаженних;
 Хоч вони по ряду й другі, одначе так само в пошані.

Знов же і третє коліно людей, надарованих словом,—
 Мідне — Кроніон створив, не подібне до срібного зовсім.
 Із ясенів появились ті люди. Страшні і могуті,
 Сіяли горе й насильство, Арееве діло робили.
 Хлібом не з зерна живились, душею твердіші за кремій,
 Хмурі й суворі. Велика була їх потуга. З плечей їм
 Руки над тілом міцним нездоланної сили зростали.
 150 Мідна була у їх зброя, доми побудовані з міді,
 Міддю й робили усе і не знали за чорне залізо.
 Тільки ж погинули й ці від кривавих незгод та усобиць.
 В дім навісний льодового Аїда зійшли безнайменно.
 Отже, хоч вельми страшні видавались, а чорної смерти
 Не примогли увійти і позбулись блискучого сонця.

Слідом за тим, як покрилось і це покоління землею,
 Знову ще інше, четверте, створив на землі хлібородній
 Батько Кроніон, владар, — справедливе і лучче від інших —
 Рід божественний славетних героїв, що їх наші предки
 160 На неосяжній землі величали колись півбогами.
 Люта війна і страшні бойовища звели їх зо світу.
 Часть їх на Кадмовім полі лягла коло Теб сімворітних,
 Як за Едіпові вівці війна учинилась між ними.
 Інші в крутих кораблях над безоднями млистого моря
 В Трою походом пішли задля кучерів красних Єлени.
 Там у кривавих боях і спобігла їх смерть поневільна.
 Решту осібно від смертних, життя і домівку їм давши,
 168 Зевс оселити призволив над гранями земного світу.
 170 Там і понині живуть, острови населивши блаженних,
 Близько глибоких пучин Океану, безсумні душою,
 Щасні герої. Там щедро їх зерном, солодшим від меду,
 Тричі на рік надаряє квітуще зарідливе поле.
 Нащо ж судилося жити мені серед п'ятого роду?
 Чом я раніш не помер або чом не родився пізніше.
 Нині-бо плем'я ествує залізне. Ні вдень, ані вночі
 Не припочити йому від труда, не позбутися смутку.
 Доли не має. Турботи тяжкі від богів йому дані.
 Правда, до злого і тут прилучилось добро. Бо Кроніон
 180 Згубить і це покоління людей, надарованих словом,
 Як у рождених дітей сивина забіліє в волоссі.
 Поки ж те буде, нема односердя між батьком та сином,
 Гостю немилій господар, товаришу давній товариш,
 Навіть не дружні брати між собою, як перше бувало.
 Хутко безчестити стануть ці люди батьків староденних,
 Вже-бо й тепер їм не раз домовляють образливим словом.
 Горе злосливим. Забулись небесної помсти. Не знають
 Дяку належну віддати батькам за труди виховання.
 З злости один на одного готові губити отчину.
 190 Не полюбляють людей незрадливої присяги. Мужі
 Праведні й добрі в погорді у них, а злочинця шанують.
 Правого суду далекі, стида не плекають у серці.
 Гірший і луччого мужа до зла і неслави призводить
 Словом лестивої мови, олживого свідчення словом.
 Заздрість несила між людьми нещасними з зойканням диким,
 З повним ненависті зором блукає, радіючи злому.
 Десь недалеко той день, що з землі на вершину Олімпу,

Вроду прекрасного тіла укривши під одівом білим,
 До нестертельного роду простуючи, кинувши людство,
 200 Стид віддалиться і честь, і самі лиш остануться біди
 Смертним рожденцям землі, і не буде на муки поради.

ПОРАДИ

Персе, візьми до душі й якнайкраще розваж моє слово:
 Слухайся голосу правди та й думки не май про насильство,
 Цей-бо закон для людей встановив олімпієць Кроніон:
 Риби, і звірі, і птиці крилаті нехай безборонно
 Нищать себе й поїдають — немає-бо правди між ними.
 А чоловікові правду він дав, найкоштовніше благо.
 280 Хто, усвідомивши правду, її привселюдно шанує,
 Щастя дає тому Зевс, що далеко сягає очима.
 Як же хто, свідчачи, каже неправду й клянеться брехливо,
 Той справедливість порушив, самого себе загубивши.
 Після такого й нащадки лишаться у світі нікчемні,
 Хто присягає правдиво, у того й нащадки величні.
 Мисливши щастя тобі, я скажу, нерозсудливий Персе,
 Навіть громадою легко дійти до пороку лихого.
 Рівні до нього стежки, та й оселя його недалеко,
 А добродесність від нас безсмертні боги відділили
 290 Потом рясним: і стрімка, і висока до неї дорога,
 Ще й грудувата спочатку, та скоро досягнеш верхів'я,
 Стане легкою здаватись дорога, важка попереду.
 Той є найкращий за всіх, хто в кожному ділі своєму
 Сам собі раду дає, вибираючи завжди найкраще.
 Рівно шаную й того, хто слухняний на добру пораду.
 Хто ж ані сам не зміркує нічого, ні іншого слову
 Дати увагу не хоче, той зовсім нікчемна людина.
 Не забувай же мого заповіту, роби, не лінуйся,
 Персе, нащадку богів, щоб на тебе довічну ненависть
 300 Голод поклав, а Деметра у краснім вінку полюбила,
 Щедра богиня, та й збіжжям твоєю виповняла стодолу.
 Голод-бо завжди товариш тому, хто не хоче робити.
 Люди й безсмертні однако ненавидять тих, хто в неробстві
 Вік проживає, подібно до трутнів, позбавлених жала,
 Що, не працюючи, бджіл працьовитих з'їдають роботу,
 Хай тобі приязно буде добром невеликим рядити,
 Щоб своєчасно стодоли твої виповнялися хлібом.

Все нам робота дає — і великі отари, й багатство;
 Схочеш робити, то будеш багато миліший і людям
 310 Та і безсмертним богам; бо ненависні їм — хто не робить.
 Жодна робота не чинить ганьби, лиш неробство ганебне.
 Труд тобі хутко на заздрість ледачим добуде багатство,
 А за багатством услід і достойність, і шана приходять.
 Станеш ти богові рівний. Отже, найкраще для тебе,
 Як, від чужого добра одвернувши засліплений розум,
 Будеш трудом добувати поживність, як я тобі раджу.
 Стид неприємний іде невідступно услід за убогим,
 Стид, що людині й безжалісно шкодить і дуже корисний.
 Стид біднякові судився, відвага властива багатим.
 320 Краще майно богодане, ніж те, що грабунком узяте.
 Хто собі блага великі одвертим насильством захопить
 Або здобуде лихим язиком, як це часто буває
 З тими, у кого жадоба користі затемнює розум,
 Даний людині, а стид відганяє від серця безстидство, —
 Легко безсмертні того потьмарять, розхитають достаток
 У чоловіка такого, й недовго він буде багатий.
 Горе так само й тому, хто зло заподіє чужинцю
 Або людині, що захисту просить, хто ступить на ложе
 Рідного брата з подружжям його беззаконство чинити,
 330 Хто в недоумстві сліпому покривдить сиріт малолітніх,
 Хто свого батька старого, вражаючи словом ганебним,
 Буде сварити на злому порозі похилого віку.
 Сам-бо Кронід на такого гнівитися буде та й кінче
 Кару на нього тяжку накладе за несправедні вчинки.

ХЛБОРОБСЬКА РОБОТА

Добре вважай, коли вперше ти крик журавлиний почуєш,
 Що з висоти, із-за хмар аж, щороку до нас долітає.
 450 Знак подає він орати, віщує зими дощової
 Хмарну добу і хапає за серце людей безвольних.
 Дома у себе годуй у ту пору волів круторогих.
 Слово не тяжко сказати: «Позич паровицю, сусідо».
 Та й відказати не тяжко: «В роботі моя паровиця».
 Інший, рна умисли бистрий, говорить: «Зіб'ю собі воза».
 Дурень, того і не знає, що в возі надоби багато,
 Треба його наперед заготовити й скласти удома.
 Тільки настане пора, що до оранки люди беруться,

Хвилю збиває на морі, реве по полях і дібровах.
 Безліч високогіллястих дубів і розпашистих сосен
 510 Він, налетівши раптово, валяє на землю родючу
 В гірських улогах — і стогону повен весь ліс незліченний.
 Скулені звірі, хвости підбравши під себе, трясуться,
 Навіть такі, що їх хутро щитить. Бо їх протинає
 Холодом вітер жалкий, хоч які волохаті їм груди.
 Навіть крізь шкуру вола він проходить: нема йому стриму.
 Кіз довгошерстих проймає! І тільки овечим отарам
 Сила Борея не шкодить. бо дуже густа на них вовна,—
 Сила, що й діда старого здолає моторним зробити.
 Не протинає він також і дівчини ніжного тіла.
 520 Вдома в ту пору вона застається, біля милої неньки,
 Ще не плакаючи в думці тривог золотої Кіпріди.
 Добре обмивши м'яке своє тіло і маслом натерши,
 Мирно в далеких покоях лягає вона спочивати.
 В дні зимові, коли в темнім дому, в непривітній оселі
 Сумно безкостий сидить і сам собі ногу глодає.
 Сонце йому не покаже, куди вирушати на лови,
 Сонце мандрує тоді над містами й далеким народом
 Чорних людей, а панеллінам — рідко коли засяє.
 Всі лісові населенці, рогаті й безрогі, однако,
 530 Зуба не зводячи з зубом, ховаються в темрявих пущах
 Та по глибоких байраках — одна їм турбота на думі:
 Десь у норі земляній або в скельній печері безпечний
 Захисток мати. А люди блукають тоді, як триногий:
 Спина їм прикро надламана, очі понурені в землю,
 Смутно блукають, як він, уникаючи білого снігу.
 Радив би я в тій порі, щоб від холоду тіло укрити,
 Плащ надягати м'який, а під нього хітон довгополий,
 Добре підбитий густим пітканням по звичайній основі.
 В них одягайся тоді, щоб волосся тобі не тремтіло
 540 І не дибилось на тілі твоїм, настобвурчене прикро.
 Ноги у чоботи взуй із шкури вола, що убитий,
 Тільки до міри зроби і всередині виклади повстю.
 Шкури козят-перваків, коли стане робитися зимно,
 Добре воловими жилами сам позшивай, щоб на спину
 Мати вкриття від дощів. А на голову справ собі шапку
 З теплої повсті, пошиту до діла, щоб вуха не мокли.
 Ранки холодні в той час, як Борей упадає на землю.
 Ранками з зірного неба додолу на ниви щасливих
 Сходить туман хлібодайний, віщуючи добре поліття.

- 550 З рік, що течуть безнастанно, насичений повно водою
 І понад землею високо піднесений вітром бурхливим,
 Іноді дасть він надвечір дощу, а буває, що й зникне,
 Як із Фракії повіє Борей, наганяючи хмари.
 Ти до туману роботу справляй, і вертайся додому,
 Не обняла щоб тебе коли-небудь та мряка небесна.
 Не замочила вбрання, не покрила вологою тіла.
 Май осторогу раз в раз, бо той місяць найтяжчий за цілу
 Зиму; тяжкий для людей він, тяжкий для дрібної худоби.
 Вистачить паші волам половини тепер, але людям
 560 Збільшену пайку давай — допоможуть в тім ночі великі.

ЛІТО

- В часі, коли зацвітає будяк і, на дереві сівши,
 Безперестанно і густо з-під крил тріскотющих цикада
 Ле свою пісню дзвінку серед м'ясної літньої спеки, —
 Кози бувають найгладші, вино здається найлуччим,
 Повні жадання жінки, чоловіки украй нездолящі.
 Тяжко їм Сіріус лютий коліна і голову сушить,
 Аж пов'яває все тіло. Тепер відпочинь супокійно
 І в холодку під скалою біблійським вином покріпись.
 590 Доброго хліба візьми, молока від кози молодой,
 М'яса шматок від телиці, що паслася в лісі на брості,
 Або з козят-перваків. І все вином пломенистим
 У холодку запивай, вдовольняючи серце їдою,
 До пружокрилого вітру Зефіра лице обернувши
 Та до ясного ручаю, що вічно біжить на долину.
 Тільки вино на три чверті розводити треба водою.
- Скоро почне Оріон убиватися в силу, негайно
 Слугам скажи молотити священний ужинок Деметри
 На уторованім добре току, де вітри провівають.
 600 Зерно як слід перемиряй, тоді позсипай його в станви,
 А як готові запаси дома усі поскидаєш,
 Я би порадив безхатнього сторожа взяти й бездітну
 Наймичку — клопіт важкий, як у хаті слуга з немовлятком,
 Пса-гострозуба дістань та й не жалуй його годувати,
 Хай стереже він тебе від такого, що вдень спочиває.
 Сіна й полови собі наноси, щоб було до нового
 Мулам твоїм та волам. А потому хай слуги спочити
 Малим колінам дадуть і з волів поскидають їх ярма.

ПОРАДИ МОРЕПЛАВЦЕВІ

Може, бере тебе хіть по бурхливому плавати морю,
 То пам'ятай: як жахна Оріонова сила скидає
 620 З неба Пляяд і вони потавають у море туманне,
 Сильно тоді починають усякі вітри буйнувати.
 Отже, в той час не держи корабля на похмурому морі.
 Припам'ятай мою раду й роби на твердим суходолі.
 Витягни з хвиль корабель, обклади його міцно камінням,
 Щоб не упав він від сили вогкої навального вітру.
 Затичку в дні відоткни, бо згниє він від зливи Кроніда.
 Снасті гарненько полагодь усі, позанось їх додому
 І, позгортавши, сховай корабля мореплавного крила.
 Зроблене міцно стерно почепи над димливим багаттям
 630 Та й дожидай, поки прийде на плавання добра година.
 Бистре судно тоді в море стягни, наладує його кладдю.
 Тільки такої бери, щоб додому з прибутком вернутись.
 Так і наш батько чинив, нерозсудливий Персе, як плавав
 На кораблі по морях, добуваючи чесно зарібок.
 Так і сюди він прибув по широкопросторому морю
 На чорнобокім судні, еолійську покинувши Кіму.
 Не від дозвілля, добра чи багатства відтіль утікав він,
 Тільки від бідності злої, що людям Кронід посилає.
 Край Гелікона осів він у Аскрі, злиденній слобідці,
 640 Прикрій взимі, неприємній улітку, немилій ніколи.
 Отже, зятям собі добре, мій Персе, що в кожному ділі
 Треба вважати на час, а найбільше за все — в мореплавстві.

ВИБІР ЖІНКИ

Зрілим ти станеш коли, то веди в свій будинок дружину,
 До тридцятьох як років небагато тобі залишилось
 Чи недалеко за них перейшов — саме час цей для шлюбу;
 Жінка хай зріє чотири, на п'ятому ж році йде заміж.
 Діву в дружини бери, щоб її ти навчив поведінки;
 700 Ту вибирай переважно, до тебе живе що найближче;
 Добре раніш розпитай, не сміялись сусіди щоб з тебе.
 Кращого, звісно, мужчині за жінку немає нічого
 Добру, проте і немає вже гіршого лиха за жінку,
 Що похлілива, така-бо його, хоч який він кремезний,
 Палить без огнища, навіть і в старість жене передчасну.

Аристофан

ХМАРИ

(423 до н. е.)

ДІЄВІ ОСОБИ

Стрепсіад.
Фідіппід, його син.
Ксантій, раб Стрепсіада.
Учні Сократа.
Сократ.
Хор Хмар.
Правдивий довід.
Неправдивий довід.
Пасій, позикодавець.
Свідок Пасія (без промов).
Аміній, позикодавець.
Херэфонт.

Дія відбувається в Афінах.

На сцені два будинки — Стрепсіада і Сократа.

*Ранок. Стрепсіад і Фідіппід дримають на ганку дому Стрепсіада.
Стрепсіад прокидається.*

Стрепсіад

Ой-ой, ой-ой!
О, Зевсе-царю, що за нескінченна ніч!
Невже ніколи не почне зорятися?
Давно я чув, як півні кукурікали!
Раби хропуть. Раніше не було б цього.
От клятві війни, скільки бід накоїли!
Уже й слугу не вільно нам приборкати!
А цей молодчик бравий спить без просипу
Всю ніч, та тільки раз-у-раз попукує

¹⁰ Крізь сон, п'ятьма кожухами обгорнений.
Ану, давай і ми заснем, закутавшись.

(Мовчання.)

От горе — не береться сон. Їдять мене
Видатки, паша, ясла та борги мої.
А все синочок винен. Запустивши чуб,
Гарцює верхи, править колісницею,
Про коней снить. А я... я гину з розпачу,
Як місяць наближає термін виплати.
Борги ростуть. (Викликає слугу.)

Гей, хлопче, посвіти мені

²⁰ І дай-но книжку. Хочу подивитися,
Кому я винен, та лихву обчислити.
Ну, що я винен? (Читає.) «Пасію дванадцять мін».
Ге! Пасію дванадцять мін? За віщо це?
«За вороного скакуна». Нещасний я!
Бодай мені був ворон очі виклював!

Фідіппід

(крізь сон)

Філон, лукаво не мотайсь! Пряміш бери!

Стрепсіяд

От, от воно, те лихо, що згубило нас!
Йому верзуться перегони й сонному.

Фідіппід

(так само)

Багато ще кінців тобі лишилося?

Стрепсіяд

³⁰ Ге! батькові уже кінця доїхав ти.
Який же борг спіткав нас після Пасія?
«Три міни на колеса від Амінія».

Фідіппід

(так само)

Візьми коня додому та почисть його!

Стрепсіяд

Мої достатки ти почистив здорово.
Від позвів не обтріпаюсь.
Добро моє опишуть за проценти.

Фідіппід

(прокинувшись)

Батьку, що тобі?

Чого бурчиш? Ворочаєшся цілу ніч?

Стрепсіяд

Гризе мене якийсь демарх у постелі.

Фідіппід

Не химеруй. Мені ще спати хочеться.

Стрепсіяд

То й спи собі. А тільки знай: борги мої

40 Колись усі спадуть тобі на голову.

Ох!

Хай згине клята сваха, що намовила

Мене з твоєю матір'ю дружитися.

Я на селі так безтурботно жив собі

Полегаєм, неробою, валякою

Серед овець, оливок та роїстих бджіл;

Та, сам селюк, за жінку взяв племінницю

Мегаклову, побрався з городянкою,

Як та Койсіра, гордою та пишною.

От стали спати вдвох; від мене вовною

50 І дріжчами смерділо і добробутом,

Від неї пахло миром, поцілунками,

Видатками, шафраном, Афродітою.

А вдалась роботяща. Знай, мотала все

Та пряла. Я їй драний плащ показував

І говорив: прядеш ти тонко, жіночко!

Слуга

Немає більш олії у світильнику.

Стрепсіяд

Ого! Ну і пияка цей світильник твій!

Ходи, поб'ю.

Слуга

А то ж за віщо битимеш?

Стрепсіяд

За те, що ти такий товстенний гніт узєв. —

60 От після того син цей народився в нас,

У мене тобто і дружини чесної.

Тоді взяли ми за ім'я сваритися.
Вона коня тулила все до імени,
Щоб був Ксантіпп, Харіпп чи Калліппід — отак.
Я Фідонідом звати хтів, по дідові.
Довгенько сперечались ми та й врадили
Нарешті Фідіппідом сина кликати.
Вона малятко пестила: «Ось виростеш,
Та в пурпурі, як дядько, колісницею
70 До міста будеш їздити». А я казав:
«Ось виростеш, та в горах кози пастинеш,
Як батько твій, цупкий кожух накинувши».
Та слів моїх синочок не послухався,
І гинем ми від кінської пропасниці.
Всю ніч сьогодні думав я та й видумав
Чудовий спосіб лихові зарадити;
Коли умовляю сина, ми врятовані.
Але спочатку треба розбудить його.
Легенько розбудити постараюся.
80 Синочку, Фідіппідик мій!

Фідіппід
Чого тобі?

Стрепсіад
Ходи-но поцілуй мене та руку дай.

Фідіппід
На. Або щоб?

Стрепсіад
Скажи, мене ти любиш, ні?

Фідіппід
Люблю. Клянуся Посейдоном-кінником.

Стрепсіад
Ой, що тобі? Ні, ні, не треба кінника.
Цей бог усіх пригод моїх причиною.
А як мене на правду щиро любиш ти,
Послухай, сину, батька.

Фідіппід
В чім послухати?

Стрепсіад
Переверни своє життя навиворіт

Та йди учитись, де тобі пораджу я.

Фідіппід

90 А саме?

Стрепсіад

Але зробиш ти?

Фідіппід

Авжеж зроблю,

Клянуся Діонісом.

Стрепсіад

Ну, то глянь сюди.

Ти бачиш там маленький дім і дверчка?

Фідіппід

Ну, бачу, тільки що ж у нім цікавого?

Стрепсіад

А це ж мисливня для високих розумів.

Живуть там дивні люди. Запевняють бо,

Що небо — горно, що воно довкола нас,

А ми у тому горні — начеб вугілля.

Коли хто грошей дасть їм, то навчатъ вони

Словами побивати навіть правого.

Фідіппід

100 Та хто ж вони?

Стрепсіад

Не знаю добре імені,

Глибокодуми, люди дуже доблесні.

Фідіппід

А, чув я, знаю. Шахраї, дурисвіти,

Босота сухоребра. В товаристві тім

Сократ бездомний, і при ньому Херефонт.

Стрепсіад

Цить, цить, мовчи! Не говори таких дурниць.

Коли тебе турбує статок батьківський,

Пристань до них, їзди зречися кінної.

Фідіппід

Ні, свідчусь Діонісом. Хоч даруй мені

Усіх за раз фазанів Леогорових.

Стрепсія д

110 Тебе благаю! Хлопчику, коханий мій!
Піди повчися.

Фідіппід

Та чого учитися?

Стрепсія д

Дві мови є у тих людей, розказують;
Одна правдива, друга гірша. От я чув,
Що тая друга мова, гірша нібито,
І кривді перемогу дасть над правдою.
Отож, коли кривої мови вивчишся,
З усіх боргів, що ти мене призвів до них,
Я не віддам нікому ані шеляга.

Фідіппід

120 Не згоден. Як я покажуся вершникам —
Пожовклий, помарнілий? Буде стид мені!

Стрепсія д

То знай: тепер ні твій гнідан, ні дишельний,
Ні ти у мене хліба не дістанете.
Тебе з господи геть до лиха вижену.

Фідіппід

Байдуже! Дядько мій Мегакл не дасть мені
Лишитися без коней. Я до нього йду.
(Іде геть.)

Стрепсія д

130 Ну, що ж? І я, упавши, не лежатиму.
Ось помолюсь та й сам піду учитися
В мислильню ту. О, горе, горе! Як мені,
Старому, недотепному, забудькові,
Збагнути всі ті тонкощі та мудрощі?
Та треба йти. Не буду більше дятися.
Постукаю у двері. Хлопче, хлопчику!
(Стукає.)

Учень

(виходить)

Іди до лиха! Хто дверима торгає?

Стрепсіяд

То я, з Кікінни Стрепсіяд, Фідона син.

Учень

Ти неук, Зевсом свідчусь! Нерозважливо
Копнув у двері та й заставив скинути
Таку глибоку думку до народження.

Стрепсіяд

Пробач! Я не тутешній; на селі живу.
Та про який ти повідаєш викидень?

Учень

¹⁴⁰ Це тільки учням знати дозволяється.

Стрепсіяд

То говори, не бійся. Я ж бо й сам сюди
Прийшов на те, щоб засягти науки в вас.

Учень

Скажу, але нікому не звіряйся з тим.
Недавно Херефонта спитав Сократ:
На скільки ніг блошиних стрибоне блоха?
Бо, бач, блоха вкусила Херефонта в ніс
Та й скочила Сократові на голову.

Стрепсіяд

І як він зміряв?

Учень

Дуже хитрим способом.

¹⁵⁰ Віск розтопивши, взяв блоху і ніжками
У талий віск легенько занурив її.
Як віск затверд, зросли на ніжках капчики.
Він скинув їх і відстань скоку виміряв.

Стрепсіяд

Великий Зевс! О, що за винахідливість!

Учень

А що ж би ти сказав про іншу вигадку
Сократа?

Стрепсіяд

Про яку? Ну, розкажи мені.

Учень

Колись сфеттієць Херефонт спитав його,

Якої думки він про комариний спів:
Гуде комар кишками чи горлянкою?

Стрепсіяд

І що ж відрік про комара учитель ваш?

Учень

160 Він нам повів, що комарине черево
Вузеньке. Через це повітря напруго
Іде крізь нього просто в зад до отвору.
Зустрівши у відхіднику розширення,
Воно з гучним вихоплюється бренькотом.

Стрепсіяд

Виходить, комариний зад — то сурмочка?
Щасливий тричі кишковий дослідувач!
Ну, певна річ, позбутись позву — іграшка
Тому, хто знає комарині нутрощі.

Учень

170 А раз блискуча думка через ящірку
Загинула.

Стрепсіяд

То як так? Розкажи мені.

Учень

Вночі спостерігав він рухи місяця;
То як дивився вгору, рот роззявивши,
Його з покрівлі обкаляла ящірка.

Стрепсіяд

Сократа обкаляла! Ну і ящірка!

Учень

А вчора ми не мали що вечеряти.

Стрепсіяд

І як же розстарався він поживності?

Учень

Зайшов в палестру, стіл посипав попелом,
Узяв рожен, поволі зігнув його,
Як циркуль... та й поцупив м'ясо жертовне.

Стрепсіяд

180 Чого ж ми ще Фалета вихваляємо?
Мерщій, мерщій мислильнію відчини мені

І покажи Сократа хитромудрого.
Душа горить учитись. Відчиняй скоріш!
(Двері відчиняються; видно учнів Сократа.)
Геракл, владико! Звідки ці страховища?

Учень

Ти здивувався? Ким тобі здались вони?

Стрепсіяд

Лаконцями; що ми забрали в Пілосі.
Чого вони так пильно в землю дивляться?

Учень

Шукають під землею...

Стрепсіяд

Часнику, либонь?

То не турбуйтеся. Я натрапив місечко,
¹⁹⁰ Де дуже гарний і великий родиться.
А ті для чого так понагиналися?

Учень

Спостерігають морок, що під Тартаром.

Стрепсіяд

А нащо зад їм догори обернений?

Учень

Вивчає самостійно астрономію.

(До учнів, що вийшли були.)

Та увійдіть, щоб вас він не побачив тут.

Стрепсіяд

О, ні ще, ні ще! Хай вони зостануться;
Я хочу розказати їм діла свої.

Учень

Коли ж бо їм суворо заборонено
На вільному повітрі довго бавитись.

Стрепсіяд

(показуючи на наукове приладдя.)

²⁰⁰ Богами заклинаю: що це? Поясни.

Учень

Гаразд. Це астрономія.

Стрепсіяд

А там ото?

Учень

То, друже, геометрія.

Стрепсіяд

На щоб вона?

Учень

А мірять землю.

Стрепсіяд

Ту, що ділять жеребом?

Учень

Та ні ж бо, землю взагалі.

Стрепсіяд

Чудова річ!

Корисна дуже нашому народові.

Учень

А осьде карта всесвіту. Поглянь же. От
Афіни.

Стрепсіяд

Що ти кажеш? Не повірю я:
Не видно тут присяжних засідателів.

Учень

Не сумнівайсь, бо це на правду Аттіка.

Стрепсіяд

210 Мое село Кікінна теж позначене?

Учень

А ось воно. А це Евбея. Бачиш ти,
Яка велика й довга простягнулася?

Стрепсіяд

Егеж! Це ми її з Періклом витягли.
А де ж тут Лакедемон?

Учень

Де він? От він де.

Стрепсіяд

Так недалеко? Конче постарайтеся
Від нас його деінде пересунути.

Учень

Ніяк не можна.

Стрепсія д
То чекайте напасті.
А хто це там у гамаку гойдається?

Учень

Він сам.

Стрепсія д
Хто сам?

Учень

Сократ.

Стрепсія д

Сократ, чолом тобі!

(До учня.)

220 Ану піди та голосніш поклич його.

Учень

Клич сам, як хочеш. А мені нема коли.

Стрепсія д

Сократ!

Сократику!

Сократ

Чого, зникомий пуроше!

Стрепсія д

Скажи мені, будь ласка, що ти робиш там?

Сократ

Про сонце мислю, в висоті ширяючи.

Стрепсія д

То на богів ти позираєш звисока?

Хіба з землі не краще?

Сократ

Не здолів би ум

Небесні речі зрозуміти правильно,
Коли б не знісся вгору, у високості,

230 І не з'єднався з рідною стихією.

Спостерігаючи небесне із землі,
Нічого не уздрів би я. Жадна земля
До себе притягнула б вільгу розмислу.
Адже те саме діється й з красолою.

Стрепсія д

Що кажеш ти?

В красолю тягне вільгу сила розмислу?

Зійди ж тепер до мене, мій Сократику,

Навчи того, для чого я прийшов сюди.

Сократ

Чого ж ти хтів?

Стрепсія д

Навчитись красномовності.

240 Через борги, через проценти прокляті,

Я гину, пропадаю, на ніщо зійду.

Сократ

Ти як же, необачний, у борги заліз?

Стрепсія д

Згубила кінська хворість ненажерлива.

Навчи ж мене тієї мови, другої,

Щоб не платити лихварям. А я тобі,

Клянусь богами, дам усе, що скажеш ти.

Сократ

Яких богів ти мислиш? Тут боги твої

Шага не варті мідного.

Стрепсія д

То клястися

Залізними грошима, як в Візантії?

Сократ

250 Бажаєш знати безперечну істину

Про божество?

Стрепсія д

Авжеж, як це можлива річ.

Сократ

Хотів би ти зайти в розмову з хмарами,

Що ми вважаєм за богів?

Стрепсія д

Ще й дуже б хтів.

Сократ

Сідай же на оцей тапчан з побожністю.

Стрепсія д

Уже сиджу.

Сократ

Візьми тепер із рук моїх
Вінок.

Стрепсіяд

Вінок? Навіщо він? Ой, страх бере:
Як Атаманта, ви мене заколете.

Сократ

Ні, ні. Ми всім, кого ми вводим в таїнства,
Так робимо.

Стрепсіяд

А що ж я з того матиму?

Сократ

260 Все проникати будеш ти, мов борошно
Дрібнесеньке. Лиш не тремти.

(Посипає Стрепсіяда борошном.)

Стрепсіяд

Не дуриш ти!

Обсипаний, я справді борошняним став.

Сократ

Замовчи, старигане, ні слова не мов, дослухайся

уважно молитви.

(Молиться.)

Вседержителю, царю. Повітря святе, ти, що землю

кругом огортаєш,

Блискотючий і чистий Ефіре, і ви, громоогняні Хмари, богині!

Підійміться, злиньте, свій образ явіть перед

мудрим дослідником неба.

Стрепсіяд

Постривай, постривай! Хай закутаюсь я, бо промокну

під ними, як хлюща.

Бідолаха, чому я хоч шапки не взяв, коли з дому

виходив сьогодні.

Сократ

Закликаю вас, Хмари величні, прийдіть, звідусіль

перед нами постаньте.

270 Чи холодне верхів'я Олімпа-гори обняли ви

осяяним сонмом,

А чи з німфами легкий танок ведете в вертоградах
 отця-Океана,
 Чи то з устя великого Ніла дощу в золоті набираєте жбани,
 Чи в краю меотійському ваше житло, чи на скелях
 Міманта льодистих, —
 Нас почуйте, і жертву прийміте від нас, і радійте
 на наші молитви.

Перша половина хору Хмар
 (ще за сценою)

Хмари довічно-живі!
 Встаньмо, явімося, росяні, легкі, на крилах імлистих,
 Лоно отця-Океана розбурхане
 260 Киньмо, злетімо на гірські високості,
 Лісом одягнені,
 Гляньмо на скелі, що видні іздалеку,
 Гляньмо на ріллі, на ниви зволожені,
 Гляньмо на ріки з безсонним їх журкотом
 І на моря із гримлящим їх рокотом.
 Око ефіру невтомно промінням палає,
 Просторінь сповнена блиску.
 Скиньмо ж тумани, дощами насичені,
 З тіл нестерельних, і оку дозірному
 Всю даймо оглянути землю.

Сократ

О, шановані Хмари, богині святі, ви почули
 мій заклик побожний.

(До Стрепсіада.)

А до тебе долинув їх голос і з ним божественного
 грому ревіння?

Стрепсіад

Перед вами, богині, схиляю чол і бажаю на грім ваш могутий
 Відповісти своїм: так я сильно тремчу, так ви
 тяжко мене настрахали.
 Все одно, чи то буде пристойно, чи ні, а вже хочу
 я бігти до вітру.

Сократ

Облиши свої дотепи й жарти дурні і не строй
 балаганного блазня.
 Стань побожно, мовчи; от, співаючи гімн, наближаються
 світлі богині.

Друга половина хору

(за сценою)

Діви, що дощ даєте!

300 Линьмо в розкішну країну Паллади, навідаймо

Землю Кекропа, славну героями.

Там несказанні містерії й празники,

Там розкриваються

Двері святині для всіх втаємничених,

Там на пошану богам-небожителям

Зносяться храми високобудовані,

Там найсвятіші врочисті процесії,

Гарно уквітчані жертви і учти багаті,

310 Свята влітку і взимку.

Прийде весна — і на ігрищах Бромія

Хорів змагання, буяння веселощів

І музика флейт громозвучних.

Стрепсія д

Ради Зевса, Сократ, розкажи, не потбй, хто ці діви,

чий голос я чую?

Так врочисто й велично співають вони. Я гадаю, що це героїні.

Сократ

Ні, то Хмари, осельниці вічних небес, для лінивих

найвищі богині,

Що ласкаво дарують нам розум тонкий, гостру думку,

уміння змагатись,

Хист плести небувале, привабний язик,

лепетливість і здібність вражати.

Стрепсія д

От чому, коли спів їх зачув я здаля, заширяв,

мов на крилах, мій розум

320 І вже прагне тонких і дотепних розмов про туман і

про тінь від туману,

Хоче бити когось у словеснім бою, протинаючи думкою думку.

Коли можна, будь ласка, як-небудь зроби, щоб я зблизька

на них подивився.

Сократ

Обернися сюди та поглянь на Парнет. Уже бачу,

як сходять поволі

З високостів додолу.

Стрепсія д

Та де ж? Покажи!

Сократ

От надходять густими рядами,

Плинуть плавом по хашах, по диких ярах,

продираються осторонь...

Стрепсія д

Дивно.

Я не бачу нічого.

Сократ

При дверях уже.

(Хор Хмар поволі виходить на сцену.)

Стрепсія д

Аж тепер розбираю потрохи.

Сократ

«Аж тепер розбираю!» Гнилі гарбузи тобі дала природа, чи очі?

Стрепсія д

Бачу, бачу. Шановані! Скільки ж їх тут? Все кругом

заслонили собою.

Сократ

І ти досі на правду не відав про них, не вклонявся

найвищим богиням?

Стрепсія д

330

Присягнуся, що ні. За порожній туман, за росу

та за відпар вважав їх.

Сократ

Присягнуся, що ти помилявся. То знай: це вони

поживляють софістів,

Лікарів, ворожбитів, ошатних нероб, що пишаються перснями

й чубом,

Недотеп, що калічать хоричні пісні,

звіздарів-баламутів, коротше

Поживляють усіх дармоїдів, а ті на пошану їм вірші

складають.

Стрепсія д

Розумію. Оспівують хмари швидкі, що метають

«погибельним громом»,

Стоголового смерча волосся жажне»,
«навіжених вітрів буйнування»,
«Криволапих, розпірених, злих хижаків,
що заблукано плавають в небі»,
Та «навальні заливи із росяних хмар», а за те при обіді й вечері
Уминають і «камбали дивні шматки», і печеню
з «дроздів-співолубів».

Сократ

340 А по-твому ці люди не варті того?

Стрепсіяд

Одного я збагнути не можу:

Коли справді це хмари, для чого тоді на смертних
жінок вони схожі?

Адже зовсім вони не такі.

Сократ

А які ж? Ну, який у них образ по-твому?

Стрепсіяд

Достеменно не знаю. Сказати б я міг, що нагадують
вовну летючу,
Але, Зевс мені свідок, ніяк не жінок. А у цих ще
й носи — подивися.

Сократ

То відкажуй тепер на питання мої.

Стрепсіяд

Говори, відповім тобі зараз.

Сократ

Пригадай, чи не бачив ти інколи хмар, що були б
до кентавра подібні,

До бика, до пантери, до вовка?

Стрепсіяд

Чому ж? І не раз. Ну, та й що, коли бачив?

Сократ

На щоб хоч обернутися можуть вони.
Кучерявого блазня угледять

Із розпусної зграї патлатих гувльвіс, ну,
приміром синка Ксенофанта

350 Та й, глузуючи з буйної пристрасті їх, перекинуться
враз на кентавра.

Стрепсія д

А як Сімон, що краде державне добро, попадеться їм,
що вони зроблять?

Сократ

Виявляючи хижу природу його, перетворяться раптом на вовка.

Стрепсія д

Розумію. Учора гладкий Клеонім, що позбувся щита,
перестрів їх;
Боягуза уздріли вони та й ту ж мить полохливими
зайцями стали.

Сократ

А сьогодні спіткали Клісфена і от поробились жінками,
як бачиш.

Стрепсія д

О високі цариці! Чолом вам, чолом! Якщо ваші уста коли-небудь
Розтулялись для смертних, то дайте й мені
божественного голосу чути.

Провідниця хору

(на сцені, яку хор уже не залишає надалі
аж до кінця комедії)

Наш привіт тобі, діду, збудь-віку старий,
що прийшов красномовства учитись,
І тобі, проповіднику мудрих дурниць. Розкажи нам,
чого ти бажаєш.

360 Так охоче нікого не слухаєм ми з мудролюбців сучасних.

Лиш Продік

Нам приємний ученістю й бистрим умом, а тебе ми
за те полюбаєм,
Що ти ходиш по місту величний, на всіх поглядаєш
зневажливо, скрива,
Що ти босий, що терпиш усяку біду і що гордий
на нашу прихильність.

Стрепсія д

Що за голос, о земле! І святість у нім, і високість,
і дивна врочистість!

Сократ

Пам'ятай же: самі лиш вони — божества, усе інше —
бридня і неправда.

Стрепсія д

Ну, а Зевс? Заклинаю землею, скажи: нам не бог
уже Зевс-олімпієць?

Сократ

Що за Зевс? Перестань торочіти дурне. Адже Зевса нема.

Стрепсія д

Що ти кажеш!
Ну, а хто ж посилає нам з неба дощі?
Поясни мені це щонайперше.

Сократ

Та, звичайно, вони. Безперечні тобі навести на те докази можу.
370 От скажи, чи ти бачив де-небудь, щоб Зевс задошив над
землею без хмари?
А тим часом чому б не дощити йому і при ясному небі? Подумай!

Стрепсія д

Аполлон мені свідок, розумні слова! Ти чудово
довів свою думку.
А я думав, що Зевс і на правду таки відливає крізь
сито небесне.
Розтолкуй же тепер, хто над нами гримить,—
я від грому тремчу нестяменно.

Сократ

Та вони ж і гримлять, обертаючись.

Стрепсія д

Як? Розкажи, ти не відаєш страху.

Сократ

Коли дуже води наберуться вони, і почнуть посуватися звільна,
І набрякнуть дощем, то від тої ваги мимоволі звисають донизу,
А тоді налучають одна на одну, розриваються
й тяжко гримочуть.

Стрепсія д

Але хто ж, я питаюся, рух їм дає, чи не Зевс,
олімпійський владика?

Сократ

380 Та ніякий не Зевс, тільки вихор.

Стрепсія д

Дивись! І на думку мені не спадало,

Що немає вже Зевса, що Вихор якийсь замість нього
царює над світом.
Але ти ще нічого мені не сказав про гудіння і тóрохи грому.

Сократ

Неуважно ти слухаєш. Я повторю: коли хмари
набрякнуть водою,
Одна óдну штовхають вони і тріщать від великої щільності
й тиску.

Стрепсіяд

І ото б я повірити мав!

Сократ

Поясню на самóму тобі, якщо хочеш.
Коли ти наїдаєшся в свято рубців, пригадай,
не зчиняється нелад
У твоїм животі і не вуркає він від раптового бистрого руху?

Стрепсіяд

Аполлон мені свідок, аби лиш поїв, то й гнівiться
й страшенно бурує;
Проклятуцi рубцi вигримляють як грiм, безунавно
кавчать і клекочуть.

³⁹⁰ Напочатку, щоправда, легенько: пап-пáкс,
а тоді голосніше: па-пáп-пакс,
А коли я вже згодом до вітру біжу, то як хмари гримлять:
па-па-пáп-пакс.

Сократ

Розумієш тепер? Коли ти наробляв стільки пуркоту
пузом нікчемним,
То подумай, як може гриміти ефір, в незмірених
просторах розлитий.

Стрепсіяд

Тим-то «гуркіт» і «пуркіт» слова і звучать так напрочуд
подібно до себе.
Ну, а блискавки бистрої ярий вогонь, розкажи:
відкіля він береться?
Як улучить, — пришкварить людину на смерть,
а хоч лишить живу, дак обсмалить.
Очевидно, то Зевсова кара на тих, хто посмів
присягнутися криво.

Сократ

А, який ти дурний! Як увесь просмердів забобонами
давнього часу!

Коли він на присягопорушників б'є, то чому ж не
згоріли ще Сімон,

400 Клеонім, чи Теор? А по скільки ж разів присягали
вони неправдиво!

Отже, ні! Потрапляє у храми свої, або в Суній,
афінське нагір'я,

Або в велетня дуба. Чого воно так? Адже дуб
не ламає присяги!

Стрепсіяд

Не скажу; та здається, що правда твоя.
Але як постає блискавиця?

Сократ

Коли вітер безвогий злітає до хмар і спирається в них, то поволі
Надима їх зсередини наче міхур, а потому, під нагнітом сили,
Розриває їх, хутко виносить геть, і від того бурхливого руху,
А почасти від сильного ляску й тертя, сам від себе
займається раптом.

Стрепсіяд

Присягаюсь, те саме зо мною було на недавньому святі Діасій.
Заходився я шунок пекти для сім'ї та й забувся
його проколоти.

410 Як надується ж він та як лусне нараз, та як чвиркне
на мене, ой лихо!

Обкаляв мені очі, забризкав чоло, все лице обсмалив,
проклятуший!

Сократ

Чоловіче! Ти хочеш у нас досягти щонайвищої мудрості в світі.
І щасливий і славний ти будеш тепер, і в Афінах
і скрізь по Елладі,

Коли ти пам'ятливий, жадний до знання, коли маєш
у серці відвагу,

І не будеш боятися втоми ні вдень, ні вночі, ані ходя, ні стоя,
Безвідмовно терпітимеш холод, біду, не попросиш
ніколи сніданку,

Ні вина, ні дозволу в гімнасій піти, всі подібні
дурниці закинеш,

І одне будеш мати за справжнє добро, як і личить
порядній людині:
Брати гору на зборах, нарадах, судах, ну і скрізь,
де війна язиками.

Стрепсіяд

420 Я скажу: коли йдеться про душу тверду та гризоту,
що сон відганяє,
Про ощадливий, завжди порожній живіт, про сидіння
на голій цибулі,
То за це не журись: дозволяю тобі хоч залізо кувати на мені.

Сократ

І не будеш ти славити інших богів, опріч тих,
кого ми вихваляєм,
Тобто вишнього Хаоса, Хмар, Язика, —
дорогої мислителем трійці?

Стрепсіяд

Ані словом до інших тепер не озвусь, хоч би десь
на дорозі зустрів їх;
Ні жертів не вчиню, ні вина не зіллю, ані ладану крихти не кину.

Провідниця хору

Об'яви сміливіше бажання своє; ми нічого тому не відмовим,
Хто плекає пошану й повагу до нас і шукає мислителем стати.

Стрепсіяд

430 О великі цариці, благаю у вас незміренно маленької речі:
Щоб мені в говорінні від всіх земляків на сто миль
попереду стояти.

Провідниця хору

Так і буде з тобою — даруємо це. Від сьогодні,
блискучий промовець,
Найчастіш від усіх здобуватимеш ти перемоги
на зборах народних.

Стрепсіяд

Я не мрію про те: непотрібні мені перемоги на зборах; я хтів би
Лиш крутити законом собі на користь, вимикатися
з рук кредиторів.

Провідниця хору

Так і станеться все, як бажаєш собі; невеликого
дару ти просиш.

Передай же тепер нашим вірним жерцям без вагання
і тіло, і душу.

Стрепсія д

Учиню вашу волю, звіряюсь на вас.

Натиснула біда, ще й велика;

Зруйнували мене сиваші, воронці та нещасне мое одружіння.

440 Нехай роблять зо мною що хочуть тепер,
На поталу їм тіло своє віддаю,
Нехай б'ють, морять голодом, шкуру деруть,
У барлозі, у холоді держать мене,
Аби тільки боргів не платити я міг;
А тоді нехай кажуть на мене, що я
Дурнолян, скоробреха, огида, павук,
Моталига, суцїга, шальвіра, крутїй,
Посіпака, пролаза, підчихвіст, гультай,
450 Лицемір, підшивайло, хвалько, баламут,
Лис, ледащо, патякало, жмикрут, шахрай,
Мисколиз, дармобит.

Хай прохожі мерзять і ганьбують мене,
Нехай роблять мені, що на думку спливе,
Нехай тілом моїм
Начиняють, як хочеться їм, ковбасу
І дають на обід мудролюбцям.

Сократ

Очевидно, ця людина
Не ляклива, а зважлива. Отже знай:
Нашу здобувши науку, ти славен до неба
460 Станеш серед смертних.

Стрепсія д

Як прийде це?

Сократ

Зостанешся жити у нас
І будеш віднині ти як ніхто щасливий.

Стрепсія д

Справді судилася доля
Гарна мені, і побачу я це?

Сократ

470 При дверях твоїх будуть сидіти юрби,
Ждати твоєї поради і вести розмову з тобою,
Класти на тебе надію в тяжких пригодах,
Плутаних справах і позвах, що гідні таланту твого.

Провідниця хору

(до Сократа)

А тепер до старого берись. Уведи його в перші початки науки,
Струсони його розум, на іспит візьми, досліди його
здатності й пам'ять.

Сократ

Ну, розкажи-но, що ти є за чоловік,
Щоб я в своїй роботі над тобою міг
480 Новітніми знаряддями скористатись.

Стрепсіяд

Ти що ж, мене тараном бити думаєш?

Сократ

Ні, лиш про дещо хочу розпитатися.
Ти пам'ятливий?

Стрепсіяд

Не завжди однаково.
Коли мені хто винен, пам'ятаю все,
А винен я — нещастя: забуваю вмить.

Сократ

До красномовства є у тебе здібності?

Стрепсіяд

Либонь, що ні. А от до брехомовства є.

Сократ

А як же вчитись будеш?

Стрепсіяд

Не турбуйсь. Гарзд!

Сократ

Гляди! Коли до тебе кину мудре що
490 З високої науки, на лету лови!

Стрепсіяд

Чи то ж я пес, щоб так хапати мудрощі?

Сократ

Ото невіглас! Зовсім дикий чоловік!
Боюсь, старий, не обійтись без хлости нам.
Що ти почнеш тоді?

Стрепсіяд

Що? Дамся вибити,

Зажду хвилину, свідків попрошу собі,
Ще підожду та в суд покличу кривдника.

Сократ

Скидай-но плащ.

Стрепсіяд

Хіба я провинився чим?

Сократ

У нас звичай до школи голим входити,

Стрепсіяд

Але ж бо я до тебе не для трусу йду!

Сократ

500 Скидай, не просторікай.

Стрепсіяд

Ти скажи мені:

Коли старанно й щиро буду вчитися,
На кого з учнів стану схожий виглядом?

Сократ

На кого? Будеш вікапаний Херефонт.

Стрепсіяд

Біда, біда! На півмерця скидатимусь!

Сократ

Та перестань базікати. Іди мерщій
Сюди, услід за мною.

Стрепсіяд

Наперед мені

Медівника дай в руки. Так боюсь чогось,
Немов іду в печеру до Трофонія.

Сократ

Та йди, чого коло дверей тупочешся?

Провідниця хору

510 Так іди ж, чоловіче, й надійся добра,
Ти одважний і смілий.

(Сократ і Стрепсіяд входять у дім Сократа.)

Доля нехай щастить йому. Він у похилому віці
Сивий, як лунь, кволий дідок,
Немов юнак, вчитись прийшов,

Прагне собі скарбів нових,
Хоче здобути мудрість.

Глядачі, до вас я звернусь. Перед вами висловлю
Щиру правду. Свідок мені опікун мій Діоніс.
520 Як шукаю слави собі, перемоги й успіху,
Так вважаю зібраних тут за знавців поезії,
А цю п'єсу, подану вам, за найкращу річ мою.
Я вже вдруге ставлю її. Скільки праці щирої
Я доклав до неї — та й що? Перед грубим натовпом
Переможений відступив. Ви тому причиною,
Ви, досвідчені, мудреці, для яких старався я.
Все ж не буду гудити вас без розбору геть усіх,
Бо не мало тут від людей, вірних справедливості,
«Скромний» і «Розбещений» мій чули щирої хвали.
530 Я тоді як дівчина був, стати матір'ю не міг,
То й підкинув рідне дитя і в чужих руках уздрів.
Ви його зростили самі, виплекали любосно.
З того часу певний я був вашої прихильності.
Як Електра, нині до вас ця прийшла комедія:
Чи не знайде знов, як колись, приятних цінителів?
Вмить пізнає, тільки задріть, брата милі кучері.
Соромливу вдачу її прошу вас засвідчити:
540 В неї шкіри шитий шматок не повис під черевом,
Спереду червоний, товстий, хлопцям на сміховище.
Не кепкує з лисих вона, не танцює кордака,
Діда дід, говорячи вірш, не частує ляпасом,
Щоб прикрити жарти старі, безсоромні дотепи,
Не горлає: «пробі, рятуй!», не ганяє з факелом;
Вірить тільки віршам своїм і собі комедія.
Теж і я, хоч славний поет, не хизуюсь гривою,
Одурити вас не шукав, двічі ставлячи одне.
Завжди тільки твори нові подаю, придумавши,
Кожен з них інакший на зміст; а проте дотепні всі.
Був колись потужним Клеон, я під груди бив його,
550 Та коли упав він нараз, я не рушив ворога.
Ну, а ті, зрадивши одній помилці Гіпербола,
Затовкли нещасного вкрай, разом з матір'ю його.
Евполід попереду всіх «Марікаса» приволік, —
Підлий, підло перекрутив наших славних «Вершників»;
Тільки п'яну бабу стару приточив для кордака,

Барахло, що Фрініх давно кинув рибі-китові.
 Де не взявся потім Герміпп, вилаяв Гіпербола;
 Вслід за ним і решта усі шарпають Гіпербола,
 В каламутній ловлять воді, як колись я висловивсь.
 560 Той, хто любить вигадки їх, хай моїх не слухає;
 Як же я і твори мої звеселяють серце вам,
 То й нащадки визнають вас за людей освічених.

Перша половина хору
 Зевса, богів велителя,
 Неба царя високого,
 Першого в хор наш кличем.
 Також того, чия рука держить тризуб,
 Хто колихає, лютий бог,
 Море солоне й землю.
 Кличемо нашого батька преславного,
 570 Чистий Ефір, що життя зберігає у світі.
 Кличем візницю, що з висоти
 Світлим промінням тіло землі
 Держить. Славне його ім'я
 Між людьми й богами.

Провідниця першої половини хору
 Нам тепер увагу дайте, велемудрі глядачі.
 На свою велику кривду ми поскаржимося вам.
 Ми з усіх богів найбільше служим містові, а ви
 Тільки нам з усіх безсмертних не вчиняєте жертов.
 Ми бороним вас від лиха. Якщо ви дурний похід
 580 Починаєте, ми завжди посилаєм дощ і грім.
 От, коли богам гидкого пафлагонця-чинбаря
 Ви обрали на стратега, гнівно брови ми звели,
 Вас лякаючи. Крізь люту блискавку пробився грім,
 І покинула Селена путь одвічну. Світич свій
 Геліос сховав у себе і грозився у гніву,
 Що не зійде, поки буде за стратега той Клеон.
 Ви таки його обрали. Нерозсудливість давно
 Оселилася в цім місті, але завжди божества
 Обертають на добро вам ваші помилки тяжкі.
 590 І тепер ми навчимо вас, як позбутися біди.
 Якщо ви свого Клеона за злодійство й хабарі
 Віддасте на суд і кару і в колодки заб'єте,
 То й тепер, як перш бувало, всі гріхи простяться вам,
 Все лихе на добре вийде, місто знову зацвіте.

Друга половина хору
 Феб-Аполлон, прийди і ти,
 Світло Делійське, Кінтської
 Скелі стрімкої царю!
 Ти, що в Ефесі в золотім храмі живеш,
 Радісна, теж прийди. Тебе
 600 Діви лідійські славлять.
 З нами і ти будь, егіди обладарко,
 Рідна богине, заступнице наша, Афіна!
 Ждем і тебе, що в блиску вогнів
 Водиш вакханок бистрі танки,
 О, владарю парнаських скель,
 Діоніс безтурботний!

Провідниця другої половини хору
 Ми ладналися в дорогу, та Селену, як на те,
 Перестріла нас і от що переказувала вам:
 Шле привіт вона Афінам, шле привіт і друзям їх;
 610 А проте на вас гнівиться, ви образили її.
 Не словами, а на ділі помагає вам вона.
 Скільки блиск її ласкавий ошаджає грошей вам:
 Ідучи надвечір з дому, хто із вас не говорив:
 — Не купуйте смолоскипів, повен місяць угорі! —
 Та й інакше у пригоді вам стає вона, а ви
 Дні її перекрутили, все пустили шкереберть,
 І тому всі боги, каже, ображаються на це,
 Як вертаються додому без обіду і жертв.
 Ми, безсмертні, по-старому обчисляємо дні свят.
 620 Ви ж у свята, замість жертви, творите розправу й суд.
 А не раз, коли ми постим і оплакуем, сумні,
 Сарпедона день останній, чи сумну Мемнона смерть, —
 Ви вчиняєте зливання й смієтесь. От за те
 Ваш Гіпербол, що недавно на посла обрали ви,
 І втеряв вінок. Довіку не забуде він тепер,
 Що по місяцю належить обчисляти дні життя.

Сократ

(виходить із дому)

Клянусь повітрям, хаосом і випаром,
 Такого ще не бачив я невігласа,
 Такого бевзня, бовдура, безпам'ятка.
 630 Учив якісь початки, та вже й ті забув,

Не встигши навіть вивчити. Ану тепер
Сюди його, на денне світло викличу.
Гей, Стрепсіад, ану виходь-но з тапчаном!

Стрепсіад
(виходить)

Не можу! Не управляюся з блощицями.

Сократ

Клади на землю ліжко! Слухай!

Стрепсіад

Слухаю.

Сократ

Із чого б ти хотів почати вивчення
Того, на чім не був ще досі учений?
З мір віршових, із прози, а чи з ритміки?

Стрепсіад

Почнімо з мір. Недавно ще купець один
640 Накрив мене на добру міру борошна.

Сократ

Я не про те. Які, питаю, розміри —
Чотиримірні, чи тримірні — любиш ти?

Стрепсіад

Чотиримірні. Півчетверика люблю.

Сократ

Дурний ти, чоловіче.

Стрепсіад

Закладаюся,
Що в півчетверику чотири гарчики.

Сократ

Іди до лиха, телепню нескребаний!
Мабуть, лади ми швидше подолаємо.

Стрепсіад

А що мені до хліба додадуть лади

Сократ

У товаристві будеш завжди до ладу
650 І всі лади, військовий лад, танечний лад,
Як власні пальці легко розрізнятимеш.

Стрепсія д
Що на руках?
Сократ
Звичайно.
Стрепсія д
Я гадав...
Сократ
Ну, що?
Стрепсія д
Що як оцей. Немає пальця кращого;
Я грався ним іще маленьким хлопчиком.
Сократ
Нечема! Неук!
Стрепсія д
Облишім це, любий мій.
Не хочу я цього учитись.
Сократ
А чого ж?
Стрепсія д
Та тої мови, мови неправдивої.
Сократ
Спочатку вивчи інше. От скажи, які
Чотириногі роду чоловічого?
Стрепсія д
⁶⁶⁰ Ну, це я знаю, з глузду ще не зсунувся.
Баран, козел, бугай, лошак. Ну, хто ще? Дрізд.
Сократ
Тепер ти бачиш, де біда твоя. Дроздом
Самця й самицю кличеш ти однаково.
Стрепсія д
Стривай-но, любий! Як так?
Сократ
Так же. Дрізд і дрізд.
Стрепсія д
Клянуся Посейдоном! Як же звати їх?

Сократ

Самця дроздом, а самочку дроздицею.

Стрепсіяд

Дроздицею? Чудово! Присягаюся
Туманами, за це одно готовий я
Тобі подарувати конов борошна.

Сократ

⁶⁷⁰ І знову помиляєшся. Говориш так,
Мов конов він, а не вона.

Стрепсіяд

Та що тобі?
Хіба я говорив, що конов він?

Сократ

Авжеж.

У тебе це мов Клеонім.

Стрепсіяд

Чому ж то так?

Сократ

Ти кажеш «конов» все одно як «Клеонім».

Стрепсіяд

Ну, любий мій, що конов Клеонімові?
Він зерно переховує у ссіпанках!
А як же треба говорити?

Сократ

Звісно, як.

Не «конов», тільки «кónва». Як Сострата.

Стрепсіяд

А!

Вона б то, кónва!

Сократ

Так велить нам правило.

Стрепсіяд

⁶⁸⁰ То, значить, «кónва», «Клеоніма». Зрозумів!

Сократ

Тепер нам треба розібрати правила
Про чоловічі та жіночі імена.

Стрепсія д
Е, я жіночі знаю добре.

Сократ

Ну, скажи.

Стрепсія д
Та що ж? Лісілла, Філінна, Деметрія.

Сократ

А чоловічі?

Стрепсія д

Чоловічих тисячі:

Ну, Філоксен, Мелесій, ну, Аміній ще.

Сократ

Дурний! Та це ж не чоловічі імена.

Стрепсія д

У вас не чоловічі?

Сократ

Жодним способом.

Ну, як би ти гукнув сюди Амінія?

Стрепсія д

690 Та як? Отак: ходи до нас, Амініє!

Сократ

От, бач! Як жінку, кличеш ти Амінія.

Стрепсія д

І справедливо. Чом він на війну не йде?

Ет, нащо вчити те, що й так ми знаємо?

Сократ

То годі вже, клянуся Зевсом. Ляж!

Стрепсія д

Та й що?

Сократ

У власні справи заглибися думкою.

Стрепсія д

Ой ні, не тут, пожалься. Як на те прийшло,

То краще на землі я заглиблютимусь.

Сократ

І не благай, не можна.

(Відходить.)

Стрепсіяд

Бідолаха ж я!

Блощицям подать заплачу нелічену.

Перша половина хору

700 Думай, міркуй! Так і інак,

Цілий зібравши розум,

Крути собою,

А стрінеш яку перешкоду — враз

Скачи зважливо

На іншу думку. Солодкий сон

Геть від очей своїх жени.

Стрепсіяд

Ой-ой-ой! Ой-ой-ой!

Провідниця хору

В чім лихо? Що нудить?

Стрепсіяд

Загину я нещасний, із'їдять мене

710 Корінфяни, що з ліжка повилазили:

І боки роздирають мені на шматки,

І гризуть мою душу і кров мою п'ють,

І ядерця мої витягають і ссуть,

І в прохід, прокопавшись, юрбою повзуть,

І зо світу зженуть.

Провідниця хору

Не сумуй так надмірно, не плач, не скигли!

Стрепсіяд

Як же жити, скажи?

Був маєток — загув. Був рум'янець — загув,

І душа загула, і взуття загуло.

720 Ще й до того нещастя, до тої біди,

Пропадаю без сліз, —

Отже й сам загуду незабаром.

Сократ

(наблизившись)

Ти, діду! Що л-и робиш? Думаєш?

Стрепсія д Егеж,

Клянуся Зевсом.

Сократ

А про що ж ти думаєш?

Стрепсія д

Чи від блощиць мене хоч крихта лишиться!

Сократ

А, пропади!

Стрепсія д

Я, любий мій, і так пропав.

Сократ

Терплячий будь і з головою вкутайся!

Логічно негативну думку винайди,

До того ж і облудну.

Стрепсія д

Горе, як мені

⁷³⁰ З цих бараниць облудну думку витягти?

(Мовчання.)

Сократ

А ну я подивлюся, що він робить там?

Гей, ти! Ти спиш?

Стрепсія д

Клянуся Аполлоном, ні.

Сократ

Досяг чого?

Стрепсія д

Ні, бачить Зевс.

Сократ

Нічого ще?

Стрепсія д

Та от досяг рукою наконечника.

Сократ

Закрийся швидше. Зосередься. Думай знов.

Стрепсія д

Але про віщо ж? Ну, скажи, Сократику!

Сократ

Придумай сам що хочеш, і мені скажи.

Стрепсіяд

Чого собі бажаю, сотні раз ти чув:
Боргів, боргів коли б мені позбутися!

Сократ

⁷⁴⁰ Закутайся і, на дрібненькі часточки
Розтявши думку, обміркуй глибоко річ,
Все розбери і роздивись.

Стрепсіяд

Нещасний я!

Сократ

Не ворушись. Коли натрапиш труднощі
У розмислі, покинь їх, потім знов вернись,
Надай їм руху і логічно сполучи.

Стрепсіяд

Сократику, голубчику!

Сократ

Чого, старий?

Стрепсіяд

Облудну думку про борги я винайшов.

Сократ

Давай її!

Стрепсіяд

Скажи, а що, як я...

Сократ

Що ти?

Стрепсіяд

⁷⁵⁰ А що, як я чаклунку-фессаліанку
Найму, та й місяць уночі звезу з небес,
Та в круглу скриньку заховаю по́тайно,
Мов дзеркальце, і пильно сторожитиму?

Сократ

Та й що тобі прибуде з того?

Стрепсіяд

Як то що?

Коли не буде місяць більше сходити,
Не буду і процентів я платити.

Сократ

Чом?

Стрепсід

Бо гроші позичаються на місяці.

Сократ

Це добре. Обміркуй тепер ще іншу річ.
Коли б на тебе позов на талантів п'ять
Заложено, ти як би відхилив його?

Стрепсід

760 Не знаю як. Не знаю. Треба думати.

Сократ

Не нагнітай занадто сильно розуму:
Пусти в повітря думку, як того жука,
Прив'язаного за стегенце ниткою.

(Мовчання.)

Стрепсід

Дорозумівсь, як спекатися позву!
Побачиш сам, як мудро.

Сократ

Ну, кажи, кажи!

Стрепсід

Тобі траплялось бачити у лікарів
Такий камінчик гарний і прозірчастий?
Вони вогню ним добувають.

Сократ

Знаю, скло.

Стрепсід

770 Егеж. А що, коли я роздобуду скло
Та й, поки писар позов той писатиме,
Отак, напроти сонця, стану осторонь
Та й знищу скаргу під рукою писаря?

Сократ

Харітами клянуса, добре.

Стрепсід

Я радий,

Що борг на п'ять талантів перекреслено.

Сократ

Тепер хутчій берись за інше.

Стрепсіяд

Що таке?

Сократ

Як будеш боронитися в суді, коли
Все свідчить проти, а прихильників нема?

Стрепсіяд

Простісінько й легесенько.

Сократ

Скажи!

Стрепсіяд

Скажу:

Коли до позову того зостанеться

780 Одна лиш справа, вийду та й повішуся.

Сократ

Дурний ти!

Стрепсіяд

Присягаюся, що так зроблю:

Хто ж буде позиватися з небіжчиком?

Сократ

Дурне! Іди! Тобі не буду вчителем.

Стрепсіяд

Чому, чому? Сократ мій любий, змилуйся!

Сократ

Що вивчив, те негайно забуваєш ти.

Ну, от, скажи, що перше розбирали ми?

Стрепсіяд

А дай, згадаю. Перше? Перше? Що ж воно?

Як зветься те, в що хтів муку я сипати?

От горе, вийшло з думки!

Сократ

Забирайся геть!

790 Дурноголовий стариган, безпам'ятний!

Стрепсіяд

Біда, та й годі. Що я розпочну тепер?
Пропає, не вмю язиком верзяти.
Порадьте, Хмари, нарозумте бідного!

Провідниця хору

Тебе, дідусю, от як ми порадимо.
Як маєш сина, парубка дорослого,
Пошли його замісто себе вчитися.

Стрепсіяд

Синоє у мене славний, молодець синоє;
Та вчитися не хоче. Що я вдію з ним?

Провідниця хору

І ти це терпиш?

Стрепсіяд

800 Креємезний, дебелий він,
Походить від Койсіри гордовитої.
Піду по нього. А не схоче слухати,
То, будь-що-будь, відразу з дому вижену.
(До Сократа.)

Зайди до себе й трошки підожди мене.

(Виходить.)

Друга половина хору

(до Сократа)

Бачиш тепер, скільки добра маєш від нас!
За всіх ми богів щедріші!

На все він пристане, тобі в усім

Покірний буде. Дивися, зовсім одурів,

810 Зсунувся з глузду бідний дід.

Отже тепер щоб тільки можна з дурня тягни.

Поспішай, не спи, поки тобі

Щастя дається в руки.

(Сократ входить у свій дім.)

З'являються Стрепсіяд і Фідіппід.)

Стрепсіяд

Клянусь туманом, дома не зостанешся

Іди, глодай стовпи Мегаєла-дядечка

Фідіппід

Нещасний! Батьку, що з тобою діється?

Ти збожеволів, бачить олімпієць-Зевс!

Стрепсія д

Еге! Атож! Зевс-олімпієць! От дурний!
Такий великий хлопець в Зевса вірує!

Фідіппід

820 І ти смієшся?

Стрепсія д

Як же не сміятися,

Що ти, як хлопчик, забобонам віри ймеш.

Та підожди, довідаєшся більшого.

Таке скажу, що враз порозумнішаєш.

Але гляди, нікому не звірайся з тим!

Фідіппід

Ну, добре. Що ж то?

Стрепсія д

Зевсом присягався ти?

Фідіппід

Егеж.

Стрепсія д

От бачиш, як то добре вчитися.

Немає більше Зевса, сину мій. Якийсь

Царює Вихор. Зевса він давно прогнав.

Фідіппід

Та що ти мелеш?

Стрепсія д

Вір мені, це справді так.

Фідіппід

830 Та хто сказав?

Стрепсія д

Мудрець Сократ із Мелоса

І Херэфонт, що слід блошиний виміряв.

Фідіппід

І ти, старий, дійшов такої дурості,

Що віриш тим несамовитим людям!

Стрепсія д

Цить!

Не говори нічого злого про людей
Порядних і освічених. З ошадності
Ні жоден з них не мажеться, не голиться,
Не ходить в лазню митися. А ти змивав,
Неначе я помер уже, добро мое.
Іди ж негайно замість мене вчитися!

Фідіппід

840 Чого ж від них навчитись можна доброго?

Стрепсіяд

Спитав! Всього, що називають мудрістю.
Побачиш сам, який ти неотесаний,
Який невіглас. Ну, зажди хвилиночку.
(Входить у дім Сократа.)

Фідіппід

Що діяти? Мій батько не при розумі.
Чи сповістити суд, що він збезумився,
Чи трунарям сказати, що йому кінець?

Стрепсіяд

(виходить)

Ну, як ти називатимеш цю пташку, га?

Фідіппід

Та як же? Дрізд.

Стрепсіяд

А, дрізд! Чудово. Ну, а цю?

Фідіппід

Теж дрізд.

Стрепсіяд

Обох однаково? Дивак же ти!

850 Ніколи не кажи так більше. Називай
Самця дроздом, а самочку дроздицею.

Фідіппід

Дроздицею? Так от якої вченості
Набрався ти в зухвалих мислі велетнів!

Стрепсіяд

Та й іншого багато. Тільки те біда:
За старістю що вивчив — забуваю вмить.

Фідіппід

Тому, либонь, і плащ свій загубив у них?

Стрепсіяд

Так не кажи: не загубив я, а провчив.

Фідіппід

А де ж ти, дурню, черевики подівав?

Стрепсіяд

Та як Перікл наш — «на належні витрати».

860 Ну, йди, ходім, не гаймось. Насваволишся

Пізніше, а тепер мене послухайся!

І я ж колись, малого лепетунчика,

Тебе послухав і за гроші судові

Купив тобі візочок на Діасіях.

Фідіппід

Ходім. Але пізніше будеш каятись.

Стрепсіяд

Ну, добре, що послухався. Сюди, сюди,

Сократ мій, вийди. Я тобі синка привів.

Насилу дався вмовити.

Сократ

(виходить)

Ще хлопчик він;

На нашій високості не гойдався ще.

Фідіппід

870 А погойдайся на гіллі високому!

Стрепсіяд

Йди до лиха! Проклинати вчителя?

Сократ

Ну, от! Як гидко вимовляє він «гілля»!

Як неприємно губи відкопильоє!

Чи зможе він вивчати узагальнення,

Оскарження, подання, застереження?

Щоправда, за талант Гіпербол вивчився.

Стрепсіяд

Пусте, навчитись! Він у мене мудрий вдавсь.

Бувало, ще дитиною маленькою,

880 Хатки він ліпить, човники видовбує,

З ременю красні возики вирізує,
З лушпайки робить жабенят. Ти думав, як?
Гляди ж мені: обох промов навчи його:
І кращої, яка не є, і гіршої,
Що й кращу переборює неправдою.
А ні, то гіршої, принаймні, научи.

Сократ

Хай дві промови ці самі навчать його,
А я піду.

Стрепсіад

То пам'ятай, щоб він умів
Супроти правди добре сперечатися.
(З'являються Правдивий довід
і Неправдивий довід.)

Правдивий

890 А ходи -но сюди, покажись глядачам,
Хоч зухвальство твоє переходить межу.

Неправдивий

Я готовий стою. На очах у людей
Я ще швидше словами тебе погублю.

Правдивий

Ти погубиш? Та хто ж ти?

Неправдивий

Я довід.

Правдивий

Кривий.

Неправдивий

А тебе розіб'ю, хоч і дужчим себе
Називаєш ти.

Правдивий

Чим? Мудруванням яким?

Неправдивий

Ізнайду я нові, невідомі думки.

Правдивий

О, я знаю: вони у пошані тепер
Між безглуздох людей.

Не правдивий
Ні, у мудрих людей.

Правдивий .
Тебе з світу зжену.

Не правдивий
А то чим, поясни?

Правдивий
900 Тим, що правду скажу.

Не правдивий
Твою мову зіб'ю, заперечу тобі;
Доведу, — взагалі тої правди нема.

Правдивий
Ти говориш: нема?

Не правдивий
Ну, а де вона є?

Правдивий
У безсмертних богів.

Не правдивий
Коли правда не байка, чому тоді Зевс
Не покараний смертю, що батька свого
У кайдани забив?

Правдивий
Тьфу-тьфу-тьфу! Почалось
Говоріння нудке. Дайте тазик мерщій!

Не правдивий
Недотепа замшілий, дурний стариган!

Правдивий
Безсоромний блудяга, розпусний гультяй

Не правдивий
910 Сиплеш рози на мене.

Правдивий
О блазень гидкий!

Не правдивий
Обвиваєш вінками.

Правдивий
Убійник отця!

Не правдивий
Сам не знаючи, золотом криєш мене.

Правдивий
Називали це золото перше сміттям.

Не правдивий
А тепер це найбільша оздоба моя.

Правдивий
О безмірний нахаба!

Не правдивий
Старе барахло!

Правдивий
Через тебе тепер
Жоден хлопчик не хоче ходити до шкіл.
Та колись зрозуміють Афіни, чого
Наставляєш і вчиш ти безглузких людей.

920 Не правдивий
Ти огидно брудний!

Правдивий
Ти — в догоді й добрі;
Але перше блукав по світах прошаком
І місіємцем Телефом себе нарикав
І з торбини жував Панделетову мудрість убогу.

Не правдивий
Жалко мудрості тої...

Правдивий
Безумства того!

Не правдивий
Про яку ти згадав.

Правдивий
Жалко міста мені,
Що зростило тебе,
Погубителя молоді, людську чуму.

Не правдивий
І тобі, дідуганові, вчити його?
(Показує на Фідіппіда.)

930 Правдивий
Так, мені! Урятую малого від зла,

Щоб не тільки дурниці плескати умів.

Неправдивий
(до Фідиппіда)

Ти до мене ходи. Нехай сказиться він!

Правдивий

Буде лихо тобі, як зачепиш його.

Провідниця хору

Перестаньте сваритися, лайку лишіть!
Розкажи нам докладно, чого ти учив
Наших предків, а ти з вихованням новим
Познайом юнака, щоб, послухавши вас,
Він свідомо учителя вибрав собі.

Правдивий

Я приймаю цю раду.

Неправдивий

Приймаю і я.

Провідниця хору

⁹⁴⁰ От і добре. Хто перший промову почне?

Неправдивий

Хай говорить старий.

Як кінчить, я на речі його відповім
І новими слівцями і градом нових
Міркувань повалю й закидаю його.
А як писне що-небудь, чмелиним роем
Полетять мої докази й тисячі жал
Постромляють в обличчя і в очі йому
І на смерть заїдять бідолаху.

Перша половина хору

⁹⁵⁰ Тепер удвох маєте ви

Нам показати блиском

Тонких думок, влучністю слів,

Творенням мудрих речень,

У ко́го з вас більші права

Зватись красномовцем.

Мудросте, знай: вельми тяжких

Злих небезпек час надійшов.

Друзі мої затятий бій

Нині ведуть за тебе.

Провідниця хору

(до Правдивого)

960 Ти, що побут батьків і дідів уквітчав непорочних звичаїв вінками,
Озовися, свій голос потужний подай, захисти дороге тобі діло.

П р а в д и в и й

Я скажу вам про те, як стояло колись виховання у нашому місті,
Коли я процвітав, справедливості друг, і була у пошані чеснота.

Що найперше: бурчання та писку дітей не було

тоді чути ніколи,

Ні; пристойно по вулиці купкою йшли до музичної

школи малята

І легенько одягнені завжди були, хоч би сніг посипав, як мукою.

Там, посівши, колін не складали хрестом. Починали

пісень стародавніх:

«О Паллада, руїнище міст!» або так:

«Голос ліри далеко лунає».

І співали поважно, тим самим ладом,

що давніше батьки і діди їх.

Якби спало на думку дуріти кому, загинати блазенські колінця

970 У манері Фрініда, як люблять тепер,

виробляти пусті викрутаси, —

Був би битий немало такий баламут,

щоб не смів ображати мистецтво.

У гімнасії хлопці повинні були, сівши, ногу вперед простягати,

Щоб цікаві прохожі ніяк не могли непристойне

що-небудь уздріти;

А вставали, так зараз рівняли сліди на піску,

щоб очам закоханців

Не zostавити образу юних принад на нечисту спокусу і втіху.

Нижче пупа тоді жоден хлопчик у нас не мастив оливою тіла,

І між юними стегнами перший пушок красувався,

немов на гранаті.

Не бувало тоді, щоб підліток ішов до любовника

з власної волі,

980 Сам себе пропонуючи грою очей,

воркотаючи мову солодку.

При обіді звичаю в дітей не було кращу редьку горнути до себе.

Попереду дорослих не сміли вони ні петрушки хапати, ні кропу,

Ні солодке що взяти, ні риби шматка,

ані ногу на ногу закласти.

Не правдивий
О, яка предківщина, яка давнина! Дні Діполій,
цикади в волоссі,
Дифірамби Кекейда, Буфоній часи!

Правдивий
Може бути, та з цього старого
Вирощало колись виховання моє нездоланих
бійців марафонських;
А теперішню молодь з дитинства ти вчиш
у плащі тушкуватись по вуха.
Я готовий згоріти, коли подивлюсь,
як на святі вони виступають
У танку, перед стегнами держачи щит,
не соромлячись Трітогеней:

990 Отже, сину, наважся: до мене ходи,
обери собі слово правдиве.
Я навчив би тебе зневажати майдан, не ходити ніколи до лазні,
Не робити й стидатися вчинків гидких, вибухати
на поглумки гнівом,
Бути чемним, в присутності старших людей
на ознаку пошани вставати,
Не чинити ніякої кривди батькам, взагалі стерегтися спокуси,
Щоб лице соромливості в серці своїм
не споганити чим неподобним;
Не вганятися в дім до пустих танцівниць,
ні на вроду їх рот роззявляти,
Щоб за яблуко ласки продажної їх не позбутися доброї слави;
Не перечити батькові словом гірким, не взивати його Іапетом,
І за довгі літа піклування й турбот не платити старому злобою.

Не правдивий
1000 Діонісом клянусь: як послухаєш ти його ради дурної, то будеш
До синів Гіппократа подібний. Тоді мамієм назовуть тебе люди.

Правдивий
Навпаки, повносилий, квітучий, ясний, пробувати
в гімнасіях будеш,
А не те, щоб дурні теревені верзти по майданах,
як нинішня молодь,
Та за всякі дрібні і шахрайські діла по судах
волочитись раз по раз.
В Академію підеш і там, у гаю, під олівами, будеш гуляти,

Комишевим вінком уквітчавши чоло, із одніолітком,
другом розумним.
Там пахучі дзвіночки обвіють тебе, там дозвілля,
сріблясті тополі,
Там ти будеш радіти на світлу весну, коли з в'язом
платан розмовляє,

1010 Якщо візьмеш до серця поради мої
І на них усі помисли звернеш, то знай:
Будуть плечі у тебе широкі й міцні,
Груди добре розвинені, шкіра ясна,
Невеликий язик, зад м'ясистий, гладкий,
І малий передок.

А привернеш себе до звичаїв нових,
Будеш мати, мій сину, обличчя бліде,
Плечі кволі, нагорблені, груди вузькі,
Довжелезний язик, нерозвинений зад,
1020 Передок претовстий, мову вельми нудну;

Призвичаїшся ти
Все ганебне, брудне визнавати добром,
А все добре — смітням;
Ще й до того всього заплямуєш себе
Антимаховим блудом мерзенним.

Друга половина хору
Хвала тобі! Ти спорудив
Мудрості славні башти.
В словах твоїх скромність і честь
Цвітом солодким дишуть.
Добро було людям, які колись
Жили за давніх часів.

(До Неправдивого.)

1030 Отже й тобі, друже тонких
Кручених слів,
Треба новий довід знайти:
Ворог твій мовив гарно.

Провідниця хору
Якихось надзвичайних слів тобі шукати треба,
Щоб взяти гору над старим і не втеряти честі.

Неправдивий
Давно мене досада їсть, давно бере охота
Розбити все, що він казав, противними думками.
Несправедливим через те мене прозвали вчені,

Що перш усіх придумав я перечити законам,
1040 Коли змагаюся в суді, й доводити противне.
А це ж цінніше, певен я, за тисячі статерів —
Озброївшись по-гіршому, здобути перемогу.

(До Фідиппіда.)

Дивись, як легко я зіб'ю усі його засади.
От він забороняв тобі гарячі ванни брати.

(До Правдивого.)

Ну, поясни, за віщо ти гарячі ванни гудиш?

П р а в д и в и й .

Бо це найгірше в світі зло, від них людина слабне.

Н е п р а в д и в и й

Стривай, піймався! Аж тепер не викрутишся в мене,
Скажи: із Зевсових синів котрий найсміливіший,
1050 Найкращі подвиги вершив, найбільше потрудився?

П р а в д и в и й

Понад Геракла не було славнішого героя.

Н е п р а в д и в и й

Ну, а «геракловою» де зовуть холодну воду?
А хто ж мужніший був, як він?

П р а в д и в и й

От через це крутість
Марнує молодь цілі дні в пустій балаканині,
Товчеться в лазнях раз-у-раз, а до палестр не ходить.

Н е п р а в д и в и й

Промови ганиш, агору; я, навпаки, хвалю їх.
Коли б це справді зло було, тоді б Гомер не вивів
Промовцем Нестора царя і всіх героїв мудрих.
До красномовства перейду. Ти молоді борониш
Вправлятися у нім, а я наказую противне.
1060 Доброзвичайність радиш нам. Знов помилка велика!
З доброзвичайності хіба буває для людини
Якась вигода чи користь? Ну, доведи, як можеш!

П р а в д и в и й

Буває часто. От Пелей дістав меча за неї.

Н е п р а в д и в и й

Меча! Великого добра доскочив, бідолаха!
А он Гіпербол-ламповик без ліку срібла-злата
Шахрайським способом добув, а не меча ж, о боги!

П р а в д и в и й

Пелей, тому що скромний був, Фетіду взяв за жінку.

Н е п р а в д и в и й

Вона й покинула його. Був надто чеснотливий,
Не мав охоти цілу ніч на ліжку забавлятися;

1070 А жінці миле саме це. А ти — стара шкапина!

(До Фідиппіда.)

Дивися, парубче, куди веде доброзвичайність,

Яких приємностей і втіх вона тебе позбавить:

Бенкетів, хлопчиків, жінок, вина, печені, сміху.

А що ж привабного в житті, коли цього немає?

Нехай! Скажу тепер про те, чого природа прагне.

Ти закохався, спокусив, упав у гріх, попався.

Пропав! Бо не промовець ти. А як зо мною підеш,

Роби, що хоч, жартуй, скачи, корись у всім природі.

Не май нічого за бридке. Піймався на розпусті, —

1080 Кажі, що в тім нема гріха. На Зевса посилайся,

Що й він устояти не міг проти кохання й жінки;

Так як же, смертний, можеш ти від бога дужчим бути?

П р а в д и в и й

А що, як обскубуть його і ззаду редьку встромлять,

Чим доведе тоді, що він не є широкозадий?

Н е п р а в д и в и й

Широкозадим бути —це ганебна річ?

П р а в д и в и й

А що, скажи, на світі є гидкішого?

Н е п р а в д и в и й

Що буде, як противне доведу тобі?

П р а в д и в и й

Та вже нічого. Замовчу!

Н е п р а в д и в и й

Відповідай:

Повірені в суді з котрих?

П р а в д и в и й

1090 З широкозадих.

Н е п р а в д и в и й

Певна річ!

Поети-трагіки з котрих?

П р а в д и в и й

З широкозадих.

Н е п р а в д и в и й

Т о ж б о й т о .

Оратори у нас з котрих?

П р а в д и в и й

З широкозадих.

Н е п р а в д и в и й

Зрозумів,

Яких дурниць наплів ти нам?

А подивись на глядачів, —

Которих більше?

П р а в д и в и й

Я й дивлюсь.

Н е п р а в д и в и й

Що ж бачиш ти?

П р а в д и в и й

Богами свідчусь, більше тих,

1100 Широкозадих. І он той

Мені знайомий, і оцей,

І патлача там пізнаю.

Н е п р а в д и в и й

Що ж скажеш ти?

П р а в д и в и й

Плашкети, подолали ви!

В ім'я богів, візьміть мерщій

У мене плац:

До вас перебігаю.

(Обидва виходять.)

С о к р а т

Ну, як, — додому візьмеш сина, чи нехай

Зостанеться учитись красномовності?

С т р е п с і я д

Учи його, лупи його, і пам'ятай:

Гартуй малого на обидві щелепи,

Щоб він мені одною гриз малі діла,

1110 А другою великі перепилював.

Сократ

Не бійся, поведеш додому вченого.

Фідіппід

О, ні, напевне, жовтого, змарнілого.

(Сократ веде Фідіппіда до себе в дім.)

Провідниця хору

(до Стрепсіяда)

Іди тепер. Та, думаю,

Потім пошкодуєш.

(Стрепсіяд виходить.)

До глядачів.)

Скажем, судді, що вам буде нагородою від нас,

Якщо ви прихильний присуд хору нашому дасте.

От вам перше: як орати почнете свої поля,

Вам дощу дамо спочатку, а сусідам опісля.

І сади і виноград ваш будем пильно берегти,

1120 Щоб ні суш їх не побила, ні дощі не залили.

А як хто із земнородних не вшанує нас, богинь,

Ось послухайте, якої він натерпиться біди:

Ні вина, ні хліба більше не дадуть йому поля;

Як скопає сад оливний, чи насадить винних лоз,—

Візьмем праці й до останку все поб'єм і потнемó;

Чи почне робити цеглу,—буйним ринемо дощем

І відразу круглим градом черепицю рознесем;

А задумає женитись сам, чи родич, а чи друг,—

Цілу ніч дощити будем, що не раз зітхне в душі:

1130 «Краще гинути в Єгипті, ніж судити злим судом».

Стрепсіяд

(виходить з дому з мішком)

Лишився п'ятий і четвертий день, по нім

І третій зараз, потім другий, потім той,

Що я найбільш боюся і ненавижду:

«Старий і молодий день». Того дня усі,

Кому я винен гроші, скаргу подають

На мене й погубити нахваляються.

У них, звичайно, прошу я полегкості:

«Диваче, цього боргу не стягай тепер,

З тим підожди, а той прости». — «Ні, — кажуть, — так

Нічого не дістанем ми», — та й лаються,

1140 Судом страхають, називають пройдою.
Судіться, скільки хочте! Не боюся вас,
Якщо навчився говорити Фідіппід.
Постукаю в мисльню та й довідаюся. (Стукає.)
Гей, відчиніть-но.

Сократ

(входить)

Стрепсіядові чолом!

Стрепсіяд

Тобі чолом! Візьми ось подарунок цей:
Годиться вшанувати вихователя.
Тепер скажи, навчив ти сина доводів,
Які мені недавно тут показував?

Сократ

1150 Навчив.

Стрепсіяд

Гаразд! О всецарице каверзо!

Сократ

Тепер ніякий позов не страшний тобі.

Стрепсіяд

Направду? А як я при свідках гроші брав?

Сократ

Байдуже. Хай їх будуть цілі тисячі!

Стрепсіяд

Кричати в крик

Буду я на radoщах!

Ю! Ю!

Плачте, плачте, лихварі!

Самі і капітал ваш, і прибутки всі!

Тепер мені нічого ви не вдієте.

Дивний напрочуд росте

Хлопець у мене в дому:

1160 Світить язиком двугострим.

Мій щит, сім'ї рятунок, кара ворогам,

Батька збавитель він від незліченних бід.

(До Сократа.)

Скоч же хутенько в дім, виклич його сюди!

(Сократ входить у свій дім.)

Стрепсіяд

(гукає)

О хлопче мій, виходь негайно,
Тебе батько твій жде.

Сократ

(виходить з Фідіппідом)

От і цей чоловік.

Стрепсіяд

Дорогий, дорогий!

Сократ

Веди ж його тепер до себе.

(Виходить.)

Стрепсіяд

1170

Іо, Іо, дитя! Іо! Іу! Іу!

Як радісно цю морхлу шкіру бачити!

Лице крутіємством, ябедою дихає,

Завзятістю. А на устах так і цвіте

Відоме: «що ти кажеш?» Вигляд скривджений,

Хоч кривдник сам і багатьом накоїв бід;

В обличчі погляд аттика справдешнього.

Тепер врятуй, як перше погубив мене.

Фідіппід

Загроза в чім?

Стрепсіяд

В «старому й молодому дні».

Фідіппід

Який же то «старий і молодий день?»

Стрепсіяд

Той,

1180

Коли позикодавці скаргу подають.

Фідіппід

Пропаще ж їхнє діло! Неможлива річ,

Щоб з одного дня раптом два зробилося.

Стрепсіяд

Направду ні?

Фідіппід

Звичайно. Чув ти, щоб стара
Була в той самий час і молодницею?

Стрепсіяд

Але ж такий закон у нас.

Фідіппід

Я думаю,

Мета закону темна їм.

Стрепсіяд

Яка ж вона?

Фідіппід

Яка? Старий Солон народодлюбець був...

Стрепсіяд

Ну це ніяк до діла не стосується!

Фідіппід

Тому-то на подання скарги визначив

¹¹⁹⁰ Два дні він — день старий, а потім молодий,
Щоб суд припав якраз на новомісяччя.

Стрепсіяд

А нащо ж він старий додав?

Фідіппід

На те, чудний,

Щоб позваний з позовником охотою

Могли напередодні погодитися,—

А ні, то в суд прийти на новомісяччя.

Стрепсіяд

Чому ж прітан стягає мито судове

Ще на «старий і молодий день»? Розтолкуй!

Фідіппід

Бо тут він учиняє, як випробувач:

Щоб хутче судове до рук загарбати,

¹²⁰⁰ Він в переддень його, як жертву, пробує.

Стрепсіяд

Гаразд! (До глядачів.) А ви чого там сидите, дурні,

Пожива для учених, череда овець,

Пусте число, каміння, посуд трощений!

На честь собі і синові дотепному

Я проспівав величальну співанку:

«Щасливий ти, Стрепсіяд!

Ти зроду й сам не дурний,

У тебе й син он який!» —

І скажуть це друзі всі,

1210 Ще й земляки,

Позаздривши на те, що ти

Всі діла виграєш.

Ходім тепер додому вдвох!

Будеш гість у мене.

(Обидва йдуть у дім Стрепсіяда.)

П а с і й

(входить, ведучи з собою свідка)

(До свідка.)

Своїм добром чи варто розкидатися?

Та певно ж ні! Ах, краще б я відразу був

Нечемний з ним, — не мав би стільки клопоту.

А так — дивись: добро своє рятуючи,

Тебе тягну за свідка, а сусідові

Зроблюсь, напевне, осоружним ворогом.

1220 Та, поки жив, отчизні не завдам стида.

(Кричить.)

Гей, Стрепсіяда кличу в суд!

Стрепсіяд

(входить)

Це хто такий?

П а с і й

На «день старий і молодий»!

Стрепсіяд

(до свідка)

За свідка будь:

Два дні назвав він. Ну, нехай! Чого тобі?

П а с і й

Прийшов по ті дванадцять мін, що дав тобі

На жеребця.

Стрепсіяд

На жеребця? Ви чуєте?

Та хто ж не зна, що коней я ненавиджу!

П а с і й

Богами присягався ти віддати борг.

С т р е п с і я д

Клянуся, доводу непереможного
Мій Фідіппід тоді не був ще навчений.

П а с і й

1230 Так ти тому платити відмовляєшся?

С т р е п с і я д

А що ж би я з науки мав корисного?

П а с і й

І ти богів за свідків будеш кликати?

С т р е п с і я д

Яких богів?

П а с і й

Гермеса, Зевса, Посейдона...

С т р е п с і я д

Бачить Зевс,

Ще й три оболи дам, щоб присягнутися!

П а с і й

А згинув би, коли не маєш сорому!

С т р е п с і я д

(міряючи Пасія поглядом)

Натерти сіллю, був би міх напрочудо!

П а с і й

Знущатися?

С т р е п с і я д

Відер на шість, коли не більш.

П а с і й

Великим Зевсом і богами свідчуся,

1240 Це так тобі не зійде з рук.

С т р е п с і я д

Дивак же ти.

Твій Зевс ученим людям посміховище.

П а с і й

За всі ці речі згодом відпокутуеш.

Тепер питаю: віддаси позичене?
Відповідай і не держи мене.

Стрепсіяд

Стривай!

Я зараз дам тобі докладну відповідь.

(Заходить до себе в дім.)

Пасій

(до свідка)

Що зробить він по-твоєму? Поверне борг?

Стрепсіяд

(виходить з дому)

Де той, хто править гроші з мене? Говори,
Яка це річ?

Пасій

Яка ж би? Кóнов, думаю.

Стрепсіяд

І ти, такий, боргів ще домагаєшся?

1250

Ніколи не віддам я ані грошика,

Тому, хто кóнву «кóнов» назива чомусь.

Пасій

Не віддаси?

Стрепсіяд

Та скільки знаю, ані-ні.

Ну, думаєш ти нині забиратися

Від мого дому?

Пасій

Я піду, а тільки знай:

Подам на тебе скаргу в суд, щоб я так жив!

Стрепсіяд

Так, значить, більше втратиш, як дванадцять мін.

А я тобі, по щирості, не мислю зла,

Хоч і назвав ти кóнву «кóнов» з дуроців.

(Пасій з свідком виходять.)

Аміній

(входить)

Ой лихо, ой!

Стрепсія д

Овва!

1260 Це хто там так розойкався? Чи то котрийсь
Із демонів Каркіна плаче жалісно?

Аміній

Хто я? що я? Вам хочеться дізнатися?
Я нещасливець!

Стрепсія д

То іди світ за очі.

Аміній

О, лютий бог! О, доля, що зламала вісь
У колісниці! О, Паллада-згубниця!

Стрепсія д

«Яке ж тобі Тлеподем загодівав зло?»

Аміній

Шановний, ні, ти не глузуй, а синові
Скажи, щоб гроші хутче повернув мені;
Я б не просив, та ось до скруту дійдеться.

Стрепсія д

1270 Які ж то гроші, любий?

Аміній

Ті, що винен він.

Стрепсія д

То зле тобі, коли не помиляюся.

Аміній

Богами свідчусь, випав з колісниці я.

Стрепсія д

А щось верзеш, неначе з віслюка злетів!

Аміній

Та що верзу? Я хочу відібрати борг.

Стрепсія д

Ти, безперечно, тронувся ума.

Аміній

Що, що?

Стрепсія д

Я думаю, що в тебе мозок зрушився.

Аміній

Клянусь Гермесом, будем позиватися,
Коли не вернеш боргу.

Стрепсіяд

Ти скажи мені:

1280 Як думаєш, чи Зевс на кожен про́ливень
Збирає свіжу воду, чи ту саму все
Велить угору притягати сонцеві?

Аміній

А я не знаю. Та мені й однаково!

Стрепсіяд

То як же міг ти грошей домагатися,
Такий невіглас у небесних явищах?

Аміній

Коли тобі сутужно, то віддай мені
Принаймні лихву!

Стрепсіяд

Лихву? Що за звір такий?

Аміній

Не знаєш ти? Та ж борг щомісяця, щодня
Росте поволі, безнастанно більшає
З впливом часу.

Стрепсіяд

Правильно з'ясовано.

1290 Скажи, а море, як воно, по-твоєму,
Тепер повніше, ніж колись?

Аміній

Ні, свідок Зевс,

Йому зростати ніяк.

Стрепсіяд

Бачиш, телепню,

Виходить, море, стільки рік приймаючи,
Не може стати більшим. Як же ти ото
Надієшся свій капітал побільшити?
Ану, чухрай чимдалі від дверей моїх!

(До раба.)

Подай стрекало!

Аміній

(до глядачів)

Вас беру за свідків я!

Стрепсіяд

Махай, чого чекаєш? Гайда, но, гнідко!

Аміній

Хіба це не зухвальство?

Стрепсіяд

Побіжиш, чи ні?

1300 Ось як кольну стрекалом попід черево!

Ага, біжиш? А то тебе двигнув би я

Разом з твоїми кіньми та колесами!

(Аміній вибігає. Стрепсіяд вертається додому.)

Перша половина хору

Так от куди веде любов до вчинків злих!

Згордівши, дід старий

Захтів загарбати собі

В людей позичене добро!

Та ще сьогодні, не пізніш,

Він таки зазнає лиха,

І цей новий любитель мудрощів

1310 За всі злочинства й каверзи тяжку дістане кару.

Друга половина хору

Гадаю, те, чого давно шукав собі,

Негайно знайде він:

Уміє добре син його

Кувати мислі і слова,

Ворожі справедливості,

І брехливим язиком

Побивати геть усіх нечесно.

1320 Та буде, буде мріяти старий, щоб онімів він.

(Стрепсіяд вибігає з дому, за ним · Фідипід.)

Стрепсіяд

Ой-ой! Ой-ой!

Рятуй! Сусіди, приятелі, родичі!

До мене! Б'ють! Рятуйте, як умієте!

О бідні зуби, о нещасна голова!

Негіднику! Ти батька б'єш?

Фідіппід

Так, батька б'ю.

Стрепсіяд

(до глядачів)

Ви бачите, признався сам, що б'є!

Фідіппід

Авжеж.

Стрепсіяд

Ах ти мерзотник, батькогубець, шибеник!

Фідіппід

Лай ще так само, дужче лай. Коли б ти знав,
Яка то насолода лайку слухати!

Стрепсіяд

1330 Широкозадий!

Фідіппід

Сип на мене розами.

Стрепсіяд

Ти батька б'єш?

Фідіппід

Егеж, і доведу тобі,

Що мав на те і право.

Стрепсіяд

Ти, негіднику?

Та хто ж дав право батька бити синові?

Фідіппід

А от скажу — і ти зо мною згодишся.

Стрепсіяд

Ти зможеш довести це?

Фідіппід

Ще й легесенько.

Котрою хочеш мовою змагатися?

Стрепсіяд

Котрою? Як то?

Фідіппід

Кращою, чи гіршою?

Стрепсіяд

Так, свідчусь Зевсом! Я навчив тебе
Речей противних правді; нині хочеш ти
1340 Мене переконати, що дозволено
І справедливо батька бити синові!

Фідіппід

Тебе переконати так надіюся,
Що ти і сам не будеш сперечатися.

Стрепсіяд

Ну, що ж ти скажеш? Я цікавий слухати.

Перша половина хору

Тепер, старий, подумай, як подужати
Противника злого.
Коли б свого права був непевний він,
То б так не сваволив.
На чомусь твердо він стоїть; в словах його
1350 Відвага й зухвальство.

Провідниця хору

Але за віщо й через що у вас постала сварка,
Передусім з'ясуйте нам. Це конче треба знати!

Стрепсіяд

З якого приводу й чого ми вперше завелися,
Я вам скажу. Після обід, як знаєте ви, певно,
Я попросив його, щоб він, узявши в руки ліру,
Із Сімоніда проспівав, як баранця обстригли.
Він відказав, що це дурне — співати й пригравати
За чарою, мов ті баби при м'яленні ячменю.

Фідіппід

Ну, як же міг я не товкти, не чубити старого?
1360 Співати раптом загадав! Чи я тобі цікада?

Стрепсіяд

От-от! Те саме, що й тепер, і вдома він провадив,
Та ще й додав, що Сімонід — поет малий, поганий.
Хоч дуже прикро це було, я все ж терпів спочатку,
А далі наказав йому, галузку мірта взявши,
З Есхіла прочитати щось. Сміється він та й каже:
«Есхіл усіх перевершив серед поетів наших
Нескладністю трісучих слів, туманним пишномовством».

Тоді, ви думаєте, як забилось серце в мене?
 Одначе, закусивши гнів, сказав я: «Ну, принаймні,
 1370 З нових що-небудь прочитай, обравши наймудріше».
 Він з Евріпіда заспівав про те, сказати сором,
 «Як брат до блуду прихилив свою сестрицю рідну.
 Не міг я витримати більш: ганебними словами
 Облаяв, вимерзив його. Потому, як звичайно,
 Одне за друге, та й пішло. Як скочить він та. й гайда
 Тиснути, шарпати мене, мотлошити, чавити.

Фідіппід

Не варт було? Та ж Евріпід—це найсвітліший розум
 Серед поетів.

Стрепсіяд

Евріпід? О, що тобі сказати?
 Аджеж ти знов поб'єш мене!

Фідіппід

Поб'ю, та й справедливо.

Стрепсіяд

1380 Як, справедливо? Посоромсь! Та я ж тебе злелівав,
 Дитячий перший лепет твій навчився розбирати!
 Бувало, тільки скажеш «пи», даю тобі напитись;
 Попросиш «гам», і я ту ж мить відкраю скибку хліба;
 Не встигнеш мовити «а-а», беру тебе на руки,
 Несу за двері та й держу. А ти, мене зім'явши,
 Хоч я й кричав, хоч я й волав:
 «Пусти на двір!» — мене не хтїв
 До вітру винести, гидкий,
 А все душив, і мусив я
 1390 Під себе наробити.

Друга половина хору

У молодих, напевне, серце стукає,
 Всі ждуть його мови.
 Коли базіканням своїм він захистить
 Оці свої вчинки,
 Ми й горошінки не дамо щербатої
 За шкуру всіх старших.

Провідниця хору

Перевертайло і коваль новітніх слів, ти мусиш
 Так говорити, щоб здалось, що ти говориш правду.

Ф і д і п п і д

1400 Як солодко нових наук здобутками владати
І не вважати на старі закони та звичаї!
Коли всі помисли мої вертілися круг коней,
Трьох слів докупи я не міг без помилки зв'язати;
А як мене віднадив він від дурості тієї,
Я присвятив себе тонким словам, турботам, мислям,
І можу довести, що сам карати батька властен.

С т р е п с і я д

Водися з кіньми, коли так! Волю годувати
Хоч четверню для колісниць, ніж мерти від побоїв.

Ф і д і п п і д

Ти мову перебив мені. Вертаюся до думки;
Передусім спитаю так: ти бив мене малого?

С т р е п с і я д

1410 Бив, бо бажав тобі добра, про тебе дбав.

Ф і д і п п і д

Як бити

І зичити добра — одне, то чом і я не можу,
Бажаючи тобі добра, на тебе зняти руку?
І чом, скажи, мою спину дозволено чухрати,
Твою — не можна? Адже я теж народився вільним.
Ревуть малята; а батьки ревіти не повинні?
Ти скажеш, що такий закон, що це годиться дітям;
Я відповім тобі слівцем: «Старі — подвійно діти».
Старих ще більше, ніж малих, належало б карати;
Бо зовсім непростенна річ — старому помиляться.

С т р е п с і я д

1420 Та не заведено ж ніде, щоб діти батька били.

Ф і д і п п і д

А той, від кого цей закон, хіба не був людина,
Як ти та я, не умовляв словами наших предків?
Чому ж не можна і мені новий закон завести,
Такий, щоб син за побиття міг батькові віддати?
А хлосту, що терпіли ми до видання закону,
Прощаємо: не треба нам ніякої відплати.
Тепер на півнів подивись, на всіх тварин у світі,
Як часом б'ють у них батьків! А чим вони відмінні.
Від нас? Хіба лиш тим одним, що постанов не пишуть.

1430

Стрепсія д

Коли ти зважився в усім наслідувати півнів,
То чом на сідалі не спиш, не порпаєшся в смітті?

Фідіппід

Ну, це вже інше щось; Сократ не здумав би такого.

Стрепсія д

Не бий, бо буде так, що сам на себе пожалкуєш.

Фідіппід

Чому?

Стрепсія д

Тебе караю я, а ти свого сина
Каратимеш, як буде син.

Фідіппід

А як його не буде?

То дурно плакав я, а ти по смерті посмієшся?

Стрепсія д

(до глядачів)

Здається, друзі днів моїх, що він говорить діло.
Як видно, доведеться нам погодитися з дітьми,
Що їй справді треба бити нас за недоладні вчинки.

Фідіппід

1440

Ти й інший доказ розбери.

Стрепсія д

Аж тут мені загибель!

Фідіппід

А може, я скажу таке, що й злість твоя минеться.

Стрепсія д

Невже? Кажі! Яка ж мені утіха може бути?

Фідіппід

Я й матір, як тебе, поб'ю.

Стрепсія д

Що кажеш ти? Що кажеш?

Та це ж далеко тяжче зло!

Фідіппід

А що, як гіршим словом

Переконаю поготів,
Що треба бити й матерів?

Стрепсіяд

Коли досягнеш і цього,
Одне зостанеться мені —
В провалля пхнути вас обох
1450 З Сократом вниз,
А з вами й гірше слово.

(Звертається до хору.)

Це, Хмари, через вас я стільки витерпів.
На вас усі діла свої сповірівши.

Провідниця хору

Ні, ні, ти сам своїх пригод причиною,
Бо ти пішов нечесною дорогою.

Стрепсіяд

Ви чом мене вперед не нарозумили,
Ще й потурали дідові безглуздому?

Провідниця хору

А ми так завжди робим чоловікові,
В якому бачим нахил до злочинності;
1460 Його в найтяжчі лиха ми вкидаємо,
Щоб добре знав він, як богів боятися.

Стрепсіяд

Жорстоко, Хмари, але добре робите;
Я грошей, що позичив, не повинен був
Гребти собі. Тепер ходім, коханий мій,
Сократа й Херэфонта препаскудного
Скараємо, — дурили нас обох вони.

Фідіппід

Я не посмію вчителів образити.

Стрепсіяд

Ходім, ходім! Огляньсь на Зевса прадідів!

Фідіппід

На Зевса прадідів? От старосвітчина!
1470 Хіба він є?

Стрепсіяд

А є.

Фідіппід

Та ні ж! Відколи вже

Царює Вихор! Зевса він давно прогнав.

Стрепсіяд

Та не прогнав, хоч я і сам, Сократові
Понявши віри, думав так. Ну й дурень я,
Що взяв за бога глиняного ідола.

Фідіппід

Дурій собі на самоті, як хочеться.

(Виходить.)

Стрепсіяд

О божевілля! Треба ж так збезумитись.

Прогнав богів, повіривши Сократові!

(Звертається до статуї Гермеса.)

Гермес мій любий, ти не будеш гніватись,
Віка мого не знівечиш, простиш мені!

1480 Я очманів з дурного просторікання.

Порадь мене, що діяти? Чи в суд тягти

Пройдисвітів, чи братись інших способів?

(Ніби прислухається.)

Чудова рада! Так, не воловодитись,

А взяти й підпалити дім базікал тих,

І то скоріше! (Кличе раба.) Гей, мій Ксантій гей, сюди!

Біжи сюди з драбиною й сокирою

І якнайшвидше на мислильню видряпайсь,

І дах розкидай, як мене ще любиш ти,

І з громом обвали його на мешканців.

1490 Мені подайте смолоскип запалений!

Я ще сьогодні з ними поквитуюся

За всі гріхи, — не побоюсь зухвальства їх!

(Все це виконується. Стрепсіяд злазить
на дах мислильні і підпалює його смолоскипом.)

Учень

(з вікна)

Ой, лихо, ой!

Стрепсіяд

Гори, мій смолоскипе, буйним полум'ям!

Учень

А що ти робиш, чоловіче?

Стрепсія д

Що роблю?

Діасофологічно дах освітлюю.

Херэфонт

(з вікна)

Біда, загибель! Хто наш дім підпалює?

Стрепсія д

Той самий, в кого ви стягнули накидку.

Херэфонт

Погубиш нас!

Стрепсія д

Цього ж мені і хочеться!

1500 Аби мене сокира лиш не зрадила,
А я не впав та в'язів не скрутив собі.

Сократ

(з вікна)

Гей, ти! Ти що там робиш на покрівлі? Га?

Стрепсія д

Про сонце мислю, в висоті ширяючи.

Сократ

Ой горе, ой нещастя! Задихаюся!

Херэфонт

Я вже горю й на попіл розсипаюся!

Стрепсія д

А ви ж богів навіщо ображаєте?

Пощу шляхи Селени виміряти вам?

(До слуги.)

Наздоганяй їх, бий, рубай за все, за все,

А надто, що вони богів зневажили!

Провідниця хору

(залишаючи сцену разом з цілим хором)

1510 Ну, ходімо додому, скінчилася гра! Танцювали

ми гарно сьогодні.

ЖАБИ
(405 до н. е.)

ДІЄВІ ОСОБИ

Ксантій, раб Діоніса.
Діоніс.
Геракл.
Мрець.
Харон.
Хор жаб.
Хор містів.
Еак.
Служниця Персефони.
Шинкарка 1-а.
Платана, шинкарка 2-а.
Трое підручних Еака (без мови).
Евріпід.
Есхіл.
Плутон.

Дія відбувається спершу в Афінах перед храмом Геракла, потім (починаючи з вірша 180) в підземному царстві мертвих.

Дорога до підземного царства.

*Діоніс, одягнений в левину шкуру, з палицею в руці,
Ксантій верхи на ослі, з багажем Діоніса на спині,
наближаються до храму Геракла в глибині сцени.*

Ксантій

Сказати, пане, дотепа утертого,
Щоб глядачі, як раз-у-раз, сміялися?

Діоніс

Авжеж. Лише не говори: «мордююся».
Уже мені це слово так уприкрилось!

Ксантій

А інший дотепа?

Діоніс

Не кажи: «ой, дуба дам!»

Ксантії

А є у мене гарний жарт.

Діоніс

От і гаразд!

Лиш одного не говори мені.

Ксантії

Чого?

Діоніс

Що луснеш ти, мішки перекладаючи.

Ксантії

А це: такий тягар на мене зложено,

¹⁰ Що, як ніхто не здійме, стане сморідно!

Діоніс

Не треба, ні, хіба б що я блювати хтів.

Ксантії

Навіщо ж я таку махину двигаю,

Коли й не пожартуєш, як заведено

У Фрініха, у Лікіда, Ампісія?

У них завсігди носії в комедіях.

Діоніс

Забудь про них. Щоразу, коли бачу я

В театрі в нас ці хитромудрі вигадки,

Додому йду, на цілий рік пристарівшись,

Ксантії

Нема тобі потіхи, шие змучена:

²⁰ Хоч перервись, а жарту не дозволено!

Діоніс

Хіба це не зухвальство, не розбещеність?

Я, тобто справжній Діоніс, син Келеха,

Тружуся пішки, а цього... цього везу,

Щоб він не заморився, щоб ваги не ніс!

Ксантії

Я не несучу?

Діоніс

Авжеж ні, адже їдеш ти!

Ксантії

Та ж от несучи!

Діоніс

Ну, як же?

Ксантії

Аж згинаюся!

Діоніс

Хіба твою поклажу не осел везе?

Ксантії

Що я держу, те сам несучи, свідок Зевс!

Діоніс

Та як несеш, коли тебе осел несе?

Ксантії

³⁰ Не знаю як, але плече — мов зламане.

Діоніс

Коли з осла тобі немає помочі,

То ти злізай на землю, та й осла неси!

Ксантії

О, чом не був я у морській кампанії!

Попам'ятав би ти мене, закаявся б!

Діоніс

(стукає в двері храма)

А ну, ізлазь, дурисвіте! Дісталися

Поволі до дверей ми; тут нам зупинка.

Гей, хлопче, відчини-но! Чуєш, хлопчику?

Геракл

(виходить)

А хто це в двері грюка? Мов кентавр який

Наскочив він! Та говори ж бо, хто ти є!

Діоніс

(до Ксантія, сховавшись за нього)

⁴⁰ Гей, слухай!

Ксантії

Я.

Діоніс

Ти не завважив?

Ксантій

Що таке?

Діоніс

Як тяжко він злякався!

Ксантій

Ти збезумився?

Геракл

(регоче)

Клянусь богами, не вгамую реготу!

Кусаю губи, а проте сміюсь таки.

Діоніс

Диваче, підійди-но! Я шукав тебе.

Геракл

Коли ж не можу сміху пересилити!

Левина шкура на жіночій одягу!

Що за безглуздя! Палиця і тувельки!

Куди мандруєш?

Діоніс

Воював з Клісфеном я.

Геракл

На морі бився?

Діоніс

Так. І потопили ми

⁵⁰ Дванадцять чи тринадцять суден ворога.

Геракл

Ви?

Діоніс

Свідчусь Аполлоном!

Ксантій

(вбік)

Тут прокинувся я!

Діоніс

На кораблі я драму перечитував,

Славетну «Андромеду». Несподівано

Мені бажання просто в серце вдарило.

Геракл

Велика хіть?

Діоніс
Не дуже, як Молон на зріст.

Геракл
До жінки?

Діоніс
Ні.

Геракл
До хлопчика?

Діоніс
І знову ні.

Геракл
До чоловіка?

Діоніс
Ой!

Геракл
Десь був з Клісфеном ти?

Діоніс
Не смійся, брате. Я ладен заплакати.
Коли б ти знав, як я жаданням мучуся!

Геракл
60 Яким жаданням, любий?

Діоніс
Слів не доберу,
А коли хочеш, поясню на прикладі.
Було тобі, щоб ти тужив за кашею?

Геракл
За кашею? Чому ні? Може зо сто раз.

Діоніс
Виразно з'ясував я, чи казати ще?

Геракл
Про кашу? Досить з мене, розумію вже!

Діоніс
Отож тепер так само розтужився я
За Евріпідом.

Геракл
Як це? За небіжчиком?

Діоніс

Нема того, хто б міг мене відрадити
Іти по нього.

Геракл

У глибини Тартара?

Діоніс

⁷⁰ Як прийдеться, то навіть глибше, свідок Зевс!

Геракл

Для чого?

Діоніс

Щоб найти поета справжнього!
«Одних нема, а ті, що є, — негідники!»

Геракл

А Іофонт помер хіба?

Діоніс

От тільки він

І має хист, коли не помиляюся;
Бож і про це напевне ще не знаю я.

Геракл

Софокл за Евріпіда кращий. Чом же ти,
Коли ідеш до мертвих, не по нього йдеш?

Діоніс

⁸⁰ Ні, ні, спочатку хочу подивитися,
Що Іофонт без батька зможе вдіяти.
Я думаю, пролаза Евріпід і сам
На світ зо мною вимкнутись попробує;
А той і тут був смирний, і зоставсь таким.

Геракл

А Агафон де нині?

Діоніс

Нас покинув він, —
Тонкий поет і друзям незабутній друг.

Геракл

Де ж оселився?

Діоніс

Десь між макаронцями.

Г е р а к л

А де Ксенокл?

Д і о н і с

Бодай він згинув, свідок Зевс!

Г е р а к л

Піфангел де?

К с а н т і й

(вбік)

Про мене ані пари з уст,

А я плече натер собі до рózболою.

Г е р а к л

Хіба немає в вас моторних хлопчиків?

Десятками печуть вони трагедії,

90 На стадій язикатіші, ніж Евріпід.

Д і о н і с

Та це все мотлох, пустоцвіти, лéпетні,

Сорочі гнізда, ледарі, недобитки,

Що гинуть десь у темряві, здобувши хор

І тільки раз спаплюживши трагедію.

Але нема поета прирождéнного,

Щоб нам промовив слово, повне гідності.

Г е р а к л

Якого прирожденного?

Д і о н і с

Ну, щоб умів

Сказати щось нечуване і сміливе:

100 «Ефір — домівка Зевса», «часу лáпище»

Або, що «розум зрікся присягатися,

І криво клявся сам язик, без розуму».

Г е р а к л

Тобі це до вподоби?

Д і о н і с

Аж не тямлюся!

Г е р а к л

Дивацтво все це та блазенські жартики...

Д і о н і с

Ти що — безхатній, що в моєму розумі

Житла шукаєш?

Г е р а к л

Ще й розпусні жартики.

Д і о н і с

Учи мене, що їсти!

К с а н т і й

(вбік)

Мов нема мене!

Д і о н і с

От через що, химерно так одягнений,
Тобою перебравшись, я прийшов. Скажи
110 Мені, будь ласка, ймення тих, у кого ти
За гостя був, коли ходив по Кербера.
Перелічи пекарні, села, гавані,
Дома веселі, повороти, заїзди,
Міста, шляхи, криниці та гостиниці,
Де менш блощиць.

К с а н т і й

(вбік)

Про мене ані пари з уст!

Г е р а к л

Ти б, нещасний, не боявся йти?

Д і о н і с

Ні, ні!

Про це лишім розмову! Краще розкажи,
Котрою нам дорогою в Аїд зійти.
Щоб не було ні жарко, ані холодно.

Г е р а к л

120 Яку ж тобі дорогу показати, га?
Хіба візьми мотузку та ослінчика,
Та й зачепись.

Д і о н і с

Покинь, це надто душна путь!

Г е р а к л

Є й друга ще — коротка й уторована:
Добути ступку...

Діоніс
Про цикуту мовиться?
Геракл

Атож.

Діоніс
Занадто зимна, льодова тропа;
Голінки враз позаклякають з холоду.

Геракл
Є шлях недовгий і стрімкий, як урвище.

Діоніс
Скажи, будь ласка, я ж ходак абиякий.

Геракл
Приплентайся на Керамік...

Діоніс
Та й потім що?

Геракл
¹³⁰ А потім вийди на високу башту...

Діоніс
Ну?

Геракл
Дивись, коли почнеться смолоскипів біг,
І тільки вчуеш нетерплячі вигуки:
«Катай!» — тоді і ти катай.

Діоніс
Куди?

Геракл
Униз.

Діоніс
Це ж так і мозок можна розтарахкати!
Ні, не справляй на цю дорогу.

Геракл
На яку ж?

Діоніс
На ту, що сам колись ішов.

Геракл
То довга путь.

Спочатку прийдеш над велике озеро —
Незглибне.

Діоніс

Як я зможу переправитись?

Геракл

На невеличкому судні старезний дід,
140 Весляр, перевезе тебе за два шаги.

Діоніс

Ого!

Яку ж то силу мають скрізь ті два шаги!
І де вони взялися там?

Геракл

Тезей завів.

Потому змій побачиш, дикі стовпища
Страховищ...

Діоніс

Не вражай і не лякай мене!

Не залякаєш.

Геракл

Далі твань неміряна,

Несхнучий гній, а в тім гною небіжчики:
Хто заподіяв кривду чужоземцеві,
Хто хлопчику не заплатив за пестощі,
Хто руку зняв на рідну матір, батька хто
150 Затяв в лице, хто присягав неправдою...

Діоніс

Егеж! І вкупі з ними той, без сумніву,
Хто взяв та й вивчив співанку Кінесія,
Або речення Морсіма списав собі.

Геракл

А далі — флейт війнуть ласкаві подуви,
Прорине сяйво, гарне як наземний день;
Побачиш міртові гаї, і натовпи
Людей щасливих, і гримучі оплески...

Діоніс

А хто вони?

Геракл

Посвячені в містерії.

Ксантій

(вбік)

160 А я — немов осел той на містерях!
Ні, більше цих пакунків не держатиму.
(Скидає свої пакунки додолу.)

Геракл

Від них про все, що треба, ти дізнаєшся.
Оселі їх над самою дорогою,
Що простелилась до дверей Плутонових.
Ну, а тепер бувай здоров, браток!

Діоніс

Бувай

Здоров. (До Ксантія.) А ти бери-но знов пакунок свій.

Ксантій

Та я ж його й не скинув ще!

Діоніс

Мерцій, мерцій!

Ксантій

Та змилуйся, облиш мене! Найми когось
З-поміж мерців, що йдуть сюди дорогою.

Діоніс

А як ніхто не стрінеться?

Ксантій

То я візьму.

Діоніс

170 Гаразд! А ось якраз провадять мертвого.
(Проходить похоронна процесія.)

Гей ти, до тебе я кажу, покійнику!
Ти б часом це манаття не відніс в Аїд?

Мрець

Котре?

Діоніс

А от поглянь.

Мрець

Даси дві драхми, ні?

Діоніс

Ого! А менш?

Мрець

(до свого проводу.)

Ану хутчій, погребники!

Діоніс

Стривай, диваче, може поєднаємось!

Мрець

Як не даси дві драхми, то й не слухаю.

Діоніс

Ну, скинь хоч три оболи.

Мрець

Краще жити знов!

(Процесія проходить далі.)

Ксантій

От проклятий чванько, щоб він не скався!

Я понесу!

Діоніс

Ти славний, чесний чоловік!

¹⁸⁰ Тепер ходімо до човна.

(Діоніс і Ксантій рухаються по сцені,
немов добираючись до підземного озера мертвих.)

З'являється човен з Хароном.)

Харон

(кричить, підпливаючи)

Сюди, сюди!

Діоніс

А це що?

Ксантій

Це? Та озеро ж.

Діоніс

А справді так!

Те саме, що казав він. Ось і човен є!

Ксантій

Клянуся Посейдоном, а ото Харон!

Діоніс

Гаразд, Харон, гаразд, Харон, гаразд, Харон!

Харон

(підпливши на човні)

Кому в містя забутку й заспокоєння,
Кому в рівнину Лети, в доли мороку,
До воронів, під три вітри, у безвісті?

Діоніс

Мені!

Харон

Заходь хутчій.

Діоніс

(входить у човен)

Куди поплинемо?

До воронів?

Харон

Для тебе тільки, бачить Зевс!

190 Заходь!

Діоніс

(до Ксантія)

Гей, хлопче!

Харон

Ми рабів не возимо,

Хіба що цей на морі бився з ворогом,

Ксантії

Я слабував тоді на очі, бачить Зевс!

Харон

То прийдеться тобі оббігти озеро.

Ксантії

Де ждати вас?

Харон

Побіля Скелі Нидіння,

Край зупинки.

Діоніс

Ти зрозумів?

Ксантії

Та зрозумів.

Ой, горе, що я нині стрів, виходячи?
(Біжить обхідним шляхом і скоро зникає.)

Харон

(до Діоніса)

Сідай на весла. (До глядачів.) Поспішай, хто ще пливе!
(До Діоніса.) Ти! Що ти робиш?

Діоніс

Що роблю? Ти ж бачиш сам.

Сів на весло, як ти мені наказував.

Харон

200 Сюди, сюди сідай, пузаню!

Діоніс

Ну, сиджу.

Харон

І простягни долоні, і держи!

Діоніс

Держу.

Харон

Та не балакай стільки! В дно ногою впрись.

Тепер жени щосили!

Діоніс

Як гребти мені —

Невправному, ніяк не саламінському

І не морському!

Харон

Вийде! Спів почувеш ти

І будеш легко веслувати.

Діоніс

Чий же спів?

Харон

Жаб лебединих. Пречудовий!

Діоніс

Дай же знак!

Харон

(скандує)

Гоп! гоп-гоп! гоп! гоп-гоп!

(Човен рушає. З-під поверхні озера з'являється хор жаб.)

Ж а б и

210 Брекекекекс, коакс, коакс,
Брекекекекс, коакс, коакс!
Болотяних вод діти ми,
Почнімо гімн, дружній хор,
Ведімо в лад нашу солодку пісню!
Коакс, коакс!
Колись Діоніса так,
Нісійського владаря,
Уславили в болоті ми,
В дні, коли натовпом п'яним,
Свято справляючи жбанів,
Народ за горожею храму
Грається.

220 Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

А я собі намуляв зад,
Болить мене — коакс, коакс!
А вам, здається, все одно.

Ж а б и

Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

Та згиньте ви з отим «коакс»!
От завели своє коакс!

Ж а б и

230 Ти не будь занадто гордий!
Люблять-бо нас Музи з лірами дзвінками,
Любить рогонос, гір владика Пан — грець у дудку,
І Аполлон — прихильний нам, кіфари власник;
Ми-бо на струнну в кіфарі тій підставку
Водний комиш плакаємо.
Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

А я вже маю пухирі,
Давно у мене пріє зад, —
От-от схилюсь і загримить!

Ж а б и

Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

240 Народ співців, годі вам,

Мовчіте!

Ж а б и

Ні, ще гучніш
Заспіваєм; так, буває,
В ясну сонячну годину
Ми плигаємо невтомно
Між лататтям і айром,
П'яні піснею своєю,
Або, в нурту заховавшись
Від дощів і тучі Зевса,
Ведемо танок проворний
В воднім булькোকлетоті.
Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

Брекекекекс, коакс, коакс!
250 Я ваші крики перейму!

Ж а б и

Це нам буде дуже прикро!

Д і о н і с

А мені гребти не прикро?
Напинаюсь, як не лусну.

Ж а б и

Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

Кричіть! Однаково мені!

Ж а б и

Нумо, будем скрекотати,
Скільки в наших дужих горлах
260 Стане сили — цілий день!
Брекекекекс, коакс, коакс!

Д і о н і с

Брекекекекс, коакс, коакс!
Вам не подужати мене!

Ж а б и

А тобі нас — поготів!

Д і о н і с

Навпаки! Весь день горлати

Буду при потребі я,
Аж поки не примушу вас замовкнути.
Брекекекекс, коакс, коакс!
А що? Таки впинив я ваше квакання!

Харон

(до Діоніса)

270 Та годі, годі, приставай до берега!
Виходь, плати за перевіз.

Діоніс

Візьми обол.

Гей, Ксантії! Де ти, Ксантії? Де ти, Ксантії? Гей!

Ксантії

(з'являється)

Агов!

Діоніс

Ходи сюди!

Ксантії

Іду. Чолом тобі!

Діоніс

Що тут навколо?

Ксантії

Тільки твань та темрява.

Діоніс

А бачив ти де-небудь батьковбийників
І тих, що прісягу ламають?

Ксантії

Так. А ти?

Діоніс

Звичайно, бачив. (Показує на глядачів.) Бачу і тепер ще!
Ну що ж нам починати?

Ксантії

Будем далі йти.

Адже ми там, де кубляться страховища,
Як він казав нам...

Діоніс

Я ще покажу йому!

280 Хвалько! Лякаючи мене, казна-що верз!
Мою відвагу знає він, та й заздросить.
Нема хвалька на світі, як отой Геракл!
А я б бажав прославити цю-подорож
Якоюсь надзвичайною пригодою.

Ксантій

Клянуся Зевсом, що за шарудіння там?

Діоніс

Де, де?

Ксантій

Либонь, позаду.

Діоніс

То позаду йди!

Ксантій

Ні, видно, попереду.

Діоніс

Попереду йди!

Ксантій

Клянуся Зевсом, бачу я страховище!

Діоніс

Яке?

Ксантій

Жахне! Але воно міняється:

290 То бик, то мул, то раптом наче дівчина
Вродлива.

Діоніс

Де вона? Я проти неї йду!

Ксантій

Коли вона на пса вже обернулася!

Діоніс

Так це Емпуса!

Ксантій

Певно, так. Вогнем пашить

Обличчя їй.

Діоніс

А ноги має мідяні?

Ксантій

Одну; а друга з гною, свідок Посейдон!
Егеж!

Діоніс

Куди тікати?

Ксантій

А мені куди?

Діоніс

(до жерця Діоніса, що присутній між глядачами)

Рятуй мене, мій жерче! Ще десь вип'ємо!

Ксантій

Пропали ми, Геракл-владико!

Діоніс

Змилуйся,

Не клич мене, не називай іменням цим!

Ксантій

300 Ну — Діоніс!

Діоніс

А так і поготів не клич!

Ксантій

Иди вперед! Сюди, сюди, владарю мій!

Діоніс

Ну що?

Ксантій

Не бійсь! Усе гаразд кінчилося,
І можем ми, як Гегелох той, мовити:
«Після негоди знову ласка в брижах вод!»
Емпуса зникла.

Діоніс

Присягнися!

Ксантій

Свідок Зевс!

Діоніс

І вдруге!

Ксантій

Свідок Зевс!

Діоніс

І втрете!

Ксантії

Свідок Зевс!

Діоніс

Ну, знаєш, і поблід я, як уздрів її!

Ксантії

(вказуючи на його плащ)

А цей, дивись, аж побурів з переляку!

Діоніс

І відкіля на мене стільки напастей!

310 Котрий це бог шукав мені загибелі?

Ксантії

«Ефір — домівка Зевса?» «Часу лапище?»

Гей!

Діоніс

Що таке?

Ксантії

А ти хіба не чув?

Діоніс

Чого?

Ксантії

Звучання флейт!

Діоніс

А справді! І від факелів

Так і війнуло таємничим запахом.

Давай же, станьмо осторонь, послухаймо!

Хор містів

(за сценою)

Іахх, о Іахх наш!

Іахх, о Іахх наш!

Ксантії

Егеж! Це справді, пане, спів посвячених,

Тих самих, про яких Геракл розказував.

320 Як Діагор, вони Іахха славлять тут.

Діоніс

І я так само думаю. Тихесенько
Постіймо вдвох — і все, як слід, розвідаєм.
(Сідають обидва осторонь. Виходить хор містів.)

1 - а половина хору

Іахх! О, навісти нас, залиши храм дорогий свій,
Іахх, о Іахх наш!
Ми тебе на луці ждем, твоїх слуг хор,
У танок сам поведи нас!
У вінку прийди! Нехай мірт
Обведе гілля, рясний лист,
330 Круг чола твого. Між нас стань, вибивай влад
Своєвільний танок наш,
Пустотливий, невтримний,
Що й Харіт сонм полюбляє. Розділи грища веселі
І співи містів побожних!

Ксантій

Деметри дочко, славна і звеличена,
Як солодко запахло свининою!

Діоніс

Сиди тихенько, то й дістанеш кишечку!

2 - а половина хору

340 Нехай буйно горить твій смолоскип, стань, розмахни ним!
Іахх, о Іахх наш!
Ти, блискуча зоря наших нічних свят!
Засіяв наш луг вогнями,
Порива й старих танок наш!
І похилих літ гіркий сум,
Навісну юрбу турбот злих відігнав геть
Урочістий таїн час.
350 Смолоскип запаливши,
На чолі всіх у танку стань, поведи нас, твоїх слуг,
На рясний цвіт, луговий цвіт!

Провідник хору

Хай замовкнуть уста нечестиві,
нехай віддалиться від нашого кола,
Хоч не навчений наших високих пісень,
не очистився в серці своєму,
Ані таїнства муз благородних не знав, ні танків
їх водити не вміє,

Хто не є втаємничений в буйний язик бикогубця
 святого Кратіна,
 Хто блазенськими жартами тішить себе, ще й до того
 не знає їм місця,
 Хто не бореться проти ворожих повстань
 і не зичить добра громадянам,
 360 Тільки збколот сіє та розбрат кує для своєї користі чи зиску,
 Хто, керуючи містом в бурхливі часи,
 хабарі й подарунки приймає,
 Хто судно, чи фортецю віддав ворогам,
 або хто крадькома із Егіни
 Заборонені речі, як Торікіон, злопідступний
 той митник, вивозив,
 Що і шкіру, і льон, і смолу послав до ворожого
 нам Епідавра, —
 Хто грошеву позику дає ворогам, щоб вони кораблі будували,
 Хто в божницю Гекати відлити іде, ще й наспіває пісні святої,
 Хто, осміяний жартом чи дотепом злим на святих
 діонісових грищах,
 Вимагає в промові частину платні в комедійних
 поетів відгризти, —
 Я кажу: відступіться! — і вдруге кажу: відступіться! —
 і втретє кажу їм:
 370 Відступіться від нашого кола! А ви відновіте
 перервані гімни,
 Починайте ізнов опівнічних пісень,
 що пристойні врочистому святу.

1 - а половина хору

Тепер ходімо далі,
 Квітчасті оболоні
 Топчімо без вагання!
 Нехай усі
 Жартують і сміються!
 Священне все скінчилося!

2 - а половина хору

Танцюйте, гідним співом
 Спасительку-богиню
 Вихвалюйте і славте!
 Наш край вона
 До віку заступає
 На злість Торікіону.

Провідник хору

А тепер заведіте інакших пісень, ушануйте царицю Деметру,
Божественне ім'я дарівниці плодів

у високих словах звеличайте!

1 - а половина хору

Деметра, тайностей святих
Владарко! Нині нам сприяй,
Свій хор від лиха борони,
Дай без завади нам цей день
Гуляти й веселитись!

2 - а половина хору

Натхни багато слів смішних,
Натхни багато мудрих слів,
Щоб, гідно празника твого
Награвшись, прикрасілись ми
Стрічками перемоги!
Анумо!

Провідник хору

І бога юного тепер
Співами покличте
Сюди, хай буде з нами й він
В радісному колі!

1 - а половина хору

Іахх наш любий, найсолодша радість
Святого дня, будь до житлأ богині
Супутник нам!

І покажи, що довгий шлях
Тобі пройти не тяжко.
Іахх, о друже танку, проведи мене!

2 - а половина хору

Ти для ощадності й заради сміху
На ноги взув сандалії подерті,
Лахміття вбрав,
Щоб безтурботно ми могли
Гуляти й веселитись.
Іахх, о друже танку, проведи мене!

1 - а й 2 - а половина хору

(разом)

Зо мною поряд гарне на обличчі

390

400

410 Ішло дівча, я крадькома поглянув,
Коли дивлюсь —
А в неї вистромилась грудь
Із рўзпірки хітона.
Іакх, о друже танку, проведи мене!

Ксантії

Я там, де товариство! Дуже хочеться
Побавитись! Іду до них!

Діоніс

Я теж іду!

(Обидва пристають до хору.)

Провідник хору

Як хоче, будем разом
Сміятись з Архедема!
Сім років мав, а членом фратрії не був!
А нині порядкує.
Там на землі, у мертвих,
І верховодить усіма безпутствами!
Я чую, син Клісфена
Вовтузиться в могилі,
Щипає зад собі, обличчя дряпає,
І зойкає, зігнувшись,
І рюмсає, і кличе
Себіна, що із дема Анафлістського.
А Каллій славнозвісний,
Дитина Гішоблуда,
430 Левину шкуру вбрав, воює з дівкою!

Діоніс

(до хору)

Чи ви б нам не сказали,
Де тут житло Плутона?
Ми мандрівці і щойно надійшли сюди.

Провідник хору

Не йди нікуди далі
І вдруге не питайся:
Ти саме став коло дверей Плутонових.

Діоніс

(до Ксантія)

Бери пакунки, хлопче!

Ксантії

А цей одно: пакунки!
Не речі, а якісь корінфські хвастощі!

Провідник хору

⁴⁴⁰ Рушайте
У гай богині в круг святий,
На квітчасті трави,
Там свято, приязне богам,
Радісно святкуйте!
А ви, дівчата і жінки,
Підете зо мною,
Де цілу ніч дзвенять пісні
Славою богині.

1 - а половина хору

⁴⁵⁰ Ходім, де квітів ряснота,
Де рози ароматні.
В танок на луку ходім,
Як давній звичай велить,
Як Мойри блаженні нам
Іти наказали.

2 - а половина хору

Сієє сонце тільки нам,
Лиш нам його веселий блиск!
Ми друзі таїн святих,
Ми зичим добра усім,—
І гостям з чужих земель,
І простому люду.

*(Частина хору на деякий час відходить убік.
Діоніс і Ксантії підходять до дверей Плутона.)*

Діоніс

(до Ксантія)

⁴⁶⁰ А як же в двері стукати? Ти способу
Не знаєш, як мерці тутешні стукають?

Ксантії

Не думай довго, натисни, що сили є;
Та ж ти Геракл і з вигляду і мужністю.

Діоніс

(стукає)

Гей, гей!

Е а к

(із-за дверей)

Хто там?

Діоніс

Геракл, силач уславлений.

Е а к

(виходить)

О грубіян, о підлий, о ненависний,
Гидкий, за всіх гидкіший, найгидотніший!
Це ж ти потяг у нас собаку Кербера,
Схопив, лупив, душив, волік, замчав кудись!
А я ж його стеріг так! Начувайсь тепер!
470 Віднині скеля Стікса чорноводого
І Ахеронта бескиди скривавлені
Тебе оточать. Дикі пси кокітові
І сто голів Ехідни злої нутроці
Твої без жалю пошматують. Тельбухи
Мурена з'їсть тартеська. А нирки твої
І черево з кишками, кров'ю з'юшене,
Страшних Горгон тітраських стане здобиччю!
От зараз я біжу до них, не гаючись! (Зникає.)

Ксантій

(до Діоніса)

Гей, що тобі?

Діоніс

Впаскудився! Богів заклич!

Ксантій

480 Дивак ти, та й дивак же! Ну, вставай мерщій!
Бо хто надійде та й побачить.

Діоніс

Сил нема!

А ти до серця губку приклади мені.

Ксантій

Візьми.

Діоніс

Та де ж вона?

Ксантій

О боги праведні!

Отут у тебе серце?

Діоніс

Перестрашене,

Воно сповзло на самий низ під черево.

Ксантій

Останній ти страхополох на світі!

Діоніс

Я?

Страхополох? А губку в тебе хто просив?

Нехай би інший так насміливсь!

Ксантій

Або що?

Діоніс

Страхополох лежав би й досі в смороді,

490 А я не побоявся: встав та й витерся!

Ксантій

Відвага надзвичайна!

Діоніс

Безперечно, так!

А ти не налякався грому слів його

І тих загроз?

Ксантій

Ні, бачить Зевс, ні кришечки!

Діоніс

Як ти такий відважний, то вперед іди!

Вчинися богом! От візьми цю палицю,

Левину шкуру — ти ж у нас безбоязний;

А я при тобі буду за носільника.

Ксантій

Ну, добре, згода. Я готовий слухатись.

(Вони міняються вбранням.)

А подивися ж на Гераклоксантія,

500 Чи буде він страхатися в цім образі!

Діоніс

О ні, ти справжній із Меліти шибеник!

Іди, я сам управляюся з пакунками.
(Із дверей Плутона виходить служниця Персефони.)

Служниця Персефони
(до Ксантія)

Це ти, Геракл наш любий? Ну, заходь сюди!
Богиня тільки вчула, що надходиш ти, —
І хліба напекла, і кілька горщиків
Зварила каші, ще й бика засмажила,
Понапікала коржиків, калачиків.

Ксантії

Це добре.

Служниця

Бачить Аполлон, не дам тобі

Піти не ївши. Там уже куріпочка
510 Підсмажена, готові всякі пундики,
Кубкі вином солодким поналивані,
Ходи сюди!

Ксантії

Ну, годі.

Служниця

Все жартуєш ти!

Та не пушу нікуди я. Гарнесенька
Флейтистка дожида тебе й танечниці,
Не знаю, дві чи три їх.

Ксантії

Що? Танечниці?

Служниця

Ще молоденькі, тільки-но поголені!
Заходь же, не барися. Рибу вносити
Готовий кухар, стіл уже поставили.

Ксантії

Іди вперед. Перекажи танечницям,
520 Що я і сам прийду в покої зараз же.
(Служниця відходить.)

Ксантії

(до Діоніса)

Бери пакунки, хлопче, та й за мною йди.

Діоніс

Стривай, стривай! Невже таки повірив ти,
Що я не жартом за Геракла вбрав тебе?
Е, ні! покинь дурне робити, Ксантій мій,
І знов бери на плечі лантухи свої!

Ксантій

Та що тобі? Невже відняти думаєш
Свій власний дар?

Діоніс

Не думаю, беру уже.
Скидай-но шкуру!

Ксантій

(до глядачів)

Вас беру за свідків я
І до богів звертаюсь!

Діоніс

До яких богів?

⁵³⁰ Це ж дуροщі, безглуздя — сподіватися,
Щоб раб і смертний та й Алкмени сином став!

Ксантій

Гаразд, бери! Та як на те призволить бог,
То ще тобі в потребі, може, стану я!

(Вони міняються вбранням.)

1 - а половина хору

Промітний, блискучий розум!

Десь чимало ця людина

Мандрувала по морях!

Перекочуватись хутко

На той борт, де безпечніше,

Певно, краще, ніж стояти

⁵⁴⁰ Розмальованим бовваном.

Обертатися, де м'якше,

Де не муляє ніщо —

О, до цього здатні люди

Фераменової вдачі!

Діоніс

А хіба було б не смішно,
Якби Ксантій, раб нікчемний,

На мілетські килими
Ліг, обнявши танцівницю,
І казав собі подати
Горщика; а я дивився б
Та з досади гриз би пальці!
Він роззлостився б, негідник,
Та й, затявши кулаком,
Цілий ряд зубів передніх
Так і вибив би мені!

(Вбігають дві шинкарки.)

Перша шинкарка
Платана, гей, ходи сюди! Тут злодій той,
550 Який до нас недавно вдерся силою
Та хліба з'їв шістнадцять буханців!

Платана, 2-а шинкарка
Клянусь,
Це справді він!

Ксантії
Комусь не з медом прийдеться!

Перша шинкарка
А ще ж бо він шматків із двадцять м'яса з'їв,
По півобола кожен.

Ксантії
Нагорить комусь!

Перша шинкарка
І часнику до смутку.

Діоніс
Жінко, схаменись!
Не знаєш, що лепечеш!

Перша шинкарка
А! Ти думаєш,
Що як у капці вбрався, то й сліди замів!
Диви! Про солонину я й забула вже!

Платана
А сир, що наскладала я! О, свідок Зевс!
560 Він разом з кошиками поковтав його!

Перша шинкарка
А тільки я про гроші слово мовила,
На мене він як загарчав, як визвіривсь!

Ксантій

Так, так, це він, його звичай усе такий!

Перша шинкарка
Меч видобув, немов би з глузду зсунувся!

Платана

От лихо, от нещастя!

Перша шинкарка

Перелякані,

Ми — ходу, й на горищі зачинилися.

Платана

Тоді він підстілки схопив, та й тягу дав.

Ксантій

Егеж, на це він здатний!

Перша шинкарка

(до Платани)

Що ж робити нам?

Біжи, заклич сюди Клеона-пристава!

Платана

(до 1-ої шинкарки)

570 А ти, як де зустрінеться, Гіпербола!
Вколошкаем його!

Перша шинкарка

(до Діоніса)

Пашеко гидосна,

Як радо я повибивала б каменем
Ці зуби, що мое добро погамкали!

Платана

А я б тебе шпурнула в прірву з урвища!

Перша шинкарка

А я б серпа взяла та перерізала
Тобі горлянку, що ковтала тельбухи!
Побігти до Клеона! Він сьогодні ще
Твое злодійство на суді розплутає.

(Обидві шинкарки біжать геть.)

Діоніс

Щоб я помер, як не люблю я Ксантія!

Ксантії

580 Та годі, годі! Знаю вже ці хитрощі.
Не хочу більш Гераклом бути.

Діоніс

Любчику,

Не зарікайся!

Ксантії

Та й як рабові й смертному
Алкмени сином раптом учинитися?

Діоніс

Та бачу, бачу, ти в гнівú. І є чого!
Удар мене — не мовлю й слова супроти!
А як тебе чим-небудь схочу скривдити,
Хай згину з коренем, і жінка, й діточки,
І гнилоокий Архедем зо мною враз!

Ксантії

Ну, добре, згода! Я приймаю присягу.

(Вони міняються одежею.)

2 - а половина хору

590 Ну, тепер, коли ти знову
Взяв відібране убрання,
Будь відважний, як юнак,
Будь величний і суворий,
Поглядай круг себе люто,
Пам'ятаючи про бога,
Що прийняв його подобу!
Бо, як будеш боягузом
Або ляпнеш щось дурне,
Доведеться знов на плечах
Волокти мішок важкий.

Ксантії

Непогана ваша рада,
Тільки й сам я, милі друзі,
Все гаразд обміркував.
Як зустрінеться що добре,
600 Знаю, спробує він знову

Мій загарбати убір.
Та нехай що хоче робить,—
Буду сміливий і мужній,
Буде погляд як полинь.
Час надходить, за дверима
Щось, я чую, стугонить!

(Із дверей Плутона
виходить Еак з трьома підручними.)

Еак

(до своїх підручних)

Мерщій в'яжіте злодіяку псячого!
Ну, я ж його!

Діоніс

Комусь не з медом прийдеться!

Ксантій

До лиха, не підходьте!

Еак

Ще й брикається!
Дітіл, Пардок і Скеблій! Де ви ділися?
Ходіть сюди, лупіть його, мерзотника!

(Бійка.)

Діоніс

610 От жах! Украв, ще й бити поривається
Обкрадених!

Еак

Це, справді, річ нечувана!

Діоніс

Страшне зухвальство!

Ксантій

Зевсом присягаюся,

Нехай умру, коли сюди приходив я,
Коли хоч волосиночку у тебе взяв!
Стривай, послухай ради справедливої:
Оце мій раб.

(Показує на Діоніса.)

Бери на муки, бий його,
Як доведе, що винен я — змертви мене!

Е а к

Та як на муки брати?

К с а н т і й

Всяким способом!

Здіймай на дибу, вішай, батогом шмагай,
620 Клади на груди цеглу, в ніздрі оцет лий,
Крути суглоби, шкіру край, усе що хоч
Роби, лише не бий його цибулькою.

Е а к

Розумна рада! А коли понівечу
Твого раба, тобі заплату визначу.

К с а н т і й

Не треба грошей! Забирай, катуй його!

Е а к

Нехай він тут говорить, на очах твоїх.

(До Діоніса.)

Скидай мішок живенько і гляди мені —
Ніякої неправди!

Д і о н і с

Геть! Я мучити

Мене забороняю. Бог я! Спробуеш
630 Ударити — винуй себе!

Е а к

Що ти сказав?

Д і о н і с

Кажу: я Діоніс, безсмертний Зевса син,
А це — мій раб.

Е а к

(до Ксантія)

Ти чуєш?

К с а н т і й

Чую. Ну, то що?

Як так, то й надто слід його батожити!
Коли він бог, йому не буде боляче.

Д і о н і с

Але ж ти також богом називав себе;

Чому ж не бити і тебе однаково?

Е а к

Це слово справедливе.

К с а н т і й

То котрій із нас

Заплаче або буде невдоволений

Під канчуком — вважай, що той ніяк не бог.

Е а к

⁶⁴⁰ Тепер я бачу, — ти людина з розумом
І любиш справедливість. Роздягайтеся!
(Діоніс і Ксантії роздягаються.)

К с а н т і й

Як допит нам учиниш справедливий?

Е а к

Як?

Шмагатиму по черзі вас обох.

К с а н т і й

Гаразд!

Тепер дивись — не ворухну і пальцем я.

(Еак б'є Ксантія; Ксантії мовчить.)

Е а к

Ну от, ударив!

К с а н т і й

Зовсім не помітив я!

Е а к

Тепер того ударю.

(Б'є Діоніса.)

Діоніс

Та коли ж ти вже?

Е а к

Та я ж ударив!

Діоніс

А мені й не чхнулося!

Е а к

Не розумію. Знов цього поспробую.

(Б'є Ксантія.)

Ксантії
Чого ж баришся? Ого-го!

Еак

Що «ого-го»?

⁶⁵⁰ Виходить, заболіло?

Ксантії

Ні, подумав я:

Коли ж Геракла свято у Діоміях?

Еак

Свята людина! Час до того братися.

(Б'є Діоніса.)

Діоніс

Ага!

Еак

Ну, що там?

Діоніс

(показуючи на глядачів)

Вершників угледів я.

Еак

Чого ж ти плачеш?

Діоніс

Часнику нанюхався.

Еак

Не дошкуляє зовсім?

Діоніс

Анітрішечки!

Еак

Тепер, мабуть, до цього треба братися.

(Б'є Ксантія.)

Ксантії

Ой лихо!

Еак

Що там?

Ксантії

Та колючка у нозі!

Е а к

Диковина! Ану, до того вернемся.

(Б'є Діоніса.)

Діоніс

Феб-Аполлон, владарю Дельф і Делоса!

К с а н т і й

(до Еака)

660 Він стогне з болю! Ти не чуєш?

Діоніс

Зовсім ні!

Мені згадались ямби гіппонактові.

К с а н т і й

(до Еака)

Нічого так не вдієш! Бий по здухвині!

Е а к

(до Ксантія)

А справді так! Ану, підстав-но череву!

(Б'є Ксантія.)

К с а н т і й

О! Посейдон!

Діоніс

Він стогне! Знов!

К с а н т і й

Властителю

Егейських скель і глибу моря синього!

Е а к

Клянусь Деметрою, не розберу ніяк,
Котрий з вас бог. Ну, годі, увіходьте вже!

670 Нехай Плутон-господар тим морочиться
І Ферсефатта! Адже божества вони.

Діоніс

Шкода, що ти до цього не додумався

Ще перед тим, як взяв під канчуки мене.

(Всі входять у двері Плутона. На сцені лишається хор.)

1 - а половина хору

Муза, вступи в наше коло святе! Нехай тішить тебе, як і нас,

Звук пісень!

Глянь на юрбу незліченну: народи ці повні чеснот,
Мудрість їм властива.

Честолюбніші всі вони за Клеофонта, в чиїх лепетливих устах

680 Прикро цвіркоче раз-в-раз

Ластівка фракійська

Напівварварські співи північні свої;

Усе плаче, як той соловей, бо загибель йому, хоч би й щасно

Лягло жеребування.

Провідник 1-ї половини хору

(до глядачів)

Святний хор повинен місто научати на добро

І давати щирю раду. Отже радимо ми вам:

Громадян зрівняйте в праві, віддаліте страх важкий,

І коли підступний Фрініх заманив кого у сіть, —

690 Тим, котрі тоді схибулись, оправдатись допоможіть,

Дайте їм повиправляти певні помилки свої!

Ще ми радимо: безчестям не карайте громадян!

Ще ж бо стид: рабам, що тільки раз були в морськiм бою,

Як платейцям, друзям нашим, дарували ви права;

Ми не хочемо сказати, ніби зле зробили ви,

Ні, ми хвалим ваш учинок, він один розумний був.

Нащо ж тих, хто поруч з вами часто бився на морях,

Як колись батьки їх бились, хто і родом вам близький,

За одну оту пригоду переслідуете ви?

700 Ні, облиште гнів неправий, бо з природи мудрі ви!

Хто готовий вкупі з нами стати проти ворогів,

Всіх в одну сім'ю з'єднаймо, громадянство повернім!

А як знехтуем це діло, згорда мимо перейде́м

І залишимо вітчизну в вирі злигоднів і бід, —

Мудрими ніколи більше люди нас не назовуть!

2-а половина хору

Якщо я мудрий і можу збагнути життя і суворий кінець

Злих людей,

То осоружний Клейген, ця мавпа, гидкий коротун,

Цей нікчемний лазнік,

710 Кімолійської гордий обладар землі, препоганого лугу, піску,

Всіх сурогатів золи,

Попелу та мила,

Не потягне вже довго. Тому-то тепер

Не любить він миру та ходить з дрючком,
щоб, буває, не здерли
З п'яного одежі.

Провідник 2-ї половини хору
Помічали ми, що місто громадян, своїх дітей,
Гідних шани і негідних, цінувати звикло так,
720 Як сьогоднішню монету і вибивану давно.
Адже грошей повноцінних, не попсованих нічим,
Між найкращими найкращих, слави доброї у всіх,
І по еллінських країнах і між варварами скрізь,
Грошей, битих бездоганно, добре випробуваних,
Ми не хочемо вживати; нам миліші мідяки,
Биті прихапцем, абияк, не карбівка, а ганьба!
Так і мудрих, справедливих, роду доброго людей,
Добромисних, чеснотливих, непідкупних громадян,
730 Хто у школах і палестрах виховання здобував,
Ми ганьбуем, — любимо мідних, чужоземців та рабів,
Підлих і нащадок підлих; перевагу даємо
Всяким вихваткам нікчемним, що взяли не знати де,
Що колись не придалися б і на жертву очисну.
Хоч тепер ви, нерозумні, відмініте свій звичай!
Знову здайтеся на здатних! Якщо вам поталанить,
Всі вас будуть вихваляти, а чи скоїться лихе,
Що ж? На дереві поряднім і повіситись не жаль!
(З дверей Плутона виходять Еак і Ксантій.)

Е а к

А він шляхетний чоловік — господар твій,
Клянуся Зевсом!

К с а н т і й

От сказав! Звичайно, так!
740 Йому аби лиш пити й волочитися.

Е а к

А дивно, знаєш, як він не побив тебе,
Коли ти, раб, назвав себе господарем.

К с а н т і й

Еге, нехай би спробував!

Е а к

Це ти сказав

Як справжній раб! Я теж люблю робити так.

Ксантій

Ти любиш це?

Еак

Я з радощів не тямлюся,
Коли тихенько вилаю господаря.

Ксантій

А любиш ти бурчати, як одлуплений,
Ідеш дверей шукати?

Еак

Миле й це мені.

Ксантій

А метушитись без пуття?

Еак

І те не зле!

Ксантій

⁷⁵⁰ О кривний Зевс! А під дверима слухати
Усякі панські теревені?

Еак

Страх люблю!

Ксантій

І переносити сусідам?

Еак

Де там ні!

Це все одно, що пригорнути дівчину!

Ксантій

О Феб, як так, то руку простягни мені,
І дай поцілувати, і мене цілуй!
Та ради Зевса, в канчуках нам спільного,
Скажи, що за безладдя там і зик такий!

Еак

⁷⁶⁰ Страшні діла, діла великі діються
Серед мерців, ціле повстання знялося;
Бо Евріпід з Есхілом зазмагалися.

Ксантій

За віщо це?

Еак

Бо, бачиш, тут закон такий

Для всіх мистецтв, найкращих, найвеличніших:
Котрий мистець найбільше хисту виявить,
Той має в Прітанеї столуватися
І сісти край Плутона...

К с а н т і й

Розумію вже!

Е а к

Аж поки прийде другий, дужчий першого;
Тоді цей перший мусить поступитися.

К с а н т і й

А що ж Есхіла так занепокоїло?

Е а к

770 Давно вже посідав він трон трагедії,
Як найславніший майстер...

К с а н т і й

А тепер же хто?

Е а к

Зійшов під землю Евріпід, та й виступив
Перед юрбою шельм та халамидників,
Грабіжників, раклів та батьковбийників;
А їх в Аїді густо. Ті, наслухавшись
Словесних викрутасів, спорів, доказів,
Мов знавісніли і найбільший хист йому
Признали. Він згордів і домагатись став
Есхіла трону.

К с а н т і й

І його не вибили?

Е а к

780 Та де! Народ зняв галас, вимагаючи
Змагання й суду, хто талановитіший.

К с а н т і й

Мерзотники!

Е а к

Та ще й які мерзотники!

К с а н т і й

Невже Есхіл не міг знайти захисників?

Е а к

Не міг. Людей порядних мало скрізь, як тут!

(Показує на глядачів.)

К с а н т і й

І що Плутон гадає нині діяти?

Е а к

Змагання учинити наказав і суд,

Що розбере мистецтво супротивників.

К с а н т і й

Чому ж Софокл за трон той не змагається?

Е а к

Не мав того й на думці! Як зійшов в Аїд,

Есхіла він поцілував і руку дав,

⁷⁹⁰ І той його край себе посадив на трон:

Тепер він має намір — Клейдемід казав —

На черзі бути. Якщо подола Есхіл,

Залишиться на місці він; як ні, тоді

Він з Евріпідом буде сам змагатися.

К с а н т і й

Коли початок?

Е а к

Незабаром, свідок Зевс!

Тут перед нами дивна річ сподіється:

На терезах мистецтво будуть важити.

К с а н т і й

То ж як так? Кинуть на вагу трагедію?

Е а к

Лінійки візьмуть, лікті — вірші міряти,

⁸⁰⁰ І стоси цегли...

К с а н т і й

Будуть мурувати щось?

Е а к

І клинтя, і косинці. Евріпід казав,

Що по словечку розбере трагедії.

К с а н т і й

Есхіл, напевне, несказанно сердиться?

Е а к

Як бик, він глянув, нахиливши голову.

К с а н т і й

А хто суддя?

Е а к

З суддею мали клопоту!

Людей знайшлося небагато з розумом;

Ще й кликати афінців не схотів Есхіл.

К с а н т і й

Либонь не одного з них мав за злодія.

Е а к

А решта всі не тямлять нічогосінько

810 В поезії. То до твого господаря

Звернулися: в мистецтві він досвідчений.

Та увійдім. Бо, знаєш, де морочаться

Пани, нам часто плакати доводиться.

(Еак і Ксантій входять у двері Плутона.)

1 - а половина хору

Гнівом страшним запалиться поет, громоносний промовець,

Скоро углядить свого супротивця, що точить на нього

Зуби кусливі. Тоді з нестямénної люті

Він очима завертить.

В блиску шоломів слова конегриві злетяться до бою

З тирсою доказів хитрих, з тонкою різьбою поета —

820 Ворога. Вирушить він проти гордого війська

Кіннозряжених промов.

Цей, настобурчивши патли густі прирощеної гриви,

Страшно стягнувши брову, зареве — і позбивані міцно

Речення напруго вирве із грудей потужних

І як велетень зітхне.

Той, лепетливий допитувач слів, язика розпустивши,

Заздроців лютих узду гризучи, на скіпки розметає

Речення пишні, побити дотепністю схоче

Труд легенів немалий.

(Із дверей Плутона виходять

Діоніс, Есхіл і Евріпід.)

Е в р і п і д

Я трону не зречуся, не вмовляй мене!

830 Кажу ж, — за нього дужчий я в поезії.

Діоніс

Чого ж мовчиш, Есхіл? Слова ці чуєш ти!

Евріпід

Мовчати буде довго! Так самісінько
Він раз-у-раз морочив нас в трагедіях.

Діоніс

Стривай, не говори так самовпевнено!

Евріпід

Його я добре знаю, розібрав давно, —
Пустого величайку, дикунів співця,
Що з навісних, бездверих, безпритомних уст
Слова тріскучі вивергає в'язками!

Есхіл

840 Невже, селянської богині виплодку,
Ти смієш це казати? Полатайко ти,
Пустомолот, старців і жебраків співець!
Попам'ятаєш ці слова!

Діоніс

Та годі ж бо,

Есхіл! Ось не розпалюй серця гніванням!

Есхіл

Ні, виявлю про нього все. Кривих калік
Поет нікчемний! Хто він? Чим пишається?

Діоніс

Вівцю, вівцю нам чорну волочить мерщій!
Ой, то ж то хуртовина наривається!

Есхіл

850 Це ж ти все критські співанки визбируєш
І тягнеш у трагедії розпусництво!

Діоніс

Есхіл шановний, постривай хвилиночку!
А ти, нещасний Евріпід, ти, поки жив,
Від тучі градової утікай чимдуж,
Щоб він, важким пустивши в тебе висловом,
Не розтрощив тобі чола та й «Телефа».
Есхіл, я прошу, не гнівись, а лагідно
Доводь і слухай доводів; не личить-бо,

Щоб трагіки сварились, як перекупки.
А ти тріщиш, неначе дуб підпалений!

Евріпід

860 Готовий я, і зовсім не зрікаюся
Кусати перший — чи нехай кусає він —
Пісні, і вірші, і кістяк трагедії.
Мого «Пелея» і «Еола» хай гризе,
І «Мелеагра» з ними, надто ж «Телефа».

Діоніс

А ти, Есхіл, що розпочати думаєш?

Есхіл

Я зовсім не хотів би сперечатися:
Нерівні ми в змаганні щім.

Діоніс

Чому ж це так?

Есхіл

Моя восталась на землі поезія,
Його — померла разом з ним; на по́хваті
870 Вона у нього. Та нехай по-твоєму!

Діоніс

(до хору)

Тепер вогню нам принесіть і ладану!
Я хочу до змагання помолитися,
Щоб мудро розсудити суперечників.
А ви почніте пісню, звеличайте Муз!

2 - а половина хору

Зевсові дочки, незаймані діви,
Музи, о дев'ять сестер! Ви бачите вдумливий розум
Двох супротивців, творителів речень. Одягнені в зброю
Хитро закручених гострих промов, вони вийшли на битву.
Музи, прийдіть, подивіться на силу
880 Уст, що уміють кувати слова
Легкі, як тирса, й тяжкі, як колоди.
Мудрість готує нечуваний спір,
І час початку близько.

Діоніс

(до Есхіла й Евріпіда)

Моліться й ви, змагання починаючи.

Есхіл

Деметра-мати, що плекала розум мій,
Нехай твоїх містерій буду гідним я!

Діоніс

(до Евріпіда)

Ти на вітар теж ладан поклади.

Евріпід

Гаразд!

Та тільки ж бо не цим богам молюся я.

Діоніс

890 А що? Своїм? Нового роблива?

Евріпід

Егеж!

Діоніс

То помолись своїм богам, окремішним.

Евріпід

Ефір, моя поживо, ти, язик верткий,
І ви, чутливі ніздрі, допоможіть мені
Збивати влучно мову супротивника.

1-а половина хору

Ми бажаємо почути,
Як за співи і за вірші
Два поети, славні хистом,
Бій згубливий розпочнуть.
У обох язик лютує,
У обох не млява думка,
Та й відвага не мала.

900 Уявляєм так змагання:
Тонко, різьблено, дотепно
Говоритиме один;
Другий, видерши з корінням
Буй-слова,
Гряне, вдарить, розметає
Речень довгі табуни.

Провідник хору

Не гайтесь більше, розпочніть! Лиш говоріте чемно,
Без приповісток, і таке, чого не скаже інший.

Евріпід

Який я сам, і як моє мистецтво розуміти,
З'ясую потім, а тепер я хочу довести вам,
910 Що він дурисвіт і хвалько і раз-у-раз морочив
Дурноголових глядачів, як передніше Фрініх.
Спочатку постать і лице обвивши покривалом,
Виводить і садовить він Ахілла чи Ніобу,
Ляльки трагічні. Ті мовчать, не пишнуть ані слова.

Діоніс

Клянусь богами, так!

Евріпід

Ось хор чотири пісні поряд,
Тупочучи, прогомонить, — ті все із уст ні пари.

Діоніс

А от мені мовчання їх подобалось не менше,
Ніж нинішні торохтії.

Евріпід

Та це від недоумства,
Будь певний.

Діоніс

Може, справді так. Навіщо ж він це коїв?

Евріпід

920 Для обдуру, щоб глядачі слухняно дожидали,
Поки Ніоба бовкне щось. А драма йде тим часом.

Діоніс

Який поганець! Скільки ж раз мене пошив він в дурні!

(До Есхіла.)

Чого ж корчишся й сопеш?

Евріпід

Бо правда дошкуляє.
Коли оте пробубонить, уже й до половини
Дійшла вистава. Скаже ще десяток слів волячих,
З бровами, з чубами, якісь страховища несвітські.
Нехай би хто второпав їх!

Есхіл

О горе!

Діоніс

Тихо, тихо!

Евріпід

Нічого толком не казав!

Діоніс

(до Есхіла)

Не скрегочи зубами!

Евріпід

А все Скамандри та вали, та виконані з міді
Орли-грифони на щитах, промови крутокінні, —
930 Нелегко зрозуміти їх!

Діоніс

Колись, богами свідчусь,
Я цілу ніч лежав без сну, безперестанку думав, —
Що значить бурий півнекінь? що це за птах дивочний?

Есхіл

Невігласе! Це знак такий на кораблях писали.

Діоніс

А я гадав, це Еріксід, синочок Філоксена.

Евріпід

Невже ж не міг на сцені він без півня обійтися?

Есхіл

Що ж ти, ненáвисний богам, показував у драмах?

Евріпід

Не півнеконей, присягнувсь, не ланекозорогів,
Як ти робив, як пишуть їх на килимах мідійських.
Коли від тебе я прийняв поезію трагічну,
940 Розпухлу від надутих слів та речень гордопишних,
Я перше висушив її, позгонив з неї тіло
Наваром з білих буряків, піснями, моціоном,
Екстрактом з просторікання, що процідив з книжок я,
А потім поправляти взяв удвох з Кефісофонтом.
Ніколи не базікав я, що набіжить на думку!
Герой, на сцену вийшовши, розповідав у мене
Своє походження.

Діоніс

Твое було, напевне, гірше!

Евріпід

З початку дії не лишав нікого я без слова;

У мене промовляли всі: і жінка, і рабиня,
950 І пан, і дівчина, і дід старий...

Е с х і л

За це зухвальство

Ти заслужив на люту смерть!

Е в р і п і д

Ні, свідчусь Аполлоном!

Я тим народові годив.

Д і о н і с

Ну, це лишімо, друже;

Розмова ця не дасть тобі ніякої користі.

Е в р і п і д

(показуючи на глядачів)

Я промовляти їх навчив...

Е с х і л

Не буду сперечатись, —

Та краще б розчухнувся ти, як мав таке робити!

Е в р і п і д

Навчив їх засоби тонкі до віршів прикладати,
Дивитись, думати про все, крутити, хитрувати,
В усім підозрівати зло...

Е с х і л

Не буду сперечатись.

Е в р і п і д

В поезію впровадив я звичайне, повсякденне,
960 Що завжди оточає нас. Мое мистецтво кожен
Судити міг, бо розумів. Я не дзвонив словами,
Не крився за густий туман і не страхав народу
Бляшаним брязкотом промов Мемнона або Кікна.
Тепер його учеників поставте в ряд з моїми:
Його — шалений Мегайнет, Формісій недотепний,
Ті сурмосписопатлачі, вернидуби чванливі:
Мої — розумний Клейтофонт і Ферамен лукавий.

Д і о н і с

О, Ферамен — це мудрий муж, на хитрощі удатний!

Коли він вскочить у біду, до згуби буде близько, —

970 То викрутиться: я, мовляв, «кеосець, не хіосець».

Евріпід

Отак-то просвітив я їх,
Глибоко думати навчив,
В поезію завів число
І розмисел. Тепер усі
Уміють розбирати все,
Ділам громадським і своїм
Давати інший, кращий лад.
Питає кожен: як це так?
А де та річ? А це хто взяв?

Діоніс

980 А правда, бачить Зевс! Тепер
Афінець, тільки ввійде в дім,
На родичів і на рабів
Уже й горлає: горщик де?
Хто пискареві надкусив
Головку? Казанку каюк,
Що я купив собі торік!
Позавчорашній де часник?
Маслину хто мені надгриз?
А там-то ж бевзнями були!
990 Сидять, було, як малюки,
Роти пороззявлявши.

2 - а половина хору

(до Есхіла)

Ти це бачиш, Ахілл, найясніший герой!
Що ж бо ти на це відкажеш?
Тільки май себе в обладі.
Щоб, буває, бистрий гнів
Не замчав тебе за межі!
Докоряв напасник тяжко.
Але ти, славетний муж,
Не гнівливо боронися,
А, наставивши до вітру
1000 Тільки кінчики вітрил,
Впливай на простір тихо,
Будь обачний,
Поки з берега погідний
Не повіє легковій.

Діоніс
(до Есхіла)

Ти між еллінів перший, хто пишних промов
величаві споруди поводиш,
Хто трагедію в шати врочисті зрядив, —
відкривай красномовства джерела!

Есхіл
Не хотів я цієї розмови! Горить мені серце з досади і гніву,
Що з таким супротивцем стаю я на спір.
Та щоб він не вдавав переможця,
То відкажуй: за віщо даруємо ми похвалу і повагу поетам?

Евріпід
За розважність, за мудрі поради, за те,
що синів свого рідного краю
1010 На добро і на розум навчають вони.

Есхіл
А коли протилежне чинив ти,
Коли з чесних, статечних і гідних людей
поробив вітрогонів ледачих, —
То яка тобі кара за це принада?

Діоніс
Смерть, звичайно, — не в нього питати!

Есхіл
А тепер, подивися, якими колись із моєї руки ти прийняв їх.
Кремезні та дебелі були, як дуби, відбували повинності справно,
Не були шахраями, дурниць не верзли, як тепер,
не тинялись по місту,
Але дихали бронєю, списом, мечем та шоломами з ясным султаном;
Притаманна була їм відвага палка, за сім шкір
буйволиних міцніша.

Евріпід
Ну, набігло на нього! Уб'є нас тепер ця навала списів і шоломів!
Та яких же ти способів брався на те, щоб навчити
їх мужніми бути?

Діоніс
1020 Розтолкуй нам, Есхіл, і свавільним не будь,
не несися у гордому гніві!

Есхіл
Дав я драму, обвіяну духом війни.

Діоніс
Що за драма?

Есхіл

«Похід на фіванців»

Хто побачить її, переймається весь невситимим
жаданням героїства.

Діоніс

Необачно зробив ти, бо в творі твоїм від усіх хоробріші фіванці
І в боях нездоланні! За помилку цю по заслuzі зазнаєш поразки.

Есхіл

Ви так само героями бути могли б, та не тим ви,
на жаль, клопотались.

Я трагедію «Перси» поставив іще, щоб і вам надихнути бажання
Перемогою завжди вінчати себе.

Я прославив завзяття хоробрих!

Діоніс

Пам'ятаю, яка мені радість була про покійного Дарія чути;
Вийшов хор, і в долоні отак заплескав, і почав голосити «іау-ой!»

Есхіл

¹⁰³⁰ Ось призначення наше, поетів усіх.

Розбери, подивися уважно,

Чим корисними стали найкращі співці,

починаючи з давнього давна:

Таємничих обрядів навчив нас Орфей і звелів уникати убивства;
Лікування хвороб, прорікання Мусей показав.

Хліборобські роботи,

Жнива, оранку, сів, молотьбу Гесіод описав.

А Гомер божественний,

Чим же славу й пошану здобув, як не тим,

що навчив нас військової справи,

Мужніх подвигів, збройного діла?

Діоніс

А от Пантаклей, дурнуватий невдаха,
І в Гомера нічого навчитись не міг. На святочнім поході недавно
Надягнув він на голову зразу шолом, а тоді став чіпляти султана!

Есхіл

Але скільки відважних і славних було, пригадай
хоч героя Ламаха!

1040 Ідучи за Гомером, у драмах моїх оспівав я діла невмирущі
І Патроклів, і Тевкрів, левиних сердець.

Я хотів громадян підіймати,
Щоб урівні з героями стали вони, звук сурми бойової зачувши.
Але, Зевсом клянусь, не вигадував я Стенебой,

ані Федр безсоромних,
І не скаже ніхто, щоб у творі яким показав я закохану жінку.

Евріпід

І не дивно, що так, бо цуралась тебе Афродіта.

Есхіл

Нехай і цуралась,
Та зате над тобою й твоїми всіма аж занадто вона панувала
І до лиха тяжкого тебе довела.

Діоніс

Свідчусь Зевсом, щирісінька правда!
Що колись про чужих ти придумав жінок,
тим і сам був покараний тяжко.

Евріпід

Але чим же так шкодять вітчизні, скажи, несвідомий,
мої Стенебої?

Есхіл

1050 Тим, що чесне подружжя статечних людей спокушав
ти нечистим бажанням

Піддаватись, а потім труїти себе
через тих твоїх Беллерофонтів.

Евріпід

Хіба сам я історію Федри створив, чи подав її всупереч правді?

Есхіл

Я цього не кажу, але мусить поет все негарне й ганебне ховати,
А не в драму тягти та й метати юрбі перед очі.
Малят нерозумних

Нахиляє учитель на добрі стежки, а людей уже літніх — поети.
Лиш про гарне й корисне належить нам річ.

Евріпід

А ти певен, що дієш корисно,
Коли зопалу кидаєш гори — слова з Лікабетт чи Парнет висотою?
Говорити по-людськи не можна було?

Есхіл

Нетямущий, сама неминучість

Нам велить для великих учинків і дум відповідного
слова шукати.

1060 Та й з природи властива ясним півбогам урочиста,
піднесена мова;
Адже й пишністю й блиском багатих одеж вони зовсім
на нас не подібні.

І цього я учив, але мій заповіт ти порушив.

Евріпід

Та чим же порушив?

Есхіл

Ти владик і героїв у дрантя одяг, щоб нещасними й гідними жалю
Показались вони.

Евріпід

Не перечу тобі; тільки що ж у тім злого ти бачиш?

Есхіл

Із значних і багатих не хоче тепер ані жоден іти в трієрархи!
Обмотавшись веретищем, плачуть вони
та кленуть свої злидні й нестатки.

Діоніс

Присягнуся, що так; а під сподом у них
із найтоншої шерсті сорочка!
І коли пощастить одурити людей, виринають на рибнім базарі.

Есхіл

Понаучував ти марнословити всіх,
в лепетанні пустому вправлялись

1070 Через тебе палестри порожні стоять,
через тебе збезчещені ззаду
Юнаки говірки. А візьми веслярів — обротливий народ!
Ти навчив їх

Зневажати начальство і старших людей.
А у мене колись, пам'ятаю,
Тільки те вони й знали, що гамати хліб та своє
«О-ге-гей!» викрикати.

Діоніс

Та проворні були насмердіти в лице весляреві із нижчого ряду,
Безсоромно бруднити сусіда свого та з прохожого здерти одяжу!
Нині буйні, сварливі, не хочуть гребти і пливуть,
де самим заманеться.

Есхіл

Скільки лиха від нього постало у нас!
 Він виводив на сцену то зводниць гидких,
 1080 То жінок, що у храмі родили дітей,
 То сестер, що в братів за коханок були.
 Він казав нам, що жити й не жити — одно.
 Через ці неподобства в столиці у нас
 Порозводилось блазнів без ліку тепер,
 Писарів, скоробрехів, облесливих мавп,
 Що безчесно морочать і дурять народ;
 А зате неможливо знайти юнака,
 Щоб умів смолоскипа пронести!

Діоніс

А це правда! Я зо сміху мало не вмер
 1090 На недавньому празнику Панафіней.
 Взявся бігти якийсь клишонога — гладкий,
 Білотілий та куций. Він дуже відстав,
 Напинався, зігнувся в дугу. Край воріт
 У Кераміка бити його почали
 Попід ребра, по стегнах, по шиї, в живіт.
 Яюсь видерся він з-поміж тих стусанів,
 Стріскотів, заgrimів,
 Та й утік, смолоскипа згасивши.

1-а половина хору

Спір великий, бій завятий, прикра звада завелась!
 1100 Тут нелегко дати розсуд:
 Як один ударить міцно,
 Другий, спритно повернувшись, відбивається ту ж мить.
 Лиш на місці не товчяться:
 Є багато аргументів, хитрих підступів та штук.
 Якщо маєте змагатись,
 Говоріть, сваріться, спортесь
 Про старі й новітні твори;
 Красовито і дотепно укладайте вашу річ!

2-а половина хору

Може часом боїтесь ви, що присутні не здоліють
 Оцінити по заслугі
 1110 Ваші мудрощі і дотеп;
 Це — даремно. Страх відкиньте, не такий тепер народ.
 Всі в письменстві розуміють,

Кожен книжечку читає, смак виховує в собі.
Розум, добрий від природи,
В них розвинула наука.
Тож не бійтесь, розбирайте
Все докладно: перед вами не невігласи сидять!

Евріпід

1120 Твої прологи спершу ми розглянемо,
Адже пролог — то впровід у трагедію.

(До Діоніса.)

Дослідимо його мистецтво славлене!
Бо невиразно викладав він хід подій

Діоніс

Який пролог береш?

Евріпід

Чимало взяв би я.

(До Есхіла.)

Спочатку з «Орестеї» прокажи мені!

Діоніс

Нехай же всі замовкнуть. Говори, Есхіл!

Есхіл

«Гермес підземний, владу батька держиш ти!
Врятуй мене і будь мені заступником!
У рідний край прибув і повернувся я».

Діоніс

Ну що, помітив хиби?

Евріпід

Більш дванадцяти.

Діоніс

1130 Та тут усього три недовгих віршики!

Евріпід

І в кожному по кільканадцять помилок.

Есхіл

Дурниці все! Байдуже, говори собі.

Діоніс

Есхіл, тобі я радив би помовчати:
Бо з трьох рядків почавши, зганить більше він.

Есхіл
Мовчати? Перед ним?
Діоніс
Мене послухайся!

Евріпід
У нього зразу ціла купа проґріхів.

Есхіл
Ну, де ж я схибив?

Евріпід
Говори спочатку вірш.

Есхіл
«Гермес підземний, владу батька держиш ти!»

Евріпід
Адже Орест говорить ці слова свої
1140 На гробі батька мертвого? Чи так?

Есхіл

Авжеж!

Евріпід
А батько згинув від руки жіночої,
Убитий хитрим підступом. Виходить так,
Що бог Гермес посів престол убитого.

Есхіл
Та ні, не те! Гермеса-добродійника,
Підземного, він кличе, відзначаючи,
Що власть йому від батька-Зевса надана.

Евріпід
Як так, то ти ще тяжче помиляєшся:
Коли від батька над підземним в нього власть.

Діоніс
То він, виходить, був гробар по батькові!

Есхіл
1150 О Діоніс, не запашне вино твоє!

Діоніс
Ну, добре, далі!
(До Евріпіда.)
Ти дивись, де схиблено.

Есхіл

«Врятуй мене і будь мені заступником!
У рідний край прибув і повернувся я».

Евріпід

У мудрого Есхіла тут повторення.

Діоніс

Невже?

Евріпід

Прислухайся: я доведу тобі.

Тут сказано: «прибув і повернувся я».

Прибути, повернутись — це ж усе одно!

Діоніс

А дійсно так! Ну, хто б сказав сусідові:
«Позич мені люстерко або дзеркальце».

Есхіл

¹¹⁶⁰ Твоя неправда, лепетню, не все одно!
Слова тут добрі і до діла вибрані.

Діоніс

(до Есхіла)

Чи так воно? Будь ласка, доведи мені.

Есхіл

Кому вернутись право не відібране,
Додому прибуває той без клопоту;
Вигнанець прибуває й повертається.

Діоніс

Чудово. Що нам скаже Евріпід на це?

Евріпід

Кажу я так: Орест не «повертається»;
Прийшов він потай, влади не спитавшися.

Діоніс

Чудово, хоч тепер я вже заплутався.

Евріпід

¹¹⁷⁰ Нехай говорить далі.

Діоніс

Говори, Есхіл,

Кінчай! А ти вглядайся пильно в помилки.

Есхіл

«Я батька на кургані надмогильному
Молю, благаю...»

Евріпід

Знову повторяється!

Молю, благаю — це ж тотожні вислови.

Діоніс

Чудний! Та ж він говорить до небіжчиків!

Гукай до них хоч тричі — не докличешся.

Есхіл

А як же ти писав прологи?

Евріпід

Покажу!

І як де-небудь трапиться повторення

1180 Чи зайвий мотлох — плюнь мені межі очі!

Діоніс

(до Евріпіда)

Ну, говори. Повинен я послухати,

Чи мова у твоїх прологах правильна.

Евріпід

«Спочатку був щасливий між людьми Едіп...»

Есхіл

Ні, свідок Зевс, неправда, нещасливий був!

Ще не родився, був у чреві матері,

А Феб уже прорік, що батька він уб'є.

Це щастям називається по-твоєму?

Евріпід

«А потім став із смертних найнещаснішим...»

Есхіл

Та ні ж, не знав він у нещасті просвітку!

Бо ледве народився, неповинного

1190 Взимі на холод викинули в горщику,

Щоб він не стався батькові убивцею;

Розпухлий, потім до Поліба він попав,

Після з старою одружився молодим,

Та ще до того з матінкою рідною;

Нарешті осліпив себе.

Діоніс

Щасливий був!

З Ерасінідом тільки не командував!

Евріпід

Пусте верзеш! Пишу прологи добре я.

Есхіл

Клянуся Зевсом, не збираюсь шарпати

Твій кожен вірш, а з допомогою богів

1200 Тебе убгаю легко я у пляшечку.

Евріпід

У пляшечку? Мене?

Есхіл

Еге, в малесеньку!

Ти пишеш так, що можна завжди вклеїти

Сорочечку, торбиночку чи пляшечку

У твій рядок. От зараз покажу тобі!

Евріпід

Покажеш? Ти?

Есхіл

Та я ж бо.

Діоніс

(до Евріпіда)

Починай пролог!

Евріпід

«Єгипет, як іде стоустий поголос,

З п'ятдесятьма синами на судні морським

Прибувши в Аргос славний...»

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

Це що за пляшечка така? Хай зломиться!

1210 Новий пролог почни нам! Це подивимось.

Евріпід

«Бог Діоніс, що, взявши тирс уквітчаний

І шкурами укрившись, в блиску факелів

Танцює по Парнасу...»

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

Ой, лихо! Знов побила нас та пляшечка!

Евріпід

Дарма, не страшно! Ось я ще пролог скажу;
До нього вже він не причепить пляшечки.
«Ніхто безхмарним щастям не похвалиться.
Той славен родом, та прибитий злиднями;
А цей, безрідний бувши...»

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

1220 Гей, Евріпід!

Евріпід

А що таке?

Діоніс

Піддаймося!

Страшенне щось готує нам ця пляшечка!

Евріпід

Богами свідчусь, не боюсь ні кришечки!
Не зчуєшся, як буде він роззброєний.

Діоніс

Ну, починай, та тільки вже без пляшечки.

Евріпід

«Кадм-фінікієць, син царя Агенора,
Сідон колись лишивши...

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

Біда! Купи у нього тую пляшечку!
Вона ж на порох нам прологи зітре!

Евріпід

Що

У нього купувати?

Діоніс

Ну, послухайся!

Евріпід

1230 Та ні, прологів досить ще у мене є,
І пляшечки до них не прилаштує він.

«Пелоп, Тантала син, колись приїхавши
Порськими кіньми в Пісу...»

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

Ось бачиш, — причепив і тут він пляшечку!
Есхіл мій любий, ну, продай же нам її!
Собі за гріш десь кращу напитаєш ти.

Евріпід

Та ні, прологів в мене ще багато е!
«Ойней із урожаю...»

Есхіл

...пляшечку згубив.

Евріпід

Та дай же хоч до краю доказати вірш!
«Ойней із урожаю відібравши раз
1240 Плоди богам на жертву...»

Есхіл

...пляшечку згубив.

Діоніс

Під час жертвоприносин? Хто ж узяв її?

Евріпід

Хвилинку, любий! Що він зробить з цим рядком?
«Великий Зевс, як повідає істина...»

Діоніс

Загинеш! Знову скаже: «пляшечку згубив».
Ця пляшка на твоїх прологах виросла,
Як на слабих повіках ячмені ростуть.
В ім'я богів, звернися до пісень його!

Евріпід

Я можу показати, що погано він
1250 Складав пісні і найодноманітніше.

1-а половина хору

Що ж ми далі почуємо?
Не збагнути, яку він дасть
Хорам гарним догану!

2 - а половина хору

Ні такого числа пісень,
Ні такої краси ніхто
Не створив іще досі!

1 - а і 2 - а половина хору

(разом)

Дивуватися слід, яким
Способом докорить він
Буйних співів владиці!
1260 Не боюсь за нього!

Евріпід

Напрочуд дивні хори! От побачите,
Як я всі виспиви його в один звезду.

Діоніс

А я лічити буду. Ось камінчики!

Евріпід

(співає під акомпанемент флейти)

Фтіот Ахілл! Чуеш ти мужепогубного бою,
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?
Ми, приозерні народи, шануємо бога Гермеса,
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?

Діоніс

Дві ти втоми, Есхіл, уже маєш!

Евріпід

1270 Від мене знай, царю численних народів, Атреєва парость,
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?

Діоніс

Це вже третя, Есхіл, тобі втома!

Евріпід

Слушайте тихо! Вже бачимо бджіл ми жертовних
у врат Артеміди,
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?
Я сповіщаю щасливу ознаку походу героїв:
Га, втому! Не йдеш допомогу подати?

Діоніс

О царю Зевс! Утомам тим кінця нема!

1280 Хоч бігти в парню поперек попарити!
Нирки мені попухли від утом тяжких.

Евріпід

Потому підеш. Вислухай ще інший спів,
З мелодій для кіфари скомпонований.

Діоніс

Ну, то живенько, тільки без утом уже!

Евріпід

(співає під акомпанемент кіфари)

1290 І два царі, сміливу молодь Еллади зібравши,
Флаттотраттофлаттотрат,
Сфінкса, страховище кляте, наслали, безщасне,
Флаттотраттофлаттотрат,
Хижий пернатий на помсту з списом у правиці,
Флаттотраттофлаттотрат,
Він роз'явив псів навісніх, що в повітрі літають,
Флаттотраттофлаттотрат,
В залежному від Аянта,
Флаттотраттофлаттотрат.

Діоніс

(до Есхіла)

Ну що воно за флаттотрат? В яких місцях
Ти назбирав ці співи марафонські?

Есхіл

1300 Прекрасне вибирав я із прекрасного,
Щоб не прийшлося мені однак із Фрініхом
Зривати квіти на полях поезії.
А він згрібає скрізь: застольні пісеньки,
І сколії Мелета, й співи Карії,
Танки і голосіння. Ось побачите!
Нехай мені хто-небудь ліру дасть! А втім,
Що вона? Де дівчина, що в бубни б'є?
Сюди, до мене, музо евріпідова!
З тобою проспівает ми ці співанки.
(Входить танцівниця з бубном.)

Діоніс

О ні, ця муза вчилася не в Лесбосі!

Есхіл

(співає під акомпанемент бубна)

Над вічним морем, бистрі синеводи,
 1310 Лине щебет ваш дзвінкий!
 Рос вологою чистою
 Крил ваших пір'я оббрижане.
 А в кутках павуки попід стелею
 Ла-а-а-а-апками в висоті піткання
 Тканки довгої прядуть,
 Клопіт човника золотий,
 Де подавав співолюб-дельфін
 Біля чорного кіля знак
 Провіщень, кінних змагань.
 1320 О, відрада лози в цвіту;
 Винних грон приемле краса!
 Обійми міцно мене, дитя!

(До Діоніса.)

Впізнав, що це за розмір?

Діоніс

Впізнав!

Есхіл

(проскандувавши розмір)

Ну, а це ти впізнав?

Діоніс

Впізнав!

Есхіл

(до Евріпіда)

Як же ти, що писав таке,
 Смів судити мої пісні,
 На дванадцять манер отак
 Склавши співи хоричні?

1330 Такі-то хори в тебе. Покажу тепер,
 Як твориш ти одноголосі співанки.

(Співає під акомпанемент.)

Ой ти, ніч чорноясна,
 Тьма! О який ти сон злоповісний
 Шлеш сьогодні мені
 Із підземних глибин!
 Душі облуда бездушна,
 Дитя смутної ночі, —

В нім жах, в нім смерть, о, смерть в нім,
Чорногробно одягненім;
З кривавим, кривавим поглядом він,
З величезними пазурами!
Встаньте, дівчата, візьміте світильники,
Жбанами з річки води наберіть і нагрійте окропу;
1340 Може б я змила цей сон мій, пророчий сон.
Ай-яй, владарю моря!
Ну і напасть! Гей, сусіди,
Подивіться! Ой лихо!
Ухопила Гліка півня та й умкнула
Десь далеко.
Німфи, рождениці гір,
Манія, ах, он вона!
Якраз я, бідненька,
Клопоталась тоді
Своїм рукоділлям, —
Верті-і-і-і-іла в руках
Свій міток, мотаючи,
1350 Щоб рано-вранці на торг
Віднести на продаж.
Полетів, полетів він у безвісті, —
Крила легенькі його знесли! —
Мені жалі, жалі лишив він;
Лише сльози, сльози гіркі з очей
Ронила, ронила я, сумна.
Ви, о крітяни, гір сини,
Озбройтеся луками і стріли візьміть,
Чимдуж біжіть, злодійки
Оселя миттю оточіть!
З ними й ти, о краса,
Артеміда, стань!
О, прийди, приведи своїх псів,
1360 Обдивись дім і двір!
І ти, зевесова дочко, подвійні
Факели вгору піднявши,
Весь освіти нам, Геката,
Гліки дім. Ввійду я
Та й піймаю злодійку!

Діоніс

Доволі вже співати вам!

Есхіл

Не буду більш.

Тепер його на терезах я спробую:
Лиш терези дадуть нам певні докази
І наших слів вагу правдиву виявлять.

Діоніс

Ну що ж, підходьте! Доведеться важити
Поезію, як важить сир перекупка.

1 - а половина хору

1370 Люди хитрі і меткі!
Знову маєм дивину —
Небувалу, світову.
Хто б таке придумав інший!

2 - а половина хору

Присягнусь, коли б хто-небудь
Розповів мені ці речі,
Я б нізащо не повірив,
Думав би: жартує!

(На сцені ставлять велику вагу.)

Діоніс

Я починаю. Станьте край ваги!
(Есхіл і Евріпід стають біля ваги.)

Ну, от!

Діоніс

1380 Хай кожен держить шальку і читає вірш;
Лиш не пускайте, поки не скажу «ку-ку»!

Есхіл і Евріпід

Ну, держимо.

Діоніс

Кидайте вірші на вагу!

Евріпід

«Коли б Аргó не розгортав до лету крил...»

Есхіл

«Сперхей-ріка, луковини й попасища!»

Діоніс

Ку-ку! Пустіть! *(До Евріпіда.)* Далеко нижче потягнув
Його рядок!

Евріпід

Чого ж це так, скажи мені!

Діоніс

Ріку метнув він, — підмочив водою вірш,
Як мочать вовну крамарі догадливі;
А ти поклав легенький вірш, окрилений.

Есхіл

Нехай щось інше проти мене вибере!

Діоніс

¹³⁹⁰ Візьміться знову за шальки...

Есхіл і Евріпід

Взялись!

Діоніс

Кажіть!

Евріпід

«Переконанню тільки слово храмом є».

Есхіл

«З богів єдина Смерть дарунків не шука».

Діоніс

Пустіть, пустіть! (*До Евріпіда.*) І знов він перетяг тебе!
Смерть кинув він — немає лиха тяжчого.

Евріпід

А я переконання — всіх найкраще слів.

Діоніс

Переконання — легке, що за глузд у нім!
Ні, щоб вага до тебе нахилилася,
Знайди міцний, величний, заважний рядок.

Евріпід

Та де ж у мене є такий, ну де?

Діоніс

А ось:

«Ахілл підкинув кості — вийшло шість очків».

¹⁴⁰⁰ Ну, говоріть, востанне бо змагаєтесь!

Евріпід

«Залізом куту підійняв він палицю».

Есхіл

«Квадрига на квадризі, і на трупі труп».

Діоніс

(до Евріпіда)

І тут тебе обхитрував він.

Евріпід

Як же так?

Діоніс

Дві колісниці вкинув, та ще й трупів два;
Сто єгиптян укупі не підняли б це.

Есхіл

Та годі вже! Нехай кладе він на вагу
Дітей, Кефісофонта, хай з дружиною
Сам сяде зверху, кине всі книжки свої, —
1410 Його двома рядками я подужаю.
(Із дверей дому виходить Плутон.)

Діоніс

(до Плутона)

Оба приємні! Я їх не судитиму:
Нікому з них не хочу бути ворогом.
(Показує на Евріпіда.)
В цьому шаную мудреця.
(Показує на Есхіла.)

Цього люблю.

Плутон

Так намір твій зостанеться нездійсненим?

Діоніс

А як скажу свій вирок?

Плутон

То я так поклав:

Котрий з них переможець, з тим повернешся.

Діоніс

Ну, дякую. Тепер мене послухайте!
Сюди прийшов я по поета.

Евріпід

А чому?

Діоніс

Щоб місто врятувалось і справляло знов

¹⁴²⁰ Належні свята. Хто із вас подасть йому
Корисну раду, поведу на світ того.
Скажіть мені, за кого ви вважаєте
Алківіада? Захворіло місто ним.

Евріпід

А що про нього місто думає?

Діоніс

Та що?

Жадає, і ненавидить, і хоче знов.
Але скажіть, як ви про це гадаєте.

Евріпід

Я тяжко не люблю того, хто дляється
Вітчизні помогти, а бистрий шкодити:
Хто промітний для себе, а для міста — ні.

Діоніс

¹⁴³⁰ Богами свідчусь, добре! (*До Есхіла.*) Ти що думаєш?

Есхіл

Не слід держати левеня у горіді;
Хто виплекав — корися злому норову.

Діоніс

Клянуся Зевсом, знову я вагаюся:
Один говорить мудро, другий — мудро теж.
Тепер скажіть, будь ласка, як здається вам, —
Від чого прийде порятунок містові?

Евріпід

Я знаю й хочу відповісти.

Діоніс

Говори.

Евріпід

Коли б хто Клеокріта окрилив тепер
Кінесієм, їх вихор би над морем зніс.

Діоніс

Було б це смішно. А мета у витівки?

Евріпід

¹⁴⁴⁰ В бою морському, одтом призапасившись,
Вони б ним в очі ворогам напорскали!

Діоніс

Ні, кращий спосіб порятунку нам порадь!

Евріпід

Коли непевне матимем за певне ми,
А за непевне — певне...

Діоніс

Як? Не втямив я.

Кажи не так учено та розбірливо!

Евріпід

Коли не будем вірити ми тим, кому
Діймали віри досі, а поставимо
Нових людей при владі, то врятуємось;
Коли тепер недобре нам, то, певна річ,
1450 Щасливі будем, протилежно діючи.

Діоніс

Чудово, Паламед, о, мудра голово!
Це ти один надумав, чи Кефісофонт?

Евріпід

Надумав сам; про оцет — то Кефісофонт.

Діоніс

(до Есхіла)

А ти якої думки?

Есхіл

Наперед скажи,
Хто містом урядує? Гідні люди?

Діоніс

Де!

Не терплять їх афінци.

Есхіл

Полюбляють злих?

Діоніс

Ні, мимоволі ними послугуються.

Есхіл

Ну хто ж такій державі порятунок дасть,
Якій не миле ні лице, ні виворіт?

Діоніс

1460 А ти придумай. Поведу ж на світ тебе!

Есхіл

Там, на землі, скажу про все. Не хочу тут!

Діоніс

Богами заклинаю, зараз висловся.

Есхіл

Коли ворожі землі не вважатимем
За власні, власну — за надбання ворогів!
Прибуток наш у кораблях; прибутки — зло.

Діоніс

Прибуток судді весь з'їдять однаково.

Плутон

(до Діоніса)

Ну, як же ти розміркував?

Діоніс

Ось вирок мій.

(Показує на Есхіла.)

Візьму того, котрий мені вподобався.

Евріпід

1470 Згадай богів, якими присягався ти
Мене на землю вивести! Будь вірний друг!

Діоніс

Язык мій присягавсь, не я. Есхіл іде.

Евріпід

Що ти зробив, мерзенний?

Діоніс

Що? Есхілові

Я перемогу присудив. Чому не так?

Евріпід

Вчинивши гидко, ще й у очі дивишся?

Діоніс

У чім гидке, коли не ганяють глядачі?

Евріпід

Мене, жорстокий, зневажаєш мертвого?

Діоніс

А хто напевне знає, — може, смерть — життя,

І може, подих — задих, а труна — струна!

Плутон

(до Есхіла й Діоніса)

Тепер до мене завітайте вдвох!

Діоніс

Пощо?

Плутон

1480 Я хотів би на відході погостити вас.

Діоніс

Клянуся Зевсом, я не відмовляюся!

(Плутон, Діоніс і Есхіл входять у двері дому.)

1 - а половина хору

Той щасливий, в кім живе

Гостра думка, бистрий ум:

Може він навчити всіх!

Показавши добрий розум,

Знов поет додому йде

На добро країні рідній,

На добро собі самому,

Кревним родичам і друзям, —

1490 Все тому, що мудрий.

2 - а половина хору

Не Сократові радіти,

Не розводити дурниць,

Занедбавши зміст і ціль

Трагедійного мистецтва —

Безперечно, добра річ!

Марнувати час і сили

На бундючну говорінку

Про малі й нікчемні речі —

Тільки дурень може.

(Плутон, Діоніс і Есхіл

знову виходять з дверей дому.)

Плутон

1500 Будь щасливий, Есхіл, і вертайся на світ,

Урятуй від нещастя вітчизну свою,

Напоум і на добрі думки наверни

Нерозумних; їх — сила, їм ліку нема.

Клеонфону від мене оце передай! (Дає ніж.)

Славнозвісним і пишним отим скарбникам,
Нікомаху й Мірмеку — оцей інструмент!

(Дає мотузку.)

Археному — оце! (Дає отруту в келеху відповідної форми.)

Та скажи, хай негайно приходять сюди,

У державу мою, хай не бавляться там;

1510 А як здумують довше баритись, то я,

Аполлоном клянусь, потаврюю усіх

І, зв'язавши їм ноги,

З Адеймантом, Левкóлофа сином, завдам

У найглибші підземні провалля.

Е с х і л

(до Плутона)

Я вволю твою волю. А ти мій престол

Передай, будь ласкавий, Софоклу, щоб він

Моє місце стеріг і для мене держав,

Якщо знов я вернусь. Я вважаю, що він

Після мене є другий великий мудрець.

1520 Стережись і пильнуй, щоб лукавий крутій,

Ошуканець і блазень як-небудь не сів

На престолі моему, щоб навіть на час

Перше місце йому не припало.

П л у т о н

(до хору)

Відпровадьте поета! Високо здійміть

Смолоскипів священних яскравий вогонь!

Із прекрасних пісень, що поет нам складав,

Утворіть йому гімн величальний.

П р о в і д н и к х о р у

Щасну дорогу даруйте, о бóги підземні, поету,

Що підіймається знову на землю, на сонячне світло!

1530 Містові славних, великих ви помисли добрі натхніте!

Так-бо позбавимось скоро напáстей лихих і жахливих

Зборів військових і воен. Нехай Клеонфонт, та хто хоче,

В себе, на рідній далекій землі, сам далі воює!

ОСИ
(422 до н. е.)

ДІЄВИ ОСОБИ

Сосій | раби Клеонофіла.
Ксантій |
Клеонофоб, син Клеонофіла.
Клеонофіл, старий афінянин.
Хор ос — старих присяжних.
Хлопчики | 1-й.
 | 2-й.
Пес Лабет (без промов).
Пес кідафінейський.
Гості.
Дарданіда, флейтистка (без промов).
Міртія, вулична хлібна торговка.
Позовник.
Свідок (без промов).
Танцюристи (без промов) | 1-й.
 | 2-й.
 | 3-й.

Дія відбувається в Афінах, перед будинком Клеонофіла.

*На сцені будинок Клеонофіла;
Сосій і Ксантій валяються на ганку.*

Сосій
А що ти робиш, бідолашний Ксантій мій?

Ксантій
Стараюся нічної варті збутися.

Сосій
Гляди, щоб не набрати по потилиці.
Якого звіра стережем ми, знаєш ти?

Ксантії

Авжеж, та трошки задрімати хочеться.

Сосії

Ну що ж, ризни. У мене теж, признатися,
Солодка млюсть по віях розливається.

(Мовчання. Сосії раптом схоплюється.)

Ксантії

Ти не здурів, буває, не збезумився?

Сосії

Ні, сон найшов на мене від Сабазія.

Ксантії

¹⁰ Обидва ми пасем биків Сабазія!
Бо ж і на мене щойно, мов мідієць той,
Напав якийсь куняйло, очі затулив,
І дивний сон мені оце привидівся.

Сосії

Так і мені ж приснився надзвичайний сон.
Але розкажуй перше свій.

Ксантії

Верзлось мені:

Летів орел, спустився раптом на майдан,
І, пазурями щит схопивши мідяний,
Поніс його угору, а тоді той щит
Він — тобто Клеонім — і упустив згори.

Сосії

²⁰ Ну й вийшла тут на Клеоніма загадка!

Ксантії

То ж як?

Сосії

Тепер питатиме на бэнкеті
Товариша товариш: «А який то звір
На морі, на землі, на небі щит губив?»

Ксантії

Ого! Яка ж мені пригода станеться,
Що сон такий приснився?

Сосії

Марно журишся.

Страшливого нічого не сподіється.

Ксантій

А страх, коли людина зброю кїдає!
Та розкажи і ти свій сон.

Сосій

Великий він, —

Про всю будову корабля державного.

Ксантій

³⁰ Ти тільки снасть будови покажи мені.

Сосій

По-перше, бачив я, — на Пніксі нашому
Посіли вівці та й про віщось радяться,
В плащах усі, ще й з палицями довгими.
І до тії отари — так приснилося —
Звертає річ обжерливе страховище
І скугоніть, немов кабан обсмалений.

Ксантій

Ай-яй!

Сосій

Чого?

Ксантій

Та годі, годі, перестань!

Гидкий твій сон смердить гнилою шкірою.

Сосій

І от бридке страховище бере вагу

⁴⁰ Та й важить лій на тій вазі.

Ксантій

Біда, біда!

Залле воно за шкіру лою містові!

Сосій

А поблизу сидів Теор навпочіпки,

І голова була у нього рисяча.

І десь сказав Алківіад, гаркавлячи:

«Дивися, голова в Теола лисяча».

Ксантій

А це він добре прогаркавив, знаєш ти!

С о с і й

А правда, то страшна ознака, що Теор
Зробився рисою?

К с а н т і й

Дуже добра!

С о с і й

Що?

К с а н т і й

Авжеж!

З людини став він рисою несподівано;
50 Ну як же з цього не зробити висновку,
Що хутко рисою він відсіль тікатиме.

С о с і й

Ну, як тобі не дати зо два оболи,
Що ти так мудро темні сни відгадуєш!

К с а н т і й

Тепер ми драму глядачам з'ясуємо,
Спочатку їх про дещо попередивши.

(До глядачів.)

Не сподівайтесь ні чогось високого,
Ні грубих жартів, у Мегарі крадених.
Немає в нас ні двох рабів з кошівкою,
Що кидаються в глядачів горіхами,
60 Ані Геракла, як обід прогавив він;
Ганьбити Евріпіда ми не будемо,
З Клеона, що засяяв несподівано,
Мети своєї вдруге не робитимем.
Ми вигадали непогану баечку;
Для вас вона не надто мудра, а проте
Дотепніша від грубої комедії.
Ось, бачите, є пан у нас, великий пан,
Що спить он там, під самою покрівлею.
Він батька на замок замкнув, а нам казав
70 На варті бути, щоб старий не випорснув.
А в батька давня слабість, ще й така чудна.
Що вам ані вгадати, ані здумати,
Як ми не скажем. Отже домудруйтеся!

С о с і й

Аміній, син Пронапа, каже впевнено,

Що наш старий — азартний грач.

Ксантій

Вигадує,

По собі, певно, про людей міркуючи!
Але причина лиха все ж у пристрасті.

Сосій

Сосікл, я чую, жебонить Деркілові,
Що він пияка.

Ксантій

Отже, помиляється:

80 На це порядні люди лиш нездужають.

Сосій

А Нікострат, Скамбона син, той думає,
Що, наче філоксера, ненажерний він.

Ксантій

І Нікострат не влучив, присягаюсь псом!
То, певно, Філоксена він на думці мав.
Балакаете пусто. Не вгадаєте!

Мовчїть; коли бажаєте дізнатися, —
Скажу вам, що за слабїсть у господаря,
Суди він любить, як ніхто ще не любив,
В судах на смерть закоханий, аж зойкає,

90 Коли не в перших лавах засідателів.
Вночі не спить ніколи ані кришечки;

А хоч засне, то думкою однаково
Витає там, над водяним годинником.
В руці держати черепочок звикнувши,
Він і вві сні три пучки держить складені,
Немов на віттар хоче ладан сипати.

Побачивши на дверях десь написане:
«Ти гарний, Демос, чадо Пірілампове»,
Допише: «Гарний суд у демократії».

100 Почне співати півень пізно ввечері,
Він каже: «Підплатили півня по́звані,
Щоб я не міг поспіти на засідання!»

Лиш від вечері, вже кричить: «взуватися!» —
І прибігає в суд опівночі й дрїмає там,
Прилипши до колони, наче той слимак;
Від злості довгу рису всім присуджує

І, ніби чміль або бджола, вертаючись,
 Приносить купу воску попід нігтями.
 Щоб черепків не бракувало на суді,
 110 У себе дома черепицю розбирав, —
 Такий шалений! Спробуєш умовити, —
 Ще гірше скаженіє. От ми й держимо
 Старого під замком тепер, щоб він не втік.
 Безумством батька тяжко син засмучений
 І, поперва́х словами угрущаючи,
 Просив, щоб він не надягав плаща судді
 І з дому не виходив; той не слухався.
 Обмив його, очистив, — ні до чого все.
 Лічив танка́ми корибантів, — він, як був,
 120 З тимпаном знову увігнався в судище.
 Коли не помогли нічого таїнства,
 Тоді в Егіну з ним поїхав син — і там
 Поклав старого на ніч в храм Асклепія;
 А він на ранок знов перед решіткою!
 Ми відтоді його не випускаємо;
 Та він, проте, і димоходом ще тікав,
 І рівчаками. От позатикали ми
 Всі отвори лахміттям та ганчірками, —
 Та й що? Понабивав він по стіні кілків
 130 І мов та галка геть по них вискакував.
 Ми обснували дворище тенетами,
 Де лиш могли, та й пильно стережем тепер.
 Старого батька кликати Клеонофіл,
 А сина — Зевсом свідчуся — Клеонофоб;
 На вдачу він завзятий та запальчастий.

К л е о н о ф о б

(із вікна)

Гей, Ксантій! Сосій! Де ви? Чи послули там?

К с а н т і й

Ой, лихо!

С о с і й

Що?

К с а н т і й

Клеонофоб прокинувся!

К л е о н о ф о б

Ви чуєте? Біжіть котрий сюди чимдуж!

(Виходить з дому.)

Старий до огнища прокрався, нишпорить,
140 І шемрає, як миша. Поглядай мені,
Щоб він не виліз діркою помийною!
А ти плечем уприся в двері!

Ксантій

Слухаю.

Клеонофоб

О Посейдон, це що ж гуркоче в комині?
(Клеонофіл вистромляє голову з димаря.)
Ти хто?

Клеонофіл

Я дим: із димаря угору йду.

Клеонофоб

Ти дим? А то з яких же дров?

Клеонофіл

Із фігових.

Клеонофоб

Клянуся Зевсом, найгіркіший в світі дим!
Та не надійся утекти! Де заткало?
Пірнай назад. Ану, поліном прикладу!
Отак! Десь інде пошукаєш прблазки.
150 А я... Ну де такий нещасний є, як я?
Тепер мене Дименком називатимуть!

Сосій

Хто торгає дверима?

Клеонофоб

Дужче натисни,

Що сили є! Я зараз підсоблю тобі!
Пильнуй ключа та поглядай на засувку,
Щоб він борідку згризти не наважився.

(Клеонофіл за дверима.)

Що робите? Не пустите, мерзотники?
Невже не буде Драконтід засуджений?

Клеонофоб

Тобі журба велика?

Клеонофіл

В Дельфах Аполлон

160 Прорік мені, що я на тріску висохну,
Коли який підсудний в мене вискочить.

К л е о н о ф о б

Феб-рятівник! Що за лихе провіщення!

К л е о н о ф і л

Пусти мене, благаю, щоб не лопнув я!

К л е о н о ф о б

Клянуся Посейдоном, не пущу ніяк!

К л е о н о ф і л

То я зубами прогризу тенета ці!

К л е о н о ф о б

Нема зубів у тебе.

К л е о н о ф і л

Бідолаха ж я!

Ну як тебе змертвити? Принесить мерщій
Меча мені, чи черепочок судовий!

К л е о н о ф о б

Цей чоловік намислив страховинне щось!

К л е о н о ф і л

(з вікна)

170 Богами свідчусь, зовсім ні. Я хтів би лиш
Свого осла продати разом з збурую;
Сьогодні ж молодик настав.

К л е о н о ф о б

А я хіба

Не можу сам продати?

К л е о н о ф і л

Та не так, як я!

К л е о н о ф о б

Клянуся Зевсом, краще!

К л е о н о ф і л

Ну, виводь осла! (Зникає.)

С о с і й

Який придумав привід, як прикинувся,
Щоб тільки вийти з дому!

Клеонофоб

Не поможеться:

Я розгадав відразу хитрий намисел.

Ану, піди-но сам тварину виведи,

Щоб він мені за двері ані виткнувся.

(Ксантії іде і виводить осла.)

Чого сумуєш, ослику? Що продадуть?

¹⁸⁰ Ходи мерщій! Ти стогнеш? Може, ти несеш
Якогось Одиссея?

Ксантії

Свідок Зевс, несе!

Ось, осьде він, ховається під черевом!

Клеонофоб

А дай, погляну! Де він тут? Ага, оцеї?

(Витягають Клеонофіла з-під осла.)

А хто ти, чоловіче?

Клеонофіл

Бачить Зевс, «Ніхто»!

Клеонофоб

Ніхто? Звідкіль?

Клеонофіл

З Ітаки, син Утікача.

Клеонофоб

То знай, Ніхто, ніщо тебе не визволить.

(До Ксантії.)

Тягни його хутенько! Ах ти каверзник!

Куди заліз! Ох, як же ти на лошака

Або малого віслюка скидаєшся!

Клеонофіл

¹⁹⁰ Пустить добром, бо будемо судитися!

Клеонофоб

За віщо нам судитися?

Клеонофіл

За тіль осла.

Клеонофоб

Недобрий ти та ще й дурний, а запальний!

Клеонофіл

Недобрий? Я? Нічого ти не відаєш!
Ні, я смачний. Побачиш сам, як спробуєш
Порєбрини старого засідателя!

Клеонофоб

Ну, ну, махай додому ти, разом з ослом!

Клеонофіл

Клеон! О друзі-судді! Поможіть мені!
(Клеонофіла впихають назад у двері.)

Клеонофоб

Кричи в дому! А двері будуть замкнені.
(До Ксантія.)

Ти до дверей понавертай великих брил,
200 І двері знову зачини на засувку,
І підпри колодою, і прикоти
Кругляк великий!

Ксантій

Слухаю.

Клеонофіл

(вилазить зсередини будинку на дах.)
Нещасний я!

Ще ж відкіля земля на мене сиплеться?

Клеонофоб

Десь, певно, миша ненароком скинула.

Ксантій

Яка там миша! То суддя покрівельний,
Там угорі з-під черепиці висунувсь!

Клеонофоб

Біда мені! Тепер він горобцем зробивсь!
От-от спурхне! Стривай, де сітка? Сітка де?
А киш! А киш назад! О Зевс, та краще б я
210 Стеріг Скіону, аніж батька рідного!
(Клеонофіла знову заганяють у дім.)

Ксантій

Тепер його ми добре наполохали;
Уже ніяк він нишком не втече від нас, —
То, може, нам здрімнути капелиночку?

К л е о н о ф о б

Дурний же ти! Тут зараз ціла кішнява
Збереться суддів — будуть батька кликати.

К с а н т і й

Та де, ще рано! Ледве зазорілося.

К л е о н о ф о б

Вони сьогодні через щось загаялись.
А то здебільша сходяться опівночі;
Ідуть, несуть ліхтарики, кургикають
220 Солодких фрініхо-сідонських співанок,
Та й будять батька.

К с а н т і й

А хіба не можем ми,
Як прийдеться, камінням їх закидати?

К л е о н о ф о б

Чудний! Не знаєш норову старечого?
На ос вони подібні, як розсердяться.
Під стегнами кольке жалю укрите в них,
Вони ним тнуть, самі кричать, підскакують
І, наче іскри від багаття, прискакують.

К с а н т і й

Ти не журись! Аби були камінчики,
Я цілий рій судейський розположаю!

(Всі трое сідають на ганку і незабаром засинають.)

*Входить хор стариків, одягнених осами, з торбинками
й палицями, в супроводі хлопчиків з ліхтарями.*

Х о р

*що залишається на сцені аж до кінця комедії,
прямує до дому Клеонофіла.)*

Провідник першої половини хору
230 Ану жвавіш! Піддай ходи! Чого баришся, Комій?
Клянусь, ти перше інший був, міцний, як псячий ремінь;
А нині Харінад іде куди від тебе швидше.
Гей, контілієць Стрімодор, товаришу найкращий!
Чи є між нами Евергід? Чи тут Хабет із Флії?

Провідник другої половини хору
Ой-ой-ой-ой, ох-ох-ох-ох! Осталось нас трошки
З того юнацтва, що колись зійшлося в Візантії.
З тобою ми служили вдвох і раз — ти пам'ятаєш? —

Вночі блукаючи, стягли діжу у маркітантки,
Та й, поколовши на тріски, городину варили.

Провідник хору

240 Але мерщій! Сьогодні ми судитимем Лахета.
Є поголос межі людьми, що в нього вулик грошей.
То вчора нам казав Клеон приходити завчасно,
І лютої на три доби з собою злості взяти.
Аж нині прийме кару він за всі свої злочинства!
Але не гаймося, ходім, бо хутко зазоріє.

Старий з хору

Світім дорогу; навкруги уважно роззираємось,
Щоб камінь нам не підвернувсь та й не накоїв лиха.

Хлопчик 1-й

Гей, діду, діду, стережись:

Тут грузьке болото!

Старий з хору

Стеблинку підійми з землі

Та поправ ліхтарик!

Хлопчик 1-й

250 Пощо стеблинка? Я отак

Гніт тобі направлю!

Старий з хору

Безглуздий, хто тобі казав

Пальцем гніт рівняти?

Чи ти не знаєш, як тепер

Трудно за олію?

Тобі нема журби, а нам

Дорого купити!

(Б'є хлопчика.)

Хлопчик 1-й

Ану-но ще попробуй нас

Вчити стусанами!

Ми ліхтарі погасимо

Та й пурхнем додому;

Тоді у темряві нічній,

Без вогню і світла,

Немов та чапля будеш ти

Дріпатись болотом!

Старий з хору
Ова! Траплялося мені
Не таких карати!
Але, здається, я іду
Просто по баюрах.
260 Тепер, напевне вже скажу,
Знову днів чотири
Доцитиме невтомно бог
Зрання до смеркання.
Поглянь лишень, які гриби
На гнотах насіли, —
Ознака певна, — злива в нас
Буде неодмінна.
Та й добре, що негода йде:
Овочі неранні
І вітру з півночі й дощу
Дуже потребують.
Але чому назустріч нам
Не виходить з дому
Наш приятель, суддя старий?
Що з ним за пригода?
Він досі млявий не бував.
Ні, бувало, завжди
Іде попереду усіх,
Весело співає,
Він дуже Фрініха любив.
Станьмо, милі друзі,
270 Та заспіваймо! Може, він
Заклик наш почує
І з тої радості хутчій
Виповзе за двері.
(Хор зупиняється біля дверей будинку.)

Перша половина хору
Що ж за диво, що старий наш не виходить.
Що на голос не озветься?
Може, часом погубив він
Черевики? Може, пальця
Збив у п'їтмі ненароком,
Та й нога йому напухла?
Все при старощах можливе!
Може, пах роздувся в діда?

Був він перше межі нами
Безперечно найгостріший,
Нічийх благань не слухав,
А як хто почне просити,
То насупиться, бувало,
280 Та й відкаже: «Камінь вариш!»
— Підведіть нас, хлопці!

Друга половина хору
Чи вчорашній наш підсудний в тім причинен?
Одурив, не дався в руки,
Запевняв, що друг афінян,
І що перший завістив нас
Про події на Самосі.
Чи не тим старий лютує,
Аж заслаб на лихоманку?
Це людина норовлива!
Встань, товаришу, не сердься,
Не роби собі гризоти!
Є у нас багач підсудний
З перекинчиків фракійських, —
От його і запакуєм!
290 — Підведіть нас, хлопці!

Хлопчик 2 - й
Татку, татку, подаруєш
Те, чого попрошу в тебе?

Старий з хору
Певна річ, синочку милий!
Говори ж, чого ти хочеш,
Що купити гарне? Певно,
Хлопчик мій про кості мріє?

Хлопчик 2 - й
От же ні, купи, татусю,
Фіг, вони солодші!

Старий з хору
Фіг вам?
От же ні, хоч ви повісьтесь!

Хлопчик 2 - й
От же вас не будем більше проваджати!

Старий з хору
На мою нікчемну плату,
300 Ох-ох-ох!
Мушу я на три душі
М'яса, хліба, дров купити,
А тобі на думці фіги!

Хлопчик 2-й
А як архонт не захоче,
Щоб сьогодні суд судити,
Що тоді? Відкіль сніданок
Візьмеш нам? На що надію
Покладаєш? Чи порадиш
Тільки «путь священну Гелли?»

Старий з хору
Ой-ой, горе! Ой-ой, горе!
310 Присягну, що й сам не знаю,
Відкіля обід добудем!

Хлопчик 2-й
Нащо мене бідна мати породила?

Старий з хору
Щоб з тобою супокою я не мав.

Хлопчик 2-й
О торбинко! Непотрібна ти окраса, більш ніщо!
О, о! Наша доля — сльози!

Клеонофіл
(за сценою)

Я отут, край вікна,
Пониваю давно,
Чую, чую ваш спів,
Та не вийду до вас!
Що робити? Мене
320 Вороги стережуть,
Не пускають до урн
Разом з вами піти —
Засудити когось.
О Зевес, о Зевес! Удар, загрими!
Я благаю тебе, оберни мене в дим,
У хвалька Проксеніда мене перекинь,

Або ні — в крутія, сина Селла!
О, владарю, зроби мені ласку таку,
Пожалкуй моїх сліз!

330 Або бистрим перуном на мене метни
І на попіл спали,
А тоді підійми і далеко завій,
І в солону киплячу підливу внури,
Або в камінь, нарешті, мене оберни,
Щоб на нім черепочки лічили.

Перша половина хору
Хто ж замкнув тебе та й держить за дверима?

Адже ми товариші!

Розкажи нам,

Клеонофіл
(з вікна)

Син мій власний! Але тихше, не горлайте! Ось він спить
Там, на ганку, перед домом. Поспускайте паруси!

340 Перша половина хору
Але за що ж, бідолахо, ображає він тебе?
В чому зачіпку знайшов?

Клеонофіл

Не дає суддею бути, зла чинити не велить,
У добрі тримати хоче. А мені навіщо те?

Перша половина хору
Підлий демагог, Клеона малпа — ось що він таке!
Все тому, що ти лиш правду говорив про кораблі.
Ні, якби не був він змовник, то ніколи б
Так казати не насмів!

Провідник першої половини хору
Коли так, то не можна баритися більш! Неодмінно нове щось
І знайди собі спосіб дотепний зійти, потай злої сторожі, додолу.
придумай

Клеонофіл
Що ж придумати можна? Шукайте самі! Я на всяку пораду
пристану.
Так кортить мене мимо тих лав судових з черепашкою в жмені
пройтися.

350 Провідник першої половини хору
Погляди, чи немає де-небудь діри! Коли є,
то пролізь через неї,

Та й, укритись лахміттям старим, утікай,
як тікав Одисей хитромудрий.

Клеонофіл

Позабивано все, що не можна ніде й комарові
малому промкнутись.

Ні, десь інде шукайте рятунку мені!
Я ж не можу пролізти крізь шпарку!

Провідник першої половини хору
А згадай же, старий, як колись на війні ти накрив десь рожнів
та й моторно,

Мов по сходах, спустився по них зо стіни; це було,
коли Наксос ми брали.

Клеонофіл

Пам'ятаю, та що з того? Час той минув,
та й відмінне становище нині;

Молодий тоді був я і красти митець, і на силу мені не збувало,
І ніхто не стеріг мене, — можна було
Утікати безпечно. Сьогодні не те:

360

Цілий відділ закутих у зброю людей
Заступив усі виходи з дому мого.
Бачу, двоє стоять біля самих дверей
І чатують на мене з рожнами в руках,
Мов на ласку, що м'ясо вхопила.

Друга половина хору

Не барись! Якмога швидше
Інші хитрощі придумай!
Бджілко, ранок настає!

Клеонофіл

Що тут думати? Зубами перегризти треба сіть!
А мисливиця Діктінна за тенета хай простить!

Друга половина хору

370

Хто шукає порятунку, той наважиться й на це.
Ну, давай зубам роботу!

Клеонофіл

(з'являється на даху)

Перегризено! Готово! Але нишком, не кричіть!
Стережімося, щоб шуму не почув Клеонофоб.

Друга половина хору

Ти не бійсь нічого, друже! Хай-но тільки писне він, —
Буде гризти власне серце і тремтіти за життя,

Буде знати, що то значить — гордувати
Найсвященнішим судом!

Провідник другої половини хору
Ну, живенько! Мотузку вчепи до вікна!

Обмотай себе нею круг стану,
380 Пригадай Діопейта й відвагу його,
та й поволи спускайся додолу.

Клеонофіл

Ну, а що, як ті двоє угледять мене і, піймавши, неначе ту рибу,
На мотузці потягнуть назад у вікно? Що тоді почнете ви?

Кажіть-бо!

Провідник другої половини хору
Одностайно тобі допомогу дамо, мов дубові обстанем за тебе,
І не зможуть вони удержати тебе.

Так і зробим, май певну надію!

Клеонофіл

Учиню вашу волю, звіряюсь на вас! Та глядіть, коли
скоїться лихо,
Підійміть моє тіло, оплатте мене і в суді край порога сховайте.

Провідник другої половини хору
Не страхай себе марно, не буде біди. Не лякайся,
мій друже, нічого,
Сміливіше злізай, лиш отчизним богам не забудь
наперед помолитись!

Клеонофіл

О сусіде, герою, владарю наш Лік!

390 Безнастанні зітхання і сльози людей, що стають
Ти так само, як я, любиляеш
на суді перед нами.

Ти навмисне прийшов оселитися тут, щоб їх зойками
тішити серце,

Ти один із героїв сподобав собі пробувати в оселі ридання!

Пожалкуй же мене і сусіда врятуй у пригоді, а я присягаюсь,

Що ніколи в горожу твою не зайду ні в малій,

ні в великій потребі.

(Клеонофіл починає спускатися з даху на мотузці.)

Клеонофоб прокидається й будить рабів.)

Клеонофоб

Ти, прокинься скоріше!

Ксантій

А що там?

Клеонофоб .

Кругом наче шелест і гомін я чую.

Ксантій

Може, знову прошився де-небудь старий?

Клеонофоб

О, нещастя, це ж він на мотузці

Хоче злізти додолу!

Ксантій

Що робиш, бридкий? Все одно, не втечеш, і не думай!

Клеонофоб

Побіжи-но наверх, стань у другім вікні, та й чухрай

його ззаду різками!

Може, вчувши удари оливних гілок, він обернеться

знову кормою.

(Клеонофіла б'ють і тягнуть на мотузці назад.)

Клеонофіл

400 О, невже ви мене не вброните, ви, хто в суді засідаєте нині,
Смікітійон, Хремон, Тісіад, Ферейдипн! Розміркуйте самі,

як не зараз,

Та коли ж мені в допомі станете ви?

Чи тоді, як назад мене втягнуть?

Провідник хору

Ну, чого ми ждем, питаю? Чом не вибухне наш гнів?

Чи дозволим, щоб безкарно потурбовано наш рій?

Перша половина хору

Нум тугіше, нум тугіше

Напинаймо наші жала,

Ворогам несімо помсту!

(До хлопчиків.)

Гайда, хлопці, гайда, хлопці, поскидайте сорочки

І біжіте, і гукайте, і Клеона сповістіть,

410 І сюди його покличте

Проти зрадника, що вартий

Смерті злої, проти того,

Хто зухвало повстає

На суди і с'уддів.

Клеонофоб

Спершу вислухайте діло, угамуйтеся, не кричіть!

Провідник першої половини хору
До небес підіймем голос!

Клеонофоб

Я старого не пущу!

Провідник першої половини хору
Це ж не жах, така заява? Не тиран цей чоловік?
О державо! Теор, осоружний богам!
О, гидкі лестуни, що при владі у нас!

Ксантій

420 О Геракл, і жала мають! Подивися, пане мій!

Клеонофоб

Ними й згублено Філіппа, учня Горгія, в суді.

Провідник першої половини хору
І тобі те саме буде! Оберніться всі сюди,
Вистромляйте мстиві жала, нападайте, тніть, коліть,
Станьте в ряд, сповніться гнівом, розбудіте в серці лютя!
Хай довіку буде знати, чий він вулик дратував.

Ксантій

Зевсом свідчуся, як дійде до побою, лихо нам!
Я й поглянути боюся на страшні їх грифелі.

Провідник першої половини хору
Кинь його, відійди. Бо як ні, пам'ятай:
На черепаший панцер будеш заздрити.

Клеонофіл

430 Нуте, судді, люті оси, дорогі товариші!
Нападайте ж бо! Которі постромляйтесь їм у зад,
А которі жальте в очі, тніть у пальці ворогів!

Клеонофоб

Хай біжать сюди Масінтій, Фріг, Мідас! Мерщій, мерщій!
Заберіть його й дивіться, щоб ніхто не відібрав,
Як не хочете сидіти у кайданах без їди!
Чув я часто й добре знаю, як тріщить горючий лист.

Провідник хору

(до Клеонофоба)

Гей, пусти його, бо наскрізь протнемо тебе жалом!

Клеонофіл

(відбороняючись від рабів)

О Кекроп, герою рідний, Драконтід-напівдракон!
Не віддай мене, благаю, на поталу варварам,
440 Що, бувало, їх годую стусанами досхочу!

Провідник хору

Скільки лиха, скільки горя нам несе похилий вік!
Ось господаря старого живосилом двоє слуг
Відтягають, про минуле спогадати не хочуть,
Про кожухи й безрукавки, що було купує їм,
Ні про шапки. А взимі їх як від холоду хистив,
Щоб не мерзли в ноги, в пальці! Та не видно їм в очах
Ані сорому, ні згадки про взуття оте старе.

Клеонофіл

(до Ксантія)

Не пускаєш, зла тварюко? Десь забувся, як тебе
В винограднику попав я на злодійстві, приволік
450 До оливи, та гарненько, дуже добре відчухрав,—
Всім на заздрощі? Як бачу, в тебе вдячності нема!
Ну, пустить мене обидва, поки син мій не надбіг!

Провідник хору

Постривайте, незабаром нам за все заплатите,
Щоб повік ви пам'ятали, що за норів у людей
Палахких і справедливих, з злістю лютою в очах!

Клеонофоб

Бий їх, Ксантії, бий, лупи їх, відганяй від дому ос!

Ксантії

Я й жену!

Клеонофоб

(до Сосія)

А ти їм диму, більше диму підпускай!
Геть! До лиха! Неохота? Ні? То бий же їх дрючком!
Обкури їх сином Селла, обкури Есхіном їх!

Ксантії

(до хору)

460 Ну, нарешті пощастило вас погнати звідсіля!

Клеонофоб

Зевсом свідчуся, так легко не скараскався б ти їх,
Якби всі вони наїлись тих філоклових пісень!

(Хор змушений відступити.)

Друга половина хору

Ну, хіба не видно бідним,
Що прокралась непомітно
В наше місто тиранія,
Коли ти, новий Аміній, ти, гультяй і пелехань,
Без ніякої підстави, без улесливих промов,
Самовладно і свавільно
Відірвав нас від законів,
470 Що народ постановив!

Клеонофоб

Чи не можна нам без бійки та без криків голосних
Розпочать переговори, згоди доброї дійти?

Провідник другої половини хору
Нам ладнати? З монархістом, що ненавидить народ?
Хто твій друг? Не Брасід? Зраднику! Носиш ти
Шерстяні торочки, бороди не стрижеш!

Клеонофоб

Зевсом свідчусь, я волів би зовсім батька відректись,
Ніж із напастю такою воювати день-у-день.

Провідник другої половини хору
480 Де та напасть? Ще до рути та селери не дійшло, —
Як говорить тригрошева приповіданка. Тепер
Ти не маєш чим журитись! От нехай обвинувач
Згодом візьметься до тебе, знайде спільників твоїх!

Клеонофоб

Бога ради, чи сьогодні ви облишите мене,
А чи будем до смеркання з вами скубтися отут?

Провідник другої половини хору
Ти вгадав! Поки є в цих руках слід життя,
Не подамсь! Злий тиран! Ти хотів взяти владу!

Клеонофоб

Скрізь вам сниться тиранія, всюди змовники для вас!
Про велику чи нікчемну річ ідеться — все одно.
490 Я, принаймні, півстоліття про тиранів не чував,

А тепер солоні риба в меншій славі, як вони.
 Покотилось по базарах осоружне слово це!
 Прийде хто за камбалою, а плотиці не бере,
 Так і знай, що скаже злісно, хто плотицю продає:
 «А поглянь-но, цей поживність вибирає, мов тиран!»
 А чи редьки хто питає, щоб заправити сардель,
 Зеленька гляне скося та й промовить: «От який!
 Захотілось редьки їсти... Тиранії, певно, ждеш?
 Чи тобі Афіни мусять дань приправами нести?»

Ксантій

500 От і я: зайшов учора до миленької, — хотів
 Вдень побавитися з нею. А вона як спалахне:
 «Що? Ти здумав відновити владу Гіппія? Тиран!»

Клеонофоб

До сподоби їм це слово! І мені ж за те, що я
 Хочу батька-бідолаху відучити від судів,
 Від пораннього вставання, кляуз, позвів, метушні,
 Щоб, як Моріх, безтурботно міг він жити, — і мені
 Закидають тиранію, називають змовником!

Клеонофіл

Добре роблять, так і треба! За пташине молоко
 Не віддам життя, якого позбавляєш ти мене!
 510 Ні угрів мені не треба, ані скатів; а зате
 Радо з'їв би я маленький, в глеку смажений... процес!

Клеонофоб

Ну, звичайно, в тебе давня звичка ласувати щим.
 Але дай мені сказати те, що хочу, помовчи,
 І побачиш сам, надіюсь, як ти тяжко помилявсь.

Клеонофіл

Я, суддя, та помилявся?

Клеонофоб

Подивися добре: ті,
 Перед ким ти гнеш коліна, роблять з тебе сміх собі!
 Раб ти, а того не знаєш!

Клеонофіл

Ти про рабство не кажи!
 Я країною владаю.

Клеонофоб

Не владаєш, служиш ти!
 Тільки думка, що владаєш! Отже, батьку, поясни,
 520 В чім прибуток твій і шана, що з Елади дань береш?

Клеонофіл
Я скажу, а ці розсудять нашу спірку.

Клеонофоб
(до рабів)

Згоден я!

Ну, пустіть тепер старого!

Клеонофіл

Принесіть меча сюди!

Не здобуду перемоги, — простромлю себе мечем!

Клеонофоб

Ну, а що, коли їх присуд ти відхилиш, як тоді?

Клеонофіл

Щоб мені богам на славу не спивати більш вина!

Перша половина хору

Отже тепер, речнику наш,

Мислі нові в себе знайди,

Щоб довести виразно...

Клеонофоб

(до рабів)

Нехай хто-небудь принесе приладдя до писання.

(До хору.)

⁵³⁰ Побачимо, чи буде вам добро з цієї ради!

Перша половина хору

Не з особистих ти причин

Став проти сина! Бачиш сам, —

Спір не на жарт завзявся.

Все ми з тобою втратим,

Якщо, — рятуйте, боги! —

Ворог наш візьме гору.

Клеонофоб

Короткий зміст його речей я запишу на пам'ять.

Клеонофіл

Що скажете, коли мій син мене переговорить?

Перша половина хору

⁵⁴⁰ Скажемо те, що ми, старі, —

Мотлох, смітт'я, хто знає що!

Будуть тоді по всіх кутках

З нас глузувати діти.

Скажуть: «Гілки носити їм,
Цим судовим лушпайкам».

Провідник першої половини хору
Ти повинен тепер довести ворогам нашу владу,
величність і силу.

Починай же і сміливо всім покажи язика
красномовного вправність!

К л е о н о ф і л

Починаю змагання і зразу ж таки постараюся вам показати,
Що не менша нічим і не гірша нічим наша влада
від царської влади.

550 Хто на світі так світло й блаженно живе,
хто грізніший з усіх земнородних,
Хто розкошів таких зазнає, як суддя,
особливо суддя старолітній!

Я з постелі встаю, а на мене давно біля суду юрба дожидає,
Та все люди високого роду, значні.

Ще не встигну до них підійти я,
А мені простягають вже руку гладку,

що бувала в державній скарбниці,
І благають, згинаючи спину в дугу, розливаючи жалісні зойки:

«Пожалій мене, батечку, зглянься, прости,
може й сам ти гріха не встерігся,

Приставляючи військові хліб на війні, або бувши
на гарній посаді!

А не знав би про мене, що в світі живу,
якби вже не судився раніше».

К л е о н о ф о б

Запишу собі в пам'ятну книжечку те, що сказав ти
про сльози підсудних.

К л е о н о ф і л

560 От, нарешті, обтяжений просьбами, в суд я прихожу,
лагідний, без гніву;

Але тих обіцянок, які надавав, і на думці не маю сповняти.

Тільки слухаю я, як на всі голоси коло мене заводять:
«Помилуй!»

Якби знав ти, яких тільки лестоців тут не почує суддя
від підсудних!

На нестатки свої нарікають одні, і до дійсного лиха приточать
Небувале й таких навігадують бід,
що зрівняються в злиднях зо мною.

Той розкаже нам казку цікаву, а цей щось веселе утне із Езопа,
А які то й жартують, щоб я засміявся та й забув
свою вічну суворість.

А коли вже і це не впливає на нас,
то маленьких дітей поприводять,
Той синка, а той доню за руку веде.

Я сиджу собі, слухаю згорда?
570 Похилившись, малята ревуть і ревуть,
а їх батько тремтить і, мов бога,
Заклинає мене хоч заради дітей не карати його за провину.
«Коли голос ягнятка тебе веселить, то власкався

на хлопчиків голос,
Коли милі тобі поросятка малі, ради доні мене пожалів би!»
Ми тоді лагідніші до нього стаєм, струни гніву
в душі попускаєм.

І ти скажеш, що це не могутність, не власть,
не ганьба для значних і багатих?

К л е о н о ф о б

Із промови твоєї і це запишу — про ганьбу для значних і багатих.
Але в чім же вигоди твої, поясни, — ти ж казав,
що Елладаю правиш!

К л е о н о ф і л

Під час огляду хлопчиків можемо ми милуватися їх наготою;
А коли нам Еагр попадеться на суд, то не думай,
що вернеться цілий,

580 Як не схоче вперед прочитати суду щонайкращий
уривок з «Ніоби».

А чи трапиться — виграє діло флейтист,
то й від нього нам є нагорода:

Наложивши на губи реміння своє,
він на виході грає нам марша.

А як батько, вмираючи, доні своїй, спадкоємиці, визначить мужа,
Нехай плаче сльозами його заповіт, хай ридають величні печаті,
Скриті в мушлі своїй, нам турботи нема, ми нітрохи
на те не вважаєм,

І дочку з її віном тому віддаєм, хто зуміє нас краще вблагати.
І ніхто нас не може карати за те, — цієї влади не дано нікому.

К л е о н о ф о б

Привілей немалий, і за це лиш одно я щасливим тебе називаю.
Тільки зле ти робив, що ламав заповіт про дочку,
спадкоємицю батька.

К л е о н о ф і л

590 А як трапиться часом, що рада й народ
 не розв'яжуть важливого діла,
 То особним наказом підсудних велять
 передати до суду присяжних.
 Отоді ж то Еватл та і сам Клептонім,
 що покинув щита серед бою,
 Запевняють, що зрадити нас не хочуть і що все
 за народ вони тягнуть.
 І на зборах народних ніколи ніхто не доб'ється свого,
 як не скаже,
 Щоб присяжні могли розійтись по домах
 після розгляду першої справи.
 Сам Клеон-горлопань, що на всіх накричить,
 тільки нас не гризе й не кусає,
 А в потужній руді стереже від біди, відганяючи мух осоружних.
 Я ось батько тобі, а ніколи мені не вчинив ти подібної втіхи!
 А, приміром, Теор? Адже цей чоловік від Евфемія
 мало чим менший,
 600 А проте, не вагаючись, губку бере й черевики
 нам чистить із тазу.
 Подивися ж тепер, до якого добра ти дорогу мені заступаєш, —
 Ще й зухвало хотів довести, що я раб,
 що до служби себе принижаю.

К л е о н о ф о б

Говори, скільки влізе, після все одно марність
 влади своєї пізнаєш
 І тоді перестанеш хвалити себе, — переможець
 з невмиваним задом!

К л е о н о ф і л

А іще я забув розказати про те, що мені над усе наймиліше:
 От я, плату забравши, додому іду.
 Тільки в двері, мене обступають
 І вітають ласкаво — я ж гроші приніс! —
 а найперше за всіх моя доня
 І обміє, і ноги мені намастить і, схилившись до мене, цілує,
 Каже: «таточку мій!», а сама язиком тріобол витягає із рота.
 610 От підходить дружина, влещає мене,
 подає мені хлібчик ячмінний
 І припрошує, сівши край мене сама: «покуштуй-но цьогоб,
 мій миленький!»

Та «поїж-но того!» Я щасливий тоді і нітрохи мені не потрібно
Ні дивитись на тебе, ні дбати про те, коли кухар,
воркочучи лайку,

Приготує, нарешті, сніданок мені.

Якщо він забариться в пекарні, —

От заслона моя проти лиха й біди,

проти стріл моя зброя незламна:

Якщо ти не налляєш для мене вина,

я приношу до хати «ведмедя».

Вщерть він повен вина; нахиляю й тягну;

а ведмедик, роззявивши рота,

На твій кухоль маленький реве і гуде —

войовничо і гучно і гримно!

То хіба ж не велика потуга моя,

620 Чи не рівний я владою з Зевсом самим?

Адже часто я чую те саме, що Зевс!

Як ми здійmemo інколи бучу в суді,

Перелякано каже прохожий народ:

«О володарю Зевсе! Сьогодні в суді

Розбуялись громі!»

А метну блискавицю, то тільки «цмок! цмок!»

Та й нароблять під себе усі багачі —

Гордовиті чванькі.

Ти і сам нестяменно боїшся мене,

630 Присягаюсь богами, боїшся, а я,

Щоб я вмер, як тебе я боюся!

Друга половина хору

Ні, присягнузь: зроду мені

Ясних таких, мудрих речей

Не випадало чути!

Клеонофіл

Легенько думав він собі мій виноград зібрати;

А знає ж добре, що нема промовця понад мене!

Друга половина хору

Все розібрав, все він згадав,

Не поминув нічого. Ми

Слухали й розцвітали!

Думали, суд ми судим

640 На островах блаженних —

Так промовляв він красно.

К л е о н о ф і л

Уже закорчило його, не тямиться від злості!
Сьогодні добре канчуком тебе я полякаю!

Друга половина хору
Щоб боронитись, мусиш ти
Бути тепер хитрим, метким,
Трудно бува втишити гнів
Серця мого — надто тому,
Хто сперечавсь зо мною!

Провідник другої половини хору
Через те постарайся добути собі свіжо-тесане жорно млинове,
Що могло б розтрощити мій гнів, якщо ти
не зумієш сказати нічого!

К л е о н о ф о б

650 Річ тяжка, потребує багато ума; і акторові,
мабуть, над силу —
Залічити хворобу, що з давніх давен угніздилася в нашому місті.
А проте, поможи мені, батьку Кронід...

К л е о н о ф і л

Замовчи і не батькай даремно!
Як не зможеш негайно мені довести,
що на правду марнію я в рабстві, —
Жити більше не будеш, хоча б довелось мені участі
в жертва: позбутись.

К л е о н о ф о б

То послухай же, тату, й хоч трохи розгладь
між бровами: нахмурене чоло!
Напочатку приблизно мені полічи,
без камінчиків, просто на пальцях,
Скільки всяких податків надходить
до нас від народів, що з нами в союзі?
А потому окремо оплатки додай, десятини та соті частини,
Гроші з пристаней, рудень, базарів, суда,
конфіскації, плату з маєтків, —
660 Я гадаю, всього наберётся не менш,
як дві тисячі наших талантів.
З цієї суми доходів тепер відлічи однорічну оплату присяжних!
Їх шість тисяч; гадаю, що більше того і
не знайдеться в нашій державі.
От і вийде, що нам припадає яких півтораста талантів —
від сили!

Клеонофіл

То виходить, що ми з тих прибутків усіх
і десятої частки не маєм?

Клеонофоб

А, звичайно, не маєте!

Клеонофіл

Де ж, поясни, подівається решта багатства?

Клеонофоб

А на тих крикунів: «Не продам ворогам
гласливого люду афінян!»

«Буду битися завжди за простий народ!» —

І подумай, що сам же ти, батьку,

Обираєш і ставиш при владі таких,

на облесливі речі піддавшись!

А вони безсоромно беруть хабарі й по півсотні талантів відразу

670 Вимагають нахабно в союзних держав,

ще й грозяться й лякають при тому:

«Ви дасте мені дань, а як ні — погромлю,

до останку все місто зруйную!»

А ти любиш цю владу і тишишся тим,

що недогризки маєш від неї!

А союзники бачать і знають про те,

що весь набрід афінський, всі злидні,

Тільки з урни поживу находять собі,

сласно сьорбають юшку нізчимну, —

Ось вони й поважають, мов Конна, тебе;

а отим промітним демагогам

Все багатство дарують: вино, килими, сир та мед,

подушки та накидки,

Глеки, келехи, добрі намиста, вінки, всякі кубки,

життя та здоров'я,

А тобі, що блукав по землі і морях, поки влади

й держави здобувся,

З тих, що ти звоював, ні зубця часнику не дарує ніхто

до печені!

Клеонофіл

680 Не дарує, це правда! Я сам посилав три пучки

в Евхаріда купити.

Та не муч мене більше й нарешті з'ясуй,

в чім ти рабство мое добачаєш?

К л е о н о ф о б

А хіба це не рабство, скажи, не ганьба,
що вони і самі урядують,
І підлизники їх на посадах сидять,
та ще й гроші за це побирають,
А тобі три оболи нещасних дадуть, і ти рад, хоч за ті три оболи
Потрудився немало, міста здобував, воював на землі і на морі!
Лиш на тебе гукнуть, ти повинен іти.
Мені серце аж душиться з злості,
Як до нас у госпóду той хлопець гидкий,
син Херея розпусний приходить,
Виступає отак, вихиляється весь, випинає розпещене тіло
І велить тобі вдосвіта бути в суді, не спізнатись,
приходить вчасно,

690 Бо котрий до сигналу не встигне суддя,
той оболів своїх не дістане!
А йому все одно — хоч би як запізнився! —
оборонцєві драхму заплатять!
А як хто з винувачених дасть йому що,
він поділить з ким-небудь із суддів
Той хабар, а тоді, зговорившись удвох,
обертають по-своєму діло
І стараються дружно, мов ті пилярі: цей потягне,
а другий попустить.
А ти рота роззявиш на плату свою та й не бачиш
нічого круг себе!

К л е о н о ф і л

То отак вони діють? О горе важке!
Ти мій розум до дна скаламутив.
Вся увага моя — на промові твоїй.
Що ти робиш зо мною, не знаю!

К л е о н о ф о б

Подивись, адже міг би ти бути багач.
Всі могли б ви багатими стати,
Та не відаю як, обкрутили тебе
ті, що звикли «народ боронити»!
700 Від Сардинії острова тисячі міст аж до Понта
в обладі у тебе,
А тобі дістається лиш плата твоя, так і ту видають не відразу,
А щоб тільки не вмер ти, по краплі малій,
мов олію на клаптику вовни.

Їм потрібно, щоб ти проживав у біді, а навіщо, скажу тобі зараз:
Щоб ти в пам'яті мав, хто приборкав тебе,

і коли нацькує тебе пан твій
На своїх ворогів, то щоб ти, як той пес,
накидався на них у нестямі.

Якби хтіли народові дати життя, це легенько було б їм зробити;
Адже тисяча міст, або й більше того,

данину нам щорічну приносять,
І коли б наказали, щоб кожне із них годувало

хоч двадцять афінян,
Двадцять тисяч людей проживати могли б при достатку,
на смажених зайцях,

710 Без турбот, уквітчавши вінками чоло,
на молозиві та на сметані.

Так належало б жити країні людей
що здобули трофей марафонський,

А тепер, як нещасні олив збирачі, біжите ви услід наймачеві.

К л е о н о ф і л

Горе! Що це мені? Одубіння якесь по руках розлилося. Ой, лихо!
Я не здужаю більше держати меча. Знемагаю, нема в мене сили!

К л е о н о ф о б

А як іноді страх нападає на них, то тоді віддають вам Евбею
І пшениці півсотні медимнів за раз обіцяють на кожного дати.

А чи відали що? Тільки раз ти дістав
п'ять медимнів ячменю недавно,

Дак і те по зеренцю дали аж тоді, як довів їм,
що ти не чужинець.

720 Через те й замикав я тебе! Я хотів
Сам тебе годувати, щоб ті шахраї
Не могли тебе брати на глум та на сміх.
І тепер, чого хочеш, усе тобі дам.
Не дозволю лише
Молоком... скарбника ласувати!

Провідник першої половини хору

(до Клеонофоба)

Безперечно, розумний був той, хто сказав: не суди,
не прослухавши перше

Обох супротивників... Так! Ти здолав: перемога твоя очевидна.
Ослабає поволі наш гнів. Подивись:

ми дрючки пошпурляли на землю.

(До Клеонофіла:)

Але ти, наш товариш улюблений, ти, друже
нашого віку старого...

Перша половина хору

Послухай нас, послухай, не роби дурниць!
730 Надто твердий не будь, гордість свою вгамуй!
Коли б і в мене родич був чи опікун,
Щоб так на добрий розум наставляв мене!
Вочевидь бог якийсь твоїм другом став!
Тобі допомагає він,
Дарує ласку і добро.
Дар його ти прийми!

Клеонофоб

Далебі ж — і догляну і все йому дам,
Що потрібно старому: пшеничний кисіль,
Щоб хлебтав собі, плащик м'якенький, кожух
І дівчатко, щоб терло йому передок
740 І обидва стегна!
Тільки все він мовчить, не промовить слівця;
Щось не тішить мене це мовчання.

Друга половина хору

Нарешті схаменувся він, отямився;
Дикий свій дур збагнув, бачить, що зле робив.
Тепер і сам вважає він за помилку
Все те, у чім не хтів тобі коритися.
Певна річ, прийме він твої всі слова;
Перемінивши норів свій,
Він буде слухатись тебе
Завжди в усіх ділах.

Клеонофіл

Ой-ой, горе мені!

Клеонофоб

Ну, чого ж ти кричиш?

Клеонофіл

750 Не потрібні мені обіцянки твої,
Серцем лину туди, все єство моє там,
Де поклікач питає: «Хто голосу ще
Не подав? Підведись!» —
І я встав би, я б тихо до урни пішов,
Черепок мій останнім укинув би я!

О душе, поспішай! Де блукає душа?
Розступися, о п'їтьмо! Гераклом клянусь,
Відтепер і Клеона в присяжнім суді
Я не зможу скарати за крадіж!

К л е о н о ф о б

760 Ну, батьку, ради всіх богів послухайся!

К л е о н о ф і л

В чім слухати? Кажи, що хоч, крім одного!

К л е о н о ф о б

Чого?

К л е о н о ф і л

Щоб я судів відрікся. Хай Аїд
Мене розсудить, перше ніж послухаюсь!

К л е о н о ф о б

Коли тобі це діло так подобалось,
То хоч не йди нікуди! Зоставайся тут
І в себе дома суд чини над челяддю.

К л е о н о ф і л

Удома? Що ти мелеш?

К л е о н о ф о б

Все, як там, роби:

Коли відчинить потай двері дівчина,
Скарай її пені одною драхмою.
770 Адже те саме й на суді робилося!
І добре ж буде! Як погода випаде,
Суди, на сонці сидячи. Посипле сніг,—
При вогнищі влаштуйся, а від проблівня
Сховайся в дім. Тоді, хоч до полудня спи,
Перед тобою не зачиняють судища.

К л е о н о ф і л

Та це ж чудово!

К л е о н о ф о б

Як занадто довгу хто
Почне промову, голодом не млітимеш,
Не будеш гризти і себе й підсудного.

К л е о н о ф і л

780 А як же зможу справу розібрати я,
Коли, напхавши повен рот, жуватиму?

К л е о н о ф о б

Далеко краще! Недаремно ж мовиться:
«Хотіли свідки збити суд неправдою,
Та судді розжували справу плутану».

К л е о н о ф і л

Я майже переконаний. Та ще скажи:
Хто плату дасть мені?

К л е о н о ф о б

Та я ж.

К л е о н о ф і л

Ну, добре те,

Що я окремо гроші діставатиму.
Той блазень Лісістрат як одурив мене!
Нещодавно на двох нам драхму видали;
Він розміняв монету десь у рибника,
790 А сам мені три окуневих лусочки
Подав. Я думав — гроші, та й поклав у рот.
Смердить! Як знудило мене — все виблював!
Потяг його до суду.

К л е о н о ф о б

Що сказав він?

К л е о н о ф і л

Що?

Та те сказав, що в мене шлунок півнячий;
Сміявся: гроші хутко перетравляться!

К л е о н о ф о б

Ось бачиш — буде користь і на цім тобі.

К л е о н о ф і л

Ще й не мала. Але роби задумане.

К л е о н о ф о б

Ти тут зажди. А я що треба принесу.

(Виходить.)

К л е о н о ф і л

Дивися, стало дійсністю провіщене!
800 Адже чував я, що колись афіняни
Почнуть суди судити по домах своїх.
Збудує кожен судище малесеньке
Перед дверима дому, як Гекатина

Божничка завелике. Що не дім, то суд!

К л е о н о ф о б

(входить.)

Поглянь-но! Що ти скажеш? Поприносив я
Усе, що обіцяв тобі і навіть більш.

Ось маєш горщик. Закортить маленького,
То близько на кілочку буде висіти.

К л е о н о ф і л

810 Хвалю! Від запертя мочі ти вигadaв
Чудові ліки, помічні при старості.

К л е о н о ф о б

А от жаровня. Юшка на вогні стоїть;
Захочеться — посьорбаєш.

К л е о н о ф і л

І це гаразд.

Нехай хоч трясця, плати не позбудуся!

Ще й, дома бувши, юшкою поласую.

Але навіщо півня принесли сюди?

К л е о н о ф о б

Якщо заснеш, промовами вколисаний,
Нехай тебе він збудить кукуріканням.

К л е о н о ф і л

Усе чудово. Одного нема!

К л е о н о ф о б

Чого?

К л е о н о ф і л

Ти Лікову божничку не приніс іще.

К л е о н о ф о б

820 Оце ж вона! А ось і сам владика в ній!

К л е о н о ф і л

Герою владний! Вигляд твій страшний мені!

К л е о н о ф о б

Таким от видається нам і Клеонім.

К л е о н о ф і л

А справді! Хоч герой він, а щита нема.

К л е о н о ф о б

Коли б скоріше сів ти, то б і позов я
Почав скоріше.

Клеонофіл

Починай! Давно сиджу.

Клеонофоб

Яку ж би справу взяти нам на перший раз?

Хто в хаті шкоду заподіяв з челяді?

А, знаю! Фратта присмалила глечика.

Клеонофіл

830 Стривай, стривай! Ти мало не згубив мене.

Суд починати без решітки думаєш?

Та це ж у нас найперша, найсвятіша річ!

Клеонофоб

Нема решітки, бачить Зевс!

Клеонофіл

Я побіжу

Та сам сюди що-небудь зараз винесу.

(Виходить.)

Клеонофоб

От штука! Щоб отак до місця звикнути!

Ксантії

(вбігає.)

А пропади! Я б годував такого пса?

Клеонофоб

Що сталося?

Ксантії

Хіба ж Лабет, поганий пес,

Та не забіг до кухні, та не з'їв оце

Шматок великий сиру сіцилійського?!

Клеонофоб

Його злочинство я найперше батькові

840 Віддам на суд. А ти — ти будь винувачем.

Ксантії

Ніколи в світі! Другий пес захотівся,

Коли подасть хто скаргу, винуватити.

Клеонофоб

Веди ж обох до мене.

Ксантії

Так і зробимо.

(Ксантії виходить; вертається Клеонофіл.)

Клеонофоб
А що це в тебе?
Клеонофіл
«Поросятник» Гестії.
Клеонофоб
Що? Святотрадець!
Клеонофіл
Ні, згубити винного
Завзявся я, то й «починаю з Гестії».
Та швидше, швидше! Не дждуся засуду!
Клеонофоб
Я зараз! Принесу ще стиль і дощечку!
(Вибігає.)
Клеонофіл
Ой, ти мене на смерть замучиш гаянням!
850 Я й на піску зробити можу борозну.
Клеонофоб
(вертається)
Ну, ось!
Клеонофіл
Та починай же!
Клеонофоб
Зараз.
Клеонофіл
Гей, виходь,
Котрий там перший в ряді.
Клеонофоб
А, досадно ж як!
Забувся зовсім урни повиносити.
Клеонофіл
Куди летиш?
Клеонофоб
По урни!
Клеонофіл
Та не треба їх.
Дивися, скільки тут маленьких кухликів!

К л е о н о ф о б

Ну, добре. Отже все, здається, маємо.

Ні, водяного ще нема годинника.

К л е о н о ф і л

(показуючи на гощик)

А це не може за годинник правити?

К л е о н о ф о б

Дотепно ти розміркував, по-нашому.

860 Мерщій вогню хто-небудь принесе́ть сюди!

Та жмуток міртових гіло́к, та ладану!

Вперед усьо́го ми бога́м помолимо́сь.

П р о в і д н и к х о р у

Приєднаймо́ся й ми до священних зливань

І під час молито́в

Привіта́ем вас добрим бажа́нням за те,

Що з неда́вної сва́рки, з лихо́ї війни

Та́к шляхетно прийшли ви до згоди.

П е р ш а п о л о в и н а х о р у

Мовчіть усі, сповнімо́ся побожні́стю!

Феб-Аполлон Піфі́йський, будь прихильний нам!

870 Хай діло, що́ сьогодні

Тут перед домо́м він поча́в,

Кінчи́ться раді́стю для всіх!

Досить уже́ з нас хи́б!

Пеан-ві́дхилитель!

К л е о н о ф о б

Агі́ей, мій сусі́де, влада́рю сильні́й, що́ стої́ш коло́ дому́ мойо́го!

Цю́ нечува́ну жертву, влади́ко, прийми, ми для ба́тька її́ учиня́ем.

Омири́ його́ вдачу, зана́дто шорстку, угаму́й його́ норов дубови́й

І хоч тро́шки соло́дкого ме́ду дода́й до душі́ його́, замі́сть полі́нню,

Що́б на́решті́ ласка́вим і добрим він ста́в

До неща́сних люде́й,

880 Що́б відни́ні він біль́ше підсу́дних жа́лів,

А не ї́х ворогі́в,

Що́б на го́лос ридан́ня і сам він ри́дав,

Що́б забу́в свою́ ві́чну суворі́сть і злі́сть

І що́б видер з душі́

Всю́ кропі́ву, що́ в ній́ розросла́ся.

Друга половина хору
Про те ж і ми з тобою вкупі молимося.
Співаючи, твій суд ми вихваляємо.
Тебе ми любим, бачим,
Що ти народові добра
Бажаєш щиро, як ніхто
890 Із молоді сьогодні.

Клеонофоб
Котрий присяжний за дверима, увійди!
Коли почнеться діло, не впускатимем.

Клеонофіл
Хто по́званий?

Клеонофоб
Оцей.

Клеонофіл
Я ж покажу йому!

Клеонофоб
Ось слухайте! Лабета, пса ексонського,
Оскаржує кідафінейський пес, що він,
Кружало вкравши сиру сіділійського,
Сам з'їв його. Батіг хай буде карою.

Клеонофіл
Собача смерть, коли злочинство доведуть!

Клеонофоб
Ось тут він, цей Лабет, обвинувачений.

Клеонофіл
900 Негіднику! І очі ж як у злодія!
Хвостом мотає, одурити думає.
А де ж позбвник? Де кідафінейський пес?

Пес
Гав, гав.

Клеонофоб
От і позбвник.

Клеонофіл
Зовсім як Лабет!
Мастак горшки вилизувати й гавкати.

Клеонофоб

Сиди й мовчи.

(До Ксантія.)

Почни обвинувачення!

Клеонофіл

Тим часом я наллю собі та й вихилю.

Ксантії

Ви, судді, чули вже мою претензію

До цього пса. Велику вельми кривду він
Вчинив мені і всім «берися за весло».

910 Шматок великий сиру присіціливши,
В куток забіг він та й пожер у темряві.

Клеонофіл

Клянуся Зевсом, правда! От недавно ще

На мене сиром він ригнув огидливо.

Паскудний пес!

Ксантії

Мені не дав, хоч я просив.

І як він буде вірний вам, коли мені,

Собаці, не покинув ані кришечки?

Клеонофіл

Не дав нічого?

Ксантії

Ні. А зветься приятель!

Клеонофіл

Це теплий хлопець, теплий, як ця юшечка!

Клеонофоб

Ні, ні, зарані, батьку, діла не рішай!

920 Спочатку вислухай обох.

Клеонофіл

Та що тобі?

Це діло очевидне; аж само кричить.

Ксантії

Не відпускайте шахрая! З усіх собак

Цей парубок найбільше саможерливий.

Понад краями діжку обпливаючи,

Від міст усіх повідгризав він шкурочки!

Клеонофіл

А я й горшка не маю чим заклеїти!

Ксантій

Нехай же кари не втече! «Два злодії
Ніяк в однім чагарнику не житимуть».
І щоб мені не марно нині гавкати!

930 А коли ні, то й гавкати не хочу більш!

Клеонофіл

Ой, лихо, ой!

В яких його шахрайствах тут оскаржено!
Несосвітений злодій! Правда, півнику?
Ти згоден? Присягнузь, очима кліпає!
Де тесмотет? Хай дасть мені посудину!

Клеонофоб

І сам дістанеш! Треба свідків кликати.
Лабета свідки! Будьте тут! Гей, баліє,
Жаровне, миско, сиротертко, глечики!
І все начиння, що сюди запрошене!

(До Клеонофіла.)

940 А ти усе над горщиком, не сів іще?

Клеонофіл

(показує на Лабета)

До вітру хутко і йому захочеться!

Клеонофоб

Та годі! Перестань бурчати й гніватись!
На кого зуб у тебе? На підсудного!

(До Лабета.)

Встань, боронись! Чого мовчиш? Та говори ж!

Клеонофіл

Йому, як видно, й говорити нічого.

Клеонофоб

Ні, та либонь те саме з ним сподіялось,
Що з Фукідідом на суді було колись, —
Йому замкнуло мову несподівано.
Іди! Тебе я буду боронити сам.

950 О, судді, це нелегко — проти наклепу

Пса боронити — але я попробую.

Він — добрий пес, вовків ганяє здорово.

Клеонофіл

А, де там добрий! Злодій, змовник, от він хто!

К л е о н о ф о б

Серед собак нема від нього кращої!
Він міг би керувати і отарою.

К л е о н о ф і л

Яка ж із того користь, коли сир він їсть?

К л е о н о ф о б

Яка? За тебе б'ється, стереже дверей
Всього уміє. А коли поцупив що,
То вибач. На кіфарі він не учений.

К л е о н о ф і л

960 Та вже нехай би зовсім неписьменний був,
Щоб не складав промови оборонної.

К л е о н о ф о б

Тепер, суддя шановний, свідків вислухай.
Встань, сиротертко, говори нам голосно!
Адже ти скарбником була. Кажі ж тепер:
Розтерла ти, що на солдатів видано?
Розтерла, каже.

К л е о н о ф і л

Бреше, Зевсом свідчуся!

К л е о н о ф о б

Суддя шановний! Зглянься на нещасного!
Ну що він їсть, оцей Лабет! Самі хребці
Та кісточки! Ганяє безперестанку.
970 А той — зугарний тільки дому стерегти;
Лежить у дверях, а як хто приносить що,
То просить частку. Не дадуть, — кусається!

К л е о н о ф і л

Що за біда! Чого це я розчулився?
Нещастя! Я даю себе умовити!

К л е о н о ф о б

Благаю, батьку! Згляньтесь, пожалуйте пса,
Не погубіть! Де діти безталанного?
Ходіть сюди, поганці! Вийте, скавучіть,
Просіть, благайте, слізьми умивайтесь!

К л е о н о ф і л

Кінчай, кінчай, кінчай, кінчай!

Клеонофоб

Кінчаю вже.

⁹⁸⁰ Хоч знаю, не один бував одурений
Оцим «кінчай», але проте кінчаю я.

Клеонофіл

До лиха ця робота — юшку сьорбати!
Ні в світі я б сьогодні не розплакався,
Коли б не здумав підживитись юшкою.

Клеонофоб

Так, значить, виправданий він?

Клеонофіл

Не знати ще.

Клеонофоб

Ну, таточку, дай волю добрим почуттям!
Візьми цей жереб та й укинь, заплющившись,
У праву урну. Виправдай підсудного!

Клеонофіл

Ні, годі, на кіфарі я не учений!

Клеонофоб

⁹⁹⁰ А коли так, дай, підведу до урн тебе!

(Вертить старого.)

Клеонофіл

(закрутившись)

Оце ж передня урна?

Клеонофоб

Так!

Клеонофіл

Кладу сюди.

(Кидає жереб.)

Клеонофоб

Повірів він та й виправдав несамохіть!
Дай висиплю!

Клеонофіл

Ну, як там розсудили ми?

Клеонофоб

От я дивлюся. *(Викидає жереб.)* Ти оправданий, Лабет!
Гей, батьку, батьку, що тобі?

Клеонофіл

(падає)

Води, води!

Клеонофоб

Вставай!

Клеонофіл

Скажи мені, це правда? Повтори,
Він звільнений?

Клеонофоб

Клянуся!

Клеонофіл

То кінець мені!

Клеонофоб

Чудний! Чого тобі журитись? Веселіш!

Клеонофіл

Ні, вічно гризтиму себе, що виправдав
¹⁰⁰⁰ Підсудного. О, що зо мною станеться?
Простіть, о боги великошановані,
Несамохіть зробив я це! Я не такий!

Клеонофоб

Ти не сумуй. Тебе я буду берегти,
Леліяти, водити за собою скрізь —
На учти, на вечері, на видовища.
Розкішно в мене віку доживатимеш!
Тебе Гіпербол більше не дуритиме.
Але ходімо до покоїв.

Клеонофіл

Що ж! Ходім.

(Всі, крім хору, виходять.)

Провідник хору

¹⁰¹⁰ То ідіть же і будьте щасливі! (До глядачів.) А ви,
Міради людей, незліченний народ,
Не дозвольте на те,
Щоб на землю пусто-дурно
Мудре слово наше впало.
Пам'ятайте:
Можна неукам простити,
А не вам такий учинок.

Громадяни, сподіюсь уваги від вас, якщо ви полюбляєте правду.
 Докоряти сьогодні своїм глядачам має намір поет комедійний.
 Він вважає, що ви ображали його, хоч багато добра він робив вам.
 Напочатку таємно, укрито від вас, помагаючи іншим поетам,
 За зразок собі маючи розум тонкий і пророчий талант Евріклея,
 1020 Він ховався в чужі черевá і відтіль проливав на вас речі дотепні;
 А після вже одверто, не криючись більш,
 перед вами насмівився стати,
 Не чужих і не зайшлих нудяючи муз, а своїх беручи за удила.
 Хоч високо піднісся й шанований був, як ніхто і ніколи в країні,
 Та не каже, що він — досконалий митець,
 не згордів, від пихи не роздужся,
 По палестрах не вештався, молодь хистку спокушаючи;
 жоден розпусник,
 Що в гніву прибігав і поета просив його хлопчика взяти на поглум,
 Не дістав його згоди на діло гидке;
 не бажає співець благородний,
 Щоб натхненниця-муза, владárка його,
 перед світом за зводницю стала.
 І відколи уперше в театр увійшов, не люців викликав він до бою,
 1030 Але з гнівом Геракла в душі запальній нападав
 на сильніх і потужних.
 І на самім початку відважно повстав
 на найбільшого пса-гострозуба;
 Очі пса блискотіли жакливим огнем, як у Кінни, бридкої повії,
 А кругом голови сто кричущих голів,
 сто облесників слину пускали;
 А гарчання його, як бурхливий потік,
 що несе руйнування й загибель.
 Він смердить, як тюлень, ззаду наче верблюд,
 як у Ламії перед немитий.
 Отаке-то страхиття уледівши, він не злякався, не дався на підкуп,
 А ще й досі невтомно воює за вас. От недавно, минулого року,
 На хвороби напав невсипущий поет —
 за гарячки й пропасниці взявся,
 Що як змора душили батьків по ночах,
 та й дідам не давали дихнути
 1040 І, прилігши на постіль до тих громадян,
 хто шукає дозвілля й спокою,
 Накидали їм позови, виклики в суд,
 вимишляли доноси та скарги;

Не один, було, кинувши ліжко в страху,
полемарха метався шукати!

І такому захиснику, другу в біді, визволителю цієї країни,
Учинили ви зраду торік, коли він кїдав сім'я нової науки!

Не могли ви збагнути високих ідей, попустили їм марно пропасти,
Та щоразу, як робить зливання поет, присягається він Діонісом,

Що ніхто і ніколи ще кращих промов не чував з комедійної сцени.

Отже стид вам, що ви не відразу могли перевагу його зрозуміти!

А поета так само шанують знавці, його слава нітрохи не меркне,

1050 Хоча він, обігнавши своїх ворогів, погубив

тим і замисел власний.

Диваки, пам'ятайте пораду мою:

Коли хто із поетів захоче тепер

Відшукати й сказати вам слово нове, —

Величайте такого, шануйте, любіть,

Зберігайте укохані думи його,

Поскладайте в кошівниці, в скрині замкніть,

Замість яблук та груш.

Отоді, коли зробите так, через рік

Будуть ваші плащі

Розумінням належним пахтіти.

Перша половина хору

1060 В дні минулі, в дні далекі і в танках були ми мужні

І міцні на війні;

Але ми були митцями тільки в танці і в боях.

Так було колись, було!

Все минуло. Наче крила лебедині,

Білі голови у нас.

Але є в старих руїнах

Зёрно сили молодой!

Знаю, краща наша старість,

Ніж сучасного юнацтва

Довгі кучері, і постать,

1070 І гладкий широкий зад.

Провідник першої половини хору

Глядачі, коли б хто-небудь зачудовано спитав

Про мою осину постать, перетягнений живіт,

І навіщо нам ці жала, і яка причина їх, —

Все це легко я з'ясую навіть тим, хто муз не знав.

Тільки ми в країні нашій, ми, обладарі цих жал, —

Дійсні аттіки, природні, давні жителі землі.
 Плем'я мужніх, ми багато потрудилися в боях,
 Боронивши рідну землю в час, як варвар наступав.
 Він вогнем обкинув місто, чорним димом нас душив,
 1080 Щоб насильно відібрати наші гнізда й стільники.
 Ми списи й щити побрали, в поле вибігли ту ж мить
 І, терпкою люттю п'яні, дружно з ворогом стялись —
 Воїн з воїном, пліч-о-пліч, гнівно губи гризучи.
 Стріли хмарами летіли, заступали сонця світ,
 Але боги нам сприяли, на ніч ми перемогли.
 Перед тим сова недурно облетіла табір наш!
 Утікав безладно ворог, ми погналися услід,
 В щоки, в брови їх кололи, били вістрями у зад.
 1090 Ще й тепер у царстві персів ходить поголоска скрізь:
 «Наймужніша річ на світі — гнів аттіцької оси».

Друга половина хору

Був страшний я, був потужний і нікого не боявсь.
 Ворогів в морі бив,
 Впливаючи далеко на військових кораблях.
 Не старались ми тоді
 Красномовно говорити. Не любили
 Хитросплетених обмов.
 Веслярів міцних і вправних
 Шанували ми. Тому-то
 Стільки міст забрали в персів
 І державі дань здобули,
 1100 Що тепер так легковажно
 Розкрадають юнаки.

Провідник другої половини хору

Нас оглянувши уважно, ви побачите ту ж мить,
 Що життям і всім звичаєм ми скидаємось на ос.
 Ні одна жива істота, як роззлостити її,
 Не поводитья так люто, так запальчасто, як ми.
 Та й в усіх своїх навичках ми нагадуємо ос.
 Ми збираємось роями і, як осі, летимо
 Хто туди, де одинадцять, хто до архонта, одні
 В Одеоні засідають, інші десь коло стіни
 1110 Збились купою тісною і, пригнувшись до землі,
 Ледве видно ворущаться, мов черва у стільнику.
 Та всілякої поживи завжди досить є у нас;

Без розбору всіх кусаєм, добуваючи на хліб.
 Отже є між нами й трутні; від природи гострих жал
 Їм не дано, ці нероби ждуть поживності від нас
 І живуть собі безжурно нашим потом і трудом.
 А для нас це найприкріше, коли хто, страхополох,
 Зажирає нашу плату, хоч в війні за рідний край
 Ні меча не брав, ні броні, ні мозолів не натер.
 1120 Словом, от що я пораджу, громадяни: відтепер
 Трьох оболів не давати тим, у кого жал нема.

*(Клеонофіл і Клеонофоб виходять з дому.
 У Клеонофоба в руках дорогий плащ і нові черевики.)*

К л е о н о ф і л

Ні, поки жив, кожуха не покину я.
 Це ж він один не дав мені загинути,
 Коли Борей ішов на нас навалою.

К л е о н о ф о б

Як видно, сам не хочеш ти добра собі.

К л е о н о ф і л

Так, бачить Зевс, нема мені пожитку в тім.
 Уже ж бо раз, об'ївшись рибок смажених,
 Я вовняреві три оболи викинув.

К л е о н о ф о б

Та ти зроби хоч спробу, ти ж віддав себе
 1130 Мені в опіку, обіщав коритися.

К л е о н о ф і л .

Чого ж ти вимагаєш?

К л е о н о ф о б

Скинь веретище
 І в цей тонкий, м'якенький плащ укутайся.

К л е о н о ф і л

Ну, от! Заводь собі дітей, виховуй їх!
 Та він мене вдушити нині думає!

К л е о н о ф о б

Бери, вдягайся, перестань дурне плести!

К л е о н о ф і л

Це що за лихо, ради всіх богів, скажи?

К л е о н о ф о б

Хто називає «перський плащ», хто «кávнака».

Клеонофіл

Я шкірою назвав би фімаїдською!

Клеонофоб

Немає дива! Не бував у Сардах ти.

1140 Тоді б і знав, а так не знаєш.

Клеонофіл

Певно, ні.

Клянуся Зевсом. Де вже там! По-моєму,
Це дуже схоже на убрання Моріха.

Клеонофоб

Е, говори! Ці речі в Екбатанах тчуть.

Клеонофіл

Що? В Екбатанах роблять сукна з потруху?

Клеонофоб

От вигдав! Ну і дивак! У варварів
Ці тканки тчуть з великими витратами,
І плащ мій на талант, не менше, вовни з'їв.

Клеонофіл

То краще «вовноїдом» назовім його,
Не кавнакою.

Клеонофоб

Не балакай зайвого,

1150 Стій тихо: надягаю!

(Накидає плащ.)

Клеонофіл

(зриваючи з себе плащ)

Ой, біда моя!

Проклятий! Жаром так і обілляв мене.

Клеонофоб

Не вдягнеш?

Клеонофіл

Ні, нізащо. Як на те пішло,
То краще просто пічню обгорніть мене!

Клеонофоб

Так сам я одягну тебе. Ходи сюди!

Клеонофіл
Тоді й виделку приготуй!

Клеонофоб
Навіщо ж то?

Клеонофіл
Щоб, доки я не розтоплюся, витягти!

Клеонофоб
Скидай тепер свої погані шкарбани,
Лаконські черевики підв'язи собі!

Клеонофіл
1160 Що? Я стерпів би, щоб мені хто підв'язав
Від ворога ненавидного устілки?

Клеонофоб
Не гайся, любий! Назувай і сміливо
Ступи в лаконську землю.

Клеонофіл
Кривдиш ти мене,
Висаджуючи на ворожим березі.

Клеонофоб
Давай же другу ногу!

Клеонофіл
Ні, ніяк не дам.
Там палець є — лаконців страх ненавидить!

Клеонофоб
Інакше неможливо.

Клеонофіл
От біда мені!
І мерзнути на старість заборонено!

Клеонофоб
Ну, ну! Підв'язуй швидше! Як багач тепер
Ходи пихато, задом вихиляючись.

Клеонофіл
1170 Отак? Поглянь на постать! Придивись, — кого
Із багачів найбільш тобі нагадую?

Клеонофоб
Чиряк, часничним пластирем обліплений!

Клеонофіл

Отож воно й крутити задом хочеться.

Клеонофоб

А вмієш ти поважну мову мовити
Серед людей пристойних і освічених?

Клеонофіл

Зумію.

Клеонофоб

Що ж би ти казав?

Клеонофіл

Та всячину.

Як насмерділа Ламія застукана;
І як Кардопійон з своєю матір'ю...

Клеонофоб

1180 Покинь казки. Про людське, про звичайніше
Кажі, про що ми дома розмовляємо.

Клеонофіл

В домашнім роді от що розказав би я:
«Були собі на світі мишка й ласочка...»

Клеонофоб

Невіглас! Бовдур! Це ж золотарю колись,
Розгнівавшись на нього, Феоген сказав.
Верзти при людях про мишей і ласочок!

Клеонофіл

Про віщо ж говорити?

Клеонофоб

Про поважне щось.

Як їздили в посольство ти, Андрокл, Клісфен.

Клеонофіл

Та я в посольстві не бував! Хіба що раз
На Паросі, та й то за два оболи в день.

Клеонофоб

1190 То розкажи, як молодець Ефудійон
Асконда славно на кулачках переміг;
Старий і сивий був він, але мав, проте,
Дебелі стегна, дужі руки й поперек,
І груди — панцер.

Клеонофіл

Годі, годі, не мели!

Як міг він битись навкулачки в панцері?

Клеонофоб

Такі розмови між людьми порядними.

Тепер скажи: на учті з незнайомими,

За чаркою, яким славетним подвигом

З юнацьких літ ти міг би похвалитися?

Клеонофіл

¹²⁰⁰ Оцей, оцей мій подвиг найславетніший:

В Ергасіона кіл потяг із саду я.

Клеонофоб

Біда мені з тобою! Кіл! Ти б розказав,

Як вепра ти чи зайця вбив, як з факелом

На грищах біг — про щось юнацьке, сміливе.

Клеонофіл

Одне відважне я згадав: ще підлітком

Фаїлла-сорохода переслідував...

Судом за лайку я — його засуджено.

Клеонофоб

Покиньмо це. Лягай сюди. Навчу тебе,

Як бути милим, ввічливим на бесіді.

Клеонофіл

¹²¹⁰ Ну, як лягти? Кажі ж бо!

Клеонофоб

Красовито ляж.

Клеонофіл

Велиш мені отак лягти?

Клеонофоб

Та ні, не так!

Клеонофіл

А як?

Клеонофоб

Коліна витягни і, мов гімнаст,

Пролий себе на килим непримушено.

Ну, похвали потому келех мідяний,

Поглянь на стелю, полюбуйся тканками...

Води для рук! От і столи повношено.
Вмиваємось... Зливаємо... Обідаєм.

К л е о н о ф і л

Богами свідчусь, цей обід приснився нам!

К л е о н о ф о б

1220 Флейтистка починає. Співучасники
Бенкету нині Фан, Теор, Есхін, Клеон,
Акестор і якийсь іще чужинець з ним
Підхопиш ти застільну пісню?

К л е о н о ф і л

Ще й гаразд.

К л е о н о ф о б

Ні, справді?

К л е о н о ф і л

Жоден верховинець так не вдасть!

К л е о н о ф о б

Побачимо. Нехай Клеоном буду я.
Співаю про Гармодія. Ти переймай. (Співає.)
«Не бувало ще в нас такого мужа...»

К л е о н о ф і л

(співає)

«Не бувало, як ти, злодуги й пройди...»

К л е о н о ф о б

1230 Так не роби! Тебе погубить криком він,
Грозитиме тебе убити, знищити,
Прогнати з міста.

К л е о н о ф і л

Що ж? Хай нахваляється!

А я, клянусь, заспіваю іншої:
«Злий! Покинь домагатися влади великої!
Ти руйнуєш державу, ведеш до загибелі!»

К л е о н о ф о б

А як Теор, що тут лежить, край ніг твоїх,
Клеона руку взявши, заспіває так:
«Слів Адмета повік не забувай: добрих люби людей», —
Ти чим йому відповіси?

К л е о н о ф і л

Я затагну:

1240 «Звиватися лисом гидко,
Двох таборів другом бути — соромно».

К л е о н о ф о б

Тоді Есхіл, син Селла, муж освічений,
Друг музам, пісню перехопить і почне:
«Грошей і засобів
Ми з Клітагорою
Та фессалійцями...»

К л е о н о ф і л

«Перевели без ліку, я з тобою...»

К л е о н о ф о б

Ну, це, я бачу, ти засвоїв здорово.
1250 Ходімо ж на бенкет до Філоктéмона.

(До раба, що за сценою.)

Гей, хлопче, Хріс, іди зготуй запаси нам!
Сьогодні п'яні будемо.

К л е о н о ф і л

Ні в світі, ні!

Недобре пити, від вина уся біда:
Розбиті двері, бійка, ребра ламані.
А потім ще плати з похмілля грошики!

К л е о н о ф о б

Нема цього серед людей освічених.
Коли образять, перепросять ввічливо;
Або ти сам дотепне щось розкажеш їм —
Езопову чи сибаритську байку — з тих,
1260 Котрі на учтах повідають. Так усе
На жарт обернеш та й додому вернешся.

К л е о н о ф і л

Десь тих байок чимало треба вивчити,
Щоб за погані вчинки не платитися.

К л е о н о ф о б

Ходімо ж! Хай ніщо нас не затримує.

Перша половина хору
Часто спритним і кметливим я здавався сам собі
І ніколи не дурним.

Ще спритнішим був Аміній, кучерявий Селла син —
 Не гранатами живився: пам'ятаю, раз-у-раз
 У Леогора він гуляв.

1270 Тепер збіднів, як Антіфонт!
 Був відряджений з посольством до Фарсала, але й там
 Із фессалійців
 Лиш з голотою водився,
 Сам убогий і злидений, як ніхто із голяків.

Провідник першої половини хору
 Аріфрад, щасливий батьку, величаємо тебе:
 Вельми здібних до мистецтва ти сплотив собі дітей!
 Перший син, усім приемний, дуже вчений чоловік,
 Чарівний Харіт коханець, незрівняний кіфаред;
 Другий син — актор чудовий, трудно кращого знайти;
 1280 Третій, Аріфрад, удався найздібніший серед них.
 Сам собою, каже батько, без учителя і книг,
 Лиш від мудрої природи, навчився третій син,
 По домах публічних вправно калатати язиком.

Провідник другої половини хору
 Дехто каже, що з Клеоном замирився я, коли
 Він завзявся проти мене, термосив мене, жахав,
 Винував у всіх злочинствах. А як з мене шкіру дер,
 То юрба лише сміялась з зойків болісних моїх,
 І ніхто не дбав про мене, ждали тільки одного:
 Щоб, притиснений і битий, кинув я веселий жарт.
 1290 Спостерігши цю байдужість, я, як мавпа, завиляв;
 Та тепер, як бачте, знову «одурив лозу кілок».

Ксантії

(вбігає з криком)

О, горе! Черепахи, як я заздрю вам!
 Щасливі ви під покришкою вашою!
 Від стусанів як мудро, як обачливо
 Ви захистили спину черепицею!
 А я помер, пропав, кийком поштриканий!

Провідник хору

Що сталось, хлопче? (До глядачів.) Адже «хлопцем» кличемо
 І діда ми, коли киями б'ють його.

Ксантії

Або ж не язва наш старий, не пагуба?

1300 Серед гостей він був найбезсоромніший,
 Хоч був там Лісістрат, Лікон і Антіфонт,
 Гіппілл і Теофраст, весь почет Фрініха;
 Та він усіх перевершив нахабністю.
 Живіт напхавши ласими шматочками,
 Скакав, гасав, гримів і реготався він,
 Як той осел, ячменем нагодований,
 І з криком «раб!» жорстоко одлупив мене.
 Побачив Лісістрат і так зрівняв його:
 «Подібний ти до вискочня недавнього,
 1310 До віслюка, що з головою в пашу вліз!»
 Старий у крик: «А ти достоту сарана,
 В якої плащ обдертий висить клаптями.
 Стенел ти, що свою одержу випродав».
 В долоні заплескали всі, лиш Теофраст
 Скривив уста; це вихований чоловік.
 Старий тоді до нього: «Ти чого, скажи,
 Із себе пана строїш, величаєшся?
 Хіба не ти у багачів за блазня був?»
 Отак по черзі всіх ганьбив і лаявся,
 1320 Глузуючи неввічливо й говорячи
 Украй невідповідні і дурні слова.
 Після напився п'яно та й вертається
 Тепер додому, по дорозі всіх б'ючи.
 Та ось уже надходить він, хитаючись.
 Ну, я втечу, щоб не набрати стусанів! (Утікає.)

К л е о н о ф і л

(Виходить з флейтисткою і факелом.

За ним женуться гості.)

Відступись, відійди!
 Буде каятися гірко,
 Хто іде за мною вслід.
 Забирайтесь геть, поганці,
 1330 Бо як ні, то смолоскип цей
 На печеню вас спече!

Г о с т і

Будь певний, завтра ти за це заплатиш нам,
 Хоч як тепер храбреш і заносишся!
 Юрбою прийдем і потягнем в суд тебе.

К л е о н о ф і л

Го-го, го-го! потягнем в суд!

Старе лахміття!

Знайте, — про суди мені вже й слухати не хочеться!

Ого! (Показує на флейтистку.)

От краса! А урни киньте!

1340 Забирайся! Де суддя тут?

Де він? Зник навіки він!

(До флейтистки.)

Зійди сюди, мій жучку золотий! Сюди!

Візьмись рукою за оцю мотузочку!

Лиш обережно, бо гнила мотузочка,

Хоча тертя не завдає їй прикрості.

А правда, хитро вкрав тебе я з бенкету,

Коли гостей ти починала бавити?

А ти за це потіш мене і помилуй!

Та де там! Не потішиш і не спробуєш,

Одуриш, покепкуєш, скільки схочеться.

1350 Ти сміх собі робила з багатьох уже!

А, може, будеш добра жіночка, то я

Тебе, мою маленьку свинку, викуплю,

Як син помре, й візьму за полюбовницю.

Тепер я не хазяїн у добрі своїм.

Я молодий, і досі під опікою.

Синок мій стереже мене. Він буркотун

І скупердяй — ділив би зёрно макове.

Боїться він, щоб я не розпаскудився;

У нього ж я єдиний батько, більш нема.

(Виходить на сцену Клеонофоб.)

1360 Та от і він, — біжить, мабуть, сюди, до нас.

Ану, скоріше стань отут і смолоскип

Візьми, я з нього посміюся' здорово,

Як він сміявся з мене до посвячення.

К л е о н о ф о б

Ах ти, пустомолоте, ти, розпуснику!

Забাগлося кохатися з хорошою...

Труною? Будеш ти за це покараний!

К л е о н о ф і л

А ти захтів процесу з гострим соусом?

К л е о н о ф о б

Ще й смієшся? Хто ж украв із бенкету

Флейтистку?

- Клеонофіл
Що? Яку флейтистку? Де вона?
- 1370 Щоось мелеш ти, неначе з гробу вихопивсь.
Клеонофоб
А ось та Дарданіда, Зевсом свідчуся!
Клеонофіл
Та ні, це на майдані смолоскип горить.
Клеонофоб
Це смолоскип?
Клеонофіл
Ти ж бачиш — ще й тавро на нім.
Клеонофоб
А що ж то посередині чорніється?
Клеонофіл
Та то смола розтоплена стікає так.
Клеонофоб
А з цього боку що таке? Не зад хіба?
Клеонофіл
Та ні, це просто паросток на дереві.
Клеонофоб
Що кажеш? Що за паросток? (До флейтистки.) Ходи сюди!
Клеонофіл
Е, е, що ти намислив?
Клеонофоб
Заберу її.
- 1380 Нащо тобі здалась вона? Гнилий же ти,
Нічого вже не вдієш.
Клеонофіл
Ось послухай-но:
Коли на грища їздив я в Олімпію,
Ефудіон з Аскондом бився сміливо,
Хоч був уже немолодий. І кулаком
Старий боець на землю юнака звалив.
Гляди ж, попідбиваю синяки й тобі!
Клеонофоб
Запам'ятав же ти свою Олімпію!

(Вбігає пекарка, що торгує хлібом на вулиці.)

Пекарка

(до Клеонофоба)

Богами заклинаю, поможи мені!

(Вказує на Клеонофіла.)

Це він, той самий, що мене понівечив,

Бив смолоскипом і в болото викинув

¹³⁹⁰ На десять грошей хліба, і чотири ще.

Клеонофоб

Ось бачиш, що ти наробив! Тепер і суд

І клопіт будем мати. Нащо пив?

Клеонофіл

Пусте!

Відвернем лихо байкою дотепною.

Побачиш сам, як легко поладнаєм ми.

Пекарка

Богинями тобі клянуся: за дочку

Анкіліона і Сострати, Міртію

Відповіси! Навіщо мій товар псував?

Клеонофіл

Послухай, жінко. Ось я розповім тобі

¹⁴⁰⁰ Цікаву приповідь.

Пекарка

Не хочу й слухати!

Клеонофіл

Колись Езоп вертався з учти ввечері,

І раптом сука, п'яна і настирлива,

Ну гавкати! А він їй: «Суко, постривай!

Коли б ти замість язика паскудного

Купила хліба, я хвалив би розум твій!»

Пекарка

Знущаєшся? За шкоду заподіяну,

Хто б ти не був, до права притягну тебе!

(Вказує на глядачів.)

От Херэфонт у мене свідок виклику!

Клеонофіл

1410 Та ні, послухай, я щось інше розкажу.
Раз Ласа на змагання кликав Сімонід,
А Лас йому і каже: «Я начхав на те!»

Пекарка

Невже?

Клеонофіл

(до глядачів)

Тобі якраз пристало, Херэфонт,
За свідка бути в цієї баби жовтої,
В Іно, що в Еврипіда сторчака летить.

Клеонофоб

А от ще-хтось, бачу я, біжить сюди!
Либонь тебе на суд тягти. І свідок з ним!
(Вбігають позовник і його свідок.)

Позовник

Ой-ой-ой-ой! Я за образу кличу в суд
Тебе, старий!

Клеонофоб

Ти? За образу? Кинь, не клич!

1420 Я краще заплачу тобі за нього штраф,
Який ти сам захочеш, ще й подякую.

Клеонофіл

Не треба; ми і так порозуміємось.
Я визнаю, що бив і повалив тебе.
Та підійди-но! Чи на мене звіришся,
Щоб я тобі відшкодування визначив,
Та й будем друзі, чи назначиш сам пеню?

Позовник

Ні, ти скажи! Я не люблю судитися.

Клеонофіл

1430 Колись із колісниць сибарит упав
Та й, падавши, пошкодив сильно голову;
Не був, як видно, у їзді досвідчений.
При тому нагодився друг і так сказав:
«Хай кожен робить тільки те, в чім знається!»
Іди ж і ти до Піттала лічитися!

Клеонофоб

І тут себе не зрадив. Все однаковий!

Позовник

(до свідка)

Запам'ятай же добре, що сказав він нам.

Клеонофіл

Та не біжи, послухай! Сибаритянка

Розбила глечик...

Позовник

(до свідка)

І на це за свідка будь!

Клеонофіл

Отак і глечик свідків запросив собі.

Тоді вона: «Клянуся, каже, Корою,

Коли б ти хутче, замість свідків кликати,

¹⁴⁴⁰ Бандаж купив, було б в тім більше розуму».

Позовник

Глузуй, знущайся, поки в суд не кликали!

(Відходить.)

Клеонофоб

(до Клеонофіла)

Деметрою клянуся, тут не лишишся!

Візьму, на плечі скину...

Клеонофіл

Ну, та й що?

Клеонофоб

Та й що?

Додому занесу тебе відсіль. А то

І свідків для позовників неvistачить.

Клеонофіл

Езопа раз дельфійці...

Клеонофоб

Я начхав на це!

Клеонофіл

Обмовили, що келех він у храмі взяв.

Тоді Езоп їм розказав, як жук колись...

Клеонофоб

А згинь ти сам і всі жуки з тобою враз!
(Бере батька на плечі і виносить.)

Перша половина хору
1450 На твій талан заздять усі.
Зустрів ти щастя, діду!
Минувся час злиднів, турбот,
І ти пізнав світле життя.
Тепер тебе потягне
На легкий хліб, ситий шматок.
А може, ні? Може й не так?
Не легко нам збутися вад,
Що в нас ввійшли з кров'ю батьків.
Проте і так часто бува,
1460 Що добрий вплив інших людей
Переміняє вдачу в нас.

Друга половина хору
Тобі, хвала, шана тобі
Від нас і всіх, хто мудрий.
За те, що ти — батькові друг,
За розум твій славим тебе,
О син Клеонофіла!
Такі, як ти, де вони є?
Ласкава річ, чемність твоя
До тебе всіх ваблять серця.
1470 Ти добре знав, що ти робив,
Коли ставав з батьком на прою.
Одна мета в тебе була:
Щоб твій старий спокійно жив!

Ксантій

(вбігає)

О Діоніс, от клопоти нечувані
В господу нашу демон прикотив якийсь!
Старий господар довго пив та й пив вино,
А опісля, зачувши флейту, так зрадів,
Що цілу ніч танцює безперестанку
Давно забуті танці, ще Феспідові,
1480 І, лаючи усіх сучасних трагіків
Сміттям і дрантям, кличе на змагання їх.
(З'являється Клеонофіл, украй п'яний.)

Клеонофіл

(співає)

«Хто це тут біля брами надвірної сів?»

Ксантії

От іде вже, іде наше лихо сюди!

Клеонофіл

Відчиняйтесь, запори, спадайте, замки,
Розпочався танець! (Танцює.)

Ксантії

Розпочалися дурущі, краще скажи!

Клеонофіл

(танцюючи)

У швидких поворотах звивається стан,
Роздимаючись, ніздрі шумлять — аж ревуть,
Затріщали в'язкі!

Ксантії

Чемериці напийсь!

Клеонофіл

(танцюючи)

¹⁴⁹⁰ І біснується Фрініх, мов півень який...

Ксантії

Ти зачепиш мене!

Клеонофіл

(танцюючи)

До небес підкидаючи стегна!

Ксантії

Роззявляється зад...

Клеонофіл

(танцюючи)

За собою дивись!

І так легко, так вільно всі члени у нас
Обертаються в чашках суглобів.

(Входить Клеонофоб.)

Клеонофіл

Що, гарно?

Клеонофоб
Препогано! Ти збезумився.

Клеонофіл
Стривай, от зараз викличу суперників!
Гей, вийди, хто з трагедів за танцівника
Себе вважає, — будемо змагатися!
1500 Ну, є охочі, чи нема?
(Виходить 1-й танцюрист.)

Клеонофоб
От лиш один.

Клеонофіл
Хто ж він, нещасний?
Клеонофоб
Хто він? Середущий син
Каркіна-рака.

Клеонофіл
Ну, цього я вмить ковтну!
На місці «танцем кулака» вколошкаю, —
Цього не тямить зовсім він.
(Виходить 2-й танцюрист.)

Клеонофоб
Нещасний ти!
Дивися, другий рачок наближається,
Брат першого.

Клеонофіл
Чудово! Буде закуска!
(Виходить 3-й танцюрист.)

Клеонофоб
О Зевс, хіба самі лиш нині раки тут?
Надходить третій із синів Каркінових!

Клеонофіл
Це що ж воно повзе сюди? Павук чи краб?

Клеонофоб
1510 А це таке дрібненьке раченя, воно
За всіх найменше. Пише все трагедії.

Клеонофіл

Щасливий, о Каркін, ти на дітей! Дивись:

Пташата сунуть цілою навалою!

Тепер я на змагання з ними йду. А ти

Підливу поки приготуй мені до них.

(Танець.)

Провідник хору

Відійдімо ж і обсторонь станьмо усі! Поступімо танцюючим місця,

Щоб вони без завади стрибати могли

і в переверти йти перед нами.

Перша половина хору

Виходьте, уславлені діти

Водяного бога!

1520 Веселі скачть по піску,

По дюнах пустинних морів,

Рачаче поріддя!

Друга половина хору

Стрибайте, вертіться чимдуж!

Як бувало Фрініх,

Брикайте; нехай глядачі,

Побачивши ноги вгорі,

Ожхають і стогнуть!

Провідник хору

Крутись, виступаючи влад, в живіт руками бийся,

До неба стопу підкидай, вертись, немов та дзига!

1530 Великий правитель морів, сам рачий батько лізе,

Потрійним нащадком своїм пишається, щасливий.

(До хору.)

Як любите нас, то тепер веселим хороводом

За двері хутчій проведіть! Ще досі не бувало,

Щоб хор комедійних співців з оркестри вийшов з танцем.

ІЗ ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Овідій

СОНЦІВ ПАЛАЦ

Сонців палац височів, на високі колони опертий,
Золотом ясен-жарким та на полум'я схожим піропом;
Верх покрівлі блищав, покритий слоною кістю,
Срібним світлом леліли двійчатих дверей половини.
Красний був знадіб, та краща робота. На дверях Мулькібер
Викував море, що поясом землю кругом обіймає,
Коло земне і вгорі над землею нахилене небо.
Синіх богів глибина замикає: дзвінкого Трітона,
Постать мінливу Протея і велетня вод Егеона,
10 Що величєнних китів обхопивши, стискає рукою.
Видно й Доріду, і дочок її коло неї. Ті плавають,
Ці, посідавши на камені, сушать зелене волосся,
Деякі їдуть на рибах. Обличчя усім неоднакі,
Та й не відмінні: як сестри, одна подібна на одну.
Скрізь по землі міста і діброви, тварини і люди,
Німфи і ріки та інші боги, шановані в селах.
Образ блискучого неба вгорі над усім розіп'ято,
Шість променіє сузір'їв на кожній дверей половині.

ДАВИД САСУНСЬКИЙ

[САНАСАР НА ШЛЯХУ ДО МІДНОГО МІСТА]

Санасар пішов до Цовінар-ханум.
Каже: — Мати, споряди мене,
Я поїду в країну хоробрих Каджанц.
То до мене прислали того листа. —
Мати просить: — Мій сину, не їдь,
Ми ж ледве вибрались з Багдадської землі. —
Син відказав: — Поїду будь-що-будь,
Хоча б довелось наложити життям.

Мати зладнала, зробила все.
¹⁰ Санасар зібрався, рушає в путь,
Поцілував їй руку, попрощавсь,
Спав на свого коня,
Спинився на дорозі, погукав:
— Багдасаре, хай помру за душу твою,
Ходи сюди, я хочу бачити тебе!
Ти залишайся, брате, тут,
А я по тую дівчину поїду сам.
Як за три дні приїду, значить — живий,
А коли не приїду, значить — пригода мені.
²⁰ Тоді мене рятуй. —
У брата брат прощення попросив,
І щирості жадав у брата брат,
І персями змінялися брати.
Поїхав Санасар.

Якщо й сорокденна дорога була,
То він її, погнавши коня, проїхав за день.
Домчав до роздоріжжя, коли гульк —
Старий, аж сивий чоловік сидить.
— Чолом, дідусю! — каже Санасар.

- 30 Старий на те: — Здоров був, Санасар!
 Ну, злазь з коня, я децю оповім тобі.
 — Дідусю, — каже Санасар, — ти хто,
 Що знаєш мене і зразу ж назвав на ім'я?
 — Я божий ангел, — відповів дідусь, —
 Я тут сиджу, показую, де їхати кому.
 Куди мандруєш, Санасар? —
 Санасар відрік: — Я їду в країну Каджанц,
 Покажи мені добру путь. —
 А той сказав:
- 40 — Коли поїдеш цим шляхом,
 Будеш великим царем;
 Поїдеш іншим шляхом,
 Станеш купцем,
 А поїдеш в країну Каджанц,
 Небезпечна пригода спіткає тебе. —
 Санасар відказав: — Я поїду туди,
 Хоча б і тричі збувсь голови.
 Як маєш іншу раду, то кажи. —
 І той сказав: — Дивися, синку мій,
- 50 Що б не зустрілося тобі:
 Худоба, камінь, кущик, звір,
 Вітайся із усім,
 Нічого без вітання не минай.
 Коли не звітавшись що-небудь минеш,
 То земля Каджанц, зачарований край,
 Тобі багато заподіє зла.
 — Бувай здоров! — промовив Санасар
 І спав на коня і помчав у країну Каджанц.
- 60 Бог відає, чи довго їхав він,
 Аж ось домчав у державу царя Каджанц.
 Тоді угледів чабана і з ним овець.
 То був царів чабан,
 Один з його богатирів.
 Він гукнув Санасара й спитав:
 — Молодче бравий, куди ти верстаєш шлях? —
 Той каже: — Їду до царя Каджанц. —
 Чабан сказав: — Ходи, сідай ось тут;
 Я молока тобі вдою; попий та й їдь.
 — Ні, — каже Санасар, — я кваплюсь, ніколи мені. —

- 70 Чабан на те: — Ще жоден мандрівець
Не виїхав звідсіль, не пивши молока. —
Посадовив Санасара силом.
Велике корито було при нім,
Де четверо людей скупатися могло.
Його він повно молоком налив,
Поставив перед Санасаром, хліб подав,
А сам на думці держав своє,
Любив вивіряти людей:
Мовляв, погляну, що за сила в них.
- 80 По тому, як хто вип'є молоко,
І міркував про міру сили він.
Так робив чабан з усіма,
Хто тією дорогою проїздив,
А тоді пускав до Дехцун-Чухцям,
Там сміливці завзяті убивали їх.

- Чабан приніс корито, повне молока,
Поставив перед гостем, щоб той його пив,
А сам пішов ходити круг овець.
Одне коло пройшов, аж гукнув Санасар:
90 — Чабане, йди корито прибери.
Я їду. Дякую. Бувай здоров. —
Прийшов чабан, аж бачить: Санасар
Молоко тее випив, ще й корито перевернув.
Тоді чабан сказав йому:
— Иди здоров. Не бійся, Санасар:
Де будеш — тебе не здолає ніхто. —
До Мідного міста домчав Санасар,
Поглянув — і що ж? Під муром міським
Лежать якісь люди, сорок числом,
100 Лежать так давно,
Що довгі бороди пожовкли їм.
Санасар сказав: — Чолом вам, люди значні,
Чорнобороді та руді
Та сиві молодці! —
І озвались ті люди: — Чолом, юначе; завтра опівдні
Тобі те саме буде, що й нам. —
Один сивобородий ще й додав:
— Ей-вах, молодче, ей-вах,
Попався й ти цій дівчині лихий. —

- 110 Тоді юнак спитав:
— Татусю, що? Чому й мені судилось те, що вам? —
Той каже: — Ми теж, як і ти, юнаками були,
Заради неї сюди прийшли,
Незчулися, як одмінили нас! —
Юнак сказав: — Що сталося, скажіть,
Що ви в такій біді тепер? —
Вони йому: — У неї хист на те.
Вона чарівниця. Ось підожди,
У злої дівчини є дивний птах:
120 Прилине, сяде на мур, закричить,
І ти постарієш, як ми.

Мав розум Санасар, до міста не вступив,
Повернув коня, од'їхав трохи вбік,
Підождав, поки впала на землю тьма.

ДАВИДОВЕ ОДРУЖЕННЯ

Коли Мсрамеліка Давид подолав,
Поголоска про нього дійшла в Капут-Кох,
До царя Капут-Коха Вачо Марджо,
До його доні Хандут-ханум.
Як смілий і нездоланий Давид,
Так красна на вроду й відважна Хандут.
Її краса весь світ осягла.
Цар Шанух зачув про її красу,
Послав людей, просив за себе Хандут.
¹⁰ Та й інші завзяті — сорок числом, —
Поклавши надію на силу свою,
Приїхали свататись до Хандут.
З кохання до неї їли, пили,
Щоб кого уподобала, заміж пішла.
Про Давидову славу чула Хандут,
Подумала так:
«Як скажу, що піду, Давиду скажу,
Як скажу „не піду“, Давиду скажу.
Хто ці люди, щоб я вибирала дружину з них?»
²⁰ Був день, край віконця сиділа Хандут.
Поглянула, аж три гусани вулицею йдуть.
Покликала, сказала їм:
«Ану, гусани, ходіть-но сюди».
Тоді питає в них:
«Гусани, що ви берете за день?» —
«Це гусанство, ханум, — відказали співці, —
Як нам знати, сказати тобі?»
Буває день — багато беремо, буває — менш,
Буває день — четвірку, буває день, що й дві».
³⁰ «Гусани, — мовила Хандут, —
Зряджайтесь, ідіть у Сасун.

- Скільки днів, щоб дійти і вернутись назад,
 Стільки срібних монет подарую вам». —
 «Ханум, — гусани кажуть, — що ти нам звелиш?» —
 «Гусани, — мовила Хандут, — ідїть у Сасун,
 Найдїть Кері Торосове житло,
 Зайдїть і, сївши там,
 Мене перед Давидом похвалїть,
 Щоб встав, прийшов і взяв мене.
- 40 Коли сподобаюсь — гаразд,
 А ні — лице об мур, об камїнь голова.
 Тодї менї не буде милий вїн».
- Прийшли гусани в Сасун,
 В Давидову світлицю увїйшли,
 Всї трое нарїзно співають спів,
 По разу кожен оспївує Хандут-ханум.
 Сивобородий гусан вперед усїх
 Бере й направляє тумбур
 І так вихваляє Хандут-ханум:
- 50 «Для Давида скажу, звеличаю Хандут-ханум:
 Її стан як морський очерет;
 Для Давида скажу, звеличаю Хандут-ханум:
 Її серце як поле розгону коня Джалалї;
 Для Давида скажу, звеличаю Хандут-ханум:
 Її уста вкриває мед;
 Для Давида скажу, звеличаю Хандут-ханум:
 Як перла, розставленї зуби її;
 Для Давида скажу, звеличаю Хандут-ханум:
 Її очї — кубки з вином;
- 60 Для Давида скажу, звеличаю Хандут-ханум:
 Як красне яблуко її лице,
 Для Давида скажу, звеличаю Хандут-ханум».
- Чорнобородий гусяр услїд за ним
 Бере, направляє тумбур,
 Вихваляє словами Хандут-ханум:
 «Подивлюсь на Хандут-ханум — руки, ноги
 каламом змальованї.
 Ах, ала-тго, каламом змальованї.
 Подивлюся на нїгтї — нїгтї стругом обструганї.
 Ах, ала-тго, стругом обструганї.
- 70 Подивлюся на коси її — як сорок пасом сорок кїс,

Ах, ала-тго, як сорок пасом сорок кіс.
Подивлюся на постать — постать як башта міська,
Ах, ала-тго, як башта міська.
Подивлюсь на рум'яне лице — лице як вино з гранат,
Ах, ала-тго, як вино з гранат.
Під сорочкою груди її, як цукор Алепський, солодкі,
Ах, ала-тго, солодкі!»

За третім разом молодий гусан
Узяв, направив свій саз,
80 Хандут-ханум словами звеличав:
«Я про ріст її оповім:
Сорок ліктів у нім, ой да ще один;
Я про вії очей її оповім:
Як журавині крила, ой да ще одно;
Я про серце широке її оповім:
Сім ліктів воно, ой да ще один;
Про біле тіло її оповім:
Як сніг перводенний, біла, ой біла вона;
Про ніжність її оповім:
90 Як вата ніжна, ой ніжна вона!»
Коли Давид почув хвалу Хандут-ханум,
Аж тричі співану хвалу,
Взяв в руки саз, настроїв, так сказав:
«Гусани, будьте гості дорогі!
Як те молоко, мое серце чисте було,
Ви закваску в нього влили;
Мое серце було некрушима, як мур.
Ви мотику взяли, зруйнували основу тверду.
Мое серце прозоре було, як осіння ріка,
100 Ви змутили його, як ручай весняний.
Гусани! Ви розімчали, роздерли мене,
До Хандут-ханум прив'язали мене!»
Коли цю пісню проспівав,
На землю саз поклав, сказав:
«Гусани, де ж вона,
Оспівана Хандут-ханум?» —
«Вона в Капут-Косі живе,
Дочка Вачо Марджо».
А він тоді: «Гусани, йдіть, оповістіть:
110 Казав Давид, нехай зажде шість день.

На сьомий день я гість її.
 Полуднувати буду у Чажвані,
 До Бандумау я поспію на обід,
 На вечерю дійду до кохання ханум».

Добув він трохи грошей, дар їм дав.
 «Щаслива путь!» — сказав, — і в путь опроводив.
 Гусани в гуслі вдарили: «тлям-тлям».
 Звелися та й пішли.
 Давид пішов до тітки, попросив:

120 «Я маю їхати в дорогу. Поперіть
 Мою одежу». Дядькові сказав:
 «Я піду й приведу Хандут-ханум».
 Ован на те: «Ось хутко вже сім літ,
 Як сорок завзятців сидять під дверима її.
 Ти теж підійди до її вікна. Коли дасть тобі дар, заходь,
 А не дасть, приходь, вертайся назад».
 Минуло шість день. Давид, як казав,
 Пішов до себе в покій,
 Одчинив сундук, одежу надів,

130 Меч-блискавку на себе пов'язав,
 Виводить у двір коня Джалалі.
 Кладе йому уздечку в рот.
 На спину сідло кладе,
 Сідає, рушає в путь.

Минуло сім днів.

Хандут-ханум раненько, чуть на світ,
 Прокинулася, сіла край вікна,
 Дивилась на шлях, чи не їде Давид.
 Коли зирк: між землею і небом бурхає вогонь,

140 Між землею і небом вершник жене,
 Ледь мріє в даліні.
 Сказала: «То, певно, Давид».
 Звернулася до свого воротаря:
 «Амдол, іди ворота зачини.
 Час вершнику добігти до воріт».
 Амдол ворітьми грюкнув, зачинив.
 Лиш це зговорила — Давид край воріт.
 Погнав коня під вікно Хандут,
 Угледіла його Хандут-ханум,

150 Зраділа, втішилася і згори
 Метнула яблуко йому.

Давид те яблуко в лету піймав.
До яблука аж засміявся він.
Поглянув, побачив Хандут —
Не сказали співці й половини краси.
Погнав він коня,
Коли хтось за ворітьми припав, а в руці булава.
Давид спитав його:
«Гей, чоловіче, як ім'я тобі?»
160 А той: «Ім'я мені Амдол». —
«Що за палиця в тебе? Ану, покажи!»
Узяв ту палицю, метнув,
То ще й досі летить вона!
Спитав Амдол: «По що ти, Давиде, прийшов?»
Давид відказав: «По Хандут-ханум». —
«Як будеш брати шлюб з Хандут-ханум,
За вінчального батька візьмеш мене?» —
«Візьму та й будем як рідні — Давид і Амдол». —
«Амдол, — питає Давид, —
170 Де міг би я побачити Хандут-ханум?»
Амдол сказав: «Від п'ятниці до п'ятниці ханум
І з нею служниці — сорок числом —
Бувають у хас-бахчі;
Ходім та й там побачимо її.
Адже ж сьогодні п'ятниця у нас».
Давид в'їжджає у хас-бахчу,
Серед рож та реганів пускає коня,
Сам ліг край фонтану безсмертя та й спить.
Як сонце більше погріву взяло,
180 Прийшла Хандут-ханум і сорок її служниць.

Аж дивиться: Давид пустив коня у хас-бахчу,
Серед реганів та квітущих рож,
Сам ліг край фонтану безсмертя та й спить.
Тоді каже Хандут-ханум:
«Який він неотесаний, незграбний, цей Давид!
Ідїть, скажіть: за те, що він такий,
Нехай іде відсіль.
Візьміть йому хліба, хай трохи поїсть,
Тоді скажіть: звеліла Хандут,
190 Щоб ти ішов відсіль».
Несуть Давидові хліба. Він їсть. Тоді кажуть йому:

«Звеліла Хандут-ханум,
 Щоб ти ішов відсіль.
 Хто дав тобі дозвіл зайти в цей сад,
 Пустити коня між реганів і рож,
 Щоб кінь жував їх
 Ще й топтав, качався серед них?
 Чи то твого батька лука?
 Ні плазун-змія, ні крилатий птах
 Не проникали в нашу хас-бахчу.
 Який бо ти незграбний чоловік!
 Іди собі відсіль.
 Шкода тебе. Ось прийдуть юнаки-богатирі,
 То що від тебе лишиться крім вух?»
 Давид відповів:
 «Чому не казали цього вперед,
 Поки хліба не брав в уста?
 А кажете, коли поїв?
 Не піду я тепер відсіль.
 Хай роблять, що хочеться їм».
 Пішли, доповіли Хандут-ханум:
 «Давид, мовляв, каже так і так».
 Давид гукнув слугу Хандут-ханум,
 Питає: «Де поставити коня?»
 Сказав слуга:
 «Всі коні сорока богатирів
 У стайні там; веди й свого туди».
 До стайні двері одчинив Давид,
 Здійняв уздечку з коня,
 Завів його в стайню, між коні пустив,
 Сказав: «Коли поб'єш ти коней цих,
 То я поб'ю богатирів».
 І завів у стайню коня.
 Заіржав Куржік-Джалалі,
 Став дига проти них, пом'яв, припер їх до стіни,
 Солому їх всю чисто з'їв.
 Подали туя вість Хандут-ханум:
 «Кінь показав свою снагу,
 Нехай тепер покаже пан його».
 Коли Хандут-ханум Давидові дала
 Те яблуко, то сорок юнаків,
 Що ради неї там просиділи сім літ,

- Образились тяжко на вчинок її.
«Ми тут сім років сидимо,
Вона нічим не надарила нас,
А цей Сасунський ріпоїд ще на коні
Від неї яблуко здобув».
Пішов Давид до тих богатирів,
А вони, усі сорок, п'ють вино.
240 Вони край Давида мов діти малі,
Коли побачили його,
Настрашились і трепет їх узяв,
І змовились зробити смерть йому.
«Напіймо Давида та вбиймо тоді,
А то не вийде діло в нас.
Адже ж і ми, коли б були Хандут,
Крім нього ні за кого не пішли б».
Взяли, посадили край себе його.
Принесли семилітне вино з гранат,
250 Почали наливати по кубку йому.
Як велике корито, був кубок у них.
Тоді каже Давид: «Покажіть мені цілий карас,
Я вип'ю вино, а потім прийду,
Щоб зв'язати з серця смутку пил.
Цим не змочиш собі язика.
Чи то я горобчик, щоб воду пив?
Не нап'ється з маленької ложки верблюду».
Тоді великий келех принесли
І стали пити з келеха вино.
260 То кожен богатир Давида частував
Тим семилітнім вином з гранат.
«Ось випий, мовляв, за Хандут-ханум».
Казали: «Давиде, будь за гостя в нас». —
І так напоїли його.
Повеселішав, захмелів Давид,
Вино взяло його в полон;
Сп'янів Давид, став голову клонити на плече,
І знову підіймав, перемагав вино.
Хандут-ханум назирала згори.
270 Побачила, що хилиться Давид,
Пішла та й винесла на дах
Наповнений орішками мішок.
То тільки, схмелівши, поникне Давид,

А ті добудуть свої мечі,
 Щоб голову йому зрубати з плеч,
 Хандут з покрівлі орішок метне,
 У тацю влучить, таця задзвенить,
 І голову знов підіймає Давид, а ті ховають мечі,
 Лякаються й тремтять.
 280 То так Хандут усі орішки ті
 По одному покидала наниз.
 Давид отямився, сказав слугі:
 «Прийми цю скатерку, нехай не топчуть хліб».
 Слуга по скатерку руку простяг,
 А змовники йому: «Хай скатерка лежить!
 Підіть-но їсти принесить та ще раз поїмо».
 Не хотіли, щоб скатерку зняти: під нею ж мечі.
 «Прийміть же скатерку!» — звелів Давид.
 Узяв, стягнув її.
 290 «Не хліб за скатеркою йде,
 А скатерка за хлібом, певна річ».
 Аж побачив під нею голі мечі.
 Спитав: «Це що перед вами лежить?»
 Йому відказали: «То наші мечі».
 Сказав Давид: «А дайте подивлюсь!»
 Оддали йому в руки всі мечі.
 Сказав Давид: «Да й гарні сапи будуть з них
 Дівчатам полоти грядки по весні!»
 Тоді зібрав усі мечі,
 300 Пом'яв їх, наче той папір,
 Ударив до коліна, поламав,
 Як жменьку сухого бадилля зламав,
 Погнув, покрутив та й каже: «Амдол,
 Візьми це все для нашого коня,
 Поглянь, яке добре залізо — сталь!
 Нехай пороблять з цих мечів підкови для коня.
 Тут вистачить на цілий рік».
 Побачили те все богатири
 Та й вибігли з світлиці в двір.
 310 Давид гукнув: «Мій батьку вінчальний, Амдол,
 Ходім до покоїв тепер.
 Нам залишився дім, а курям двір!»
 Сподобався Давид Хандут-ханум.
 Сказала: «Хай Давид іде наверх,

А решті всім подайте їсти там».
Давид пішов у покої Хандут.
Коли її побачив він, поглянув на Хандут,
Не втерпіло серце — був молодий —
Обняв він кріпко Хандут-ханум,
320 Поцілував в чоло, не вдовольнився тим,
Поцілував в лице, і знов не вдовольнився.
Обняв її, хотів поцілувати ще.
Хандут-ханум ударила його в лице.
Неначе той струмок із джерела,
Линулася із уст Давида кров.
Сказала Хандут: «Ти смілий у батька, та сміла ж і я!
Ти раз поцілував мене в чоло
За велику дорогу свою, що прибув;
І другий раз поцілував в лице
330 За молодість свою — гаразд!
Та нащо ти втрете мене цілувати хотів?»
Угнівався Давид, пішов назад,
Амдолові сказав:
«Амдол, подай мені коня!»
Амдол подав коня,
І сів Давид, щоб їхати відтіль.
Заплакала Хандут-ханум, побігла за ним,
Благає Давида, плаче слізьми, —
Не хоче вернутись Давид!
340 Хандут-ханум біжить за ним,
Черевички скинула, боса біжить.
Як трохи босоніж пройшла,
Побила, подряпала ноги собі,
Де ступить ногою, линеться кров.
Давид дослухається, їде конем,
Він чує голос, волає голос той:
«Давиде, Давиде! Стій,
Постій, нехай підйду!
Оглянься, поглянь на горе мое, тоді покидай!»
350 Давид на своєму коні
Обертається, глянув назад,
Аж бачить, Хандут-ханум
Підбігає босоніж за ним.
Еге... Хандут на своєму віку
Не клала ще голої ніжки на діл!

Тепер вона боса по полю біжить,
Покровила, скривавила ноги собі.
Тоді до Давида сказала Хандут:
«Пощо ти мій гріх на себе береш? Вернись! Ходім!
360 Давид, що сталося? Чим я вразила тебе?»
Давид сказав: «Я для тебе з Сасуна прибув,
Велику дорогу відбув, до тебе прийшов.
Лиш раз тебе поцілував в лице,
А ти мене вдарила, тим-то й оскорбно мені!»
Сказала Хандут: «Поки в тілі душа,
Заклинаюся боса іти за тобою слідом!»
На неї зглянувся Давид,
Вернувся назад; вони вдвох додому пішли.

СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРІВ, ІГОРЯ,
СИНА СВЯТОСЛАВА, ВНУКА ОЛЕГА

Чи не добре було б нам, браття,
Почати старими словами
Войних повістей про похід Ігорів,
Ігоря Святославича?
А початися тій пісні
За подіями цього часу,
А не за намислом Бояновим.
Боян-бо віщий,
Коли кому хотів пісню творити,
10 То розтікався білкою по дереву,
Сірим вовком по землі.
Сизим орлом під облóками.
Пам'ятаючи, повідав
Давніх часів усобиці.
Тоді пускав десять соколів
На стадо лебедиць;
Которої досягав,
Та перша пісню співала
Старому Ярославу,
20 Хороброму Мстиславу,
Що зарізав Редедю
Перед полками касозькими,
Красному Романові Святославичу.
Да то ж Боян, браття,
Не десять соколів
На стадо лебедиць пускав,
А свої віщі пальці
На живі струни покладав,
І вони самі князям славу рокотали.
30 Почнімо ж, браття, цю повість
Від старого Володимира

До нинішнього Ігоря,
Що зміцнив ум кріпотою своєю
І загострив серце своє мужністю;
Сповнившись войного духу,
Навів свої хоробрі полки
На землю Половецьку
За землю Руську.

Тоді Ігор поглянув на світле сонце
40 І побачив: тьмою від нього
Все своє військо покрите.
І сказав Ігор до дружини своєї:
«Браття й дружино!
Лучче потятому бути,
Ніж полоненому бути.
А всядьмо, браття, на свої бистрі коні
Та подивимось синього Дону».

Запал князеві ум полонив,
І призвість заступила йому жадоба
50 Звідати Дону великого.
«Хочу, — сказав, — спис переломити
Кінець поля половецького;
З вами, русичі,
Хочу наложити головою
Або спити шоломом Дону».

О Бояне, солов'ю старого часу!
Да коли б же ти ці полки ощебетав,
Скачучи, солов'ю, по древу мислі,
Злітаючи розумом під облаки,
60 Звиваючи славу обаполи цього часу,
Линучи Троянвою тропою
Через поля на гори!
Так би співати пісню Ігореві,
Того Олега внукові:
«Не буря соколів занесла
Через поля широкі;
Галиці табунами біжать
До Дону великого...»
Або так заспівати було,

70 Віщий Бояне, Велесів внуче:
«Коні ржуть за Сулою,
Дзвенить слава у Києві,
Сурми сурмлять у Новгороді,
Стоять стяги в Путивлі...»

Ігор жде милого брата Всеволода.
І сказав йому буй-тур Всеволод:
«Один брат, один світ світлий
Ти, Ігоре,
Обидва ми Святославичі!
80 Сідлай, брате, свої бистрі коні,
А мої да й готові,
Осідлані коло Курська напереді.
А мої да й куряни
Свідомі бійці:
Під сурмами сповивані,
Під шоломами зелеліані,
Кінцем списа згодовані.
Путі їм відомі,
Яруги їм знані,
90 Луки їм натягнені,
Сагайдаки створені,
Шаблі нагострені,
Самі скачуть, як сірі вовки в полі,
Шукаючи собі честі,
А князю слави».

Тоді ступив Ігор-князь у золоте стремено
І поїхав по чистому полю.
Сонце йому тьмою путь заступало;
Ніч, стогнучи над ним грозою,
100 Птиць побудила.
Свист звіриний постав;
Див квилить на верху дерева,
Велить послухати землі незнаній,
Волзі, і Помор'ю, і Посуллю,
І Сурожу, і Корсуню,
І тобі, Тмутороканський бовване!
А половці невторованими дорогами
Побігли до Дону великого;

Кричать вози опівночі,
110 Мов лебеді сполохані.
Ігор до Дону військо веде.
Уже біду його
Виглядають птахи по дуб'ю;
Вовки грозу віщують по яругах;
Орли клетком на кості звірів кличуть,
Лисиці брешуть на черлені щити.
О Руська земле,
Уже ж бо ти за горою!

Довго ніч меркне,
120 Зоря-світ запалала,
Мла поля укрила,
Щебет солов'їний заснув,
Гомін галичий убудився.
Русичі поля великі
Черленими щитами перегородили,
Шукаючи собі честі,
А князю слави.

З зарання в п'ятницю
Потоптали вони погані полки половецькі
130 І, розсипавшись стрілами по полю,
Помчали красних дівок половецьких,
А з ними золото, і паволоки,
І дорогі оксамити.
Укривалами, і опанчами, і кожухами,
І всякими узорочами половецькими
Почали мости мостити
По болотах і гружавинах,
Черлений стяг, біла корогва,
Черлений бунчук, срібне ратище —
140 Хороброму Святославичу!
Дрімає в полі Олегове хоробре гніздо.
Далеко залетіло!
Не родилося воно на поталу
Ні соколу, ні кречету,
Ні тобі, чорний вороне,
Поганий половчине!
Гза біжить сірим вовком,

Кончак йому путь показує
До Дону великого.

150 Другого дня вельми рано
Криваві зорі світ повідають;
Чорні тучі з моря йдуть,
Хочуть прикрити чотири сонця,
А в них трепечуться сині блискавки.
Бути грому великому!
Іти дощу стрілами
З Дону великого!
Там-то списам поламатися,
Там-то шаблям потручатися
160 Об шоломи половецькі
На річці, на Каялі,
Біля Дону великого.
О Руська земле,
Уже ж бо ти за горою!

Ось вітри, Сtribожі внуки,
Віють з моря стрілами
На хоробрі полки Ігореві.
Земля дуднить, ріки мутно течуть;
Порохи поля покривають.
170 Стяги говорять:
Половці ідуть від Дону і від моря
І відусіль руські полки обступили.
Діти бісові криком
Поля перегородили,
А хоробрі русичі —
Черленими щитами.

Яр-туре Всеволоде!
Стоїш на обороні,
Прискаеш на військо стрілами,
180 Гримиш об шоломи мечами харалужними.
Куди тур поскочить,
Своїм золотим шоломом світячи,
Там лежать погані голови половецькі.
Поскипані шаблями гартованими
Шоломи оварські

Від тебе, яр-туре Всеволоде!
Що тому рана, браття,
Хто забув честь, і життя,
І город Чернігів,
190 Отецький золотий престол
І свого милого жадання,
Красної Глібівни,
Звичаї та обичаї!

Були віки Троянові,
Минули літа Ярославів;
Були походи Олегові,
Олега Святославича.
Той Олег мечем крамолу кував
І стріли по зелі сів.
200 Ступає він у золоте стремено
У городі Тмуторокані,
А той брязкіт зачував
Давній великий
Ярославів син Всеволод,
А Володимир щоранку
Уші затуляв у Чернігові.
А Бориса Вячеславича
Похвальба на суд привела
І на Канині
210 Зелену паполому постелила
За кривду Олегову,
Хороброго і молодого князя,
А з тої Каяли
Святополк повіз отця свого
Міждо угорськими іноходцями
До святої Софії в Київ.
Тоді, за Олега Гориславича,
Сіялися і зростали усобиці,
Гинуло добро Дажбожого внука;
220 У княжих незгодах
Людський вік коротився.
Тоді по Руській землі
Рідко орачі гукали,
Та часто ворони крякали,
Трупи ділячи між собою;

А галки свою річ говорили,
Змовляючись летіти на поживність.
Так було в тих боях і в тих походах,
Але такого бою не чувано.

230 З зарання до вечора,
З вечора до світа
Летять стріли гартовані,
Гримлять шаблі об шоломи,
Тріщать списи харалужні
У полі незнаному,
Серед землі Половецької.
Чорна земля під копитями
Кістями була засіяна,
А кровію поливана;
240 І зійшла туга по Руській землі.

Що там шумить, що там дзвенить
Здалеку рано перед зорею?
Ігор полки завертає,
Жаль йому милого брата Всеволода.
Билися день, билися другий,
Третього дня перед полуднем
Упали стяги Ігореві.
Тут брати розлучилися
На березі бистрої Каяли;
250 Тут кривавого вина не достало;
Тут пир докінчали хоробрі русичі:
Сватів напоїли,
А самі полягли
За землю Руську.
Никне трава жалощами,
А древо з тугою до землі приклонилось.

Та уже, браття,
Невесела година настала,
Уже пустиня силу покрила!
260 Встала Недоля
В силах Дажбожого внука,
Вступила дівою
На землю Троянову,

Сплеснула лебединими крилами
На синьому морі, коло Дону;
Плещучи, відстрахнула
Щасливі часи.
Походи князів на поганих минулися,
Бо сказали брат братові:
270 «Це моє, а те моє теж».
І почали князі про мале
«Це велике» мовити
І самі на себе крामолу кувати.
А погані звідусіль
Приходили з перемогами
На землю Руську.
О! Далеко зайшов сокіл,
Птахів б'ючи, до моря!
А Ігоря хороброго полку
280 Не воскресити!

За ним крикнула Карина
І Желя помчала по Руській землі,
Огонь несучи в полум'яному розі.
Жони руські заплакали, мовлячи:
«Уже нам своїх милих лад
Ні мислею змислити,
Ні думою здумати,
Ні очима зглянути,
А золотом і сріблом
290 І поготів не бряжчати».
А застогнав, браття, Київ тугою,
А Чернігів напастями.
Журба розлилася по Руській землі,
Печаль сита тече серед землі Руської.
А князі самі на себе крामолу кували;
А погані самі,
Переможно набігаючи на Руську землю,
Брали дань по білці з двора.

Тії-бо два хоробрі Святославичі,
300 Ігор і Всеволод,
Уже погань розбудили розбратом.
Її утихомирив був

Батько їх Святослав
Грізний, великий київський, грозою;
Пристрашив був
Своїми сильними полками
І харалужними мечами;
Наступив на землю Половецьку;
Притоптав сугорби та яруги;
310 Помутив ріки та озера;
Висушив потоки та болота.
А поганого Кобяка
З луки моря,
Від залізних великих полків половецьких,
Як вихор, вирвав;
І упав Кобяк
У городі Києві,
У світлиці Святославовій.
Тут німці і венеціани,
320 Тут греки і морава
Співають славу Святославу,
Дорікають князю Ігореві,
Що потопив багатство
На дні Каяли, ріки половецької.
Руського золота насипали!
Тут Ігор-князь пересів
Із сідла золотого
Да у сідло невольницьке.
Посмутніли по містах мури,
330 А веселощі поникли.

А Святославу
Смутен сон привидівся
У Києві, на горах.
«Цієї ночі звечора
Одягали мене, — сказав, —
Чорною паполомою
На кроваті тисовій;
Черпали мені сине вино,
З отрутою мішане;
340 Сипали мені порожніми сагайдаками
Поганих чужомовців
Великий жемчуг на груди

І милували мене.
І десь дошки були без сволока
У моїм теремі золотоверхім.
Цілу ніч звечора
Бісові вóрони грали
Коло Пліснеська на оболоні,
Били дебру Кисаню
350 І несли її до синього моря».

І сказали бояри до князя:
«Уже, князю, туга ум полонила:
То ж два соколи злетіли
З отцевого золотого престола
Пошукати города Тмутороканя
Або спити шоломом Дону.
Уже соколам крильця обрубано
Поганих шаблями,
А самих попутано
360 Пугами залізними.
Да темно ж було того дня:
Два сонця померкло,
Обидва багрянні стовпи погасли,
А з ними молоді місяці,
Олег і Святослав,
Темрявою обволоклися
І в морі потонули,
І великої буйності додали поганим.
На річці на Каялі тьма світ покрила,
370 По Руській землі поширились половці,
Як барсове гніздо.
Уже знялася ганьба на хвалу;
Уже вдарила принука на волю;
Уже вергнувся Див на землю.
От готські красні дівчата
Заспівали на березі синього моря,
Дзвонячи руським золотом;
Виспівують часи Бусові,
Величають помсту Шаруканову.
380 А ми вже, дружина, жадні веселощів».

Тоді великий Святослав
Зронив золоте слово,

З сльозами мішане, і сказав:
«О мої синовці, Ігоре і Всеволоде!
Рано ви почали
Половецьку землю мечами потинати,
А собі слави шукати;
Та безславно подолали,
Безславно кров поганую пролили.
390 Ваші хоробрі серця
З твердого харалугу скуті,
А у відвазі гартовані.
Що ж ви це заподіяли
Мойй сріберній сивині?
А вже не бачу влади
Сильного, і багатого,
І войовничого брата мого Ярослава
З чернігівськими боярами,
З могутами і з татранами,
400 І з шельбирами, і з топчаками,
І з ревугами, і з ольберами:
Тії-бо без щитів,
З зачобітними ножами,
Криком полки перемагають,
Дзвонячи в прадідову славу.
А ви сказали: «Мужаймося самі,
Нової слави самі добудем
І давньою самі поділимося!»
А чи диво, браття, старому помолодіти?
410 Коли сокіл у літах буває,
Високо птиць підбиває,
Не дасть гнізда свого на поталу.
Та те лихо: князі мені не помога.
Назворот часи обернулись.
Ось у Римові кричать
Під шаблями половецькими,
А Володимир під ранами.
Туга і журба сину Глібовому!

420 Великий князю Всеволоде!
Чи не мислиш ти прилетіти здалеку
Отцевого золотого стола доглянути?
Ти ж можеш Волгу веслами розкрити,

А Дон шоломами виляяти!
Коли б ти був,
То була б бранка по ногаті,
А бранець по різані.
Ти можеш і по сухому
Живими стрілами метати —
Удатними синами Глібовими.

430 Ти, буйний Рюрику і Давиде!
Чи не ваші золочені шоломи
По крові плавали?
Чи не ваша хоробра дружина
Рикає, наче тури,
Ранені шаблями гартованими
По полі незнанім?
Ступіть, володарі, в золоте стремено
За кривду цього часу,
За землю Руську,
440 За рани Ігореві,
Буйного Святославича!

Галицький Осмомисле Ярославє!
Високо сидиш на своїм золотокованім престолі,
Підпер гори угорські
Своїми залізними полками,
Заступивши королеві путь,
Зачинивши Дунаєві ворота,
Метаючи тягарі через оболоки,
Судя судячи до Дунаю.
450 Грози твої по землях течуть;
Відчиняєш Києву ворота;
Стріляєш з отцевого золотого престола
Султанів за землями.
Стріляй, володарю, Кончака,
Поганого раба,
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Буйного Святославича!

А ти, буйний Романє і Мстиславє!
460 Хоробра думка носить ваш дух на подвиг.

Високо плаваєте на подвиг у відвазі,
Наче сокіл на вітрі ширяючи,
Хотячи птаху в буянні подолати,
Єсть-бо у вас залізні панцирі
Під шоломами латинськими.
Від них заgrimіла земля
І багато країн —
Хинова, Литва, Ятвяги,
Деремела і половці —
470 Списи свої покидали,
А голови підклонили
Да й під ті мечі харалужні.
Та вже князю, Ігореві,
Сонячне світло померкло,
А дерево не з добра листя поронило!
По Росі і по Сулі городи поділено.
А Ігоря хороброго полку
Не воскресити!
Дон тебе, князю, кличе
480 І зве князів на перемогу.
Ольговичі, хоробрі князі,
Поспіли до бою.

Інгвар, і Всеволод,
І всі три Мстиславичі,
Незгіршого гнізда шестикрильці!
Чи не шляхами перемоги
Собі волості здобули ви?
Де ж ваші золоті шоломи
І ляцькі списи і щити?
490 Загородіть Полю ворота
Своїми гострими стрілами
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Буйного Святославича!

Да вже Сула не тече
Сріберними струями
До города Переяславля,
І Двіна болотом тече
До тих грізних полочан

- 500 Під кликом поганих.
Один Ізяслав, син Васильків,
Подзвонив своїми гострими мечами
Об шоломи литовські,
Перетяв славу
Дідові своєму Всеславу,
А сам під черленими щитами,
На кривавій траві,
Потятий литовськими мечами,
Сходячи кров'ю, сказав:
510 «Дружину твою, князю,
Птахи крилами приодягли,
А звірі кров полизали».
Не було тут брата, Брячислава,
Ні другого — Всеволода;
Один він зронив жемчужну душу
З хороброго тіла
Через золоте намисто.
Посмутніли голоси, поникли веселощі,
Сурми сурмять городенські.
- 520 Ярославе і всі внуки Всеславові!
Уже понизьте стяги свої,
Поховайте свої мечі упереджені:
Уже ви вискочили з дідової слави.
То ж ви своїми незгодами
Почали наводити поганих
На землю Руську,
На добро Всеславове.
Бо через розбрат сталося насильство
Від землі Половецької!»
- 530 На сьомому віці Трояновому
Кинув Всеслав жереб
На дівицю, йому любу.
Хитрощами підперся він на коні
І скочив до города Києва,
І діткнувся списом
Золотого престола київського.
Скочив від них лютим звіром.
Опівночі з Білгорода

З'явився в синій імлі,
540 А вранці сокирами
Відчинив ворота Новгороду,
Розбив славу Ярославу.
Скочив вовком до Немиги з Дудуток.
На Немизі снопи стелять головами,
Молотять ціпами харалужними,
На тоці життя кладуть,
Віють душу від тіла.
Немиги криваві береги
Не добром були засіяні —
550 Засіяні кістями руських синів.
Всеслав-князь людям суди судив,
Князям городи рядив,
А сам уночі вовком бігав:
З Києва добігав до півнів Тмутороканя,
Великому Хорсові вовком путь перебігав.
Йому в Полоцьку рано до утрени
Дзвонили в дзвони в святій Софії,
А він той дзвін чув у Києві.
Та хоч віща душа в тілі міцному,
560 А часто біду терпів він.
Йому віщий Боян-мудрець
Колись і приповідку сказав:
«Ні хитрому, ні розумному,
Ні птахові розумному
Суда божого не минути».

О, стогнати Руській землі,
Спом'янувши колишні часи
І колишніх князів.
Того старого Володимира
570 Не можна було прикувати до гір київських.
Його стяги стали нині Рюрикові,
А інші Давидові,
Та різно їм бунчуки мають,
Списи співають.

На Дунаї Ярославнин голос чути;
Зозулею самотньою
Кує рано:
«Полечу, — каже, — зозулею по Дунаєві,

Омочу бобровий рукав у Каялі-ріці,
580 Утру князеві криваві його рани
На могутнім його тілі».
Ярославна рано плаче
В Путивлі на стіні, мовлячи:
«О Вітре-вітрило!
Нащо, пане, так напруго вієш?
Нащо несеш поганські стріли
На своїх натомлених крильцях
Та на мого лада військо?
А чи тобі мало
590 Вгорі під хмарами віяти,
Гойдаючи кораблі на синім морі?
Нащо, пане, мої веселощі
По ковиллю розвієв?»
Ярославна рано плаче
В Путивлі-городі на стіні,
Мовлячи:
«О Дніпре-Слаутичу!
Ти пробив еси кам'яні гори
Крізь землю Половецьку!
600 Ти гойдав на собі
Святославові судна
До табору Кобякового.
Пригойдай, пане, мого ладу до мене,
Щоб я не слала до нього сліз
На море рано».
Ярославна рано плаче
В Путивлі на стіні,
Мовлячи:
«Світле й трисвітле Сонце!
610 Усім тепле й красне еси:
Нащо ж, пане, простягло
Гаряче своє проміння
На мого лада військо?
У полі безводному
Спрагою їм луки стягло,
Тугою їм сагайдаки заткнуло...»

Плеснуло море опівночі,
Мла іде стовпами.

Ігореві-князю Бог путь показує
620 З землі Половецької
На землю Руську,
До отцевого золотого престола.
Погасла вечірня зоря.
Ігор спить, Ігор та й не спить,
Ігор думкою поля мірить
Від великого Дону до малого Дінця.
Тупнув кінь опівночі,
Овлур свиснув за рікою,
Велить князю розуміти.
630 Князю Ігорю у неволі не бути!
Грюкнула-стукнула земля,
Зашуміла трава,
Шатра половецькі стенулися.
А Ігор-князь скочив
Горностаєм до комишів
І білим гоголем — на воду.
Спав на бистрого коня,
І скочив з нього босим вовком,
І помчав до лугу Дінця,
640 І полетів соколом під імлами,
Побиваючи гуси та лебеді
На сніданок, обід, вечерю.
Коли Ігор соколом полетів,
Тоді Овлур вовком побіг,
Трусячи собою студену росу:
Підірвали-бо свої бистрі коні.

Донець сказав: «Князю Ігоре!
Немало тобі величчя,
А Кончакові досади,
650 А Руській землі веселості!»
Ігор сказав: «О Донче!
Немало ж і тобі слави,
Що гойдав князя на хвилях,
Стелив йому зелену траву
На своїх сріберних берегах.
Одягав його теплими млами
Під наметом зеленого древа;
Стеріг його гоголем на воді,

Чайками на струях,
660 Чернядьми на вітрах.
Не така, — сказав, — річка Стugna;
Мало води маючи,
Пожерши чужі ручаї і потоки,
Поширена до устя,
Юному князеві Ростиславу
Закрила дніпрові темні береги.
Плаче мати Ростиславова
За молодим князем Ростиславом.
Засмутилися квіти з жалощів,
670 І древо з тугою до землі приклонилосьь.

Да не сороки заскрекотали:
По сліду Ігоревім
Їде Гза з Кончаком.
Тоді ворони не крякали,
Галки помовкли,
Сороки не скрекотали.
Тільки дятли повзають по вітах,
Тукотом путь до ріки показують;
Солов'ї веселими піснями

680 Світ повідають.
Мовить Гза Кончакові:
«Коли сокіл до гнізда летить,
Ми соколика розстріляємо
Своїми золоченими стрілами».
Сказав Кончак до Гзи:
«Коли сокіл до гнізда летить,
Ми сокільця облутаємо
Красною дівцею».
І сказав Гза Кончакові:
690 «Коли його облутаємо
Красною дівцею,
Ні в нас буде сокільця,
Ні в нас буде красної дівци,
І почнуть нас птахи бити
У полі половецькім».

Сказав Боян про походи Святославові,
Піснетворець старого часу,

Ярославового, Олегового, княжого:

«А хоч тяжко тобі, голово, без плечей,

700 Зле тобі, тіло, без голови».

Так і Руській землі без Ігоря.

Сонце світиться на небесах,

Ігор-князь в Руській землі.

Дівчата співають на Дунаї,

В'ються голоси через море до Києва.

Ігор їде по Боричеву

До святої богородиці Пирогощої.

Землі раді, городи веселі.

Заспівавши пісню старим князям,

710 Потім молодим співати:

«Слава Ігорю Святославичу,

Буй-туру Всеволоду,

Володиміру Ігоровичу.

На многа літа князям і дружині,

Що борються за християн

З поганими полками!

Князям слава і дружині!

Амінь!»

ЗІ ШВЕЙЦАРСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Готфрід Келлер

РУСАЛКА

Ніде удар крила не порушав спокою,
Сліпучий білий сніг так тихо спочивав.
Щоб хмарка простяглась під твердю голубою!
Або щоб хлюпнув десь водою мертвий став!

⁵ Жемчужне дерево в воді зростало дивно,
Сягаючи верхом під зеленастий лід;
На дерево сп'ялась русалка й неодривно
Крізь льодову кору дивилася на світ.

¹⁰ Я в самоті стояв на склі тонкого льоду,
Що відділяв мене від темрявого дна.
Так близько бачив я її чудову вроду, —
Край самих ніг моїх білілася вона.

З плачем гамованим вона з замкнення того
Шукала виходу в покрівлі крижаній.
¹⁵ О не забуду я лиця її сумного,
Завжди, завжди воно ввижається мені.

ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Адам Міцкевіч

АККЕРМАНСЬКІ СТЕПИ

(З «Кримських сонетів»)

Впливаю в просторінь сухого океану;
Як човен, бродить віз в кущах трави густої;
Між повинню квіток, серед луки шумкої,
Минаю острови коралові бур'яну.
5 Спадає темрява, ні стежки, ні кургану.
Я зірки в небесах шукаю провідної;
Там блиснув оболон, там схід зорі нової;
То заблищав Дністер, то лампа Аккерману.
А станьмо! Тихо як! І соколине око
10 Не зуздрить журавля, що в безмірі курличе;
Я чую, як мотиль пурхає одиноко,
Я пізнаю вужа шурханья таємниче...
Я зануряю слух у тишу так глибоко,
Що чув би крик з Литви. — Та ні! Ніхто не кличе...

Александр Пушкін

ЗИМОВИЙ ВЕЧІР

Буря млою небо криє,
Вихрить снігом без пуття,
То як звір вона завие,
То заплаче як дитя.
5 То по стрісі постарілій
Околотом зашумить,
То, мов гості запізнілі,
У віконце забряжчить.

Наша хата і блаженька,
10 І похила і сумна.
Ти чого ж, моя старенька,
Загадалась край вікна?
Чи метелиця бурхлива
Смутком серце обняла,
15 А чи прядка торкотлива
Сон на тебе навела?

Вип'єм, сивая голубко,
Незрадливий друже мій,
Вип'єм з горя; дай же кубки,
20 Хай одлине смуток злий.
Заспівай лиш, як синиця
Вік за морем провела,
Заспівай, як молодиця
До зорі по воду йшла.

25 Буря млою небо криє,
Вихрить снігом без пуття.
То як звір вона завие,
То заплаче як дитя.

Вип'єм, сивая голубко,
³⁰ Незрадливий друже мій,
Вип'єм з горя; дай же кубки,
Хай одлине смуток злий.

* * *

...Знов я завітав

В безвісний край, де перебув колись
Два непомітних роки у вигнанні.
Вже десять літ минуло — і багато
5 Перемінилося для мене в світі,
І сам, життя законові покірний,
Перемінився я — аж тут ізнов
Мене колишне обіймає живо,
І видиться, ще вчора я блукав
10 По цих дібровах.

Ось сумна хатинка,
Де з нянею жили ми... Бідна няня!
Уже нема старої, вже не чути
Її ходи важкої за стіною,
Ані дбайливого її дозору.

15 Ось пагорок лісистий, де не раз
Сидів я непорушно і дивився
На озеро, пригадуючи сумно
Далекі береги, далекі хвилі...
Між жовтих нив і випасів зелених
20 Воно синіє, стелячись широко,
Через його незнані світу води
Пливе рибалка й тягне за собою
Убогу сіть. По берегах пологих
Розсипалися села — там за ними
25 Вітряк скривився і насили крила
За вітром обертає.

На межі
Дідівщини моєї, в тому місці,
Де вгору підіймається дорога,

Поточена дощами, три сосни
30 Стоять — одна оподалік, дві інші
До себе близько, — тут, коли повз них
При місяці я верхи проїжджав,
Знайомим шумом шелест їх верхів
Мене вітав. Тепер по тій дорозі
35 Поїхав я, і знов перед собою
Побачив їх. Вони такі ж, як перше,
Знайомий уху шелест не змінився,
Та біля постарілого коріння
(Де так було колись і голо й пусто)
40 Тепер буяє поросьть молода,
Сім'я зелена; товпляться куці
Під тінню їх, мов діти. А оподаль
Стоїть один понурий їх товариш,
Мов холостяк старий, і, як віддавна,
45 Навколо нього пусто.

Здрастуй, плем'я
Незнане, молоде! Уже не я
Побачу твій розкішний пізній вік,
Коли переростеш моїх знайомих
І їх старечу голову заступиш
50 Від подорожнього. Та хай мій внук
Почує ваш привітний шум, коли,
Вертаючись із дружньої вечірки,
Веселих і приемних повен мрій,
Він пройде коло вас один вночі
55 І спом'яне про мене.

РУСАЛКА

Берег Дніпра. Млин

Мельник, дочка його

Мельник

Ой, то ж то всі ви, молоді дівчата,
Дурні ви всі. Уже як підгорнувся
До вас значний, не простий молодець,
То треба вам його собі з'єднати.
5 А чим? статечністю, звичаєм добрим;
То гордістю, то ласкою манити;
Часами обережно спроквола
Про шлюб знімати мову — а найдужче
Свою дівочу шанувати честь —
10 Неоціненний скарб; адже ж вона —
Мов слово те — упустиш, не повернеш.
А як нема надії на весілля,
То все ж принаймні вимудрити можна
Собі якийсь прибуток — або користь
15 Близькій родині; треба те гадати:
«Не вічно ж буде він мене любить
І пестити мене». — Та ні! шкода
Вам думати про добре діло! де там!
Ви зараз очманієте; ви раді
20 Чинити дурно, що забagne він;
Охочі пригортатись цілий день
До любчика свого — а любчик той
Гульк та й пропав, і слід загув; а ви
Зостались без нічого; ой, дурні ви!
25 Чи я тобі сто раз не говорив:
Ей, дочко, слухайся; не будь роззява,
Не проморгай лишень свого щастя,
Не упускай ти князя, та себе
Не дай занапастити. — Що ж бо вийшло?

30 Сиди тепер та й плач допоки віку
За тим, чого не вернеш.

Д о ч к а

Та чому ж ти
Гадаєш, ніби кинув він мене?

М е л ь н и к

Як то чому? а скільки ж раз на тиждень,
Бувало, до млина він найжджав?
35 Що божий день, а часом двічі вряд
На день — коли дедалі рідше й рідше
Став їздити — і ось дев'ятий день,
Як ми не бачили його. Що скажеш?

Д о ч к а

Що ж? Ніколи йому. Чи то у нього
40 Нема турбот? Не мельник він — не робить
Вода за нього. Часто каже він,
Що труд його — найтяжчий труд у світі.

М е л ь н и к

Так, вір йому. Коли князі трудились,
І що їх труд? зайців ловити, лисів,
45 Та пить-гулять, та кривдити сусідів,
Та вас, дівчат дурненьких, підмовлять.
Він сам працює, як не пожаліти!
За мене, бач, вода!.. а я спокою
Ні вдень не маю, ні вночі; поглянеш,
50 То тут, то там полагода потрібна,
Де теча, де гниля. Коли б у князя
Ти вміла випросити на направу
Хоч трохи грошенят, було б не зле.

Д о ч к а

Ах!

М е л ь н и к

Що таке?

Д о ч к а

Стривай! Я чую тупіт
55 Його коня... Він, він!

М е л ь н и к

Гляди ж мені,
Не забувай моєї ради, дочко...

Д о ч к а

От він, от він!

(Увіходить князь.)

Стайничий відводить його коня.)

К н я з ь

Добрідень, друже мій,

Здоров був, мельнику.

М е л ь н и к

Ласкавче наш,

Вітаєм, просимо. Давно, давно

60 Твоїх очей не бачили ми світлих;

Піду тобі зготую почастунок.

(Виходить.)

Д о ч к а

Аж ось коли про мене ти згадав!

Тобі не соромно мучити так довго

Мене жорстоким, марним дожданням?

65 І що мені не сходило на думку?

Яким себе я жахом не лякала?

То думала, що кінь тебе заніс

У прірву чи болото, що ведмідь

Тебе у лісі темному здолав,

70 Що хворий ти, що розлюбив мене —

Та слава богу! ти прибув сюди

Живий, здоровий, і мене як досі

Кохаєш; правда ж бо?

К н я з ь

Як досі, серце.

Ні, дужче навіть.

В о н а

Але ти чомусь

75 Сумний неначе; що тобі?

К н я з ь

Сумний?

Тобі здалося так — ні, я веселий

Завжди, коли тебе лиш бачу.

В о н а

Ні,

Як ти веселий, то здаля біжиш,

Гукаеш ніжно — де моя голубка,
80 **Що** поробляє? а тоді цілуеш,
Питаєшся: чи рада я тобі,
Чи сподівалася тебе так рано —
А нині — слухаеш мене ти мовчки,
Не обіймаєш, не цілуєш в очі,
85 **Стурбований** чим-небудь, певно. **Чим же?**
На мене, може, гніваєшся ти?

Князь

Я марно лицемірити не хочу,
Ти правду кажеш: в серці я ношу
Тяжку печаль — і ти її не можеш
90 **Ні** пестінням любовним розігнати,
Ні втішити, ні навіть поділити.

Вона

Та гірко не журитися з тобою
Одним журінням — все повідай щиро.
Дозволиш — плакатиму; не дозволиш —
95 **Сльозинкою** тобі не досаджу.

Князь

Навіщо зволікати? скорше — краще.
Ти, мила, знаєш, що нема на світі
Тривкого щастя: ані рід значний,
Ані краса, ні сила, ні багатство,
100 **Ніщо** біди не може оминути.
І ми — чи правда ж так, моя голубко? —
Були щасливі; я принаймні був
Щасливий і тобою і твоїм
Коханням. **Що** б не сталося зо мною,
105 **Де б я** не був, довіку пам'ятати
Тебе я буду; те, що я втрачаю,
Ніщо не може в світі замінить.

Вона

Я слів твоїх іще не розумію,
А вже боюся. Доля нам грізна
110 **Готує**, певно, невідоме горе,
Розлуку, може.

Князь

Так, ти відгадала.
Розлука нам судилася від долі.

В о н а

Хто б розлучив нас? чи мені не вільно
Де схочеться іти з тобою? Я
115 За хлопчика вберуся. Вірно буду
Тобі служити в полі, у поході
Чи на війні — війни я не боюсь,
Аби удвох нам бути. Ні, не вірю!
Або мені ти серце вивірєш,
120 Або зо мною марний жарт жартуєш.

К н я з ь

Ні, жарт мені не йде на думку нині,
Тебе не треба вивірять мені;
Я не зряджаюсь ні в далеку путь,
Ні на війну — я дома застаюсь,
125 Та треба нам навіки попрощатись.

В о н а

Стривай, тепер я розумію все...
Ти женишся.

(Князь мовчить.)

Ти женишся!..

К н я з ь

Що вдієш?

Сама ти розміркуй. Князі не вільні,
Як ви, дівчата — подруг вибирають
130 Не по душі, а на бажання й розсуд
Людей околичних, для їх користі.
Твою журбу розважить бог і час,
Не забувай мене; візьми на спогад
Завій — ось дай тобі я сам надіну.
135 З собою ще привіз я це намисто —
Візьми його. А це я обіщав
Твоєму батькові. Віддай йому.
(Дає їй в руки мішок з золотом.)
Прощай!

В о н а

Зажди; тобі сказати маю
Не пригадаю що.

К н я з ь

Згадай.

В о н а

Для тебе

140 Я все готова... ні, не те... Стривай —
Не можна, щоб отак навіки справді
Мене покинув ти... І знов не те...
А!.. пригадала я: сьогодні в мене
Твоє дитя під серцем ворухнулось.

К н я з ь

145 О нещаслива! що ж? побережи
Себе хоча для нього; не лишу я
Ані твою дитину, ні тебе.
А може, навіть сам приїду згодом
Вас навістити. Не вдавайся в тугу,
150 Дозволь тебе востаннє обійняти.

(Ідучи.)

Ух! збувся — на душі немов би легше.
Я сподівався бурі, аж воно
Минулось тихо.

(Виходить. Вона залишається непорушною.)

М е л ь н и к

(увіходить)

Може, князь призовить

На млин до мене завітати... де ж він?
155 Скажи, де князь наш? ой, ой, ой! який же
Завій! увесь в камінні дорогім!
Аж сяє! і намисто!.. Ну, скажу,
Царський дарунок. Щедрий милостивець!
Це що? калитка! що в ній? може, гроші?
160 Та ти чого стоїш, не відрікаєш,
Не вимовиш словечка? може, ти
З раптової утіхи одуріла,
А чи тебе правець напав?

Д о ч к а

Не вірю,

Неправда це. Я так його любила.
165 Чи то ж він звір? чи серце має він
Кошлате в грудях?

М е л ь н и к

Та про кого ти?

Д о ч к а

Скажи, татусю, як могла його
Я прогніввити? та хіба за тиждень
Моя краса пропала? чи його
170 Обпоєно труй-зіллям?

М е л ь н и к

Що з тобою?

Д о ч к а

Татусю, він поїхав. Он він скаче! —
І я його пустила, божевільна,
Я не вчепилася йому за поли,
Я не повисла на узді коня!
175 Нехай би він, угніваний, відтяв
Мені по лікоть руки, хай би зразу
Він розтоптав мене своїм конем!

М е л ь н и к

Та що їй?

Д о ч к а

Бачиш ти, князі не вільні,
Як ми, дівчата, подруг, бач, беруть
180 Не по душі собі... а вільно їм,
Не бійсь, божитись, плакати, дурити
І говорити: повезу тебе
У терем світлий, у таємний покій,
Приодягну в парчу, в атлас червоний.
185 Їм вільно вчити молодих дівчат
Опівночі на свист їх уставати
І до світанку за млином сидіть.
Їм мило тішити князівське серце
Дівочим горем, а тоді прощай,
190 Іди, голубонько, куди захочеш,
Люби, кого намислиш.

М е л ь н и к

Он що сталося.

Д о ч к а

Та хто, скажи, розлучниця моя?
Я доступлюсь — я їй скажу, лукавій:
Зречися князя — бачиш, дві вовчиці
195 В одній ярузі не живуть.

Мельник

Дурна ти!

Уже як князь бере собі дружину,
Хто може стати на заваді? То ж то.
Чи я тобі не говорив...

Дочка

І міг він

Як добрий попроситися зо мною,
200 Мені дарунки дарувати — бач! —
І гроші! відкупитися він думав,
Мені язик хотів він засріблити,
Щоб не пішла лиха про нього слава,
До жінки молоді не дійшла.
205 Ага, забула я — тобі віддять
Казав він срібло це, за те, що ти
До нього добрий був, що доню рідну
За ним пускав тягатися, що їй
Давав ти волю... На добро тобі
210 Моя загибель піде.

(Віддає йому мішок.)

Мельник

(в сльозах)

От до чого

Дожився я! Що чую! Гріх тобі
Так гірко батька рідного корити.
Одне дитя на світі ти у мене,
Одна потіха в староцях моїх.
215 Як міг тобі не потурати я?
Бог покарав мене, що я не твердо
Повинність батька виконав.

Дочка

Ох, душно!

Мені змія холодна шию давить...
Змією він обвив мене, змією,
220 Не перлами.

(Рве з себе перли.)

Мельник

Отямся!

Дочка

Так би я

Тебе, змію підступну, розірвала,
Ненавидну розлучницю мою!

М е л ь н и к

В нестямі ти, їй-право.

Д о ч к а

(знімає з себе завій)

От вінець мій,

Вінець неслави! от чим нас вінчав
225 Лукавий враг, коли я відреклася
Всього, всього, що перше шанувала.
Ми розвінчались. — Згинь ти, вінку мій!
(Кидає завій у Дніпро.)

Кінчилося життя...

(Кидається в річку.)

С т а р и й

(падаючи)

Ой, горе, горе!

Князівський терем

Весілля. Молоді сидять за столом.

Гості. Хор дівчат

С т а р о с т а

Хороше ми весілля відгуляли.
230 Здорові, князю й пані молода!
Дай боже вам у злагоді прожити,
А нам у вас частенько гостювати.
Чого ж ви, красні дівоньки, помовкли?
Чого, лебідки білі, присмутились?
235 Чи співанки усі переспівали?
Чи горлечка од співів пересохла?

Х о р

Старосто, старосто,
Невторопний старосто!
По молоду їхали —
240 Та в город заїхали,
Пива бочку розлили,
Всю капусту полили,
Тинові вклонилися,

Вереї молилися:
245 Верее ж, вереечко,
Покажи доріженьку
По молоду їхати.
Старосто, догадайся,
До калиточки підбирайся:
250 У ній грошики та й червінці,
Красним дівонькам на гостинці.

С т а р о с т а

Насмішниці, ну й вибрали ви пісню!
На, на, беріть, та старости не ганьте.
(Надаряє дівчат.)

О д и н г о л о с

По камінні, по жовтому пісочку,
255 Пробігала бистрая річка,
В бистрій річці гуляють дві рибки,
Дві рибки, дві пліточки маленькі.
А чи чула ти, рибко-сестрице,
Про вісті про наші водянїї?
260 Що учора в нас красна дівонька топилась,
Потопавши, свого друга проклинала?

С т а р о с т а

Красунечки! А що воно за пісня?
Вона, либонь же, не весільна, ні.
Хто вибрав цю от пісню? га?

Д і в ч а т а

Не я —

265 Не я — не ми...

С т а р о с т а

Та хто співав її?

(Шепіт і полох межі дівчатами.)

К н я з ь

Я знаю хто.

(Встає з-за столу і каже тихо до стайничого.)

Вона сюди прокралась.

А виведи її скоріш. Та звідай,
Хто міг її пустити.

(Стайничий підходить до дівчат.)

Князь

(сідає, до себе)

Тут вона

Такий страшний ізняти може галас,
270 Що з сорому не буду знати я,
Де й дітися.

Стайничий

Я не знайшов її.

Князь

Шукай. Вона, я знаю, тут. Вона
Цю пісню проспівала.

Гість

Ну та й мед!

І в голову і в ноги так і б'є —
275 Шкода, гіркий: коли б підсолодити.
(Молоді цілуються. Чути немічний покрик.)

Князь

Вона! Це крик її ревнивий. (До стайничого.)

Що?

Стайничий

Я не знайшов її ніде.

Князь

Дурний.

Дружко

(встаючи)

Чи не пора жону віддати мужу
Та хмелем їх обсіпати у дверях?
(Всі встають.)

Сваха

280 Пора, звичайно. Півня принесіть.
(Молодим дають їсти печеного півня,
потім обсіпають хмелем і ведуть у спальню.)

Сваха

Княгині серденько, не плач, не бійся,
Слухняна будь.
(Молоді йдуть у спальню, гості всі розходяться, опріч
свахи й дружка.)

Д р у ж к о

Де чарка? цілу ніч
Під вікнами я буду роз'їжджати,
То покріпитися вином не вадить.

С в а х а

(наливає йому чарку)

285 На, випий, на здоров'я.

Д р у ж к о

Ух! спасибі.
А правда, все як гарно обійшлось?
Весілля хоч куди.

С в а х а

Та слава богу,
Усе гаразд — одне лиш не гаразд.

Д р у ж к о

А що?

С в а х а

290 Не на добро співали пісні
Замість весільної бозна-якої.

Д р у ж к о

Ото вже ті дівчата — не утерплять
Без пустощів! Чи то ж таки годиться
Отак весілля княже колотити.
Ну, час мені сідати на коня.

295 Добраніч, кумо.

(Виходить.)

С в а х а

Ох, на серці тоскно!
Не в час ми це весілля нарядили.

С в і т л и ц я

Княгиня і мамка

К н я г и н я

Стривай, то не сурмлять? ні, він не їде.
Ох, серденько, як був він женихом,
Він на ступінь від мене не відходив,
300 Не міг очей від мене одвести.
Женився він, і все пішло не так.

Тепер мене ранесенько розбудить
 І вже велить собі коня сідлать;
 Та до смерку бог відає де їздить;
 305 А вернеться, то ледве ніжне слово
 Повість мені, ледь білого лиця
 Недбалою рукою доторкнеться.

М а м к а

Княгинечко, та муж як півень той:
 Кири-куку! мах-мах крилом та й геть.
 310 А жіночка неначе бідна квочка:
 Одно сиди, та й вигрівай курчат.
 Покиль жених — то він не налюбує;
 Не п'є, не їсть, набутися не може;
 Женився — і турбота настає:
 315 То треба до сусіда завітать,
 То їхати на лови з соколами,
 То на війну несе їх вражий дух,
 Туди, сюди — а дома не сидиться.

К н я г и н я

Як думаєш? а чи не має він
 320 Таємної коханки?

М а м к а

Не гріши:
 Та хто б йому тебе міг заступити?
 Ти всім чаруєш: милою красою,
 І розумом і вдачею. Подумай:
 Ну в кім йому знайти, як не в тобі,
 325 Для себе скарб найкращий?

К н я г и н я

Коли б господь зачув мої благання
 І дав мені дітей! Зуміла б я
 Тоді його до себе привернуть...
 А! повен двір мисливців. Чоловік
 330 Вернув до дому. Чом його не видно?
 (Входить ловчий.)

Що князь, де він?

Л о в ч и й

Додому він велів

Нам їхати.

Княгиня

А де ж він сам?

Ловчий

Лишився

Один в гаю на березі Дніпра.

Княгиня

І князя ви насмілились лишити

335 На самоті; от справді щирі слуги!

Мерщій назад, мерщій до нього знову!

Скажіть йому, що я прислала вас.

(Ловчий виходить.)

Ой Боже мій! опівночі у лісі

І люд лихий, і дика звірина,

340 І полісун блукає — страшно так!

Хутчій постав коло ікони свічку.

Мамка

Гаразд, гаразд, біжу...

Дніпро. Ніч

Русалки

Юрбою спливли ми

З глибокого дна,

345 І тепло сіяє

Нам ніч мовчазна!

Любо нам з води юрбою

Серед ночі випливать,

Любо, сестри, головою

350 Вільні води розтинать,

Любо кидати свій голос

В омрак ночі колихкий

І сушити в ньому волос

Зеленастий і вогкий.

Одна

355 Тихо, тихо! під кущами

Щось ховається в імлі.

Друга

Поміж місяцем і нами

Хтось блукає по землі.

(Ховаються.)

Князь

Які знайомі і сумні місця!
360 Я пізнаю вас, речі доохресні —
От млин старий! Уже він розвалився;
Веселий гук його коліс замовкнув;
І жорно стало — видно, вмер і дід.
Недовго він тужив по бідній доні.
365 Стежинка тут вилась — вона заглухла,
Давно, давно сюди ніхто не ходить.
Тут був садок з горожею — невже ж то
Розрісся він на гай цей кучерявий?
Ах, от і дуб таємний, тут вона,
370 Мене обнявши, змовкла, похилилась...
Чи може бути?..

(Іде до дерев, листя сиплеться.)

Що це значить? Листя,

Поблякнувши, згорнулося і шумко,
Як попіл той, обсипало мене.
Він чорний, голий перед мене став,
375 Як дерево прокляте.
(Увіходить старий в лахмітті і півголий.)

Старий

А, здоров будь,

Мій зятю!

Князь

Хто ти?

Старий

Я тутешній ворон.

Князь

Чи може бути? Мельник.

Старий

Що за мельник!

Давно свій млин домовикам продав я,
А грошки до схованки віддав
380 Русалці, віщій донечці моїй.
Вони закопані в пісок дніпровий,
Їх рибка-одноочка стереже.

Князь

Нещасний, збожеволів. Мислі в нім
Розвіяні, як хмари після бурі.

С т а р и й

385 Чому до нас ти вчора не прибув?
У нас був бенкет, ми на тебе ждали.

К н я з ь

Хто ждав на мене?

С т а р и й

Хто? дочка моя.

Ти знаєш, я на все дивлюсь крізь пальці
І волю вам даю; хоч би вона
390 До півнів із тобою пробула,
Я й слова не промовлю.

К н я з ь

Бідний мельник!

С т а р и й

Який я мельник! сказано тобі,
Я ворон, а не мельник. От пригода:
Коли (ти бачив?) кинулась вона
395 У річку, я побіг услід за нею
І з тої скелі скочити хотів,
Та враз відчув, як сильних два крила
Мені з-під пахов вирости зненацька
І вдержали в повітрі. З того дня
400 То тут, то там літаю, то клюю
Корову мертву, то десь на могилці
Сиджу та крякаю.

К н я з ь

Як жаль бідняги!

Хто ж догляда тебе?

С т а р и й

Так, доглядати

Мене вже слід таки. Старий я став
405 І пустотливий. Та за мене дбає
Русалочка.

К н я з ь

Хто?

С т а р и й

Внучка.

Князь

Не збагнути,
Що каже він. Ти, діду, в цім гаю
Або помреш голодний, або звір
Із'їсть тебе. До мене в терем хочеш —
410 Зо мною жити?

Старий

В терем? Ні! спасибі!
Заманиш, а тоді мене намистом
Задушиш. Ні, я й ситий, і живий
І вільний тут. У терем я не хочу.
(Виходить.)

Князь

І я всьому причиною! О, страшно
415 Позбутись розуму. Вже краще смерть.
Ми мертвого шануємо, за нього
Ми творимо молитви. Смерть рівняє
З ним кожного. А чоловік, що розум
Утратив свій, стає не чоловіком.
420 Ніщо для нього мова, не правує
Словами він, свого брата в нім
Звір пізнає, сміються люди з нього.
Над ним всяк властен, Бог його не судить.
Нещасний дід! його злиденний вигляд
425 Всі муки каяття в мені збудив!

Ловчий

Ось він. Таки знайшли його нарешті.

Князь

Пощо ви тут?

Ловчий

Княгиня нас послала,
Вона боялася за тебе.

Князь

Прикра

Її дбайливість! чи то я дитина,
430 Щоб на ступінь не одійти без няньки?
(Виходить. Русалки показуються над водою.)

Русалки

Що, сестриці? В полі чистім
Чи не стріти навісних?
Сміхом, плюскотом і свистом
Чи не збити коней їх?
435 Ні, запізно. Гай темніе,
Піють півні на селі,
Дно глибоке холодіе,
Місяць криється в імлі...

Одна

Підождімо ще, сестриці.

Друга

440 Ні, пора, пора, пора.
Дожидає нас цариця,
Наша владарка й сестра.
(Ховаються.)

Дніпрове дно

Терем русалок.

Русалки прядуть коло своєї цариці

Старша русалка

Облиште пряжу, сестри. Сонце сіло,
Стовпом блищить над нами місяць. Годі,
445 Пливіть наверх під небом погулять,
Але нікого не чіпайте нині,
Ні пішого не смійте лоскотати,
Ані тягчити невід рибакам
Травою й тванню, ні дитини в воду
450 Заманювати казкою про рибок.
(Увіходить русалочка.)

Де ти була?

Дочка

На землю до дідуня
Виходила. Все просить він мене
Зо dna ріки для нього позбирати
455 Ті гроші, що у воду нам колись
Він пометав. Я довго їх шукала;
А що то значить гроші, я не знаю —
Проте, зібравши, винесла йому

Дві жмені черепашок самоцвітних.
460 Він дуже втішився.
Русалка
Безумний скнара!
Та слухай, доню. Я на послух твій
Надіюся. На берег наш сьогодні
Надійде чоловік. Чатуй його
І вийди проти нього. Він нам кривний,
465 Він батько твій.

Дочка
Той самий, що тебе
Покинув та й узяв за себе жінку?

Русалка
Той, той; до нього пригорнися любо
І про своє народження йому
Все розкажи, що лиш від мене чула;
470 Про мене теж. І як питає він,
Забула я його чи ні, скажи,
Що досі пам'ятаю і люблю
І жду до себе. Зрозуміла ти?

Дочка
О, зрозуміла.

Русалка
То іди ж.
(Одна.)
Зо дня,
475 Коли в нестямі кинулась я в воду
Зневіреним, погордженим дівчатком,
І в глибині Дніпра-ріки очулась
Русалкою потужною — спокійно
Про помсту мрії я щодня плаваю...
480 І от, мабуть, прийшла моя пора.

Берег
Князь
Несамохить до цих журливих вод
Веде мене якась таємна сила.
Все тут мені нагадує минуле

І молодощів золотих моїх
485 Улюблену, хоч невеселу повість.
Колись мене любов тут зустрічала,
Кипуча, незневолена любов;
Я щастя знав, безумний!.. і я міг
Так нерозсудливо зректись щастя.
490 О, невеселі, невеселі думи
Мені вчорашня зустріч оживила.
Нещасний батько! що ж то за страшний!
Ачей його сьогодні знов зустріну,
І він погодиться лишити ліс
495 І оселитись з нами...
(Русалочка виходить на берег.)
Що я бачу!
Відкіль ти тут, дитино чарівна?

²⁰ Мені вже і райські давно надокучили птиці.
Іди собі далі, мандрівче! Тебе я не знаю!
Я сонцеві мила; для нього цвіту і сіяю;
По небу я віти розкидала тут на просторі,
А миле коріння купаю в холодному морі».

СОСНА

На півночі дикій, високо на скелі,
Стоїть одинока сосна —
І клониться сонно, і снігом блискучим
Як ризою вкрита вона.

- ⁵ І мріється їй, що в далекій пустелі,
В країні, де сонячний схід,
Сумна і самотна, на спаленій кручі
Вродливиця-пальма стоїть.

ЗАПОВІТ

- З тобою, брате, я б хотів
Побути в самоті:
Мені, ти знаєш, мало днів
Лишається в житті!
5 Ти будеш в рідній стороні:
Та що! Яка користь мені?
Адже про мене, друже,
Там журяться не дуже.
- А може, дехто й не забув...
10 То ти їм ознайми,
Що я в бою упростріль був
Ранений під грудьми;
Що вмер, як нам велять царі,
Що в нас погані лікарі
15 І що своєму краю
Уклін я посилаю.
- Мабуть, уже моїх батьків
Нема серед живих...
Признатися, я б не хотів
20 Смутити старість їх;
А як живі, їм скажеш ти,
Що я лінивий на листи,
Що полк в похід послали
І щоб мене не ждали.
- 25 Сусідка єсть у них одна.....
Аж чудно, як давно
Розсталися... Мене вона
Зреклася... Все одно,

Ти розкажи всю правду їй,
³⁰ Пустого серця не жалій;
Хай буде сльози лити...
Ніщо їй потужити!

Ніколай Некрасов

ДІДУСЬ МАЗАЙ І ЗАЙЦІ

I

В серпні, в околиці «Темних дубів»,
З дідом Мазаєм я бив дупелів.

Раптом так тихо-тихесенько стало,
Сонце над нами крізь оболочку грало.

⁵ Хмара була невелика на нім,
А пролилася дощем громовим.

Наче дротинки, прями і блискучі,
В землю стромлялися струмні співучі

З буйною силою... Я і дідусь,
¹⁰ Мокрі, забігли в стодолу якусь.

Я розкажу про Мазая вам, діти.
Дома буваючи майже щоліта,

Часто гостюю я в друга свого.
Дуже люблю я слобідку його.

¹⁵ Влітку її прибираючи славно,
Хміль кучерявий там родиться здавна,

Ціла слобідка пірнає в садах;
Всюди хатки на високих стовпах

(Всю оболонь ту вода понімає,
²⁰ Отже навесні сільце підпливає,

Наче Венеція). Милий Мазай
Ціро кохає низинний свій край.

Він удівець; подивитися — кволий,
А по дорозі не ходить ніколи!

25 Сорок верстов напрямки в Кострому
Лісом пробігти — дурниця йому:

«Ліс не дорога: куріпочок зграйка
Схопиться часом». — А дідько? — «То байка!

Раз напідпитку я кликав їх, ждав
30 Майже до півночі, — час змарнував!

В лісі грибів набереш кошелину,
Рвеш мимохідь полуниці, малину;

Смеркне, а пташка співає проте;
Одуд, неначе в барильце пусте,

35 Бухає; зірветься сич проти ночі,
Точені роги, мальовані очі.

Ніч настає... тільки страшно вночі:
Надто вже тихо; мовчать і сичі.

Тихо, як в церкві, коли відслужили
40 Службу і двері важкі зачинили,

Інколи тільки сосна зарипить,
Наче бабуся спросоння бурчить...»

Знав мій Мазай всі звичаї звіроти.
Жив би він добре, не знав би турботи,

45 Якби не зрадили очі дідка:
Став він частенько давати хука.

Втім, він у розпач не дуже впадає:
Стрелить дідусь, довговух утікає,

Дід йому пальцем накивує вслід:
50 «Добре, ще трапиш мені на обід».

Знає він безліч брехеньок глузливих
Про знакомих селянських мисливих:

Кузя зламав у рушниці курок,
Що ж? коло нього завжди сірничок,

⁵⁵ Сяде за кущик, тетерю підгляне,
Тиць сірничок до запалу — та й гряне!

Ходить з рушничкою інший стрілець,
Носить при собі вугілля горнець.

«Нащо ти тягнеш горнятко те, друже?»
⁶⁰ — В руки, мій голубе, мерзну я дуже;

Як ото зайця знайду по сліду,
Сяду, рушницю набік покладу,

Та над вугіллячком руки погрію,
Та аж тоді вже пальну як умію!

⁶⁵ От так мисливець! — Мазай додавав.
Я реготався, аж боки вривав.

Втім, не самі анекдоти селянські
(Чим вони гірші, однак, за дворянські?)

Я від старого Мазая чував.
⁷⁰ От що я, діти, для вас записав.

II

Розговорився Мазай у сараї:
«В нашім багністім подолистім краї
Вп'ятеро більше було б дичини,
Якби в тенета її не ловили,

⁷⁵ Якби пастками її не душили;
От хоч ті зайчики, — бідні вони!
Тільки ото водопілля нарине,
То і без того їх сотнями гине, —
Ні! ще не досить! біжать селюки,
⁸⁰ Ловлять, і топлять, і б'ють їх гаками.

- Де в них сумління?... Човном за дровами
 Раз я поїхав — їх силу з ріки
 Під водопілля до нас наганяє —
 Їду, ловлю їх. Вода прибуває.
- 85
 Раптом дивлюсь — на однім острівці
 Купкою збилися тісно зайці.
 Бачу я: зовсім вода підтопляє
 Бідних звіряток: уже їм лишає
 Тільки вузесеньку смужку землі.
- 90
 Гинуть тваринки малі.
 Я під'їжджаю: ушима лопоче
 Зиза команда; я взяв одного,
 Іншим гукаю: плигайте, хто хоче!
 Скочили сірі як треба того!
- 95
 Тільки посіла налякана зграя,
 Весь острівець той покрила вода:
 — Тож-то! — сказав я: — була б вам біда!
 Слухайтеся, зайчики, діда Мазая! —
 Їдем, говорим... Коли вдалині
- 100
 Стовпчик не стовпчик — зайчатко на пні.
 Лапки стуливши, стоїть, бідолашка,
 Взяв і його — невелика доважка.
 Тільки почав відгортатись веслом,
 Зирк — під кущем ворушиться зайчиха —
- 105
 Ледве жива, а гладка, як купчиха!
 Я її, бідну, накрив сіряком —
 Сильно тремтіла... Уже вечоріло,
 Поруч дубова колода пливла,
 З десять зайців там стояло й сиділо;
- 110
 Просто на узьмінь вода їх несла.
 «Взяв би я вас — та потопите човен!
 Адже ж дивіться: і так уже повен!»
 Я зачепив за колоду гаком —
 Жалко ж і дров — та й потяг за човном.
- 115
 Втіхи було у бабів та маляток,
 Як прокатав я селом зайченяток:
 «Глянь-но, що діє старенький Мазай!»
 Добре, милуйся, а нас не чіпай!
 Ми за селом на ріці опинились.
- 120
 Там мої зайчики мов показалися:
 Дивляться, крутяться, цапки стають,

Човен хитають, гребти не дають.
Берег близенько загляділи, шельми,
Поле, діброву, та й втішились вельми!
125 Щільно до берега дуб я пригнав,
Човен причалив — і «гайда!» сказав.
Вони скік-скік,
Та й ну тікати,
А я у крик:
130 «Хутчій, вухатий!
Не жалуй ніг,
Тепер ховайся, —
А буде сніг,
Не попадайся!
135 Примірюсь — бух!
І ляжеш...— Ууух!»
Миттю розбіглись мої полонені,
Тільки дві пари лишилися при мені...
Дуже помокли, померзли; бідах
140 Взяв я в мішок та й додому потяг.
Там відпочили за ніч мої хворі,
Висохли, добре поїли в коморі;
Виніс я їх на левадку, з мішка
Витрусив — ууух! — і дали драпака.
145 Я погукав їм ту саму пораду:
«Бійся, як ляже сніжок».
Я не чіпаю їх до листопаду:
Шкура погана, линяє сплюшок».

Грігорій Петніков

ЧУСОВА

За жовтого проміння жар
Та за блакитну лапу долу —
Кружляючи по хащі мерзлих хмар,
Чужа гладінь, застигло-гола.

5 Навколо білості сувій,
Як шапка — іній лісовий.

І чоловік іде з кайлом,
З копальні виніс він тепло.

Він мружить очі — і густа
10 Із рота пара виліта.

Сивінь морозу — по улогах день
Повзе — хода повільно-млосна,
А верховик хитнув легенько сосни
І хмурі зупинив ряди.

15 Минувши мідних руд яри,
Заводів жевріє зоря.
Там, розмах стримавши Тури,
Чавунная плыве весна.

Встає весняний Лій
20 Тепла, леліяного ліпо,
Розтане в синій лапі падь —
Коротке, бистровійне літо!

НАЧЕ НА ЛОВАХ ЗА СОНЦЕМ

Наче на ловах за сонцем
Рибою день сизоперою
Ген пропливає, граючи
По мочарах та озерах.

⁵ Та і не дурно з нами
Південь вихрує і грує,
Він забряжчав стременими,
Літа дозорець буйй.

А над лісами синіми
¹⁰ Знято весняний пломінь —
На висоті журавлиний
Плаває гомін.

В гаї назустріч віту
Співів нагнули птахи.
¹⁵ — Лелі, лялі — одбігаю,
Так ручай скликає пити.

І в зеленій шубі ясен
Підійнявшись відрікає:
— Лісовий народ веду я
²⁰ На шумливе свято галяв.

Я весь час ладен з тобою,
Зануривши в тишу корінь,
Слухати цей південь світу,
Що роздихався над морем.

²⁵ Коли хоч, іди зо мною,
Голубих долин мислитель,

Ми крилатою тропою
Глянемо в лице землі —

І, збагнувши темний порух,
30 Перетворена людина
Звідусіль вигонить морок
І, ламаючи камінний

Лад, іде вслід молодиці,
Ускромляє рік пороги,
35 Новим іменем ясниться,
Про роботу пісню створить.

Ти послухай того співу
В Дзорагесі, на Шатурі,
Будь мені незламний свідок
40 Літ, що зносяться над бурі.

І крізь сосон мідний гуд
Там і тут
Дзвонить ранкові одна
Метушливая струна.

БЕРЕЗЕНЬ

Наче синявою мла
Виросла і півднем висне —
Тала березня тропа —
Прорізами білих блисків.

⁵ А чи вітер на яру
Розкружляє чорторием
І, промерзнувши, вербу
Свидом сріберним покриє, —

Бачиться, от-от мигне
¹⁰ Той смарагд, де ти як цятка
Був, коли брела дощем
Сіра темрява від хаток —

І вві сні з лица збіжить
Опівнічна тепла барва,
¹⁵ Вийдеш — рушив за повіть
Березня вологий абрис.

РОМАНТИКА ДИТИНСТВА

А чи як голуб над стріхою дому
Гроном червоним кружляєш весни,
А чи як сонячний звір, як утома —
Я пізнаю твій відхід і сліди.

⁵ А чи розсунеш, злітаючи, парость,
Легка, у срібляну входиш ріку,
То молоденний полудень витання,
Дай же веселую руку твою!

Ми побіжим за густими садами
¹⁰ В балки степами процвітаній вечір,
Так, у златавих вітра літах
Людські мені повідала ти речі.

Я привчався в твоїх голосах
Ранок угадувать, ночі стрічати
¹⁵ І пізнавати, що мислить гроза,
Спалахи тихі зімкнувши мечами.

Мене учила ти читати
По тучах стан тривоги твоїх
І слухати в ночі світання,
²⁰ Як схід здіймається крильми.

І ти вела мене по травах
В здивовану глибіню весни,
По виярках строкату зграю —
Долиною дитинства снів.

²⁵ Тоді на сонячній підводі
В блиск таєної далини

Ми другу двигали природу,
Ловили полум'я звізди.

Ми називали перших явищ
30 Значіння темне на льоту
І в ліс маринь твоїх вступали,
Натягуючи тятиву...

От ми будуєм з тобою мости
І неспокійний майструємо човен,
35 І в очеретяну б'ємся густинь,
В джунглів веселу, незвідану повінь.

Схвильовані, ми відкривали
Країну, бачену вві сні,
Був кожен день новою даллю,
40 Великим островом в тобі.

Мене ти кликала, укрита
В зелені шатра до Дінця,
За співом в південь дивовитий
Шумливим шелестом весла.

45 І риби зорями плескались,
Кружляли в тихості води,
І бір високими пісками
Спускався в неводи весни.

І, затаївши подих,
50 Бачити в'яві, вві сні
Першої зірки в задимлених водах
Тремку, поламану світінь.

Мені видавався і миром, і морем
Розсіяний, ранішній блиск на кормі,
55 І падала зір зачарованих порость,
І горам був даний наказ — говорить!

Вони говорили, і, все відчутніший,
Той говір до мене на хвилі влетів,
Знайомі неначе, та начебто й нижчі
60 Сьогодні і сад, і дерева, і пліт.

УРАЛЬСЬКА БАЛАДА

Буває балади визнання
Під шелест і шовк отав —
І стрімко летять над лісами
Розбурхані торжества.

⁵ Не сніг, не дощ отам
Кущем скипає олова,
Тагила слово зложене
Залізним блиском полуднів.

Ти знаєш в бистрій світені
¹⁰ Крило тих рудних виходів,
І зазимок над клітьями
Смерекою подиханий.

І синім димом вергнеться,
Гудком протне гаї
¹⁵ По непокорі вересня
Чавунна заметіль.

І день неначе виросте,
І гляне з-поза дерева,
Повівши мгляну сировість
²⁰ В бараках понад берегом.

Заплутані узліссям,
Скрививши тіні заздрісні,
По водах блиснуть лисом
Порудявілі заростні.

²⁵ І в вітрі перéказу встануть
Жорстокі билиці грозані,

Як літо вгинало під іву
Дебелі долоні припливу,

Як осені вкладистий проріз
30 Тремким поколовся промінням,
І ходить висока країна
Між планами збуреним морем.

І сонце Уралу, всміхнувшись,
Гарячою тінню упало —
35 І от передранішній вітер
В загоні розвідачів встане.

Ти б'єшся, як б'ються в борінні
Невтишні будні зоряни,
Та це вже балада відмінна
40 В диму пролітає над нами.

Тут слово Нового Уралу
В доменному жареві зрине,
Його перетопим небавом —
І стане з епохою врівень!

- Він забирає одразу, вітер завиває напливами «агоу-у» —
 20 Треба: додати «газу», вслухатися в роботу аорт
 мотора, — і,
 Уважливо перевіривши його по приладах,
 швидко
 відстернувати
 на старт.
 Короткий розгін по землі — і
 майже непомітно зносяться по кривій д'горі.
 Струнко вилітає, погойдуючись у свіжому повітрі,
 Загін курсантів на учбовий аеродром.
- 25 Починає видніти, і — тане останній сіро-прозорий
 крайчик місяця.
 Спалене липневим сонцем величенне, рівне поле.
 База: тут обережно й оццадно наливають в бідони
 бензин.
 Трохи задихано, приставлена до діла, працює помпа.
 Вкрита рожевою черепицею сторожка з черепашкового
 вапняка; осторонь —
- 30 Чорний знято перед початком учбових літань куб.
 Легкий західний вітер.
 Запахи: трави, ледве відчутні — моря, і над усіма
 домінують — пального й рицини.
 Буквою Т розточені по землі, де провадить роботу
 ланка,
 Сірі пілки полотна — знак на посадку:
- 35 Поруч стартер, з білим прапорцем, і червоним.
 Дослухається й дивиться.
 Молодий інструктор дає завдання курсантові — знятися
 в зону, висота 1200,
 Розгорнутися й зробити зриви в «штопор».
- Син токаря, маленький Рибкін повторює спокійно
 завдання.
- 40 Він щойно прийняв виклик товариша Глібова
 На кращу техніку, глибокий віраж, додавши —
 «на краще розчислення й посадку».
 Машина стернує, білий мигтить прапорець стартера, — і
 У-1 повагом підіймає хвіст: наростає підймальна
 сила крил,

Курсант набирає висоти.

45 Під голубими наметами розгортається завзяте навчання.

Інколи в кабіну сідають двоє, курсант і інструктор —
 хиби в літанні,
 Певності ритмам надати, розставити зяяння і вивірити
 злітний рядок.

Трубку прикладено до вуха, щоб чути.
 Двох у повітрі єдина зв'язала воля, і апарат покірливо
 виконує наказ.

50 Ті, що внизу, уважно спостерігають, заслонивши око
 рукою від сонця.

Читають «Пілот» і «Звізду». Стежать за дошкою соц-
 змагання.

Гомонять і мало спочивають.

Друга ланка змагається з першою.

Тут готують третій безаварійний випуск,

55 І літний ранок гуде над аеродромом.

Ще — в повітрі витворюється нове почуття землі.

До помочі стають зір і гостре вухо, як у доктора,

Що помічає хрипи й шуми, самообладу й м'язи,

Альтиметр, лічильник поворотів мотора, і — воля

60 Зміцняти загони літаючих більшовиків.

Разом з інструктором стежимо за вертикальним віражем.

Вийшовши з зони, пілот плянує проти вітру,

Вирівнює, «вибирає на себе» — підіймається ніс літака,

Пір'я хвоста спускається нижче, — і

65 Машина, притихнувши, наче здивована, в розгоні
 дійнялася до пожовклих трав і землі.

Механіки, мов ті няньки, біжать назустріч, хапають

за крила

Надиханого високостями літуна...

Спочиває мотор. Іде розгляд літання. Інші виходять

на зміну.

Чимраз вище підіймається набіло розжарений обід.

70 10.30. Кінчилася перша частина літного дня і
 перший начерк аеропоєми.

Табірзбори Перекопської Дивізії,
 5 липня 1931

ГОРИЗОНТ 640

Тут день поник, мов ніч на схилах,
На штреках, бремсбергах і лавах,
Та запал молодого віку
Вночі поволі запалав.

5 Потужним патосом у верч,
В нігич, що затліває тупо,
Тугу розворушивши персть,
Вгризається сталевий зуб.

Хитнулась лампочка — і знову
10 Все темнота і глухота,
І тихий гугіт коногонів —
Сюрчок. І — знову самота.

Сопа одбійний молоток
І курявою тінь укріє.
15 Скоріш рубаємо в куток,
В печери теплі, де забій.

Ордината добутку напружена
Чорним на чолі потом,
Обушки одстукують дружно
20 Навислим, низьким проходом.

В гезенк заскочив вітерець,
То косиною пнуться люди —
І вугіль, зрушений із круч,
Гримить, гойдає і вирує.

25 А там, розгойдуючись ходом,
Здригаючись у жолобах,
Плазує до своїх вагонів
Пройти квершлагами до шахт.

Леонід Топчій

ЛІСОВА КАЗКА

Ліс дрімучий ще й високий.
Кажуть люди, що в діброві
Вовк гуляє і ведмеді
Проходжають клишоногі.
5 Кажуть люди, що в діброві
Пні горять і не згорають,
І кричить перед світанком
Полісун, на цапа схожий.

Не знайшов я там ведмедів,
10 Лісуна не чув ніколи,
Бороди його не бачив, —
Все те марна поголоска.

Я блукав в дрімучім лісі
І вночі, і рано-вранці,
15 Спав під дубом в три обійми
І росою умивався.
І коли вставало сонце
Золотити росу в листі, —
Раптом пісня задзвеніла,
20 Сонну тишу розірвавши.

Голос вів мене крізь хащу,
І по стежці невідомій
Ненадіяно прийшов я
До озерця лісового.
25 Не зігнав я диких вуток,
Ані чаплі не сполохав,
Не зламав сухої гілки,
До води я вийшов тихо.

Обійнявши стан берези,
30 І відбившись разом з нею
У блакиті вод озерних,
Дзвінко дівчина співала.
Упадали вкупі з листям
Чорні кучері на плечі.
35 Над водою слалась пісня,
По воді пливла, мов лебідь.

Тільки дівчина замовкла,
Відрізнилась від берези,
Я пішов услід за нею,
40 Вмить забувши все на світі.
Я жадав почути голос,
Наче озеро прозорий
І сріблястий, як росинки
На деревах рано-вранці.

Несподівано, неждано,
45 Посеред дерев столітніх
Я углеdiv три віконця
І брусовану покрівлю.
Несподівано, неждано
50 Із сторожки лісової
Вийшов дід мені назустріч,
І кудлатий пес за дідом.

Я такого пса лихого
Зроду-віку ще не бачив,
55 Ні оброслого такого
Діда-велетня не знав я.
Тож, розсудкові покірний,
Я пішов собі додому.
Не прийшлося мені пізніше
60 Тую дівчину зустріти.

Я не міг забути голос,
Наче озеро прозорий
І сріблястий, як росинки
На деревах рано-вранці.
65 В ліс дрімучий і високий

Уступав я, повен туги,
Спав під дубом в три обійми
І росою умивався.
Обіймав березу в лісі,
70 Відбивався разом з нею
У блакиті вод озерних, —
Тільки дівчини не стрів я.

Та невже насправді в лісі
Полісун живе рогатий?
75 Та невже на дно глибоке
Водяник затяг красуню?
Може, нині в час північний
Із води вона виходить
І шовкові кудрі чеше
80 Гребінцем із рибних ребер.

Я ніде її не бачив,
І, забувши пса лихого,
Діда-велетня забувши,
В ліс пішов я до сторожки.
80 «Не боюсь тебе, лісничий,
Ні твого пса лихого,
Ти скажи, куди поділась
Тая дівчина дібровна?
Я б хотів її зустріти,
90 Я б жадав почути пісню,
Що бриніла над водою,
По воді пливла, мов лебідь».

Після довгої мовчанки,
Пильно глянувши на мене,
95 Дід повів мене в сторожку,
Посадив за стіл дубовий.
Взяв він білого паперу.
І стальне перо дістав він,
Позирнув на мене ще раз
100 Оком добрим і ласкавим.

«Нині доня не дібровна,
Городською стала доня.

Відтепер учені люди
Вчать її пісень співати.
105 Напиши листа їй, хлопче,
Напиши, вона приїде
І такої заспіває,
Що усі пташки помовкнуть,
Що завмре на вітах листя,
110 Нижче схиляться берези
З надбережною травою
До блакиті вод озерних.
Заспіває так, що в лісі
На гілках помовкнуть дятли,
115 А маленькі ведмежатка
Перестануть пустувати.
Так, що всі дібровні звірі
Потопатимуть у пісні,
В пісні новій і щасливій...
120 Тож приходь і ти послухай».

Григорій Літвак

ГОРНИСТ ГРАЄ ЗОРЮ

От він став серед двору, один,
Задуманий, на золотім снігу.
Протинаючи поволі тьму,
З висоти, із голубих долин,
5 Сходять зорі на плече йому.
Але вже, химерний і морозний,
За казармою світанок засвітає.
Він сурму свою до зір підносить,
І йому на відповідь так просто
10 І так весело зірниці мерехтять.

Ніколай Ушаков

КАНАЛИ ГОЛЛАНДІЇ

Темної ночі в Голландії
ворог лихий, вартовий,
в лагідні води Голландії
падає вниз,
неживий.

- 5 Лагідні води Голландії
в темряві криють мерців.
В тихих каналах Голландії
трупни фашистських катів.
Темної ночі в Голландії
- 10 шепіт голландських селян:
«Темної ночі в Голландії
крадеться скрізь
партизан!»
Дивляться в очі Голландії
сотні очей зараз:
- 15 значить, канали Голландії,
лагідні води, —
за нас.

ТРАНСПОРТИ ГОРЯТЬ

Світиться вода на кругозорі,
над водою —
чад і чорний дим:
то німецькі транспорти на морі
розгорілись жаревом
палким.

5 Чути в трюмах зойки і прокльони,
передсмертну,
темну
метушню...
Не проб'ють
залізної долоні
не втечуть
солдати від вогню.

10 Десь немало їх без вісті кане,
знайде смерть посеред хвиль морських...
Хто не згине,
той нехай повстане
проти тих,
що обдурили їх.

ХРЕСТОВІ ПОХОДИ

(XII вік)

Півчутний гуд
і рож черлені плями,
блакить
і черепичні городи,
і без шоломів рицарі у храмі,
і ось на схід відходять їх ряди.
5 Жінки їх по-буденному убрані
і грають на органах.

Час минув.

І хоч газети людям ще незнані,
одначе кажуть:

Фрідріх потонув.

І стали рідші рож черлені купи,
10 і глиб небес — немов не голубий;
орли, приманені на свіжі трупи,
над рицарями зачинають бій.
Над мертвим долом люди полонені
співають, плачуть
край зелених вод;
15 а через сім сторіч на тім терені,
можливо,
здійметься завод.
І мариться:
смола кипить в проваллях
і гірський лід в долину звільна йде;
невже
земля розірветься на скалля
20 і вік за віком
тільки гасло
жде.

Акакій Церетелі

КУТАЇСІ

Кутаїсі, місто славне,
Миле місто рож і травня,
Хто вразив тебе у серце,
Наша втіхо стародавня?

⁵ Замок твій, колись величний,
До боїв і крові звичний,
Хто, скажи, зрівняв з землею, —
Ворог дикий і безличний?

Ось стоїш ти сиротою,
¹⁰ Груди рвеш собі жорствою,
І чертога золотого
Я не бачу над тобою!

Лиш обурено рокоче
Гордий Фазіс... Десь не хоче,
¹⁵ Щоб його Ріоном звали,
Про минуле він клекоче!

Про ягнятко золотовне,
Про Арго, судно чудовне,
І про тих, що в нім пустились
²⁰ Через море, жажу повне.

Про одважного Язона,
Що пішов проти дракона,
І про тебе, о Медея,
Юних еллінів ослона.

²⁵ Де пісок той, тее золото?
Затягло його болото,

Тьма навік тебе покрила,
Світу давнього пишноту!

І Ріон біжить у море,
30 Тужить, плаче, так говорє:
Дай мені упасти в тебе,
Потопи мое ти горе!

Кутаїсі, милий, рідний!
Не журись... Терпи! Будь гідний
35 Слави давньої своєї,
Час пролине непогідний.

КОХАНІЙ

Я люблю, люблю тебе,
Раб твій до могили я;
І живу і дихаю
Лиш для тебе, милої!

5 Ах, ти в башту замкнена!
Як біди зарадити?
Хоче полонитель твій
Твоє серце знайти.

Стережись! Не вір йому!
10 Не одною дівою
Завладав він підступом,
Піснею лестивою.

Будь незламна в напасті,
Жди допомоги дружньої.
15 Як Нестан хороша ти, —
Як Нестан будь мужньою.

Таріел шука тебе,
По полях ганяючи,
Автанділ до тебе йде,
20 Зброю надягаючи.

Константіне Чічінадзе

АПОЛОГІЯ РІОНА

Твоє високе джерело сьогодні вдруге бачу.
Тут, наверху, наймення Фаз якраз тобі до речі.
Червоні крапочки пестрюг мені ти в очі мечеш,
І ніжний і прозірчастий, немов сльоза дитяча.
5 Твоя вода — як молоко; я жменю п'ю по жмені.
І дно твоє, мов попелом, камінчиками вкрите,
Пригаслим сяєвом тремтить і ластиться до мене.
Тут бистра течія твоя, на білий кипень збита,
То золотом оббризкана від сонця полонини,
10 То блідносинява в ярах, де вічно тїнь глибока,
Зеленим похилом біжить і рине на долину.
Та децю й інше довелось уздріти ненароком
Очам моїм; я свідком був твого буйнування.
І неоднаково звучить моє про тебе слово,
15 То лагідно окреслене, як вишиття шовкове,
То, як щетина кабана, шорстке на доторкання.

* * *

Торік це сталося. Осені притаена недуга
Чарівно-жовтим янтарем красила все в околі;
Біль зов'явання терплячи безмовно, дні поволі
20 За днями йшли, радіючи, неначе ті подруги.
Востанне дихали поля усмішкою живою;
І ліс знеможений дрімав у мертвому спокою;
І в древній пам'яті своїй, здавалось, воскрешав ти
Медю, руно золоте, вітрила аргонавтів,
25 І тури в передзорній час ходою сторожкою
Ламали мріяння твоє про ті далекі літа,
До тебе звільна ідучи шукати водопою.
А ввечері, як пасма гір здіймали грозовито
Цювби посічених верхів під небом притьмарілим, —

- 30 У зграї бистрих гончаків, лук держачи в правиці,
 На пасовище сходила Діана блідолиця,
 Щоб виснажити ловами своє безстрасне тіло.
 Та несподівано парча і златоглав блакиті
 Змінилися на пелехи подертої повстини.
- 35 От небом, наче ступою, навкрузні гори вкриті.
 От, крячучи уривано, десь ворон перелинув.
 І розгорнувся скритий гнів понурим карнавалом,
 І страшно тяжко гуркнув грім із хмарної завали.
 Тяжке зітхання рушило бір Глоли ялиновий,
- 40 Коли, сплахнувши, блискавка сіпнулася нервово.
 І небо приголомшене вниз ринуло шалено,
 Гомінко зворухнулося гілля дубів на схилах,
 І краплі зливи падали і розправляли крила,
 Неначе птаха-велетня пташата незліченні.
- 45 Вступили в русла ручаї й потоки, повні злости,
 І, божевільно скачучи по кручах та яругах,
 В провалля — гнізда мороку — гунули з високости.
 Колише океан імлі страшні свої потуги
 І, звільна зупиняючись, узгір'я крийма криє;
- 50 Такими ріками пливуть глибокі водорії,
 Неначе буйно потекли, розтанувши одразу,
 Весь сніг одвічний, всі льоди і глетчери Кавказу!

* * *

- Ти виповнився водами. У хмаровій обслоні,
 Жадливо потягаючись, ти на своєму лоні
- 55 Розклав бервена, як списи загрозливі, і сильно
 До гір покрикнув, щоб тобі дали дорогу вільну.
 Тебе виттям і клекотом стрічає Сакаура.
 К тобі Гарула буйно мчить, поля кругом заливши, —
 Уже торохнява млинів її не сердить більше,
- 60 І, горда на здобуток свій, вона, як вірний джура,
 Тобі трофеї оддає: шалівки, крокви, лави.
 Тепер ти вже готуєшся до бою грізно стати!
 До тебе приєдналися нарзанів води ржаві;
 Спочатку ти лизнув і вмить розніс усі загати,
- 65 А далі на Онійський міст накинувся спрожогу
 І несподівано здобув велику перемогу.
 Надовго розлучилися з собою зарічани
 І сьогобічні жителі, як з гуком несказаним

- Потужний одірвався міст од берегів розмитих.
70 Тобі Джеджор улесливий складає хвальне слово
І сповіщає, що Кведрул готується раптово
Наринути і сточище твоє переповнити!
Мов бороною перейшов ти по полях сорійських;
Вся в панцері кременінному, дві башти знявши вгору,
75 З тобою розпочати бій наважилась Скодора,
Але і їй не вдалося твоє одбити військо.
Із Цесських гір розвідачем злетів орел, високо
Піднісся й береги твої оглянув пильним оком.
От із далеких полонин, як буйвіл роз'ярілий,
80 Лухун до тебе дико мчить, васал і друг твій милий!
О, ще ніхто не дав йому догани зроду-віку,
Але сьогодні він здобув собі опрічну славу:
Плюндрує люто Коретул, руйнує і Ураву,
Стовпів, колод ще й наметнів примчав тобі без ліку.

* * *

- 85 Ваш клекіт, ваші лютощі ніч роздирають сонну.
Од страху затрусилися портали Баракону.
Розкрилась несподівано велика усипальня,
І в блиску вийманих шабель сини Ростома швидко
Осліпленого підняли нагору батька. Видко,
90 Напав на них підступний цар. У клопоті нагальнім
Старого в панцер одягли залізний, на пістолях
Кремені випробовують. Будь певен, Соломоне!
Не трапиться осічки... О! Тут міг би ти, Ріоне,
З часів колишніх не одне згадати мимоволі.
95 Тамар отут була, і Кахабер не раз сюди приходив...
Тепер тобі не в голові минулого пригоди.

* * *

- Уже готовий Хідікар до зустрічі з тобою!
Вперед метнувся ти, і там, де в дні зими безкрилі,
Поринувши у тихий сон, сієш бірюзою
100 І шовком стелешся, тепер твої ревучі хвилі
На боротьбу із скелями знов кинулися сміло.
Та з високості Веліет списа тобі, дракону
З роззявленою пащею, встромив глибоко в тіло
Звитяжець славний. Увігнув ти спину і з розгону
105 Поміж підпорами моста промкнувся, звір жорстокий.

Та як сідло на мчущому коневі міст устояв
 І давньою твердиною тебе затис під боки.
 Кричить Кріхула до ярів, насичених водою,
 Щоб обертали всі шляхи, всі житла на руїни,
 110 І гук її, неначе спів Андупакара, лине
 І на кзабткарських девів жах нагонить. Як шуліка,
 Додолу з гірських верховин мчить Ріцеула дика.
 Раненим тигром кинувся Аск у твої обійми,
 Лекнар, шоломом хмаровим накривши чоло мрійне,
 115 З похмурих узбочей своїх дає тобі підмогу.
 До тебе в підземельній тьмі Шаор проклав дорогу,
 Щоб соки щедрих накерал нести тобі, Ріоне.
 І ти заграв і, сповнений потугою й красою,
 Між скелями саїрмськими перелетів грозою.
 120 Тоді Меквена, Кутаїс... Ти молотами дзвониш,
 Піднявся диба, Білий Міст облизуєш. І скоро
 Над Балахваном, над його оселями й домами
 Кружала буйних хвиль своїх широко розпросторив.

* * *

Не встоїш ти у боротьбі з рівнинними полями,
 125 Коли не скличеш рукавів, що розійшлися різно!
 Та вже новий потоп іде на тебе від Зекара,
 І подоїла Нігоїт набряклих хмар отари.
 Плазуючи, Цітела мчить, жене Квіріла грізно, —
 Поблідла Імеретія, залялася сльозою,
 130 Коли владарка чорних руд на неї мулко впала.
 Аж наостанку стрілися брати поміж собою:
 Цхенісцхал розкудовчений, розкинувшись недбало,
 Залив поля на рівняві, поняв водою луки,
 Несе дерева, вирвані з корінням у діброві,
 135 І сванів-потопельників несе, як ті опуки,
 З мішками їх. Мегрелія — у повіді раптовій!
 Тихура зайва; та й Абаш не збільшить плив широкий.
 Закаменів з перестраха, тебе уздрівши, Поті.
 Але до пристані, в дугу жаданої затоки,
 140 Ввійшов ти з іншим почуттям, в інаковій турботі.
 Як баржі геть порозганяв, прудкі розкидав шхуни,
 Що спочивали в захистку на водняній пустелі,
 Ти попросив у кораблів з Палермо і Марселі,
 Щоб, підіймаючи в путі могутніх хвиль буруни,

¹⁴⁵ Твоє вітання однесли морям і дальнім рікам,
А пишній Роні мовили, — та й чарівній Луарі, —
Щоб жодна з них не одреклась з тобою бути в парі,
З тобою, гордим воїном і лицарем великим.

Янка Купала

НА СМЕРТЬ СТЕПАНА БУЛАТА

Задрімав ти в шані, в славі,
Засмутив осінні вруна...
Ой скосила, не спитала...
— Сни, коханий, про Комуно!
5 Сонце ти хапав за кудрі,
Дунав думу про Перуна,
Що цілу країну збудить...
— Сни, коханий, про Комуно!
Сиротливо над дверима
10 Ціп з косою висять в клуні, —
Хто ж на ворога їх зніме?
— Сни, коханий, про Комуно!
Світ піднявся, схаменувся...
Вільний вітер забурунив
15 І на бідній Білорусі!
— Сни, коханий, про Комуно!
Забуяє в славі буйній,
Задзвенить золотострунно
Рідний край — в одній комуні...
20 — Сни, коханий, про Комуно!
На могилі в день весняний
Буде цвіт сіяти юний.
Сонце зайде, сонце встане...
— Сни, коханий, про Комуно!

9. VIII 1921

ПІСНЯ І СИЛА

Дайте розгону, простору
Гнобленій пісні та силам —
Мур упаде найміцніший,
Ми сколихнем і могилу.
5 Предка одвічне змагання
Правнук сонливий почує;
Що нам гроби поглинули,
Ми на гробах відбудуєм.
Золотом шлях обкуємо,
10 Зоряно злинем в висоти,
Понад неправду, неславу,
Понад закутне болото.
Міць свою людям покажем.
Скаже і старець, і діти:
15 Що то є пісня і сила!
Що то є вельми хотіти!

1909

Вано Хрустальо

* * *

Циганчам мурзатим ріс у полі.
Бачив зорі дивної краси.
В ріднім співі слухав плач недолі,
Коли ранок золотив тополі,
5 Коли ніч спадала на ліси
І в степу змовкали голоси.
І весну я називав сестрою,
Цілий рік її одну я ждав.
Як я сонцем тішився весною!
10 Лиш від сонця ласки я зазнав,
Коли жив з родиною сумною
І намет убогий розпинав.
І мене — свою малу дитину —
Все водила мати по дворах.
15 Скиггла коло чужого тину,
Але в людях ми будили страх.
Тільки лайка билась нам у спину
По дорогах, селах, хуторах!
В час, як листя покидало клени,
20 Свіжий холод панував кругом,
Засипали трави сном смертним,
Ліс тремтів під потиском студеним,
Никло сонце золотим чолом
І тужило слово «хасійом».
25 Лютувало небо в ніч безсонну.
Ой не раз навальний буревій
Рвав шатро з благенького препону.
Бив дощами вітер невгомний.
І не відав циган кочовий,
30 Де розкине знову табір свій.
Дикуном-хлоп'ятком ріс у полі,

Бачив жах циганської зими,
В ріднім співі слухав плач недолі,
Слово «зłodій» чув і сам поволі
35 Красти став під захистом пiтьми
І, як вовк, блукав поміж людьми.

ДІВЧИНА З КАРТАМИ

Я в пам'яті плекаю мить щасливу,
Коли тебе уперше я спіткав.
Згадай і ти, одну тебе, вродливу,
Одну тебе я сонцем називав.
5 Тебе зустрів я в натовпі базарнім.
Там ворожила й танцювала ти,
І чудно так здригались плечі гарні,
Як дерево од вітру тріпотить.
Огнем понявся погляд твій ласкавий,
10 Як ніжний місяць літніх вечорів.
Ти в танці усміхалася лукаво.
Як сіль, білів одкритий ряд зубів.
Ти підійшла до мене, взявши карти,
Та я сказав: «Я циган. Тінь шатра
15 Я також знав. Облиш обманні жарти:
Тепер людей дурити не пора».
В очах твоїх спахнули щастя іскри,
Збудивсь огонь на лицях молодих.
Ти простягла до мене руки бистрі,
20 І висипались карти з рук твоїх.
Ти пам'ятаеш? Ніч холодним платом
Нас огортала — темним і вогким,
І місяць на тепло не був багатим,
А тепло нам здавалося під ним.
25 Владав землею вересень студений,
А серце розгорялося в огні.
Тоді весною стала ти для мене,
І з радістю мої здружились дні.

CTATTI

О КОВРОВОМ ТКАЧЕСТВЕ В ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ

Летом 1913 года, обследуя, по поручению губернской земской управы ткацкий промысел в Подольской губернии, я имел возможность ознакомиться также с ковровым кустарным производством. Возможность эта представлялась, впрочем, довольно ограниченной. Во-первых, предварительное корреспондентское обследование кустарных промыслов не дало никаких указаний относительно локализации коврового производства, а во-вторых, количество времени, которым я мог располагать для ознакомления с этим промыслом, было весьма незначительно. Поэтому настоящая статья не может претендовать на более или менее полное освещение коврового ткачества в Подолии, тем более, что изложенные в ней наблюдения относятся только к четырем пунктам губернии. Но, быть может, и предлагаемый материал окажется небезынттересным для того, кто желал бы в более широком объеме изучить данную отрасль мелкой промышленности Подолии.

Те четыре пункта, о которых только что упомянуто, следующие: м. Крутые и с. Слободзея, Балтского уезда, м. Верховка, Брацлавского уезда и с. Бабчинцы, Ямпольского уезда. В каждом из них промыслом заняты исключительно женщины. Экономическая природа промысла в этих пунктах не одинакова: в Слободзее и Бабчинцах господствующей формой является производство для собственных нужд, т. е. изделия промысла вырабатываются здесь преимущественно для удовлетворения домашних потребностей семьи, поступаая на рынок только по случайным причинам. Что же касается Крутых и Верховки, то в этих пунктах производство рассчитано, главным образом, на рынок.

Точно так же число лиц и хозяйств, занятых промыслом в перечисленных пунктах, не одно и то же. В Бабчинцах и Слободзее им заняты почти все женщины; в этих многолюдных селах женщина, не знающая коврового ткачества, является исключением. Что касается м. Верховки и Крутых, то в первом надо считать не менее 50, а во втором не менее 30 хозяйств, изготавливающих ковры на продажу. Более точно определить их число, к сожалению, не представлялось возможности.

О времени возникновения коврового промысла я мог узнать только относительно м. Крутых, где он возник, по словам крестьян, около 10 лет тому назад, и где его появление находится в интересной связи с существованием здесь овчинно-тулупного промысла. Дело в том, что у так называемых, по местному, «кушников» от обрабатываемых ими кож остаются ненужные обрезки, покрытые шерстью. Эта шерсть срезается и вместе с купленной или полученной от собственных овец употребляется женщинами для выделки ковров. Поэтому здесь нередко наблюдается соединение в одной семье обоих этих промыслов, причем овчинно-тулупным заняты мужчины, а ковровым — женщины.

Овечья шерсть является главным материалом для коврового производства. Вследствие наблюдающегося в Подольской губернии упадка овцеводства, шерсть, которую крестьянин добывал ранее в собственном хозяйстве, в настоящее время стала заменяться покупной, доставляемой, главным образом, из Бессарабии. Это обстоятельство привело к вздорожанию шерсти и вместе с тем к ухудшению её качества. В особенности вздорожала белая шерсть, как более редкая. Поэтому вместо нее стали употреблять для выделки ковров так называемую «бильцю» или «білець», белую толстую фабричную пряжу, несмотря на то, что этот новый материал дает чрезвычайно резкий тон, неприятно режущий глаз, в особенности, когда применяется в большом количестве. Кроме шерсти и «бильця», в качестве основного материала употребляется еще «сучь», т. е. сученые нити фабричного производства, идущие на основу ковровых изделий. Особую категорию материала составляют краски. Применявшиеся прежде растительные краски почти совершенно вытеснены теперь анилиновыми. Степные и лесные растения, из которых они добывались, никогда не культивировались народом, поэтому, когда степи были распаханы, а большая часть лесов уничтожена, то вместе с ними исчезли и эти растения. Не всюду еще забыты рецепты растительных красок, способы крашения, процесс обработки и подготовки шерсти и весь вообще производственный процесс, который, в общих чертах, одинаков для всех видов тканей, подробно описанных нами в очерке ткацкого промысла*.

Главным орудием коврового производства в Подолии служит специальный ковровый станок, так называемые «розбои», от слова разбивать, т. е. раздвигать, так как этот станок устроен таким образом, что рамки его могут раздвигаться. Но в тех селениях, о которых идет речь в настоящей статье, «розбои» неизвестны и ковры ткуются на обыкновенно-

* Отдельное издание губернского земства.

венном «варстате», служащем для изготовления холста. Так как этот варстат узок и предельная ширина вырабатываемых на нем тканей не превышает 18 верш., то, желая получить более широкий ковер, сшивают его обыкновенно из двух или 3-х узких частей, которые производятся каждая отдельно. Только один раз мне пришлось видеть специальный ковровый станок, однако также не типа «розбоев». Станок этот отличался от обыкновенного варстата только своею большею величиною. Он имел 2 1/2 арш. ширины, 2 арш. длины и такую же высоту. Бердо этого станка так тяжело, что при работе от его ударов буквально вздрагивает хата. Зато это громоздкое орудие дает возможность получить широкий и цельный или, как говорят крестьяне, «одностальный» или «одноцільний» ковер.

Обратимся теперь к характеристике самих изделий. В каждом из вышеназванных четырех селений народные ковры имеют свои индивидуальные особенности, легко заметные с первого взгляда, но еще легче останавливают на себе внимание общие им всем черты художественного упадка. Наблюдающееся в наше время под влиянием многих факторов постепенное умирание старой самобытной народной культуры коснулось, по-видимому, и этой стороны народного творчества. Все лучшие ковры, привлекающие глаз гармоничностью красок и оригинальной прелестью малорусского орнамента, которые мне пришлось видеть во время моей поездки, относятся к прошедшим временам. Что же касается новых ковров, то их орнамент в лучшем случае представляет собою беспорядочное смешение старого, еще не окончательно исчезнувшего народного художественного богатства с новыми мотивами фабрично-мещанского характера. Узоры для этих ковров сплошь и рядом заимствуют со «шпалер», т. е. дешевых мещанских обоев, с дешевых пестрых тканей, изготавливаемых фабрикой, с нелепых вышивок, в бесчисленном множестве выпускаемых лубочными издательствами. Конечно, такие изделия не могут удовлетворять требованиям интеллигентного вкуса.

Другой недостаток описываемых ковров заключается в том, что, как это указывалось выше, они часто состоят из сшитых частей. Неприятное впечатление, производимое грубым швом, еще усиливается в тех нередких случаях, когда, помещенные на сшитых частях, линии одного и того же узора, которые должны служить продолжением друг друга, резко не совпадают между собою. Для избежания этого недостатка, когда ковер состоит из трех частей, каждой из них придается самостоятельный рисунок, так что орнамент крайних узких частей образует как бы кайму для средней широкой. Интересно, что и те немногие цельные ковры, которые я видел в Слободзее, орнаментированы

точно таким же образом и издали тоже кажутся сшитыми из нескольких частей. Мне объясняли это влиянием установившейся традиции.

Разнообразное назначение народных ковров, их различная форма и размеры, особенности в способе выделки и орнаментации создают различные их типы и сообщают им многочисленные названия, причем последние варьируются по местностям. Ковер называется в Подолии «килимом», но «килим» — это только один из видов изделий коврового промысла. Под этим словом не всюду понимается одно и то же; в этом отношении наиболее выдержанная и интересная терминология существует в районе Верховки.

Длинный ковер, шириною около аршина, в поперечных полосках различных цветов, называется здесь «рядном» или «рядном в батках» (батки — полоски). Это самый простой и наиболее распространенный вид ковра, встречающийся во всех частях Подолии. В других местах «батки» называются «смужками», «пасочками». Окаймляющие их очень узкие извилистые полоски называются «обкидкою». Изготовление такого рядна представляет нетрудную работу, так как полоски проводятся простым бросанием челнока, причем меняется только цвет утка.

Такой же ширины рядно, на котором группы разноцветных полос перемежаются узорами ручной работы, называется «рядном з переборами».

Узоры образуются с помощью особой деревянной иглы — «глиці»; при этом нити основы «перебираются», откуда и слово «перебори».

Наконец, такое же рядно, но совершенно без полосок, следовательно, исключительно ручной работы, носит название «рядна килимком», т. е., рядна, сделанного по типу килима. «Килим», следовательно, по этой терминологии, характеризуется прежде всего полным отсутствием механической работы: от «рядна килимком» он отличается меньшей длиной и большей шириной (обычно $6 \times 2\frac{1}{2}$ арш.). Кроме того, «килим» должен быть цельным, поэтому два сшитых вместе «рядна килимком» не составляют «килима». Однако, последнему требованию верховские ковры не удовлетворяют. В других селах «килимом» называются и сшитые ковры.

Маленький коврик, которым в праздничные дни накрывается жердка для одежды, «скриня» или «припичок», называется «пілкою». Длинное рядно, которым застилаются скамьи («лавки»), носит название «налавника».

В Крутых и Слободзее два главных типа ковра: широкий — «килим» и узкие длинные — «паратары». Последний термин, по-видимому, молдаванского происхождения, так же, как и слово «скорца», служащее названием широкого рядна, которым застилаются кровати (то же, что малорусское «верета»). Что в Слободзее — «паратары»,

то в Бабчинцах именуется «підвіконницею», — название, происшедшее от того, что этот ковер вешается вдоль скамеек, несколько ниже окон. Особый вид ковра представляет бабчиноецкое «простирало». Оно отличается от «килима» редкой, просвечивающей тканью и тем, что имеет изнанку. На основу идет мягкая несученая шерстяная пряжа. «Забирание простирало» — узорчатое, кайма по его краям — «полог».

Орнамент верховских ковров отличается большим разнообразием и имеет многочисленные названия. Вот некоторые из них: «вітряки», «рожа», «дубове листя», «пальці», «будяки», «копитка», «вазони», «бублики», «хміль», «збаночки». Большинство этих названий носит условный характер и узоры часто ничем не напоминают изображаемых ими предметов.

Гораздо беднее мотивы орнамента в Крутых и Слободзее, где почти на всех коврах изображена одна и та же роза.

Любимый фон народных ковров — черный. Ковры на черном фоне народ ласково называет «чорнявими», «чорнявенькими». Любимые цвета узоров — желтый, синий и красный. Преобладающий вид орнамента геометрический, затем идет растительный. В виде редкого исключения попадает и животный орнамент, например, изображения птиц.

Качество изделий в значительной степени зависит от того, предназначаются ли они для продажи или для собственных потребностей семьи. В первом случае оно гораздо ниже: ткань отличается рыхлостью, сквозь уток проглядывают нити основы; окраска небрежная — достаточно прикосновения к новому ковру, чтобы руки покрылись краской; к шерсти примешивается «кушнірка» и т. д.

Перейдем теперь к экономической характеристике производства. Как указывалось выше, в Крутых и Верховке продукты промысла поступают на рынок, но происходит это различными путями. В Верховке большинство предприятий сбывает свои изделия самостоятельно, не прибегая к помощи посредника. В Крутых между рынком и производителем уже довольно часто становится посредник.

Большинство предприятий составляют мелкие, в которых стоимость годового производства колеблется от 36 до 75 руб. Причиной таких незначительных размеров производства служит дороговизна сырого материала и трудность сбыта. В силу этих условий в большинстве хозяйств промысел носит характер скорее случайного источника заработка, чем постоянного занятия. Главным же источником дохода является земледельческий труд, которому уделяется большая часть годовой рабочей силы семьи. При отсутствии собственной или арендованной земли ту же роль играет поденный или сроковой наем на сельско-хоз.[айственные] работы в ближайших, а иногда довольно отдаленных помещичьих экономиях.

Для занятия промыслом пользуются осенним и зимним временем года и только в немногих крупных предприятиях работают летом, в дни и часы, свободные от полевых работ. Форма производства единичная или семейная. При большом количестве работы, работают все женщины сообща, пользуясь при этом помощью детей, выполняющих легкие операции, как, например, намотка на шпульки.

Наемный труд применяется лишь в немногих предприятиях в м. Крутых. Оплата наемных рабочих в большинстве случаев сдельная — от одного ковра. Обычный размер ее 8 руб. со штуки. При поденном найме работница получает 40 к. в день на своих харчах, причем рабочий ее день продолжается до захода солнца. Поденные работницы работают в помещениях хозяев, сдельные же — у себя дома собственными орудиями труда.

Главнейшие орудия, необходимые для промысла, в большинстве случаев производит сама же крестьянская семья или, по ее заказу, местные сельские мастера. Исключение составляет прялка, которую покупают на ярмарках у кустарей-древделов — великороссов и малороссов. Стоимость главнейших орудий такова: прялки 1 руб. — 1 р. 50 к., витушек 50—70 к., шпуляра 1 руб. — 1р. 20 к., сновальни 1 р. 50 к. — 3 руб., ткацкого станка от 6 до 10 руб. Что касается принадлежностей ткацкого станка, то стоимость ремизок составляет 70 коп. — 1 руб., берда 50 к. — 1 р. Все эти орудия — те же самые, которые употребляются в ткацком промысле. В общем, величина основного капитала, необходимого для ведения предприятия, колеблется от 12 до 20 руб.

Срок службы поименованных орудий, за исключением ремизок и берда, продолжается от 20 до 30 лет. Ремизки и бердо изнашиваются гораздо быстрее. Их приходится менять ежегодно или через каждые два года, в зависимости от того, насколько часто они применяются. В среднем амортизация орудий составляет 2—3 рубля. Ежегодный расход на ремонт орудий самый незначительный.

Конечно, полный набор орудий встречается далеко не в каждом хозяйстве. В районе производства для домашнего потребления многие ткачихи не имеют даже собственного ткацкого станка; так как работы здесь в каждом хозяйстве немного, то нетрудно одолжить станок у кого-либо из соседей.

Что касается материалов производства, то главный из них — шерсть — приобретает на местных ярмарках, остальные — у мелких деревенских торговцев. Шерсть продается в сыром виде — «рунами» или несколько обработанная — мытая и расчесанная. Фунт мытой и чесаной шерсти в Бабчинцах стоит 40—50 коп., в остальных трех пунктах 30 коп. (черной) и 40 коп. (белой). Цена фунта кушники

18—20 коп. Черная сырая шерсть продается по 6—7 руб. за пуд, белая по 10—12 руб. После мойки и расчески с пуда сырой шерсти остается приблизительно 26 фун. Шерстяная пряжа поступает на рынок только случайно. Цена ее — 15 коп. пасмо. Моток из 8 пасм, средний вес которого около 2 фун., продается повсеместно по 1 руб. — 1 р. 20 коп. Цена «бильці» — 70 коп. фунт, «сучі» 50—55 коп. фунт.

В окраску шерсть отдается евреям за плату 3 коп. с пасма; более или менее крупные предприятия считают для себя более выгодным красить самостоятельно, покупая краски у тех же мелких торговцев.

Здесь не лишне привести расчет стоимости одного ковра, сделанного коверщицами м. Крутых. На ковер, размером 6 x 2 1/2 арш. идет 15 фун. черной шерсти на 4 р. 50 к., 12 ф. белой на 4 р. 80 коп. и 3 фун. серой на 1 р. 20 коп., всего 30 фун., стоимостью 10 р. 50 коп. Сучи идет на 1 р. 95 коп. (3 фун. по 65 коп.). Стоимость прядения составляет 3 руб., окраска обходится в 2 руб., работа 8 руб. Итого, общая стоимость ковра составляет 25 руб. 45 коп. По расчету другой ткачихи, на ковер таких же размеров шерсти идет на 12 руб., сучи на 1 руб. 80 коп., прядение стоит 2 руб. (80 пасм по 2 1/2 коп. с пасма), окраска — 1 руб. 60 коп. и работа 8 руб., а всего 25 руб. 40 коп.

На «паратарі» в 10—12 арш. длины и 1 арш. ширины идет 18 фун. шерсти, стоимостью в 7 руб. 20 коп. и 1 1/2 фун. сучи на 90 коп.; стоимость прядения составляет 1 р. 20 коп.; окраска (собственная) обходится в 1 руб. 44 коп., работа — 8 руб.; итого — 18 руб. 74 коп.

В Крутых мною опрошено три предприятия, причем я пользовался программой, выработанной губернской земской управой для обследования ткацкого промысла. В результате опроса получены следующие данные.

1. *Предприятие крестьянки Рашковской.* Семья состоит из 9 человек, из них 7 мужского пола и 2 женского. Работоспособных 6, в числе коих 2-е взрослых мужчин, 1 взрослая женщина и 3 подростка, всего 4 1/2 полных рабочих. Неспособных к труду трое малолетних детей. В промысле участвует 1 девушка 16-ти лет, уделяя этому занятию в течение зимы около 90 дней взрослого рабочего, что составляет 7,5% всего количества рабочего времени, которым располагает семья. Домохозяин занимается овчинно-тулупным промыслом, причем, по его словам, уделяет этому труду всего 1 месяц в течение года. Главным источником дохода семьи является земледелие. Площадь землепользования семьи равна 5,25 дес., в том числе наделной земли — 1,75 дес., купленной — 2,5 дес., арендованной — 1 дес. Скота имеется: 2 лошади, 1 корова и 8 овец. Предприятие существует 2 года. Орудий производства только одно — ткацкий станок, стоимость которого с принадлежностями составляет 8 руб. 25 коп.

Материалов затрачено на сумму 46 руб. 20 коп., в том числе шерсти от собственных овец 2 пуд. 10 фун. — на 36 руб., сучи 9 фун. — на 5 руб. 40 коп. и красок — на 4 руб. 80 коп. Амортизация орудий составляет 1 руб. 40 коп. Стоимость затраченного труда равна 28 руб. Общая сумма всех затрат составляет 75 руб. 60 коп.

Изготовлено три ковра, которые проданы за 66 руб. Понесенный убыток, таким образом, равен 9 руб. 60 коп., а с присоединением к этой сумме 5% на затраченный капитал — круглым числом 12 руб.

Задолженность хозяйства выражается суммой в 300 руб., из коих 100 руб. взято в волостном банке из 10% годовых и 200 руб. у ростовщика из 36% годовых.

Описанное предприятие, в смысле размеров производства, является, по-видимому, типичным для м. Крутых. Несмотря на понесенный убыток, производство не считается убыточным, так как стоимость затраченного труда не учитывается, а шерсть, полученная в собственном хозяйстве, рассматривается, как даровая. Кроме того, выгодность предприятия усматривается в том, что деньги, израсходованные в процессе производства по частям, при продаже изделий выручаются в один или в два приема в крупных для крестьянина суммах, что даст возможность с пользой применить эти деньги в крестьянском хозяйстве. Последнее соображение неоднократно приводилось в Верховке, когда мне желали объяснить цель ведения предприятия, не дающего дохода. Затрачивая известную сумму денег на приобретение сырья по мелочам, крестьянка при продаже изделий получает ту же сумму, иногда с небольшой надбавкой, одновременно — «разом вертае гроші», и в этом находит для себя выгоду. Таким образом, промысел рассматривается не только как источник заработка, но и как средство сбережения денег.

2. *Предприятие крестьянки Ивонес.* Семья состоит из 7 человек, в числе коих 5 мужского пола и 2 женского. Работоспособных трое: взрослый мужчина, взрослая женщина и девочка 9 лет, всего $2\frac{1}{4}$ полных рабочих. Неспособных к труду 4. Из них трое детей, в возрасте от 1 до 6 лет и старик 67 лет. В промысле участвует 1 взрослая женщина, уделяя этому труду в разное время года около 3 месяцев, что составляет 34% ее собственного рабочего времени и 15% рабочего времени всей семьи.

Домохозяин занимается в зимнее время овчинно-тулупным промыслом, которому уделяет около 2-х месяцев. Главным источником своего заработка семья считает наем на сельско-хоз.[яйственные] работы у помещиков. Собственной земли у семьи нет, арендованной всего одна десятина. Имеется одна корова. Предприятие существует три года.

Орудиями производства служат — ткацкий станок с принадлежностями, витушки и шпуляр. Общая их стоимость равна 9 рублям. Материалов затрачено на сумму 86 руб. 70 коп., а именно 4 ¹/₂ пуда шерсти, из коих пуд своей и 3 ¹/₂ пуда купленной, всего на 63 руб.; 18 фун. фабричной сучи на 11 р. 70 коп. и на 12 руб. красок.

Изготовлено 6 штук ковров, в том числе два трудом самой Ивонес и 4 наемным трудом сдельных рабочих, которым уплачено 32 руб. Сверх того — 8 руб. уплачено пряже за изготовление 40 мотков шерстяной пряжи. Общая сумма всех затрат равняется 146 руб. 10 коп., слагаясь из следующих величин: амортизация орудий — 1 р. 70 коп., стоимость материала 86 руб. 70 коп., оплата наемного труда 40 руб. и стоимость собственного труда — 18 руб. Все приготовленные изделия проданы на рынке за 155 руб. Разница между выручкой и затратами 8 руб. 60 коп., а за вычетом 5% на затраченный капитал — 2 руб. 18 коп. Сама хозяйка определяет величину своего чистого дохода в 10 рублей.

Задолженность хозяйства выражается суммой в 250 руб., из коих 100 руб. взяты в волостном банке из 10% годовых и 150 руб. у ростовщика из 48% годовых.

3. *Предприятие кр. [естьянки] Тростянецкой.* Это предприятие, полуремесленного [и] полукапиталистического характера, является, по-видимому, наиболее крупным в м. Крутых.

Членов семьи 9, из них 4 мужчин и 5 женщин. Работоспособных 7, в том числе двое взрослых мужчин, 1 взрослая женщина и 4 подростка, всего 5 полных рабочих. Неспособных к труду — двое детей, в возрасте 6 и 8 лет. В промысле участвует одна взрослая женщина и две девушки-подростка, всего две полных работницы. Каждая из них уделяет промыслу около полугода, что составляет 369 дней взрослой работницы или 27% общего количества рабочего времени, которым располагает семья. Домохозяин занят сапожным ремеслом, которому отдает 150 дней в году или 11% всей суммы рабочего времени семьи. Остальное рабочее время (62%) приходится на долю земледелия и других занятий. Площадь землепользования равна 3 ¹/₂ дес., в том числе в 2 ¹/₂ дес. наделной земли и 1 дес. купленной. Скота имеется 2 лошади и 1 корова. Предприятие основано самой семьей и ведется около 10 лет.

Величина основного капитала выражается цифрой в 23 р. 65 коп., а именно: стоимость 3 ткацких станков 18 руб., приспособлений к ним — 5 руб 25 коп. и витушек 40 коп.

Материалов израсходовано на сумму 339 руб. 12 коп., в том числе шерсти 18 пуд. 36 фун. на 264 руб. 60 коп., фабричной сучи 1 пуд. 17 фун. на 34 руб. 20 коп. и красок на 40 руб. 32 коп.

Кроме того, уплачено наемным рабочим за изготовление 180-ти мотков пряжи 36 руб. и 20-ти ковров 160 руб., а всего 196 руб. Стоимость труда членов семьи 90 руб. Амортизация орудий 3 руб. 70 коп. Общая величина всех затрат производства 628 руб. 82 коп.

Расходы на топливо и освещение не принимаются во внимание, так как работа производится в жилой избе, и невозможно учесть ту долю общего расхода на эти потребности, которая вызывается нуждами промысла.

Результаты производства выразились в изготовлении 30-ти ковров: из них 20 произведены наемным трудом сдельных рабочих и 10 — трудом семьи. Все изделия проданы на рынке, причем выручено за 24 килима 562 руб. и за шесть паратарь 120 руб., а всего 672 руб. Разница между выручкой и затратами равняется 43 руб. 18 коп., а за вычетом 5% на затраченный капитал — 16 руб. 24 коп. Сумма небольшая, но, как уже упоминалось, крестьяне обычно не принимают во внимание стоимости труда, в особенности, когда работа происходит зимой, так как в это время года трудно, а подчас и невозможно найти заработок в условиях деревенской жизни.

Кроме самостоятельного участия в промысле и предпринимательской деятельности, Тростянецкая ведет также широкие скупщические операции в районе Крутых и, по словам односельчан, на одной только годичной ярмарке 24-го июня в с. Больших Крикливицах Ольгопольского уезда продает несколько десятков ковров, большую часть которых приобретает путем скупки.

Предприятия, описанные в Верховке, отнесены мною к ткацкому промыслу, так как в этом местечке изготовление ковровых изделий входит составною частью в общее ткацкое производство. Большинство хозяйств вырабатывает здесь всего 1—2 ковра в течение года, стоимостью в 30—40 руб., а иногда проходит и больше года, прежде чем иная небогатая девушка, покупая шерсть по мелочам, приобретает такое ее количество, которого достаточно для изготовления ковра. Такие мелкие производительницы, не имея возможности доставлять свои изделия на отдаленный рынок, где на них существует спрос, вынуждены сбывать их на ближайших мелких рынках по ценам, которыми не всегда покрываются даже денежные расходы, не говоря уже о трудовых затратах.

Рынком сбыта, как для Крутых, так и для Верховки являются, во-первых, ближайшие местечки, в частности, для Крутых — м. Кодыма, во-вторых, с. Большие Крикливицы, Ольгопольского уезда, где ежегодно 24 июня бывает большая ярмарка. Интересно было бы исследовать эту ярмарку, о которой мне говорили в 3-х смежных уездах и на

которую, по словам крестьян, свозятся сотни ковров не только из Подолии, но и из Бессарабии.

Как ни недостаточен собранный материал для того, чтобы основывать на нем какие-либо выводы, все же общее наше впечатление таково, что ковровое производство в Подолии представляет вполне жизнеспособную отрасль мелкой промышленности и что планомерное содействие развитию этой отрасли со стороны земских и общественных организаций могло бы рассчитывать на успех. Необходимо, конечно, улучшение технических средств и приемов и снабжение производителей сырьем, но главное условие успеха — спрос на продукты промысла, и это условие, бесспорно, существует. Правда, этот спрос, насколько можно судить, имеет только местное значение, но рамки его могли бы быть значительно расширены при надлежащей организации сбыта и улучшении художественной стороны изделий. Эта последняя задача и сама по себе, независимо от целей содействия промыслу, является вполне заслуживающей внимания. Разрешение ее облегчается существованием при губернском земстве музея Подольской губернии с его культурно-историческим отделом. Необходимо собрать здесь, пока еще не поздно, возможно большее количество образцов старинного местного коврового ткачества, издать и распространить их в среде участников промысла, чтобы воскресить и закрепить в памяти народа все лучшее, что создано им в этой области и что грозит полным исчезновением под нивелирующим влиянием современной жизни.

ТКАЦКИЙ ПРОМЫСЕЛ В ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ

Очерк

Глава I

Производство обследования

По предложению Подольской губернской земской управы я обследовал ткацкий промысел в следующих селениях Подольской губернии: Холодовке, Кирнасовке, Козинцах и Верховке — Брацлавского уезда; Кошаринцах, Звоне и Окладном — Могилевского уезда; Рахновке и Марковке — Гайсинского; Крутых и Слободзее — Балтского; Мацьковцах — Проскуровского; Бабчинцах — Ямпольского; Строинцах — Ольгопольского; Женишковцах — Летичевского и Севериновке — Литинского уезда.

В обследованных районах ткацкий промысел существует в форме домашнего труда, ремесла и кустарного производства¹. О степени распространения и сравнительном значении каждого из этих видов в общей экономике промысла будет сказано в последующих главах.

В шестнадцати выше перечисленных селениях мною зарегистрировано занятых промыслом хозяйств 1607 и таковых же лиц — 2055.

Отношение этих чисел к общему числу лиц, хозяйств и поселков в губернии, занятых промыслом по данным корреспондентского обследования, представлено в следующей таблице:

Число селений, занятых промыслом по данным корреспондентского обследования	Число селений, обследованных экспедиционным путем		Число хозяйств, занятых промыслом в губернии по данным корреспондентского обследования	Число хозяйств, занятых промыслом в селениях, обследованных экспедиционным путем		Число лиц, занятых промыслом в губернии по данным корреспондентского обследования	Число лиц, занятых промыслом в селениях, обследованных экспедиционным путем	
	Абс.	%		Абс.	%		Абс.	%
1532	16	1,04	30329	1607	5,3	38059	2055	5,4

Кроме того, на основании особого похозяйственного бланка, произведены отдельные подробные описания шестидесяти типических

¹ Последнее, впрочем, в самых незначительных размерах.

хозяйств, составляющих 3,7 % общего числа хозяйств обследованных селений.

Обследование было начато первого июня и закончено 15 сентября. К сожалению, время, ограниченное этими датами, оказалось мало благоприятным для обследования. К концу весны небольшие запасы сырья обыкновенно истощаются, вследствие чего в промышленной деятельности ткача наступает перерыв до получения нового сырья, т. е. приблизительно до начала октября. Этот перерыв обуславливается еще и другой причиной. Дело в том, что подавляющее большинство ткачей, соединяя занятие промыслом с земледельческим трудом, бывает занято в течение летних месяцев полевыми работами, если не в собственных хозяйствах, то в помещичьих экономиях. Мне приходилось, конечно, встречать ткачей, не отрывающихся от своих станков и летом, но они составляют ничтожное исключение, — большинство же оставляет изготовление тканей еще весной и даже ткацкие станки разбираются и выносятся до осени из крестьянских хат. Указанным положением вещей значительно затруднялась работа обследования. Возможность наблюдения производства в целом, в последовательной смене составляющих его моментов, представлялась лишь в отдельных случаях; нередко за отсутствием хозяев, ушедших на заработки в отдаленные местности, приходилось отказываться от подробного описания таких хозяйств, изучение которых по тем или иным причинам казалось мне важным. — Самое составление списков ткачей встречало иногда препятствие в полной невозможности созвать на сход достаточное для учета количество членов-ткачей, по которым можно было бы составить представление о всех занятых производством лицах. — На основании полученного опыта я должен сказать, что наиболее удобным временем для обследования ткацкого промысла явились бы осенние и зимние месяцы.

Что касается качества собранного материала, то надо сказать, что большинство цифр, с которыми нам приходится оперировать в дальнейшем изложении, не являются точными данными, но имеют значение только приблизительных величин. Главным образом это относится к данным о количестве сырого материала и выработанных в течение года изделий. Причина этого понятна: крестьянин-ткач, в большинстве случаев неграмотный, никогда не ведет точного учета ни затрат, ни продуктов своего производства, тем более, что самый материал производства, как и изделия, за редкими исключениями, принадлежит не ему, а заказчику. Нередко ткач не может даже определить, хотя бы приблизительно, число рабочих дней, уделенных им или его семьей промыслу.

К сожалению, при оценке собранного материала приходится иметь

в виду не только неумение, но и нередко наблюдавшееся нежелание ткачей давать на предложенные вопросы правильные ответы.

Дело в том, что население, не предупрежденное о действительной цели обследования, склонно было видеть в нем меру, имеющую в виду обложение промысла, и понятно, что при таком взгляде на обследование, в населении обращались порою самые невероятные слухи: называли уже и цифру будущего налога, так, например, в одном случае — 15 рублей с каждого ткацкого станка. Понятно, что такие слухи вызывали чрезвычайную тревогу и раздражение не только среди ткачей, но и среди лиц, не занятых промыслом, заставляя последних опасаться, что введение налога неизбежно отразится и на оплате ткацкого труда. В некоторых семьях испуг перед обследованием был так велик, что многие ткачи решили сжечь свои станки, только бы избавиться от будущего налога. Впоследствии мне пришлось слышать, что в Бабчинцах и Рахновке это решение несколькими кустарями было исполнено.

После сказанного не удивительно, что на вопросы программы часто давались ответы, не соответствующие действительности. Цифры, характеризующие результаты производства, уменьшались, напротив, издержки производства представлялись в преувеличенном виде. На сходах, при составлении списков лиц, занятых промыслом, замечено было стремление замолчать с одной стороны о безземельных, с другой стороны о тех, кто работает для домашнего обихода и также о менее искусных ткачах, насмешливо называемых «нитко-плутами», причем говорилось, что для этих категорий участников промысла налог явился бы в особенности тяжелым и несправедливым.

Бывали также случаи полного отказа от сообщения каких-либо сведений о промысле. Такие случаи имели место на сходах в селе Звоне и Бабчинцах. Список ткачей, конечно, неполный, был составлен здесь только при помощи старост. В Женишковцах ткач, хозяйство которого интересовало меня как одно из самых крупных, на все мои вопросы отвечал одной фразой: «А хобоба його знае». Но в особенности тяжелы были условия обследования там, где промыслом заняты женщины. Всевозможные нелепые предположения создавались здесь еще с большей легкостью и встречали полное доверие.

Разубеждать, бороться с указанным общим опасением введения налога было почти бесполезно. Заявление о том, что земство стремится оказать кустарям помощь, неизменно встречалось насмешками. Среди огромного большинства крестьян, в чем я неоднократно имел случай убедиться, царит полное неведение относительно сущности и деятельности земских учреждений. В одном из посещенных мною селений опасались, что земство отнимет у ткачей землю, если найдет для

них достаточным доход, получаемый ими от промысла; в другом говорили, что земство намерено открыть ткацкую фабрику, где заставят работать всех ткачей, а землю их отдаст безземельным, не знающим никакого ремесла.

Таковы были условия, среди которых протекала работа по обследованию промысла.

Глава II

Распространение промысла по губернии и его характер

Ткацкий промысел широко распространен в Подольской губернии. Согласно корреспондентского обследования он существует в 1532 селениях, в которых им занято 30329 хозяйств и 38059 лиц. Правда, сведения, полученные корреспондентским путем, будучи проверены на местах, часто оказывались далекими от истины. В этом легко убедиться из следующей таблицы:

Название уездов	Название селений	Число хозяйств, занятых промыслом по данным обследования		Число лиц, занятых промыслом по данным обследования	
		Корреспондентского	Экспедиционного	Корреспондентского	Экспедиционного
Брацлавский	Холодовка	20	117	35	175
	Кирнасовка	74	157	74	183
	Козищы	100	139	120	154
	Верховка	102	103	204	200
Гайсинский	Рахновка	33	44	34	44
	Марковка	110	89	149	121
Могилевский	Звон	130	91	130	94
	Окладное	9	3	9	3
	Кошарицы	25	32	70	36
Литинский	Севериновка	105	45	105	60
Летичевский	Женишкюяцы	60	39	60	39
Ямпольский	Баб[ч]инцы	105	207	192	268
Балтский	Слободзья	200	265	400	354
	Круты	25	27	75	41
Проскуровский	Мащюковцы	146	74	146	74
Ольгопольский	Строинцы	262	175	270	209
	Итого	1496	1607	2073	2055

Отсюда видно, что расхождение данных, добытых двумя различными путями обследования, иногда очень значительно. Например, в селе Холодовке, вместо указанных корреспондентами 20 занятых промыслом хозяйств, нами зарегистрировано 117, в Севериновке же вместо 105 всего 45, т. е. в первом случае почти в 6 раз больше, а во втором в два с лишком раза меньше. Но указанное расхождение почти сглаживается, когда от цифр, относящихся к отдельным селениям, мы обращаемся к итогам приведенной таблицы. В самом деле, количества лиц, занятых промыслом, разнятся между собой очень мало (2073 и 2055), что же касается хозяйств, то общее число их, стоящее в графе экспедиционного обследования, всего на 7,4% превышает то же число корреспондентской графы.

Представленное этими цифрами соотношение результатов обоих обследований несколько изменилось, когда к данным, полученным нами лично, мы присоединили данные исследования, произведенного г. Трофимовым. Тогда оказалось, что по всем 34 селениям, вошедшим в район экспедиции, нами и г. Трофимовым зарегистрировано 5139 ткацких хозяйств и 6670 ткачей. Соответствующие цифры корреспондентского обследования этих селений 5160 и 6150. Следовательно, цифра ткацких хозяйств увеличена экспедицией всего на 0,6%, цифра ткачей — на 10,1%.

Обобщая эти выводы на всю губернию, мы произвели следующее поурезное исправление данных корреспондентского обследования:

Название уездов	Число хозяйств, занятых промыслом по данным корреспондентского обследования	Исправленные величины	Число лиц, занятых промыслом по данным корреспондентского обследования	Исправленные величины
Каменецкий	1173	1180	1368	1506
Балтский	5552	5585	6483	7138
Брацлавский	1991	2003	2330	2565
Винницкий	1446	1455	1616	1779
Гайсинский	2414	2428	2939	3236
Летичевский	1165	1172	1340	1475
Литинский	1662	1672	1688	1859
Могилевский	1125	1132	1278	1407
Ольгопольский	4588	4616	5660	6232
Проскуровский	2553	2568	3327	3663
Ушицкий	1205	1212	1311	1443
Ямпольский	5455	5488	8719	9600
Итого	30329	30511	38059	41903

Таким образом, по исправленным данным ткацким промыслом заняты в губернии 30511 хозяйств и 41903 лица. Следовательно, данные корреспондентского обследования, не будучи достаточно достоверными для отдельных населений, довольно близко подходят к действительности в отношении всей губернии.

Из последней таблицы видно, что первое место по абсолютному числу лиц и хозяйств, занятых промыслом, занимают уезды: Ямпольский, Балтский и Ольгопольский. Общее число ткачей в этих уездах составляет более половины всего числа ткачей в губернии; далее следуют уезды Проскуровский, Брацлавский, и на последнем месте стоит Могилевский уезд. Ту же картину распространения промысла рисует нижеследующая таблица, представляющая процентное отношение числа поселков, хозяйств и лиц, занятых промыслом, к общему числу поселков, крестьянских хозяйств и крестьянского населения в уездах и в губернии¹.

Название уездов	Общее число поселков в уездах	Число поселков, занятых промыслом		Общее число крестьянских хозяйств в уезде	Число хозяйств, занятых ткацким промыслом		Общее число крестьянского населения в уезде	Число лиц, занятых промыслом в уезде	
		Абс. число	%		Абс. число	%		Абс. число	%
Каменицкий	221	134	60,6	43830	1180	2,7	232631	1506	0,6
Балтский	290	169	58,3	78860	5585	7,1	425264	7138	1,7
Брацлавский	186	146	78,5	43874	2003	4,6	234368	2565	1,1
Винницкий	174	128	73,6	39033	1455	3,7	202186	1779	0,9
Гайсинский	145	119	82,1	49622	2428	4,9	253799	3236	1,3
Летичевский	149	99	66,4	29477	1172	3,9	160012	1475	0,9
Литинский	197	145	73,6	35848	1672	4,7	211791	1859	0,9
Могилевский	164	109	66,5	40594	1132	2,8	197887	1407	0,7
Ольгопольский	137	79	57,7	56775	4616	8,1	271744	6232	2,3
Проскуровский	191	143	74,9	30128	2538	6,6	207269	3663	1,8
Ушицкий	217	153	70,5	40449	1212	3,0	209703	1443	0,7
Ямпольский	164	108	65,9	54431	5488	10,1	276653	9600	3,5
Итого	2235	1532	68,5	551921	30511	5,5	2883336	41903	1,45

Порядок расположения уездов по распространению промысла и здесь тот же, с той только разницей, что Могилевский уезд занимает предпоследнее место, на последнем же стоит Каменецкий уезд. Легко заметить, что Ямпольский, Балтский и Ольгопольский уезды представ-

¹ Данные о количестве крестьянского населения сообщены нам земским статистическим бюро и относятся к 1913 году.

ляют сплошную территорию, расположенную в южной и юго-восточной части губернии. Наибольшее распространение промысла в этих уездах обуславливается преобладанием здесь формы домашнего труда, к которой, таким образом, можно отнести около половины всего числа лиц и хозяйств, занятых промыслом в губернии — именно 51,4% хозяйств и 54,8% лиц. Это будет, конечно, приблизительный подсчет, так как нельзя ожидать, чтобы границы распространения этой формы совпадали как раз с границами уездов; но более точное определение их невозможно, ввиду сравнительно небольшого числа обследованных селений.

В пределах названных уездов наибольшее развитие ткачества наблюдается в следующих районах и пунктах. В Ольгопольском уезде: Каменская волость с селениями Хрустова и Болган и Рашковская волость с Катариновкой и Строицами; в Балтском уезде: Нестоитская волость с селениями Кульная, Нестоита и Домница; Крутянская волость со Слободзеей, Писаревская волость с Сербамми и Шершицами и Чернянская волость с Черной, Равиковым, Тисколунгом и Топалой; в Ямпольском уезде: Бабчинецкая волость с Бабчинцами и Дзыговская — с Дзыговкой, Тростянцом, Белой и Фелициановкой.

В остальной части губернии преобладает ремесло, наиболее интенсивным развитием которого отличаются Проскуровский, Брацлавский и северная часть Гайсинского уезда, а в пределах уездов следующие волости: в Проскуровском — Пашковецкая с поселками: Олешиным и Иванковцами, Малиничская — с Мацьковцами и Шаровечкой и Шаровская — с Жилинцами; в Брацлавском уезде: Холодовская волость с Холодовкой, Клебанская — с Клебанью и Кирнасовкой и Тростянецкая волость с Верховкой и Козинцами; в Гайсинском уезде Кибличская волость с Рахновкой и Марковкой; Летичевском уезде Женишковская волость с Женишковцами и в Литинском уезде Межировская волость с Севериновкой.

В обследованных селениях более крупные хозяйства следующие: в Марковке Симеона Бальнского и Мануила Бальнского; в Рахновке Иова Таранюка, Симеона Голика и Аф. Демченко; в Холодовке — Григория Дудника, в Севериновке Романа Баса, в Женишковцах Филимона Рупора.

Что касается кустарной формы производства, в смысле изготовления изделий на неопределенный рынок, то она представлена единичными случаями: в шестнадцати селениях нами отмечено всего 4 хозяйства, где изделия производятся на продажу, но и из этих четырех — в двух (Иова Таранюка и Симеона Голика) главную роль играет работа по заказу.

Глава III

История промысла

По выражению крестьян, ткацкий промысел существует, «відколи світ стоїть». Первоначально он имел форму производства для собственных нужд и в этой форме являлся занятием почти каждой крестьянской семьи. Справедливость этого доказывается тем, что и теперь еще в некоторых семьях южных уездов губернии, например, Слободзее, Звоне, Бабчинцах, почти нет хаты, где бы не было ткацкого станка; изготавливаемая при этом ткань идет на надобности самой семьи. Но в большинстве обследованных мною селений ткачество уже вышло из стадии домашнего производства, приняв вполне определившийся характер ремесла, причем этот переход от домашнего занятия к ремеслу совершился уже довольно давно. Так, в Севериновке (Лит.[инский] уезд), Марковке, Рахновке (Гайсин.[ский] у.) и Холодовке ткачи-ремесленники появились еще до отмены крепостного права; так напр., известно, что крестьянин с. Рахновки С. Т. сорок лет назад уплатил за три месяца обучения ткачеству 12 рублей — сумму тогда довольно крупную для крестьянина — указание на то, что и тогда уже занятие ткацким промыслом давало некоторый заработок. В местечке Крутых Балтского уезда ткачество имеет форму кустарной промышленности. Развитие этой формы началось здесь всего 10 лет тому назад, но коснулось только коврового производства, изготовление же холста и здесь является в форме ремесла.

Возникновение ткацкого промысла обусловили следующие причины: 1) потребность крестьянина в дешевой и прочной одежде, отвечающей условиям его быта и требованиям его вкуса, 2) наличность в его хозяйстве сырья, 3) зимний досуг и в 4) присущее каждой крестьянской семье стремление удовлетворить свои потребности, оставаясь по возможности в пределах сил и средств собственного хозяйства.

Установить по рассказам старожиллов определенные периоды процветания или упадка ткацкого промысла не представляется возможным. Сохранились отрывочные воспоминания о ткачестве времен крепостного права. Для дореформенного помещика ткацкий промысел является одним из источников дохода.

Лен и пенька, производившиеся в хозяйстве помещика, обрабатывались руками крепостных. В прядении пряжи должна была принимать участие в течение определенного количества времени, обыкновенно зимою, каждая крестьянская женщина. Пряли у помещика в людской, причем каждая пряжа за рабочий день обязательно должна была изготовить пять пасом пряжи. Что касается ткачей и тка-

чих, то для них, как и для других ремесленников, кроме обычных форм отбывания барщины, существовала обязательная специальная форма в виде изготовления в пользу помещика ткацких изделий. В Севериновке Лит.[инского] у. каждый ткач обязан был ежегодно в течение зимних месяцев соткать для помещика из пряжи последнего 50 мер полотна (мера = 17 $\frac{1}{2}$ вершкам); то же — в Марковке и Строинцах. Только в том случае, когда помещик требовал от ткача работы, превышающей установленные барщиной размеры, он уплачивал ему обычную для данной местности сдельную плату. Иногда эксплуатация промысла со стороны помещика принимала несколько иные формы. В той же Севериновке каждая девица, желавшая вступить в брак, должна была сработать для помещика из выданной им пряжи три «півсетки», т. е. 150 мер холста. Без выполнения этого условия брак не разрешался. Можно думать, что большое количество холста, производившегося для помещика трудом крепостных ткачей, не потреблялось в его хозяйстве без остатка и, следовательно, сбывалось им на рынок. Может быть, имея в виду именно цели сбыта, помещик требовал от своих ткачей выработки более тонких и широких холстов, чем те, которые производились ими для собственных нужд — шестнадцатки и двадцатки ткались главным образом для помещика. — Заинтересованный, таким образом, в улучшении изделий, помещик иногда посылал своих ткачей для обучения на сторону. Однако говорить о процветании ткацкого промысла в эпоху крепостного права едва ли возможно. Так называемое «цветущее» состояние имеет в виду не только количество и качество изделий, но и положение самого ремесленника. Между тем количество времени, которое мог употребить ткач для собственных надобностей, было весьма ограничено барской работой, производительность же труда сокращалась примитивностью техники, которая тогда была еще ниже, чем теперь.

После падения крепостного права условия существования и развития промысла несколько изменились. Техническая обстановка его в общем улучшилась, хотя и в незначительной степени. Употреблявшиеся прежде для расчески шерсти ручные «гремпли» или «саморучки» исчезли, шерсть стали чесать на специальных машинах, которые теперь имеются в каждом местечке. Для расчески льна и конопли вместо прежних гребней стали применять железные щетки. Вошла в употребление прялка, которая в руках искусной работницы дает несомненно лучшую пряжу, чем веретено и которая значительно повысила производительность труда в ручном прядении. Ткацкий станок также изменился к лучшему. Теперь стали редкостью прежние громоздкие и гру-

бо сколоченные станки, которые не только вкапывались в землю, но и прикреплялись к стенам и потолку, отчего при работе на таком станке, по выражению крестьян, «здригалася ціла хата». Кроме того, стал употребляться покупной материал, так называемый бомбак, получивший в настоящее время, в особенности в южных уездах, очень широкое распространение.

Несмотря на эти улучшения в технике, количество видов ткацких изделий уменьшилось; в этом явлении сыграла известную роль фабричная конкуренция, но было бы ошибкой преувеличивать её значение. Влияние фабричной конкуренции сказывается в понижении цен на соответствующие изделия, вследствие чего производство их ручным способом становится невыгодным. Однако подольские ткачи производят главную массу своих изделий не на рынок, а по заказу потребителя из материалов последнего, — следовательно уменьшение разнообразия ткацких изделий обусловлено иными причинами. Одной из них явилось самое превращение ткачества из домашнего занятия в ремесло. Пока крестьянская женщина сама производила для себя все виды ткацких изделий, она не жалела ни времени, ни труда, затраченного на их изготовление. Когда же ткачество перешло в руки ремесленника, последний счел для себя не выгодным производство тех видов одного и того же рода изделий, которые при незначительной разнице в оплате труда требовали от него большей затраты рабочей силы, вследствие чего он постарался устранить эти изделия. Этой причиной можно объяснить исчезновение в большинстве селений более тонких холстов, каковы например 15-тка, и 16-тка. По словам крестьян, ткачи «скасували» шестнадцатку потому, что хлопот с ней много, а плата та же, что и за тринадцатку. Другими причинами того же явления следует считать сокращение культуры льна и падение крестьянского овцеводства.

Конечно, исчезновение некоторого рода изделий (напр., плахт) можно объяснить также изменением народных вкусов и здесь могло сказаться косвенное влияние фабричного производства. Тем не менее основной продукт промысла — холст — находится еще среди крестьян в всеобщем употреблении.

Потребление фабричного полотна пока является в крестьянской среде исключением. Поэтому число лиц, занятых промыслом, с ростом населения не может не возрастать абсолютно. Возрастает ли оно и в % отношении к общему числу крестьянского населения губернии, об этом, за неимением соответствующих статистических данных, судить трудно.

Глава IV

Труд в ткацком промысле

Общее число душ в 1607 семействах, занятых промыслом в 16 обследованных мною селениях — 7618, следовательно, на одну семью приходится в среднем 4,7 души. Более подробные данные о физическом составе семьи приведены в следующей таблице:

Виды промысла	Число душ, приходящееся на одну семью		
	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	4,9	4,5	4,9
Кустарный промысел	5,2	—	5,2
Домашний труд	4,5	4,3	4,5

Эта таблица, за исключением графы «кустарный промысел», составлена на основании общего для всех хозяйств регистрационного бланка. Вошедшие в него сведения сообщались на сходах, частью в отсутствии семейств, о которых шла речь, и потому, конечно, иногда могли быть ошибочными. По данным описаний 64-х отдельных хозяйств физический состав семьи несколько выше, именно, на одну семью приходится в среднем 5,3 души, в том числе 2,6 мужчин и 2,7 женщин. Данные, аналогичные приведенным в предыдущей таблице, представляются в таком виде

Виды промысла	Число душ, приходящееся на одну семью								
	Хозяйства, связанные с земледелием			Хозяйства, не связанные с земледелием			Все хозяйства		
	Мужчин	Женщин	Всего	Мужчин	Женщин	Всего	Мужчин	Женщин	Всего
Ремесло	2,6	2,5	5,1	2,7	2	4,7	2,6	2,5	5,1
Кустарный промысел	2,6	2,6	5,2	—	—	—	2,6	2,6	5,2
Домашний труд	2,7	3,3	6	—	—	—	2,7	3,3	6

Как видно из этой таблицы, наибольшей численностью отличаются семьи, занятые ткацким промыслом для домашнего обихода.

Надо заметить, что крупные семейства стремятся, вообще, собственным трудом удовлетворять потребности в изделиях ткацкого промысла, так как пользование услугами ремесленника по необходимости сопряжено для них с большими расходами, чем для семей среднего физического состава. В то же время низкая производительность труда, обусловленная низким уровнем техники, мешает им соединять с производством для собственных нужд работу по заказу других лиц, вслед-

ствие чего такие крупные семейства в своем занятии промыслом не выходят обычно из рамок домашнего труда.

Из той же таблицы видно, что в ремесленных хозяйствах, связанных с земледелием, физический состав семьи выше, чем в безземельных хозяйствах. Данные для кустарной группы в обеих вышеприведенных таблицах выведены на основании похозяйственных описаний.

Что касается распределения семьи по полу, то последняя таблица показывает, что в ремесленном производстве в составе семьи численно преобладает мужской элемент, в домашнем труде — женский.

Рабочий состав семьи выясняется из описаний отдельных хозяйств. В среднем на одну семью в промысле, вообще, приходится работоспособных членов 3,8; неспособных к труду — 1,5; взрослых рабочих — 3; в том числе 1,3 взрослых мужчин; 1,1 взрослых женщин и 0,6 взрослого рабочего составляют дети, подростки и старики. Соответственно этому годовая рабочая сила семьи составляет в среднем 800,2 рабочих дней, из которых 335,4 дн. приходится на мужской труд, 806,4 — женский и 158,4 дней — на труд детей, подростков и стариков.

Рабочий состав семьи по отдельным категориям предприятий характеризуется следующей таблицей:

Виды промысла	На одно хозяйство приходится											
	Работоспособных			Неспособных к труду			Взрослых рабочих			Рабоч. дней взросл. рабоч.		
	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	3,7	3	3,7	1,3	1,7	1,4	3	2,2	2,9	801,4	574	785
Кустарный промысел	4	—	4	1,2	—	1,2	3,4	—	3,4	900,8	—	900,8
Домашний труд	4	—	4	2	—	2	3	—	3	807,1	—	807,81

Таким образом, рабочий состав семьи, в общем, соответствует физическому ее составу; он выше в домашнем труде, чем в ремесле и в хозяйствах земельных выше, чем в безземельных. Количество рабочего времени, уделяемого семьей в течение года ткацкому промыслу, сравнительно невелико. Средняя для всех описанных хозяйств составляет

98,7 дней, их которых 8,2 дней падают на смешанный труд детей, подростков и стариков, 44,8 дня — на труд взрослых мужчин и 45,7 дней — на труд взрослых женщин. Как велико количество рабочего времени, уделяемого промыслу в отдельных категориях предприятий, показывает нижеследующая таблица:

Все хозяйства	Среднее количество рабочих дней в переводе на дни взрослого рабочего, уделяемых ткацкому промыслу в одном хозяйстве											
	Хозяйства, связанные с земледелием				Хозяйства, не связанные с земледелием				Все хозяйства			
	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего
Ремесло	6,6	65,8	38,6	111	16,7	30	35	81,7	7,3	63,2	38,4	109,9
Кустарный промысел	6	2	62	70	—	—	—	—	6	2	62	70
Домашний труд	11,2	5	64,1	80,3	—	—	—	—	11,2	5	64,1	80,3

Как видно из этой таблицы, ремесло основывается главным образом на мужском труде, производство же для собственных нужд и кустарный промысел — на женском. Наибольшее количество рабочего времени уделяют ткацкому промыслу ремесленные предприятия, наименьшее — кустарные, что объясняется незначительными размерами кустарного ткацкого (не коврового) производства.

Последняя таблица показывает, далее, что хозяйства безземельные посвящают промыслу абсолютно меньшее количество труда, чем земельные. Уже из этого можно заключить, что значение промысла заключается в его связи с земледелием, вне которой он не может явиться самостоятельным источником существования для занятых им лиц. Наконец, обращает на себя внимание то обстоятельство, что в земельных ремесленных хозяйствах главная роль принадлежит мужскому труду, в безземельных же — труду женщин, детей, подростков и стариков. Причина этого заключается в том, что безземельные крестьяне-мужчины предпочитают ткацкому промыслу другие, более надежные источники заработка и промысел предоставляется тем элементам семьи, которым в условиях деревенской жизни труднее найти какое-либо постороннее занятие, чем взрослому мужчине.

Значение ткацкого промысла в хозяйстве крестьянина яснее обрисовывается из сопоставления количества рабочего времени, уделяемого промыслу, земледелию и другим занятиям. Как уже замечено выше, на одно хозяйство приходится в среднем 800,2 рабочих дней: из них 98,7 дней (12,34%) семья отдает ткачеству, 9,2 дня (1,15%) — другим домашним промыслам (сапожному и столярному) и 692,2 (86,51%) дн. — земледелию и другим занятиям. Подробнее расход рабочей силы семьи представлен на 356 стр.

Приводимая таблица в общем подтверждает справедливость замечаний, сделанных выше. В частности, рассматривая графу «ремесло», можно убедиться, что земельные и безземельные предприятия уделяют промыслу почти одинаковый процент рабочего времени: первые — 13,85 %, вторые — 14,23%. Следовательно, та роль, которую для земельных хозяйств играет земледелие, в безземельных принадлежит другим занятиям, но не промыслу. В общем, ткачеству, как видно из этой таблицы, уделяется небольшой % рабочей силы, которой располагает крестьянская семья.

Временем производства служат месяцы, свободные от сельскохозяйственных и связанных с земледелием занятий. Обработкой сырья занимаются еще летом, но только в конце сентября приступают к изготовлению пряжи, которая, вследствие медленности ручного прядения, затягивается до глубокой осени. Затем начинается собственно ткацкое производство, достигающее наибольшего напряжения в январе и феврале. С началом весны труд ткача все чаще прерывается полевыми работами, а в местах слабого развития промысла и совсем прекращается; там же, где промысел развит сильнее, работа продолжается до «Петра и Павла» (20 июня), т. е. до начала жатвы.

Продолжительность рабочего дня ткача зависит от количества получаемых им заказов. Ткачи, у которых бывает много заказов, часто изнуряют себя непосильным трудом, работая 14—15 часов в сутки. Средняя продолжительность рабочего дня рядового ткача не превышает 9 часов. Наемный труд в ткацком промысле (не ковровом) не применяется. Небольшие размеры производства, почти никогда не поглощающие всего количества рабочей силы семьи, делают наемный труд излишним, и кроме того ничтожная плата, получаемая ткачем от заказчиков, исключает возможность наемного труда. С другой стороны, легкость промысла, малая стоимость орудий и отсутствие обратного капитала (в ремесле) делают ткачество доступным для каждого крестьянина в форме самостоятельного производства. Что же касается кустарного труда, то он пока особо развит в обследованных пунктах и потребности в применении наемной рабочей силы в этой форме промысла не ощущается.

Число рабочих дней в году, уделяемых различным видам занятий, в %												
Хозяйства, связанные с земледелием												
Виды промысла	Ткацкому промыслу				Другим домашним промыслам				Земледелию и другим занятиям			
	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего
Ремесло	4,76	18,31	12,67	13,85	—	2,44	—	1,09	95,24	79,25	87,33	85,06
Кустарный промысел	3,77	0,47	19,50	7,77	—	—	—	—	96,23	99,53	80,50	92,23
Домашний труд	5,32	1,77	20,36	9,95	—	4	—	1,39	94,68	94,23	79,64	88,66
Хозяйства, не связанные с земледелием												
Виды промысла	Ткацкому промыслу				Другим домашним промыслам				Земледелию и другим занятиям			
	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего
Ремесло	12,59	16,98	13,21	14,23	—	11,32	—	3,48	87,41	71,70	86,79	82,29
Кустарный промысел	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Домашний труд	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Все хозяйства												
Виды промысла	Ткацкому промыслу				Другим домашним промыслам				Земледелию и другим занятиям			
	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего	Дети, подростки и старики	Взрослые мужчины	Взрослые женщины	Всего
Ремесло	5,28	18,33	12,71	13,85	—	2,36	—	1,21	94,72	79,31	87,29	84,94
Кустарный промысел	3,77	0,47	19,50	7,77	—	—	—	—	96,23	99,53	80,50	92,23
Домашний труд	5,32	1,77	20,36	9,95	—	4	—	1,39	94,68	94,23	79,64	88,66

Более или менее заметное *разделение труда* в промысле также не находит для себя почвы. Ткач-ремесленник получает от заказчика уже готовую пряжу, которую ему остается превратить в ткань, что он и выполняет, пользуясь незначительной помощью членов своей семьи. Более выражено разделение труда в домашнем производстве, когда обработкой сырья занимаются женщины, а собственно ткачеством — мужчины. Впрочем, здесь чаще случается, что весь процесс производства с начала до конца выполняется женщинами в форме простого сотрудничества. В кустарных предприятиях разделение труда представляет ту же картину, что в ремесленных.

Как замечено было выше, одно ткацкое хозяйство уделяет промыслу в среднем 98,7 дней в течение года. Общее же число ткацких хозяйств в губернии, как было установлено во 2-й главе, равно 30511. Следовательно, число рабочих дней, уделяемых описываемому промыслу населением губернии в течение года, составит 301435,7. Но это число рабочих дней еще не обнимает собой всей массы труда, связанного с промыслом, так как не посчитанным остается еще труд хозяйств, не принимающих участия в собственноткацком производстве, но подготавливающих для него пряжу. Между тем, число таких хозяйств только немногим меньше общего числа крестьянских хозяйств в губернии, так как почти каждая крестьянская семья вырабатывает пряжу из собственного материала. Но эти хозяйства мы не относим к числу занятых ткацким промыслом.

Санитарные условия труда в промысле определяются обстановкой крестьянской жизни вообще. Специальных помещений для промысла не существует; громоздкий ткацкий станок устанавливается и работа происходит в той же хате, где помещается ткач и его семья. Конечно, количество воздуха, которым пользуется ткач при таких условиях, нельзя признать достаточным, а работа в полутемной хате весьма вредно отражается на зрении. Самый ткацкий труд очень утомителен, однообразен и нелюбим крестьянами. В особенности неприятной, хотя и самой легкой из ткацких работ, является изготовление валовины (грубая ткань для мешков и ряден), от которой отделяется масса удушливой, «ядушливой» пыли, затрудняющей дыхание.

Валовину ткут обычно старики, слабое зрение которых не позволяет им выполнять другие ткацкие работы.

Капитал в ткацком промысле

Как отмечено было во второй главе, ткач работает в жилом помещении, у себя дома. Специальных мастерских, принадлежащих отдельным участникам промысла, или артельных, устроенных сообща, для артельного пользования, вроде великорусских «светелок», в нашем ткацком промысле не существует. Основной капитал ткача заключается в орудиях производства; средний размер его для ремесленных и кустарных хозяйств определяется от 15 р. 71 к., а для всех описанных хозяйств (включая сюда и домашний труд) — 15 р. 22 к. Колебания основного капитала по отдельным видам промысла представлены ниже.

Виды промысла	Средняя стоимость орудий в одном хозяйстве		
	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	16 р. 11 к.	18 р. 13 к.	16 р. 26 к.
Кустарный промысел	11 р. — к.	—	11 р. —к.
Домашний труд	14 р. 26 к.	10 р. 20 к.	13 р. 75 к.

Таким образом, средняя стоимость орудий наиболее высока в ремесленном производстве. Причина этого заключается в том, что ткачу-ремесленнику, работающему по заказу многих лиц, приходится выработать почти все виды ткацких изделий, а так как каждый вид требует особых ремизок и берд, то ремесленник должен обладать и наибольшим ассортиментом этих самых дорогих принадлежностей ткацкого станка. Напротив, кустарь, изготавливающий на продажу не более одного-двух видов изделий, нуждается и в меньшем количестве вышеуказанных приспособлений. Малая стоимость орудий у кустарей и в производстве для собственных нужд обусловливается еще тем обстоятельством, что в этих формах промысла употребляется ткацкий станок более простого устройства, а потому и более дешевый, чем в остальной части губернии, служащей районом ремесленного ткачества.

Расхода на ремонт ткацкие орудия почти не требуют; расход этот в одном хозяйстве составляет в среднем около 20 к. в течение года, — зато сравнительно высока амортизация орудий, главным образом, вследствие быстрой изнашиваемости ремизок и берд. Ремонт этих приспособлений невозможен; испортившись, они должны быть заменены новыми. Средняя величина амортизации для всех описанных хозяйств выведена в 3 р. 61 к., для хозяйств ремесленных и кустар-

ных — в 4 р. 04 к. Ниже указаны данные, относящиеся к отдельным видам промысла:

Виды промысла	Амортизация орудий в одном хозяйстве		
	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	4 р. 22 к.	4 р. 71 к.	4 р. 26 к.
Кустарный промысел	2 р. 13 к.	—	2 р. 13 к.
Домашний труд	2 р. 36 к.	2 р. 20 к.	2 р. 34 к.

Таким образом, амортизация орудий выше всего в ремесленном производстве, где они наиболее часто применяются.

Основным материалом производства в ткацком промысле служит различного рода пряжа — собственного производства и фабричная. Затраты на основной материал для различных видов промысла неодинаковы. В хозяйстве ремесленника эти затраты почти отсутствуют, так как он работает за очень редкими исключениями из пряжи заказчика. Более значительны затраты на приобретение основного материала в хозяйствах кустарей и лиц, занятых промыслом для собственных нужд, как это видно из нижеследующей таблицы:

Виды промысла	Средний расход на основной материал в одном хозяйстве в течение года		
	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	5 р. 36 к.	4 р. 39 к.	5 р. 30 к.
Кустарный промысел	87 р. — к.	—	87 р. — к.
Домашний труд	20 р. 73 к.	12 р. 42 к.	19 р. 69 к.

Средняя для всех описанных хозяйств — 15 р. 27 к.

Интересно определить, кроме затрат самого ткача, и общую стоимость перерабатываемых им основных материалов: своих, купленных и принадлежащих заказчику. На основании имеющихся данных, возможно установить, что в среднем одно хозяйство потребляет в течение года основных материалов на 92 р. 90 к., в том числе своих — на 4 р. 10 к., купленных — на 11 р. 17 к. и заказчика — на 77 р. 63 к.

По отдельным видам промысла величины эти видоизменяются таким образом:

Виды промысла	Средняя стоимость основных материалов, перерабатываемых в течение года в одном хозяйстве																							
	Хозяйства, связанные с земледелием								Хозяйства, не связанные с земледелием															
	Хозяева, связанные с земледелием				Хозяева, не связанные с земледелием				Все хозяйства															
	Своих		Заказчика		Купленных		Всего		Своих		Заказчика		Купленных		Всего									
Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.									
Ремесло	2	43	113	34	2	93	118	70	1	33	117	76	3	06	122	16	2	36	113	65	2	94	118	95
Кустарный промысел	1	04	12	20	85	96	99	20	—	—	—	—	—	—	—	—	1	04	12	20	85	96	99	20
Домашний труд	10	66	1	46	10	07	22	19	3	40	—	—	9	02	12	42	9	75	1	27	9	94	20	96

Отсюда видно, что наибольшая стоимость основного материала приходится на ремесленную форму производства, при этом большая часть его принадлежит заказчику.

Материалом заказчика служит как фабричная, так и домашняя крестьянская пряжа. В кустарном труде, как видно из приведенной выше таблицы, главную роль играет покупной материал, в домашнем же производстве стоимость своего и купленного материалов почти совпадают. В нижеследующей таблице указана стоимость отдельных категорий основного материала по его происхождению, причем сравнение произведено как в отношении стоимости основных материалов, так и в отношении их количества:

Виды промысла	Соотношение отдельных категорий основного материала по его происхождению					
	Количество			Стоимость		
	Своего	Заказчика	Купленного	Своего	Заказчика	Купленного
Ремесло	2,30 (%)	96,20 (%)	1,50 (%)	1,98 (%)	95,55 (%)	2,47 (%)
Кустарный промысел	3,36 (%)	33,02 (%)	63,62 (%)	1,05 (%)	12,31 (%)	86,64 (%)
Домашний труд	56,60 (%)	9,18 (%)	34,22 (%)	46,50 (%)	56,08 (%)	47,42 (%)

Итак, 95,55 % стоимости и 96,20% количества материалов, перерабатываемых ремесленником, принадлежит заказчику. Работа по заказу играет заметную роль и в кустарном производстве: третья часть основных материалов и здесь принадлежит заказчику. В домашнем труде перерабатывается, главным образом, свой материал (56% количества), стоимость которого однако ниже стоимости купленных материалов; работа по заказу явление здесь случайное. Вспомогательные

материалы, которыми служат краска и шлихта (собственно — мука для шлихты), применяются в небольшом количестве — в среднем, в течение года в ремесленном хозяйстве на 1 р. 20 к., в кустарном — на 75 к. и в хозяйстве домашнего труда — на 40 к.

Что касается происхождения вспомогательных материалов, то шлихту ремесленник получает от заказчика; с окраской же изделий ремесленник совсем не имеет дела: он либо получает от заказчика уже окрашенную пряжу, либо возвращает ему изделие, которое красит или отдает для окраски на сторону сам заказчик.

В кустарном промысле и домашнем труде шлихта — своя, краски же обыкновенно покупные и лишь в очень редких случаях собственно-приготовления (растительные).

Расход на топливо и освещение, вызываемое специально нуждами промысла, учесть трудно, так как ткач работает у себя в хате, которую он должен отапливать и освещать независимо от занятия промыслом. Но если промысел и увеличивает несколько затраты на топливо и освещение, то размер этих дополнительных затрат должен быть незначителен и может быть в общем счете игнорирован.

Интересно определить теперь общий размер капитала, необходимого для ведения предприятия в течение года. Средняя величина его для всех описанных хозяйств составляет — 20 р. 04 к., для ремесленных и кустарных — 19 р. 19 к. Что касается отдельных видов промысла, то уже из вышесказанного видно, что наименьшие средства для ведения предприятия требуются в ремесле, где весь почти оборотный капитал доставляется заказчиком, — это же показывает и нижеследующая таблица, в которой определен также средний ежегодный расход на промысел и для домашнего труда:

Виды промысла	Общий размер капитала, необходимый для ведения предприятия в течение года		
	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	9 р. 78 к.	9 р. 30 к.	9 р. 76 к.
Кустарный промысел	90 р. 08 к.	—	90 р. 08 к.
Домашний труд	23 р. 69 к.	15 р. 22 к.	22 р. 63 к.

Таким образом, капитал кустаря, необходимый для ведения предприятия в течение года, равен 90 р. 08 к., капитал ремесленника — всего 9 р. 76 к.

Как ни мал собственный расход ремесленника на материалы производства, но средний ежегодный расход его на орудия еще меньше. Основной капитал составляет 45,7% всего капитала ремесленника,

а оборотный — 54,3%. Впрочем, надо заметить, что из собственных и купленных материалов ремесленник работает, главным образом, для самого себя. В кустарном производстве главное значение принадлежит оборотному капиталу — 97,34%.

В предыдущей таблице указаны только затраты самого ткача, которых требует от него ведение промысла. Укажем теперь общую стоимость всех средств производства, потребляемых в одном хозяйстве в течение года, включая сюда, следовательно, и средства, принадлежащие заказчикам. Средняя затрат для всех описанных предприятий — 97 р. 67 к., средние же для предприятий каждой категории отдельно указывается ниже:

Виды промысла	Средняя стоимость всех средств производства, применяющихся в одном хозяйстве в течение года		
	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	124 р. 32 к.	128 р. 27 к.	124 р. 61 к.
Кустарный промысел	102 р. 28 к.	—	102 р. 28 к.
Домашний труд	25 р. 15 к.	15 р. 22 к.	23 р. 90 к.

Зная общее число хозяйств, занятых промыслом в губернии, мы можем установить приблизительно, что общая ценность различных видов капитала, независимо от его происхождения, вложенного в ткацкий промысел в губернии, равен 2574951 р. 77 к.; в том числе стоимость орудий—296379 р. 32 к., стоимость основных материалов — 2254587 р. 05 к. и стоимость вспомогательных материалов — 23985 р. 40 к.

Глава VI

Техника производства

В качестве материала в ткацком промысле употребляются: лен, конопля и шерсть, первоначальная обработка которых вся или отчасти протекает в хозяйстве самого крестьянина, и — различные виды пряжи фабричного производства, каковы: «бомбак», «білець», «заполоч» и «волочка».

Употребление льна ограничено весьма небольшими размерами. Из 16-ти посещенных нами селений в 15-ти лен либо совсем не культивируется, либо только двумя-тремя крестьянами на незначительных по величине участках. Только в селе Мацьковцах Проскуровского уезда и некоторых соседних селах домашняя льняная пряжа является преобладающим материалом для ткацких изделий. Но и здесь крестьяне

не разводят льна сами, а покупают его у помещиков соседней Волынской губернии в селениях Краснополке, Чахновке и Колках. Расстояние до этих пунктов от Мацьковоц составляет 40, 60 и 80 верст¹.

Основным, а местами и единственным материалом для промысла, является конопля, которая культивируется крестьянами повсеместно. Излишки получаемого волокна сбываются на базарах, где также продается иногда случайно готовая пеньковая пряжа крестьянами, изготовившими ее для себя.

Измельчание крестьянских наделов приводит к сокращению посевов конопли. В особенности это замечено в тех селениях, где для ее разведения, за отсутствием удобных усадебных земель, крестьянам отведены были особые полевые участки, расположенные по берегам рек и ручьев. Эти, так называемые, конопляники, так раздроблены и истощены в настоящее время, что использование их для первоначальной цели почти прекратилось.

Важную роль в качестве материала играет в промысле также овечья шерсть, идущая на выделку сукна, ряден и запасок. Вследствие падения крестьянского овцеводства шерсть своего хозяйства постепенно заменяется покупной, привозимой, главным образом, из Бессарабии. Местами её приобретения служат сельские ярмарки, причем в одних уездах чаще покупают сырую шерсть, в других мытую и расчесанную. Шерстяная пряжа продается так же редко, как и конопляная.

Из материалов фабричного производства в широких размерах употребляется «бомбак» или «бак», как называют его иногда в Брацлавском уезде — это пряжа фабрики Саввы Морозова, идущая на изготовление холста такого же названия. Бомбак в особенности распространен в южной части Могилевского, Ольгопольского и Ямпольского уездов, где он применяется для целей промысла едва ли не в большей мере, чем конопляная пряжа. Сами крестьяне не выписывают «бомбака», а покупают его в ближайших местечках у евреев; там же приобретаются и остальные материалы фабричного производства. Из них белая бумажная пряжа «білець» (другие названия — «бильця», «бавильна»), равно как и «заполоч», т. е. крученые нитки обыкновенно красного или синего, реже черного цвета, идут на уток скатертей и полотне-

¹ Впрочем, в последние два года крестьяне указанного района не покупали льна вследствие случайных причин, каковыми явились обильное выпадение дождей, испортившее урожай и затруднившее доставку, и проведение железнодорожного пути Проскуров—Каменец; бездорожье доставило здешним крестьянам большие затраты и чрезвычайно удорожило стоимость поставки.

нец. Білець, кроме того, употребляют при выделке разноцветных шерстяных ряжен, заменяя им шерсть для белых узоров, ввиду сравнительной редкости и дороговизны белой шерсти.

Наконец, «волочка», т. е. гарус различных цветов идет на изготовление поясов в с. Козинцах и м. Верховке Брацлавского уезда.

Качество перечисленных материалов, за исключением фабричных, мало удовлетворительно, что объясняется, во-первых, незнакомством крестьян с рациональными приемами культуры волокнистых растений, а во-вторых — примитивностью технических приемов при подготовке пряжи, как это будет показано далее. Пряжа вообще получается неровная, грубая и некрепкая; во время работы за ткацким станком она часто рвется, что ведет за собой значительную потерю времени. Шерсть, продаваемая в мытом и расчесанном виде, заключает в себе негодную примесь из отбросов, получаемых кожевниками с обрезков овчины и со старых кожухов (так называемая «кушнірка»).

Вторую категорию материалов составляют шлихта и краски. Шлихта заваривается из пшеничной или ржаной муки, разведенной водой, и служит для смазывания нитей основы с целью придания им большей прочности. Для бомбака шлихта заменяется крахмалом. Краски употребляются химические (анилиновые), которые крестьяне приобретают в местечках у евреев и, в очень редких случаях, растительные, которые они добывают из местных растений. Химические краски не так прочны и красивы, как растительные, и быстро линяют, в особенности, когда красят ими сами крестьяне и когда окрашиваемые изделия изготавливаются для продажи.

Орудия производства. Переходя теперь к описанию ткацких орудий, будем придерживаться того порядка, в котором они употребляют-ся в процессе производства. Орудия эти следующие:

1) Мялка (местные названия: «ломанка» и «бительня») служит для разбивания стеблей волокнистых растений и первоначального очищения волокон от кострицы. Она представляет собою небольшое, круглое, с продольным углублением бревно, концы которого поддерживаются двумя ножками. В углублении лежит деревянный нож, «мечик», один конец которого укреплен, а другой, свободный, заканчивается рукояткой. Стебли кладут на бревно и при помощи «мечика» разбивают.

2) Однородное орудие представляет собой трепало (по местному «терниця» или «витиранка»), служащая для дальнейшего очищения волокна от кострицы. «Терниця» отличается от «бительні» только тем, что место бревна занимают в ней две дощечки, «побічні», разделенные промежутком, в который входит такой же нож, «мечик», только более острый. Так как назначение «терниці» то же, что и «бительні», то во

многих местах из этих двух орудий употребляется только одно, обычно второе, т. е. «терниця», которое в таком случае заменяет собою и первое. Оба орудия изготавливаются обыкновенно самими крестьянами.

3—5) Чесальные щетки — две железные и одна щетинная — служат для расчески волокна. Большая железная щетка — «дергальна» или «спускальна» — состоит из деревянной круглой дощечки, в которую вбито несколько десятков двухвершковых гвоздей с заостренными концами. Малая железная щетка — «пачісовна» или «чешільна» — отличается от большой только размерами. Щетинная щетка выполняет ту же роль и носит те же названия, что и малая железная. Поэтому в большинстве селений из этих двух щеток применяется только одна какая-либо, обычно железная, как более доступная по цене, хотя щетинная считается лучшей. Раньше для расчески волокна пользовались деревянными гребнями, но теперь они не употребляются.

6) Выходят также из употребления «загребла» или «саморучки» — так называются деревянные четырехугольные дощечки, густо унизанные короткими стальными иглами и снабженные рукоятками. «Загребла» служили для расчески шерсти. В настоящее время крестьяне предпочитают пользоваться для этой цели за небольшую плату специальными шерсточесальными машинами «чухральнями» или «гремплями», которые имеются почти во всех местечках, а иногда и в селах тех районов, где существует суконное производство. По внешнему виду и по величине «чухральня» напоминает веялку. Она состоит из деревянного барабана (около 20 вершков в диаметре), плотно обтянутого крепким полотном или кожей, которая, как густой щетиной, покрыта короткими и гибкими стальными иглами. Барабан вращается вокруг железной оси, приводимой в движение при помощи деревянной рукоятки. Его окружают восемь деревянных валов (от 2-х до 3-х вершков в диаметре), которые также обтянуты кожей, покрытой иглами, и вращаются в сторону, противоположную вращению барабана. В незаметный для глаза промежуток между иглами валов и барабана попадает шерсть и здесь расчесывается. Шерсточесальные машины принадлежат обыкновенно евреям, редко крестьянам. Расчесанное волокно насаживают на «кужіль» и прядут.

7) «Кужіль» состоит из «спідняка» и насаженной на него «кружілки». Часто «кужіль» заменяется простой остроконечной палкой. Прядение — «прядження» — производится при помощи веретена или же на прялке.

8) Прялка — по местному «прядка» или «візок» — (Брацлавский уезд) имеет следующее устройство. «Стілець» — маленькая скамеечка, служит подставкой для двух стоек, «статив», между которыми на

железної осі вращається колесо. Колесо приводиться в движение при помощи «корбы», т. е. рычага, соединенного с подножкой. Приводной шнур соединяет это нижнее колесо с верхним гораздо меньшим, которое, вращаясь, в свою очередь заставляет вращаться «веретено» — железный стержень, на который оно насажено. На другом конце стержня находится катушка, «валок», на который наматывается пряжа, проходя через «вічко» и «гачки». С катушки или с веретена пряжа идет на «мотовило», где сматывается в моток — «міток».

9) Мотовило представляет собою деревянный шест, разветвляющийся на одном конце и пересеченный небольшим брусом на другом. Обычная длина мотовила — $2\frac{1}{2}$ аршина.

10) Для свивания мотков в клубки или наматывания на цевки служит «козелець з зв'язками». Он представляет из себя деревянный треножник, на вершине которого укреплен небольшой колышек. Этот колышек служит осью, вокруг которой вращаются в горизонтальной плоскости «зв'язки» — две деревянные линейки, пересекающие друг друга пополам и в месте пересечения имеющие соответствующее колышку отверстие. На всех четырех концах обеих линеек проделано по несколько отверстий, в которые вкладываются «качки» — палочки от трех до четырех вершков высотой. Вокруг «качок» раскидывают снятый с мотовила моток и, найдя в нем конец нити, обвивают ее вокруг колышка или кусочка дерева, вследствие чего «в'язки» начинают вращаться и моток, разматываясь, постепенно образует клубок.

11) Если надо навить моток на шпульку, «цївку», то, кроме «козельця», нужен еще «шпуляр» или «сукало». Он устраивается обыкновенно при станке, для чего на переднем пороге, в некотором отдалении от «коника», укрепляется стойка. Между нею и коником помещается железный стержень, на один конец которого насажено маховое колесо. Шпулька надевается на другой конец. Чтобы привести стержень в движение, его обвивают веревочкой или ремешком, концы которого прикрепляют затем к концам короткой палочки. Водя этим «лучком» вверх и вниз, заставляют стержень вращаться. Иногда шпуляр устраивается отдельно от станка, в таком случае стойки, между которыми вращается стержень, укрепляются на подставке, имеющей вид маленькой скамейки. Что касается шпулек, то их делают либо из веточек бузины, удаляя сердцевину, либо из камыша.

12) Сновальня — «снувалка» состоит из четырех вертикальных брусьев, «качок», концы которых вверху и внизу соединены между собою крестообразными пересечениями. Сквозь центры пересечений проходит ось — «веретено», длиной от $2\frac{1}{2}$ до $3\frac{1}{2}$ аршин. Верхний конец «веретена» закладывается обыкновенно в углубление, проделан-

ное в потолочной балке; под нижний конец подкладывают пень или дощечку. Сновальня приводится в движение руками. Снуют везде прямо с клубков, за исключением Мацьковец, где снуют с катушек, лежащих на специальной стойке.

13) Для навивки основы на основной навои ткацкого станка служат редки, «ритки». Это приспособление состоит из четырех «шофт», образующих раскладную раму в $1\frac{1}{2}$ аршина длиной и в $1\frac{1}{2}$ вершка шириной, переделенную частыми зубьями — «зубками».

14) Ткацкий станок «верстат» мы не будем описывать подробно, так как для этого потребовалось бы слишком много места; ограничимся указанием только важнейших его частей. Его остов образуют четыре стойки — две передние и две задние — и их соединения. Стойки называются «кониками», высота их — 2 арш. 3 вершка. Вверху «коник» соединены 4-мя «жердками» — две из них продольные, две поперечные. Внизу продольными соединениями служат две доски «побічні» в 1 вершок толщины и 6 вершков ширины, поперечными — «пороги» передний и задний. В длину станок имеет 1 арш. 12 вершков, в ширину и 1 арш. 5 вершков. Приняв во внимание указанную выше высоту стоек, найдем, что пространство, занимаемое «верстатом», равно 5 куб. аршинам. В нескольких вершках от задних «коників», на побічнях, укреплены две маленькие стойки, «сташки», на которых лежит перекладина — «магіль», перед нею, несколько ниже, непосредственно на побічнях, помещена другая такая же перекладина, также наз. [ываемая] «маглем», а еще ниже — «задній навій», на который навивается ткань по мере ее изготовления. На выступающий из «побічні» конец «навія» надевается «триб» — деревянный круг, при помощи которого навій можно поворачивать. Установленный в известном положении «триб» удерживается в нем при помощи небольшой «завертки» или «песика». Между задними кониками и верхним маглем на «побічні» кладется доска, служащая сидением для ткача — «сіданка». Между передними кониками лежит «передній навій», или основной, называемый так потому, что на него навивается основа. «Трибу» заднего навія на переднем соответствует «коло», удерживаемое в своем положении «сукою» или «цугою» (Гайс.[инский] у.). В передний порог вделаны две дощечки, «вуха», с просверленными в них двумя дырочками, сквозь которые проходит деревянный или железный стержень «сворінь». На «сворінь» закладываются «підніжки» — подножки, число которых колеблется от двух до восьми, в зависимости от большей или меньшей сложности переплетения нитей изготавливаемой ткани. Две поперечины, лежащие на жердках, также называются «жердками». На одной из них (передней) на деревянных колесиках,

«колицатках», или «дармовисах», заключенных в «собачки», висят ремизки «начиня». Каждая ремизка состоит из двух линеек, называемых «шофтами», и «повязи», которую вяжут из пеньковой пряжи, сученой втрое, или из «бомбаку». На задней жердке висит батан, «ляда», в нижнюю часть которой вкладывается «бердо», по местному «блят» (в Ямп.[ольском] у. — «бердо»). Блят бывает камышевый и калиновый. Для каждого рода пряжи нужен особый блят и особое начиня. Поэтому различаются «валовяні блят и начиня», «десятчани», «одинадцятні», «дванадцятні» и т. д. Начиня для запасок называется «пілкові» (Брацлавский у.).

Приведенные названия составных частей «верстата» записаны в Литинском уезде, но эта терминология слабо выдержана на просторанстве губернии в том смысле, что одни и те же термины в различных местностях прилагаются к различным частям станка — напр., летичевские «коники» в Брацлавском у. называются «столни», жердки, «коники» и т. д.

В южных уездах ткнут на ином станке, более простой конструкции, главное отличие которого от описанного заключается в отсутствии «маглів» и в том, что навоёй для ткани устроен в нем между задними «кониками» у груди ткача, отчего, по выражению крестьян, ткань «спирає під грудьми». В Строинцах Ольгопольского уезда этот станок называется «волоським» в отличие от вышеописанного, известного здесь под названием «руснацького» или «руського».

Усовершенствованные ткацкие орудия ни в одном из обследованных селений неизвестны. Приходилось только слышать, что в с. Иванковцах Проскур.[овского] у. есть ткач, работающий на улучшенном станке — «самолете» и сбывающий свои изделия местной интеллигенции.

Обратимся теперь к процессу производства. Первая стадия его заключается в подготовке пряжи. Как уже сказано, основным материалом является конопля. Засевают ее в первой половине апреля; существует обычай, следуя которому, в день посева едят яичницу, для того, как объясняют крестьяне, «щоб прядово було жовте», так как хорошее волокно имеет желтоватый оттенок. Лучшим удобрением для конопли считают золу из гороховой соломы. Удобренный участок называется «підметом». Сбор конопли происходит два раза, — в первый раз через 12—15 недель после посева собирают «плоскінь», т. е. мужские экземпляры растения; во второй раз, между 15 августа и 1 сентября собирают «матірку» или стебли с семенами. Для целей ткачества урожай конопли тем благоприятнее, чем больше первый сбор, так как тонкая и мягкая «плоскінь» дает лучшее волокно, которое никогда не смешивается с волокном из «матірки», за исключением разве тех случаев,

когда количество того или другого слишком незначительно. Несмотря на это, виды волокна, добываемого из плоскони и матирки, носят одни и те же названия. Собирая коноплю, связывают ее в небольшие пучки, называемые «горстками». «Горстку» составляют две «жмени», две горстки конопли; 60 горсток образуют «копу». Горстки сначала просушивают, затем соединяют по 7—8 шт. в снопы, называемые «мандлями», и в таком виде мочат в прудах и реках. «Плоскин» мочат в июле от 4 до 7 дней, «матирку» — в сентябре от 6 до 14 дней. Вообще, мочение тем продолжительнее, чем вода холоднее. По санитарным соображениям полицией часто запрещается мочка конопли, и где это запрещение проводится строго, там оно является настоящим крестьянским бедствием, по поводу которого пришлось выслушать много жалоб. Это запрещение совершенно уничтожает возможность обработки конопли и заставляет крестьян либо обращаться к фабричному материалу, либо покупать фабричные изделия. После мочения «мандли» снова развязывают на горстки, которые просушивают, делят пополам и, разбив на «бительни», треплют затем на тернице; чаще, впрочем, ограничиваются одним из этих орудий. Отделяющиеся от волокна твердые части стеблей называются «термиття». Крупное «термиття» идет на топливо, мелкое — бесполезно. Прядь волокна, полученная после битья и трепанья, называется «ручайкою».

Так как горстка до битья разделяется пополам, то из нее выходит две ручайки. Из пуда конопли выходит 10—12 фунтов «ручайки».

Ручайку «дергают», или «спускают», т. е. чешут на большой железной щетке, которую привинчивают к лавке. При чесании короткое волокно удерживается среди гвоздей щетки, из него потом образуют «миканку» и «клоча»; волокно подлиннее остается в руке чесальщицы, которая «начисует», т. е., чешет его на малой железной, либо на щетинной щетке, а иногда последовательно на той и другой. В Марковке Гайс. у. на большой железной щетке волокно «дергают», на малой — «щиплят», а на щетинной — «приглаждают». По народному наблюдению на щетинной щетке лучше чесать в сырую погоду, — тогда волокно укладывается ровнее — «гарно вягается».

Прядь волокна, оставшаяся в руке у чесальщицы после расчески на обеих (или же на всех трех) щетках, называется «куклою». Это наилучшее волокно, идущее на самый тонкий холст в 13 и более пасом. «Связка» этого волокна также называется куклою. Одна такая связка выходит из трех-четырёх ручаек, следовательно, из 2-х горсток. 30 «кукол» составляют «десяток». В уездах, смежных с Киевской губ., счет иной: 10 кукол образуют одно «повісмо». Когда «кукла» готова, возвращаются к большой железной щетке и снимают оставшееся на ней волокно.

Сначала «микають», т. е. сдергивают самые длинные пряди, получая таким образом 2-й сорт волокна — «миканку», затем снимают пряди покороче, «одерги» и, наконец, самые короткие — «клоча». «Миканку» также чешут иногда на большой железной щетке; причем отделяются «одерги». Одерги иногда составляют четвертый и 5-й сорта волокна; третий же это «начіски», — волокно, которое при расческе куклы остается на малой железной или на щетинной щетках. «Миканка» и «начіски» идут на грубый холст, называемый «гребінницею» таким образом, что пряжа, изготовленная из «миканок», образует основу, а пряжа из «начісок», как менее крепкая, уток гребинного холста. Подобным образом из «одергів» и «клоча» вырабатывают самую грубую ткань «валовину»: одерги идут на её основу, клоча — на уток¹.

Пряжа из «одергів» и «клоча» называется «воловиною», а мотки такой пряжи — «валівцями».

Когда волокно расчесано, его прядут при помощи прялки или веретена; в первом случае производительность труда выше приблизительно в 2 ¹/₂ раза. В течение времени, которое требуется для того, чтобы напярсть на веретене пять пасом, на прялке можно изготовить 13 пасом. Обычно крестьяне предпочитают пряжу, пряденную на веретене, но искусные пряжи того мнения, что пряжа, полученная с прялки, гораздо лучше.

С описанной первоначальной обработкой конопли совершенно сходна обработка льна; только до битья на тернице лен прежде бьют «праником», употребляющимся при мойке белья.

Гораздо меньше времени и труда отнимает подготовка шерсти. Крестьяне, имеющие своих овец, стригут их обыкновенно после весеннего «Миколі», который празднуется 9 мая. По народному наблюдению до этого дня случаются морозы, во время которых стриженные овцы легко простуживаются и гибнут. Поэтому существует поговорка: «Хто стриже овець до Миколи, той не має вовни ніколи»². И другая: «Не сій до Онуфрія гречки, а до Миколая не стрижи овечки». Ягнят стригут в июне. Шерсть, снятая с овцы, называется руном, шерсть ягненка — «мициком». Руно сначала «парят» в кадке с горячей водой, затем промывают в речной воде и, расстилая на солнце, просушивают. (Шерсть с ягнят моют в решетке). После мойки шерсть уменьшается в весе наполовину; средний вес мытого руна — 1 ¹/₂ фунта. После про-

¹ Основую называются продольные нити ткани, утком — поперечные; местные названия утка — «поробок», «тканя», «підканья». Делать уток — «поробляти, побивати».

² Вовна — шерсть.

сушки шерсть сначала «скубають» — разбирают руками и затем отдают для расчески на чесальную машину, где овечья шерсть и шерсть ягнят смешиваются. Ручной способ чесания шерсти на «згреблах» применяется редко, так как отнимает много времени. Расчесанную шерсть, как и волокно, прядут и на веретене, и на прядке.

Весь дальнейший процесс производства для всех родов пряжи, следовательно и для фабричной, один и тот же. Когда пряжа готова, ее сматывают на мотовиле в «міток». Укрепив начало нити в разветвлении, ведут ее сверху вниз и снизу вверх через правую и левую сторону нижнего бруска попеременно. Моток на мотовиле имеет 4 стороны, но из них при счете нитей принимается во внимание только одна. Сколько ниток с одной стороны мотка, столько их и в мотке. Следовательно, длина одной нити в 4 раза превышает длину мотовила, т. е. равна 10 арш. ($4 \times 2\frac{1}{2}$). Три таких нити составляют «чиснищу», а 10 «чиснищ» одно «пасмо». Чем нить тоньше, тем большее число пасом может заключаться в мотке. Когда моток готов, его снимают с мотовила, приговаривая: «творю, мотовило, щоб ти голе не ходило, щоб встидалося, та й закривалося». Этими словами выражают желание, чтобы в пряже никогда не было недостатка. Затем моток накладывают на «віязки» и, если он предназначен для основы, то свивают его вышеописанным способом в клубок; если же моток должен служить для образования утка, то при помощи шпуляра наматывают его на цевку, которая вставляется в челнок. Этим подготовка утка заканчивается. Но надо еще приготовить основу.

Снуют обычно с двух клубков, которые кладут в решетка или миски для того, чтобы они не качались. Хотя сновальня одно из самых важных орудий, но есть села, где обходятся без неё. В таком случае снуют на трех кольшках, забивая их в землю на одной прямой линии: первые два ближе друг к другу, третий в некотором отдалении. Два первые служат для образования «хреста», т. е. пересечения нитей.

Все описанные до сих пор работы производятся заказчиками; ткач, как ремесленник, получает всегда основную пряжу. При помощи двух человек он навивает ее на передний навои, продевает нити основы в определенном порядке сквозь отверстия ремизок и берд и прикрепляет их к заднему навою. Ремизки шнурками соединяются с подножками, после чего ткач может приступить к своей работе.

На ткацком станке производственный процесс заканчивается, но некоторые ткани требуют еще отделки. Так, сукно бьют на сукновальнях, «фолюшах». Пунктов, где есть фолюши, немного и отстоят они иногда на значительном расстоянии от мест производства. В таком случае крестьянин, имеющий сукно, сам не везет его на фолюши, а до-

ставляет только на ближайшую ярмарку, где отдает «фолюшнику» или его комиссионеру. При этом сукно снабжается меткой, которой служит обыкновенно половина «полики» (род вышивки); другую половину крестьянин оставляет у себя и по истечении условленного срока на той же ярмарке получает свое «вибите» сукно обратно. Фолюши устраиваются при водяных мельницах. Колесо, на которое падает вода, приводит во вращательное движение ось, снабженную несколькими выступами кубической формы. Над осью в наклонном положении устанавливаются 4 бревна, в нижней части которых выдолблены соответствующие выступам углубления. При вращении оси ея выступы то попадают в углубления бревен, то выходят из них, отчего бревно то поднимаются, то опускаются, падая всей тяжестью на лежащее под ними сукно. После этой операции длина сукна уменьшается вдвое. Из обследованных нами селений сукно отдадут на фолюши в следующие пункты: в Кузьминцы, Четвертиновку, Ладыжин, Котюжаны, Звон, Букатинку, Водитуркул.

Нам остается описать еще процессы беления и крашения. Беление начинается золением. Обыкновенно золят холст, но золят и пряжу, когда имеют ввиду изготовление таких изделий, которые украшаются цветными нитками, как например, скатерти и полотенца, и которые золить нельзя, так как иначе они полиняют. Золение заключается в следующем: кусок холста или моток пряжи мочат, пересыпают древесной золой (преимущественно из ясеня, вербы или граба) и опускают в кадку, которую до половины наполняют кипятком и плотно завязывают грубым рядном или кожухом. Чтобы вода не охлаждалась, время от времени опускают в кадку так называемую «бомбу», т. е. раскаленный кусок железа или камень. Золение продолжается около двенадцати часов. Затем пряжу промывают в холодной воде, и этим беление заканчивается. Холст белят еще под лучами солнца. Для этого мочат его и расстилают для просушки где-нибудь на берегу на открытом месте. Повторяют это несколько раз, так что беление продолжается иногда месяц или даже более.

Крашению подвергают шерстяную пряжу и грубые пеньковые «валівці», когда желают изготовить из них рядно. Из тканей красят только сукно в Козинцах и Верховке Брацлавского уезда. Сами крестьяне красят редко; обыкновенно за известную плату красят для них евреи. В прежнее время были среди крестьянок специалистки-красильницы или, как называют их здесь, «красілі», знавшие свойства различных растений и умевшие добывать из них красивые краски. В настоящее время растительные краски употребляются редко. Евреи красят исключительно, а крестьяне преимущественно химическими

красками, главным образом анилиновыми. Способ крашения химическими красками несложен: вскипятив воду в наполненном казане или баняке¹ (вместимостью в одно ведро), разводят в ней указанное ниже количество краски и 1 лот «галуну». В этот состав погружают 2 мотка пряжи (приблизительно в 6 фун. весом) и кипятят его на раскаленных углях минут 10—15, пока пряжа не впитает в себя всей краски. Употребляемое при этом количество краски для различных цветов различно — именно: на пасмо пряжи красной и синей краски идет по 2 лота, желтой и оранжевой — по 2 золотника, зеленой — 2 лота, но прибавляется еще $\frac{1}{2}$ лота желтой краски; розовой — 3 лота. Кроме того, при крашении в красный и розовый цвета прибавляют еще к описанному составу по 2 лота кислой соли. Для окраски в черный цвет употребляют так называемую черную смолку, в количестве одного фунта на моток шерсти или валовины. Кроме галуна евреи прибавляют к смолке для красоты и прочности окраски синего камня (2 лота на 1 ведро жидкости), что составляет у них секрет, которого крестьяне не знают. — Особый способ крашения в синюю анилиновую краску, называемую «калиею», применяется крестьянами Мацьковец и Женишковец. Краску эту растирают в порошок, разводят в моче и в этот состав опускают пряжу на 2—3 суток, после чего ее «лужат», т. е. пересыпают золой. С шерстяной пряжи золу немедленно же смывают, с пеньковой же смывают ее только через 10—12 часов. В Бабчинцах шерстяная пряжа до крашения «виквасується» в особом «росквасе» — так называется состав из ржаных отрубей, кукурузной муки, закваски для борща и воды. В этом составе шерстяная пряжа мокнет в течение 12 часов; затем ее просушивают и красят любой химической краской, как обыкновенно. «Валівці» красят в Бабчинцах в кипяченой закваске для борща, разводя в ней краску и прибавляя галуна. Растительные краски употребляются еще в Женишковцах, Бабчинцах и Козинцах. В Женишковцах зеленую и желтую краску добывают из дрока. Собирают это растение во время цветения, высушивают и растирают в мелкий порошок, цветы отдельно от листьев, так как из цветов получается желтая краска, а из листьев — зеленая. Для крашения пряжи в зеленый цвет предварительно окрашивают ее вышеописанным способом калиею, после чего пересыпают порошком (из листьев) и погружают на сутки в мочу, к которой прибавляют закваски для борща и немного галуна. Точно так же красят в желтый цвет, но без предварительной окраски калиею.

¹ Чугунный сосуд.

В Бабчинцах желтую краску добывают из «гірчака». До крашения пряжу «галунят», т. е. обливают кипящей закваской для борща с примесью «галуна». «Загалуненый» моток пересыпают порошком из «гірчака» и погружают на 2—3 часа в кипящую воду, после чего «лужат» и промывают сначала в горячей, затем в холодной воде.

Таким же способом красят шерсть в черный цвет в отваре «материнки», только без «лужения».

Красную («червону») краску добывали раньше из корней растения «рачки», нарезаывая их и растирая в «макітрі». Способ крашения применялся тот же, что для «гірчака».

В Козинцах и Верховке черную шерстяную пряжу и готовое сукно «чернят», т. е. красят черной краской из ольховой коры. К отвару коры кроме галуна прибавляют «галки» и небольшую дозу «копервасу». Сукно или пряжу кладут в кадку и обливают отваром. Для окраски 10 аршин сукна нужно ведро отвара и $\frac{3}{4}$ фунта галки. Галуна прибавляют для того, чтобы сделать краску более прочной; прибавляют его в очень небольшой дозе (1—2 лота), так как «перегалуненая» пряжа быстро линяет. Для лужения предпочитается зола из початков кукурузы, отличающаяся особенной едкостью, почему пряжа, посыпанная этой золой, немедленно же промывается.

В описанном нами процессе производства, как замечено было выше, усовершенствованные орудия не применяются, почему невозможны и усовершенствованные технические приемы.

Препятствия к улучшению техники ткацкого промысла вытекают из его экономической природы. Во второй главе было указано, что в значительной части территории промысел носит форму домашнего труда и сюда усовершенствованные ткацкие орудия едва ли могут проникнуть вследствие их дороговизны. Но и там, где ткач является ремесленником, при настоящем положении промысла нет почвы, на которой могло бы возникнуть стремление к серьезному улучшению технической обстановки производства. Большая часть производственного процесса протекает в хозяйстве заказчика. Ткач получает материал не только принадлежащий заказчику, но в большинстве случаев и обработанный последним. Ткач должен применяться к этому материалу, который часто представляет из себя грубую пряжу, совершенно непригодную для работы на усовершенствованном ткацком станке. С другой стороны, отсутствие постоянных заказов, частые перерывы в процессе производства и нищенская оплата труда делают невыгодным для ткача введение усовершенствованных орудий. Поэтому улучшение ткацкой техники возможно только в связи с широким мерами экономического характера, которые поставили бы

развитие промысла на совершенно иные основания и прежде всего обеспечили бы для него рынки сбыта.

Главные недостатки современной техники заключаются в устройстве станка. Уток проводят, бросая челнок руками, что не только ведет за собой значительную потерю времени, но и уменьшает ширину народных тканей, ограничивая ее 18-ю вершками. Бердо, сделанное из камыша, во время работы ломается и рвет нить основы; ремизки, из сученой конопляной пряжи, обтирают их. Устранение этих и других подобных недостатков могло бы быть достигнуто путем ознакомления крестьян с улучшенными орудиями и способами их применения, а для этого лучшим средством явилось бы открытие складов таких орудий, откуда крестьяне могли бы получать их по удешевленной цене, а также устройство передвижных показательных ткацких мастерских, где желающие могли бы знакомиться с приемами работы на улучшенных орудиях. Но так как работать на усвершенствованных орудиях из домашней пряжи невозможно, то следовало бы содействовать большему распространению машинной пряжи. В настоящее время крестьяне покупают ее в мелочных лавках и, конечно, переплачивают; между тем можно было бы приобретать ее дешевле, выписывая большими партиями непосредственно от фабрикантов. Заботу об этом могли бы взять на себя быстро растущие в Подолии сельские потребительские кооперативы. Но, повторяем, эти меры могут рассчитывать на успех только в связи с мерами экономического характера.

Изделия ткацкого промысла немногочисленны: 1) холст — «полотно», 2) полотенца — «рушники», 3) скатерти — «скатёрки», 4) ткань для мешков — «валовина» или «рядовина», 5) рядно, 6) сукно, 7) запаски, 8) пояса.

Полотно является основным продуктом промысла и вырабатывается всеми ткачами. Различаются следующие 7 видов полотна: десятка, одиннадцатка, двенадцатка, тринадцатка, четырнадцатка, пятнадцатка и шестнадцатка. Эти названия находятся в соответствии с числом пасом при основании пряжи, а число их тем больше, чем пряжа тоньше. Поэтому самое тонкое полотно — шестнадцатка, а самое грубое — десятка. Три первых вида полотна (10-тка, 11-тка и 12-тка) готовятся из пряжи, материалом для которой служат «миканки» и «начіски» и объединяются общим названием «гребінного» полотна или «гребінниці». Из «гребінниці» шьются мужские штаны и нижняя часть женской рубахи. Остальные виды, начиная с тринадцатки, общего названия не имеют; материалом для них служит пряжа, спряденная из различного качества «куклы». Указанные сорта полотна пользуются неодинаковым распространением. В наибольшем количестве

производятся 12-тки и 13-тки, в наименьшем — 15-тки и 16-тки, которые во многих селах совсем неизвестны.

Такие села, где изготавливаются все сорта (напр., Слободзея), являются исключением; обычно ограничиваются одним, двумя сортами, из которых один всегда — «гребінниця». «Гребінниця» не ткут только в Звоне, где вырабатываются исключительно лучшие полотна — 14-тки (для будничной одежды), 15-тки и 16-тки (для праздничной). В этом селе производство полотна весьма значительно, так как местные крестьяне очень любят полотняную одежду. Действительно, летом мужчины не носят здесь верхней одежды, надевая только поверх «штанів» длинную до колен рубаху. Зато эта одежда часто меняется и всегда отличается чистотой, чем крестьяне очень гордятся, говоря, что в Звоне так «біленько ходят», т. е. так чисто одеваются, как нигде.

По материалу полотно бывает: 1) чисто льняное, 2) из льняной и конопляной пряжи, 3) чисто конопляное, 4) из конопляной и бумажной фабричной пряжи, называемой бомбаком, 5) изготовленное из одного только «бомбаку» и потому также называемое «бомбаком». — Льняное полотно производится только в Мацьковцах, равно как и полотно из конопляной и льняной пряжи, которое ткут таким образом, что первая идет на основу, вторая — на уток. Чисто конопляное полотно, отличающееся грубостью выделки, ткут повсюду, за исключением южной части Могилевского, Ямпольского, Балтского и Ольгопольского уездов, где конопляная пряжа употребляется только на уток, основа же всегда из бомбака. Такого рода смешанное полотно производится во всех посещенных нами селениях, за исключением уже упомянутых Мацьковец и Женишковец, где «бомбак» совершенно неизвестен. В Гайсинском и Брацлавском уездах ткут это полотно чаще таким образом, что конопля идет на основу, а бомбак — на уток. Наконец, полотно из одного бомбака, так называемый «чистый бомбак», наиболее распространено на юге Ямпольского, Могилевского и Ольгопольского уездов. Оно не так прочно, как смешанное, но зато мягче и белее и идет на одежду, одеваемую по праздникам. Недостаток его в том, что от пота оно желтеет и нелегко вымывается; вообще же это наиболее тонкий из всех видов, производимых в губернии и легче других может найти сбыт на рынке. Полотенца и скатерти бывают простые, для ежедневного употребления, из грубой пряжи, и более тонкие — декоративные, узорчатой выделки. Самые красивые полотенца и скатерти, с наиболее сложным переплетением нитей ткут (на 8 подножек) в Рахновке Гайсинского у. ткачи Семен Голик, Иов Таранюк и Афанасий Демченко и в Холодовке Брацлавского у. ткач Григорий Дудник. На основу этих скатертей и полотенец идет лучшая конопляная пряжа,

а на уток — білець, заполючь, из которой по их концам проводятся поперечные красные и синие полосы. Узоры выделяются «кісочками» (ломаными линиями), «медівниками» или «окружками» (ромбической клеткой), «короновой лускою», «дамками» и иные. Довольно красивые узорчатые, чисто-белые скатерти ткут также в Строинцах; основу их составляет «бомбак» (пряжа), уток — білець. Эти скатерти состоят из двух узких и длинных половин, соединенных продольным кружевным плетением, которым они заканчиваются и по краям. Такой же выделки и из того-же материала ткуются здесь полотенца в 2 ¹/₂ аршина длины и 9 ¹/₂ вершк. ширины. В Ольгопольском, Балтском и Ямпольском уездах вырабатываются также полотенца из «бомбака», украшенные на концах полосками древесного цвета, для получения которых бомбак красят закваской для борща с небольшой дозой «копервасу». Вдоль полосок проводятся сученые бело-розовые нити и переборного плетения «павучки» из «більця».

Узорчатые скатерти и полотенца умеют делать не в каждом селе и немногие ткачи, обыкновенно не более как два-три человека. Полотенца производятся в очень большом количестве; богатые имеют их по несколько сотен, что объясняется обширным применением их в народном быту в связи с различными народными обычаями — свадебными, похоронными. Валовиною или рядовиною называется грубая ткань в 7—8 пасом, идущая на мешки и простые рядна. Материалом для неё служит пряжа из «одергів» и «клоча».

В Мацьковцах ткут двух сортов валовину — «хозяйскую» — лучшую, для собственного пользования и «еврейскую» — худшего качества для евреев. Рядна ткут из несколько лучшей пряжи, чем валовину; ими застилают кровати, а у бедных крестьян цветными ряднами заменяются шерстяные ковры. Обычно рядна окрашиваются чередующимися в определенном порядке разноцветными поперечными полосками, которые называются «баточками» или «батками», «палочками» и «смужками». Реже окраска рядна состоит из клеточек двух цветов; один из них является основным и образует отстоящие друг от друга на некотором расстоянии продольные и поперечные полосы, на которых ярко окрашенные клетки перемежаются менее яркими; другой цвет дает окраску промежуточным клеткам. Такое рядно называется рядном в «гратках» или «кватерками».

В Мацьковцах ткут довольно тонкие «заполючов» — рядно, на уток которых идет «білець» и синяя и красная заполючь. В Бабчинцах конопляные рядна украшаются цветами из окрашенной шерсти переборного плетения. Сукно из овечьей шерсти идет на верхнюю мужскую одежду: «чугаї», «чугаїни», «чемерки», «чуньки» и «свитки».

Запаски (род юбки) ткут в Козинцях, Верховке и Звоне. Запаска — это цельный, несшитый кусок черной шерстяной материи, который обворачивается вокруг стана и прикрепляется к нему поясом¹. В Звоне эти запаски окрашиваются в черные и красные очень узкие полоски, идущие сверху вниз, и издали кажутся красными. Называются оне здесь «гунями» — словом, которое в других местах означает верхнюю мужскую суконную одежду. Запаски делаются на 12 пасом.

Гарусные пояса производятся в Верховке. Ими подпоясываются, когда одевают запаску. Они бывают всевозможных цветов, причем основной цвет украшается иногда продольными и поперечными полосками других цветов. Лучший пояс — «заказний», худший, «підліцій» — «ярмарковий», т. е. изготовленный на продажу.

Счетной единицей, употребляемой при определении размеров производства, служит «міра», заключающая в себе 17 $\frac{1}{2}$ — 18 вершков.

Иногда количество произведенных изделий определяется числом основ; говорят, что в течение такого-то времени ткач сделает столько-то «основ». Но это приблизительное определение, так как основа может заключать в себе различное число «мір» (от 30-ти до 60-ти). В таком же смысле употребляют иногда выражение «пряжи»: говорят — «10 пряжів, 15 пряжів» и так далее.

Глава VII

Отношения промысла к земледелию

Взгляд народа на значение промысла и земледелия как источников материального благосостояния занятых им лиц, выражен в следующей поговорке: «з ткача не буде богача, орач той буде богач» (не будет ткач богачом, только пахарь может стать им). К этой поговорке, сложившейся в то время, когда народ более, чем в настоящее время, был обеспечен землей, часто прибавляют с горечью, что теперь и «орач» не будет богачом. Но все-же и в настоящее время почти все ткачи главным занятием своим считают земледелие, в отношении которого ткацкий промысел по-прежнему имеет подчиненное значение. Даже для безземельных ткачей главным источником заработка является не промысел, а наемный сельскохозяйственный труд. Впрочем, число ткачей безземельных, к которым мы относим также владеющих не более 0,1 десятины земли, сравнительно невелико.

¹ Запаскою называется также род передника.

Из 1607 хозяйств, занятых промыслом в обследованных нами селениях, безземельных оказалось 89, т. е. всего 5,54%. Остальные 1518 хозяйств владеют в общей сложности земельной площадью в 4518 десятин, следовательно, на одно земельное хозяйство приходится в среднем 2,98 десятины. При этом оказывается, что в наиболее благоприятном положении относительно размеров землепользования находится производство для собственных нужд — или домашний труд, как это видно из следующей таблицы:

Среднее количество земли в одном хозяйстве в десятинах:

Виды промысла	Надельной	Купленной	Арендванной	Всей
Ремесло	2,21	0,19	0,14	2,54
Кустарный промысел	1,56	—	—	1,56
Домашний труд	2,79	0,63	0,08	3,50
Все хозяйства	2,47	0,39	0,11	2,98

Таким образом, на одно земельное хозяйство в домашнем ткачестве приходится в среднем 3,5 десятины, между тем как в ремесле — 2,54 десятины, а в небольшой группе кустарных предприятий всего — 1,56 десятины. Более подробную картину земельного обеспечения участников промысла рисует нижеследующая таблица:

Распределение ткацких хозяйств по земельным группам в %:

Виды промысла	Земельные группы						
	От 0 до 0,1 дес.	От 0,1 до 1 дес.	От 1 до 2 дес.	От 2 до 3 дес.	От 3 до 5 дес.	От 5 до 10 дес.	Свыше 10 дес.
Ремесло	4,98	20,72	32,29	13,31	20,72	7,29	0,69
Кустарный промысел	—	40	20	40	—	—	—
Домашний труд	6,23	10,30	21,27	21,68	20,05	18,16	2,30
Среднее по всем группам	5,54	15,99	27,19	17,24	20,35	12,26	1,43

Рассматривая эту таблицу, мы видим, что почти 58% ремесленных хозяйств относится к трем первым группам, т. е. что для большей половины этих хозяйств размер земельного надела не превышает двух десятин. Наибольший % приходится на третью группу (от 1 до 2 десятин), после чего идет понижение, которое, вероятно, было бы вполне равномерно, если бы так же равномерно было и увеличение земельной площади.

Конечно, для того, чтобы судить о том, в какой мере крестьяне каждой из принятых здесь земельных групп участвуют в описываемом промысле, для этого нам надо было бы определить процентное отношение числа ткацких хозяйств каждой группы к общему числу крестьянских хозяйств обследованного района, относящихся к той же группе. К со-

жалению, у нас нет необходимых для этого данных. Но и приведенные здесь цифры дают все же возможность установить, что большинство ткачей, занятых в ремесле, относится к беднейшей части крестьянского населения, чего нельзя сказать о лицах, занятых ткачеством с целью удовлетворения только собственных нужд, так как 40,51 % этой категории хозяйств падает на три последние земельные группы, в которых площадь землепользования более 3 десятин земли. Нуждаясь в заработке и не находя для себя в течение зимнего времени выгодных занятий, малоземельный крестьянин прибегает и к ткачеству. Но этот труд оплачивается скудно. Крупных предприятий в ткацком промысле, собственно говоря, нет. Приходится считать крупными уже те хозяйства, где средний размер годового чистого дохода от промысла достигает 50—60 рублей. Это в большинстве случаев предприятия, изготавливающие более сложные ткани, а потому и более других обеспеченные заказами и пользующиеся несколько высшей оплатой труда. Таких предприятий в обследованном районе оказалось около 13. В общей сложности им принадлежит 26 десятин земли, следовательно, на каждое из них приходится в среднем 2 дес. земли. Среди этих 13-ти предприятий оказалось три таких, в которых занятие промыслом по признанию сходов (но не самих хозяев) является доминирующим среди всех остальных источников заработка. Земельные их наделы незначительны: в одном — 1 дес. 1234 сажени, в двух других всего по $\frac{1}{4}$ десятины.

Здесь интересно отметить, что с возрастанием земельной площади увеличивается несколько и численность семьи. Нижеследующий ряд цифр показывает среднее число членов семьи для каждой из принятых в настоящей главе земельных групп.

В группе от	0	до	0,1	дес.	—	4,4 души
» »	0,1	»	1	»	—	4,1 »
» »	1	»	2	»	—	4,6 »
» »	2	»	3	»	—	4,7 »
» »	4	»	5	»	—	5,1 »
» »	5	»	10	»	—	5,1 »
» »	10 и более			»	—	5,6 »

Все приведенные в этой главе данные взяты из поселенных бланков, куда заносились сведения о всех предприятиях, зарегистрированных в обследованных пунктах. Приведем здесь также данные о земельном положении участников промысла, как оно представляется на основании отдельных хозяйств. Таких описаний было сделано 64; из них 5 относится к безземельным хозяйствам и 59 — к земельным. Общее количество земли в этих предприятиях составляет 152,32 десятины, следовательно, на одно из них приходится в среднем 2,58 деся-

тины. Как распределяются эти хозяйства по земельным группам, показывает нижеследующая таблица:

Распределение описанных хозяйств по земельным группам в %.

Виды промысла	Земельные группы						
	От 0 до 0,1 дес.	От 0,1 до 1 дес.	От 1 до 2 дес.	От 2 до 3 дес.	От 3 до 5 дес.	От 5 до 10 дес.	Свыше 10 дес.
Ремесло	6,98	25,38	34,88	20,93	11,63	—	—
Кустарный промысел	—	40	29	40	—	—	—
Домашний труд	12,50	—	31,25	12,50	25	12,50	6,25
Среднее по всем группам	7,81	20,31	32,81	20,31	14,06	3,13	1,56

Из этой таблицы видно, что в ремесленном производстве большинство описанных предприятий относится к малоземельным группам; в домашнем же труде — к группам, более обеспеченным землею. Кустарные предприятия, ввиду их малочисленности, описаны все.

Как сказано было выше, всего в районе обследования было зарегистрировано 89 безземельных хозяйств, из них для отдельных описаний выбраны 5, что составляет 5,7 %; из 1518 земельных хозяйств того-же района описаны 59, т. е. 3,89%. Средняя площадь землепользования для подвергшихся описанию хозяйств несколько ниже установленной на основании поселенных бланков — там она составляет 2,98 десятины, а здесь — 2,58 десятины. 75,03 % всей площади земли, принадлежащей отдельно описанным хозяйствам, составляет наделная земля; 20,81% — купленная и 4,16% — арендованная. Случаев сдачи земли в аренду самими ткачами не было. Величина и состав земельной площади по отдельным видам промысла на основании подворных описаний представлены таблицею.

На одно хозяйство приходится земли в десятинах:

Виды промысла	Наделной	Купленной	Арендванной	Всей
Ремесло	1,59	0,22	0,7	1,88
Кустарный промысел	1,56	—	—	1,56
Домашний труд	3,06	1,64	0,25	4,95
Средняя по всем групп.	1,92	0,54	0,11	2,58

В соответствии с земельным положением описанных хозяйств находится положение в них животноводства. На все 64 хозяйства приходится всего 168 голов домашних животных, в том числе 32 рабочих лошади и 2 молодых, 10 рабочих волов и 2 молодых, 37 взрослых коров и 8 шт. молодняка, 27 взрослых свиней, 29 молодых и 21 овца. Однако, если мы переведем молодых животных на взрослых, принимая, что молодые животные составляют $\frac{1}{3}$ часть взрослого (а овца $\frac{1}{10}$), то по-

лучим всего 116,3 единиц скота, а в среднем на одно хозяйство — 1,8 взрослого животного в том числе:

лошадей	0,5	коров	0,6	свиней	0,5
волов	0,2	овец	0,03		

Таким образом, на 10 дворов приходится всего 5 лошадей, 2 вола и 6 коров. Количество безлошадных дворов очень велико — из 64 их оказалось 46, т. е. 71, 87%. Из остальных 18 дворов 4 имеют только по одной лошади. В с. Холодовке Брацлавского уезда таких однолошадных хозяйств очень много — поэтому, когда какая-либо работа требует применения силы двух или нескольких лошадей, то для выполнения её соединяются два или несколько хозяйств, и работа производится ими сообща на началах взаимной услуги. Такие соединения называются «супрягами» или «супругами», а участвующие в них хозяева «супружниками».

С увеличением площади землепользования увеличивается и количество скота; таким образом, на одно хозяйство приходится:

Земельные группы		Категория домашних животных			Лошадей	Волов	Коров	Овец	Свиней	Всего скота
		От 0	до	0,1 дес.						
«	0,1	«	1	«.	—	—	0,3	—	0,4	0,7
«	1	«	2	«.	0,1	—	0,3	—	0,6	1
«	2	«	3	«.	0,5	0,2	0,6	0,1	0,8	2,2
«	3	«	5	«.	0,6	—	0,6	—	0,2	1,5
«	5	«	10	«.	1	0,4	0,9	—	0,2	2,6
«	10	и более			1	1	1	—	0,5	3,5
«	10	и более			2	—	2	—	0,4	4,4

А так как в земельном отношении наиболее обеспечены хозяйства домашнего труда, то здесь же мы встречаем и наибольшее количество скота.

На одно хозяйство приходится в среднем взрослых домашних животных:

Виды промысла		Категория домашних животных					Всего скота
		Лошадей	Волов	Коров	Овец	Свиней	
Ремесло		0,3	0,05	0,6	0,0	0,5	1,5
Кустарный промысел		0,8	—	—	—	0,2	1
Домашний труд		0,9	0,5	0,7	0,0	0,8	3

Таким образом, на двадцать дворов приходится в ремесле только 6 лошадей и 1 вол; в домашнем труде — 18 лошадей и 10 волов.

Количество рабочего времени, уделяемого земледелию занятыми промыслом хозяйствами, было указано в IV главе, когда говорилось о распределении рабочего времени семьи между различными категориями занятий. В среднем одно ремесленное хозяйство посвящает земледелию в течение года 682 дня, т. е. 84,94% своего рабочего времени; хозяйство домашнего труда — 750 дней или 88,66% своего рабочего времени. Отсюда видно, что земледелие является доминирующим занятием крестьян, участвующих в ткацком промысле. Значение земледелия для промысла очень велико. Во-первых, земля дает возможность крестьянину культивировать волокнистые растения, из которых он извлекает большую часть материала для промысла. Затем, она позволяет ему держать овец, давая таким образом еще часть материала в виде шерсти. Кроме того, земледелец-крестьянин располагает в течение зимы свободным временем, которое он имеет возможность посвятить занятию промыслом. Можно сказать с уверенностью, что при той нищенской оплате труда, которую получает ткач от своих заказчиков, он не имел бы возможности заниматься промыслом, если бы не был связан с земледелием, дающим большую часть его заработка.

Глава VIII

Экономическая характеристика производства

Ткач-ремесленник получает основной материал от заказчика. Кустари же и лица, занятые производством только для собственных нужд, как и крестьяне, являющиеся заказчиками ремесленников, либо покупают основной материал, или добывают его в собственном хозяйстве. В собственном хозяйстве крестьянина производится конопляная пряжа. Излишки её сбываются на ближайших ярмарках, где покупаются крестьянами, которые сами не разводят конопли. — Лен в обследованных пунктах в настоящее время почти совершенно не культивируется; в качестве материала для пряжи он употребляется в селе Мацьковцах Проскуровского уезда и ближайшем районе. Местные крестьяне покупают его у помещиков соседней Вольнской губернии в селениях Краснополке, Чахновке и Колках. — Шерсть прежде получалась крестьянами от собственных овец, но в настоящее время упадок овцеводства приводит к тому, что своя шерсть все более заменяется покупной, доставляемой главным образом из Бессарабии и продаваемой на сельских ярмарках. Все остальные виды основного материала: «бомбак», «білець», «бавільна», «заполоч» и «волочка» представляют собою различного рода фабричную пряжу и приобретаются у мелких лавочников в селах и местечках.

Таким образом, ввиду близости рынков приобретение основного материала не представляет затруднений. Исключение составляют вышеуказанные случайные закупки льна в селениях Волинской губернии. Расстояние от мест производства до пунктов закупки довольно значительно (от 50 до 80 верст), потому приобретение и доставка льна в дождливую осень становятся невозможными; в таких случаях работают только из конопляной пряжи, которую получают у себя дома. Конечно, отправляясь за льном, многие крестьяне покупают его не только для себя, но и для своих односельчан; обычно покупают 2—3 копы, более зажиточные — 5—6 и более.

В силу небольших размеров производства кустари и лица, занятые домашним ткачеством, покупают основной материал небольшими количествами; по-видимому, менее всего хлопот по получению основных материалов выпадает на долю ремесленника, которому пряжа доставляется заказчиком. Но это не всегда так. Часто ремесленник получает заказы не от односельчан, а от крестьян из других селений. В таких случаях местом встречи его с заказчиками обычно служит ближайшая ярмарка. Здесь он получает от них необходимый для работы материал и здесь же, по истечении установленного срока, возвращает им изготовленные изделия и получает заработную плату. Так, например, ткачи села Мацьковец и Олешина Проскуровского уезда встречаются с заказчиками описанным образом в ярмарочные дни в г. Проскуров. Случается при этом сплошь и рядом, что ремесленник получает заказы и забирает материал не для себя только, но и для своих односельчан не как посредник, а как знакомый, в виде безвозмездной услуги. То же самое бывает при сдаче заказов и получении платы. Вообще, посредников, которые доставляли бы материал на дом к производителю, не существует. Так как материал закупается по мелочам, то покупается он почти всегда за наличные.

Укажем теперь цены для главнейших видов основного материала. — Конопля продается в виде пряжи и в виде волокна. Моток «валовяний» (средний вес 2 фунта) стоит 20—35 копеек; моток «гребинный» (средний вес 1 фунт 12 лотов) 35—40 копеек; моток «тринадцатный» (средний вес 1 фунт 8 лотов) 40—50 копеек. Лучшее волокно продается в связках, называемых «куклами». Цена «куклы» (вес $\frac{1}{2}$ фунта) — 5—10 копеек. Гайсинское «повісмо», заключающее в себе 10 «кукол», продается по 1 рублю. Фунт «клоча» стоит 5—7 копеек.

Лен покупается крестьянами села Мацьковец по цене от 2-х до 5 рублей за копу, в зависимости от качества (копа состоит из 60 небольших горстков).

Шерсть продается в сыром виде «рунами», а также в мытом и расчесанном виде. Цена одного фунта сырой шерсти в Брацлавском уезде —

30 копеек, в Гайсинском — 35 копеек, в Могилевском — 30 копеек, в Ямпольском — 50 копеек. Цена 1 фунта мытой и расчесанной шерсти в Брацлавском уезде 30—35 копеек, в Гайсинском — 40 копеек, в Балтском — 30 копеек (белая) и 40 копеек (черная); в Ямпольском — 60 копеек. Кроме того, шерсть продается и на пуды. — В Ямпольском уезде пуд черной сырой шерсти продается по 6—7 рублей, белой — 10—12 руб.; в Ольгопольском уезде пуд черной шерсти обходится в 8 руб.

Шерстяная пряжа всюду продается по одной и той же цене — 15 к. пасмо. Моток из 8 пасм («пасом»), средний вес которого около 2 фунтов, продается повсеместно по 1 р. — 1 р. 20 к. Фунт «кушнірки» (худший сорт шерсти) стоит 18—20 копеек.

Фунт «бомбаку», в зависимости от сорта, продается по 50—70 коп.; фунт «більця» — по 70 к.; фунт «запалочи» — по 60—80 к.; фунт «сучи» (сученых фабричных ниток) по 50—60 к.; моток гаруса — по 40 коп.

Вспомогательными материалами служат шлихта и краски. Шлихту крестьяне готовят сами (из ржаной или пшеничной муки), а краски покупают в сельских лавочках по 5—10 коп. лот. Впрочем, гораздо чаще отдают пряжу для окраски евреям. В таблице указано количество и стоимость основных материалов, потребляемых одним в одном хозяйстве в течение года.

Название материала Виды промысла	Конопляная пряжа		Шерстяная пряжа		Бомбак		Остальные материалы		Всего	
	Количество в фунтах	Стоимость в руб.	Количество в фунтах	Стоимость в руб.	Количество в фунтах	Стоимость в руб.	Количество в фунтах	Стоимость в руб.	Количество в фунтах	Стоимость в руб.
Ремесло	294,2	78,52	31,4	18,83	27,5	15,01	10,05	6,59	363,6	118,95
Кустарный промысел	34,2	10,08	15	12,06	6,4	4,22	45,4	72,83	101	99,19
Домашний труд	28,2	8,64	9,4	4,54	11,2	6,36	2,2	1,41	51,6	20,95
Все хозяйства	207,5	55,70	24,6	14,73	21,8	12,01	11,1	10,46	265	92,90

Что касается вспомогательных материалов, то в ремесленном предприятии потребляется в течение года в среднем 30 фунтов шлихты; в хозяйствах домашнего труда — 5 фунтов шлихты и 5 лотов краски и в кустарном хозяйстве — около 10 лотов красок.

Орудий в ткацком промысле довольно много, но собственно ткацких только одно — ткацкий станок с его принадлежностями; все же остальные орудия служат для подготовки пряжи и поэтому многие из них сплошь и рядом имеются у крестьян, не занимающихся промыслом, а с другой стороны, не всегда бывают у ткача. Ремесленнику орудия,

служащие для подготовки пряжи, собственно говоря, и не нужны, так как он получает от заказчика уже готовую и даже основанную пряжу; хотя больший или меньший набор этих орудий можно найти у большинства ремесленников, но последние пользуются ими лишь в тех случаях, когда работают из своего материала для собственных нужд.

Происхождение ткацких орудий различно. Ткацкие станки обыкновенно заказываются ткачами односельчанам-столярам из материала последних; реже изготавливаются в собственных хозяйствах ткачей, и в единичных случаях приобретаются на ярмарках, куда вывозятся местными кустарями-древодолами. Сновальня, мялка (ломанка, бительня), сечка (терница, витиранка), витушки (козелець з віяжками) и такие мелкие орудия, как мотовило и кужиль, почти всегда изготавливаются самими ткачами и лишь изредка заказываются столярам.

Берда, «бляти» делают специальные мастера, называемые «блятниками» и продают их на сельских ярмарках. Ремизки вяжут также специалисты-мастера, причем ткач дает обычно свой материал — деревянные части «шофти» и пряжу, уплачивая только за повязь; обыкновенная при этом плата — 40 копеек. Железные щетки для расчески волокна покупают на ярмарках или же заказывают кузнецам. Щетинные щетки кустари делают сами, либо покупают их у цыган. Прялки «самопрядки» покупаются на ярмарках у кустарей-великороссов. Ниже следующая таблица (стр. 387) указывает стоимость главнейших ткацких орудий в различных уездах губернии.

Стоимость орудий, по-видимому, выше в уездах, богатых лесом, в которых они изготавливаются из лучшего, а потому и более дорогого дерева. Общая стоимость орудий, как видно из этой таблицы, колеблется от 12 до 27 рублей, но надо сказать, что полным комплектом их обладает редкий ткач. Обычно ограничиваются ткацким станком с его принадлежностями и 3—4 орудиями для подготовки пряжи. Совместное пользование нескольких хозяев одними орудиями не практикуется, зато очень часто недостающие орудия одоляются для временного пользования у соседей или знакомых. В особенности это развито в районе домашнего труда, где многие ткачи не имеют даже собственного ткацкого станка. Так как работы у каждого хозяина немного, то одолжить у кого-нибудь ткацкий станок нетрудно.

Приобретаются орудия, как и материал, почти всегда за наличные. Укажем теперь срок службы главнейших орудий.

Ткацкий станок служит в среднем 25—30 лет, а «в пошанівку і в сусі», как говорят крестьяне, т. е. при бережном отношении и сохраняясь в сухом месте, может служить лет 40 и даже более. «Терница» и «бительня» служат 15—20 лет, сновальня 25—25 лет, щетинная щет-

Уезды	Проскуровский			Летичевский			Брацлавский			Гайсинский			Могилевский			Ольгопольский			Балтский										
	От		До	От		До	От		До	От		До	От		До	От		До	От		До								
	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.							
Ткацкий станок (с принадлежностями)	10	—	12	—	7	—	8	—	7	—	10	—	6	—	12	—	10	—	15	—	4	—	5	—	6	—			
	3	—	—	—	—	—	90	—	1	—	1	—	1	—	1	—	—	—	70	1	—	—	70	1	—	—			
Сновальня	—	70	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Мялка (бительня)	—	80	1	—	1	—	1	30	1	—	—	—	—	—	70	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Сечка (терница)	—	—	—	—	—	—	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Козелець (вигушки)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Приялки	1	20	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Железная щетка	1	—	1	50	—	—	—	—	1	50	1	80	1	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Щетинная щетка	1	20	1	50	1	50	2	—	2	—	—	—	2	—	5	—	2	—	3	—	1	50	—	—	—	—	—		
Бердо	1	—	1	50	—	60	1	—	—	50	1	20	—	50	1	—	—	60	—	—	—	15	—	50	—	60	1	—	
Ремляка	1	—	1	40	—	75	1	—	1	—	1	50	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	—	70	—	65	—	80
Итого	20	90	25	10	12	15	14	70	17	40	22	40	16	27	27	30	19	50	25	—	12	35	14	50	11	80	13	35	

ка 5—6 лет, железная — около 20 лет, прялка 10—15 лет, козелець 15—20 лет, шпуляр — 20 лет. Зато быстро изнашиваются принадлежности станка — камышевые берда и ремизки; при частой работе они служат не более года. В домашнем труде, где они применяются реже, срок их службы 3—4 года. Впрочем калиновое бердо может служить лет 20, но оно употребляется только при работе из шерстяной пряжи.

Производственный процесс в предприятиях различных категорий характеризуется неодинаковыми чертами. В домашнем ткачестве процесс этот возникает спорадически, что вполне понятно, так как потребность семьи в изделиях ткацкого промысла ограничена. К занятию промыслом обращаются здесь реже или чаще в зависимости от численности семьи, размера её средств и потребностей. Гораздо правильнее функционирует ремесленное предприятие, однако и здесь производство не совершается непрерывно; оно носит периодический характер, начинаясь ежегодно со середины или конца осени и продолжаясь с перерывами до конца весны или начала лета. Главной причиной перерывов служат сельско-хозяйственные работы ткача, отнимающие у него большую часть рабочего времени. Другая причина — отсутствие постоянных заказов. Выполнив одну работу, ремесленник не всегда тотчас же получает другую. В конце весны или в начале лета земледельческие работы не оставляют места для занятия промыслом и производство приостанавливается.

Та же связь промысла с земледелием вместе с ограниченностью сбыта являются причинами перерывов в кустарном производстве. Вообще все наиболее существенные черты промысла обуславливаются двумя обстоятельствами: 1) связью его с земледелием и 2) размерами местного потребления.

Обычная форма производства — семейная, реже — единичная. Артельные формы не наблюдаются, наемный труд отсутствует. Когда ремесленник работает из пряжи заказчика, то разделение труда выражается лишь в том, что операция навивки утка на шпульку поручается детям; подробнее о разделении труда сказано в IV главе настоящего описания.

Если же ремесленник работает из своего материала для собственных нужд, то в труде принимают участие и женщины, которые сообщда обрабатывают сырье. В домашнем ткачестве весь процесс производства выполняется женщинами совместно, в форме простого сотрудничества.

В кустарных предприятиях работа производится всегда из покупной пряжи, поэтому и здесь, как в ремесле, помощь ткачу со стороны членов семьи выражается лишь в намотке утка на шпульки.

Во всех видах промысла в производстве участвуют обычно два-три члена семьи: большее число участников ввиду небольших размеров

производства было бы излишне. При этом надо заметить, что мужчины никогда не занимаются обработкой сырья, женщины же часто выполняют весь процесс производства с начала и до конца.

Ремесленник ограничивает свой труд переработкою полученной от заказчика пряжи в ткань; отделкой материала или изделий он не занимается. Хозяйства, занятые ткачеством для домашнего обихода, делят труд по приготовлению материала и отделке изделий с другими предприятиями. Так, пряжу отдают для окраски евреям и за это платят в Кошаринцах Могилевского уезда 1 копейку от пасама, в Окладном того уезда — 40 к. от мотка пряжи (в 7—8 пасм), Женишковцах Лeticевского уезда — 15 к. от мотка (в 7—8 пасм), в Мацьковцах Проскуровского уезда — 20 к. от 15-ти пасм, в Бабчинцах Ямпольского уезда — 15 к. от мотка (в 7—8 пасм), в Марковке Гайсинского уезда — 2 1/2 к. от пасама, в Козинцах Брацлавского уезда — 10 к. от мотка (в 7—8 пасм пряжи).

Шерсть отдают для расчески на чесальные машины, уплачивая за каждый фунт 2 1/2 коп.

Сукно отдают бить на фолюши, уплачивая от «сажня» «вибитого» сукна 12—15 копеек.

Глава IX

Результаты производства

На основании сделанных нами описаний 64-х хозяйств результаты производства представляются в таком виде. Всего в этих хозяйствах в течение года изготовлено: 20480 аршин холста, 236 скатертей, 440 полотенец, 550 аршин сукна, 150 запасок, 220 поясов, 25 шерстяных ряден и 28 пеньковых «портяних». В среднем в одном хозяйстве в течение года производится:

Виды промысла / Название изделий	Холст (в аршинах)	Скатерти (шт.)	Полотенца (шт.)	Сукно (в аршинах)	Запаски (шт.)	Пояса (шт.)	Рядна шерстяные	Рядна пеньковые
Ремесло	444,6	5,5	9,9	12,1	3,5	—	0,3	0,6
Кустарный промысел	59	—	—	—	—	5	1,2	—
Домашний труд	66,5	—	0,9	1,9	—	—	0,25	0,1
Среднее в одном хозяйстве	320	3,7	6,9	15,6	2,3	3,4	0,4	0,4

Таким образом, главным продуктом промысла является холст, производство которого в среднем для одного хозяйства составляет 320 ар-

шин в год. В кустарных предприятиях большую роль по стоимости играют пояса и шерстяные рядна.

Средняя стоимость изделия такова:

Аршин холста	—	руб.	26	коп.
Скатерть	12	»	—	
Полотенце	—	»	68	
Аршин сукна	1	1	»	»
Запаска	11	»	67	»
Пояс	12	»	23	»
Рядно шерстяное	15	»	30	»
» пеньковое	11	»	52	

Общая стоимость всех изделий, произведенных в течение года в описанных 64-х хозяйствах — 7796 р. 28 к.

Нижеследующая таблица указывает стоимость изделий, изготовляемых в тот же период в одном хозяйстве.

Виды промысла	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	155 р. 21 к.	163 р. 33 к.	155 р. 78 к.
Кустарный промысел	135 р. 55 к.	—	135 р. 55 к.
Домашний труд	126 р. 25 к.	—	26 р. 25 к.
Среднее в одном хозяйстве	119 р. 77 к.	163 р. 33 к.	121 р. 82 к.

Таким образом, одно хозяйство вырабатывает в среднем различного рода изделий на 121 р. 82 к. в год.

Продукт производства разделяется между заказчиком, рынком и самим производителем. Скупщиков и вообще посредников по доставке изделий на рынок при настоящем слабом развитии кустарно-ткацкого производства не существует. Следующая таблица на стр. 391 показывает распределение различного рода изделий ткацкого промысла.

Как видно из этой таблицы, холст изготавливается только по заказу и для собственных нужд семьи; на рынок он попадает не от производителей как таковых, а от потребителей по случайным причинам. На продажу идут только скатерти, пояса и шерстяные рядна. Последние изделия представляют собою уже, собственно говоря, продукт коврового производства. — В общем, главная масса изделий производится по заказу потребителей.

По стоимости изделия распределяются так (в %):

Виды промысла	Для заказчика	Для рынка	Для производителя
Ремесло	95,61	0,75	3,64
Кустарный промысел	17,53	80,26	2,21
Домашний труд	5,78	—	94,22
Среднее в одном хозяйстве	83,51	7,58	8,91

Распределение изделий в %.

Виды промысла	Название изделий	Для заказчика							
		Холст	Скатерти	Полотенца	Сукно	Запаски	Пояса	Рядна пеньковые	Рядна шерстяные
Ремесло		95,4	93,6	98,8	100	100	—	100	92,9
Кустарный промысел		83,1	—	—	—	—	9,1	—	—
Домашний труд		8	—	—	—	—	—	—	—
Все хозяйства		89,9	93,3	95,5	94,6	100	9,1		56
		Для рынка							
Ремесло		—	6,4	—	—	—	—	—	7,1
Кустарный промысел		—	—	—	—	—	90,9	—	100
Домашний труд		—	—	—	—	—	—	—	—
Все хозяйства		—	6,3	—	—	—	90,9	—	28
		Для собственных нужд							
Ремесло		4,6	—	1,2	—	—	—	—	—
Кустарный промысел		16,9	—	—	—	—	—	—	—
Домашний труд		92	100	100	100	—	—	100	100
Все хозяйства		10,1	0,4	4,5	5,4	—	—	7,1	16

Таким образом, стоимость изделий, предназначенных для заказчика, составляет 83,51% общей стоимости всех изделий, производимых в одном хозяйстве в течение года, а стоимость изделий, идущих на продажу, только — 7,58%.

Переходя к определению величины дохода, получаемого описываемыми предприятиями, заметим, что труд ткача-ремесленника оплачивается заказчиками издельно от аршина (при изготовлении холста, сукна) и от штуки (при изготовлении других видов изделий).

В следующей таблице на стр. 392 приводятся размеры этой платы для большей части обследованных селений.

В Кошаринцах за выделку шерстяных ряден «в батках» платят по 15 коп. «від човника», т. е. от каждого цвета. Следовательно, если рядно имеет 6 цветов, то плата за его изготовление — 90 коп.

Если мы примем во внимание малую производительность труда в промысле и то обстоятельство, что производственный процесс на все время земледельческих работ прерывается, то только приведенная таб-

Плата за изготовление изделий в копейках:

Селения		Названия изделий											
		Войнына (от аршина)	Дсятка (от аршина)	Двенадцатка (от аршина)	Тринадцатка (от аршина)	Пестнадалцатка (от аршина)	Сукно (от аршина)	Скартн (от аршина)	Повонца (от аршина)	Повонца (от штуки)	Занаски (от штуки)	Рядна пеньков. (от аршина)	Рядна ерстан. (от аршина)
Гайский	Раховка	5	6	—	7 1/2	7 1/2	—	50—60	—	30	—	9	—
	Марковка	4	5	6	7 1/2	8	—	—	—	—	—	—	—
	Кирнасовка	4	—	—	8—10	—	3—4	30	—	3	—	—	6
Брадлавский	Козинцы	4-5	—	7	5-6	—	—	30—50	—	5—10	35—40	6	—
	Холодовка	5	—	6—6 1/2	7 1/2	—	3	30—50	—	—	—	—	—
	Женишковцы	4	—	6	6 1/2	—	2	—	—	—	—	—	—
Литинский	Севериновка	5	—	6	—	—	3	60	—	30	—	—	20
	Окладное	3 1/2—4 1/2	—	—	—	—	3—5	—	5	—	—	—	—
	Кожаринцы	4	—	6	7	—	—	40—50	5	—	—	—	—
Ямпольский	Звон	—	—	—	—	6	3 1/2	—	—	—	50	—	—
	Бабчинцы	4-5	—	—	—	—	2—3	—	—	—	—	—	5—12
	Слободая	5	—	—	—	—	5—6	—	—	6	—	—	—
Гроскуровский	Мацьковцы	—	5	7	7	8	—	—	—	—	—	—	

лица даст нам ясное представление о возможном размере заработка, получаемого ремесленником.

Вот средняя величина валового дохода, получаемого одним предприятием в течение года (в рублях):

Виды промысла \ Категория хозяйств	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	40,47	40,47	40,47
Кустарный труд	124,64	—	124,64
Все хозяйства	49,46	49,48	48,49

Итак, средний валовой доход ремесленника — 40 р. 47 к.; кустаря — 124 р. 64 к. Доход первого слагается исключительно из платы за труд, доход второго, главным образом, из продажной стоимости изделий. Максимальный валовой доход ремесленника — 99 р. 80 к., минимальный — 11 р. 90 к., нормальный — от 20 до 80 руб.

Цифры валового дохода в 5-ти кустарных предприятиях таковы: 264 р., 226 р., 78 р., 43 р. 20 к. и 12 р. Первые два хозяйства изготовляют пояса, остальные три — холст (по заказу) и шерстяные рядна (на продажу).

Относительно домашнего труда, где производство имеет основной задачей удовлетворение собственных нужд производителя, отметим, что стоимость среднего количества изделий, производимых здесь в одном хозяйстве в течение года, согласно рыночных цен на эти изделия, равна 24 р. 55 к.

Укажем теперь размер затрат, необходимых для ведения предприятия в течение года, т. е. расход, который слагается из затрат труда, орудий и материала.

Виды промысла	Хозяйства, связанные с земледелием								
	Труд		Орудия		Материалы		Всего		
	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	
Ремесло	25	48	4	42	5	36	35	26	
Кустарный труд	17	20	2	33	87	75	107	28	
Все хозяйства	24	56	4	19	14	51	43	26	
Виды промысла	Хозяйства, не связанные с земледелием								
	Ремесло	24	70	4	91	4	39	34	—
	Кустарный труд	—	—	—	—	—	—	—	—
	Все хозяйства	24	70	4	91	4	39	34	—

Виды промысла	Все хозяйства							
	Труд		Орудия		Материалы		Всего	
	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.
Ремесло	25	48	4	46	5	30	35	18
Кустарный труд	17	20	2	33	87	75	107	28
Все хозяйства	24	56	4	23	13	88	42	67

Вычтя валовой расход из валового дохода, получим следующие цифры чистого дохода в рублях:

Виды промысла	Хозяйства, связанные с земледелием	Хозяйства, не связанные с земледелием	Все хозяйства
Ремесло	5,21	6,48	5,29
Кустарный труд	17,36	—	17,36
Все хозяйства	6,20	6,48	6,22

Итак, средний чистый доход ремесленника равен всего 5 р. 29 к., кустаря — 17 р. 39 к. Если перевести этот доход на 1 рабочий день, то получим для ремесленного предприятия около 5 коп. в день, для кустарного — около 25 коп. При такой низкой доходности ясно, что промысел существует только в силу невозможности для занятых им лиц найти более выгодное приложение труда в свободное от земледельческих занятий время.

Что касается домашнего труда, то действительная стоимость среднего количества изделий, вырабатываемых и оставляемых для собственных нужд одним хозяйством в течение года, составляет 38 р. 63 к. (16 р. — стоимость труда, 2 р. 54 к. — амортизация и ремонт орудий и 20 р. 09 к. — стоимость материала), т. е. превышает рыночную стоимость (24 р. 55 к.) на 14 р. 08 к.

Как было установлено нами во второй главе, общее число ремесленных предприятий в губернии — 16407, кустарных — 94. Эти цифры позволяют определить общую величину валового и чистого дохода всех ремесленных и кустарных предприятий, занятых ткацким промыслом в губернии, — именно, валовой доход равен 675707 р. 45 к., чистый доход — 88424 р. 87 к. в год.

Глава X

Сбыт изделий

Если исключить ковровое производство, которое рассматривается в настоящем труде как самостоятельный промысел и составляет предмет отдельного исследования, то из 1607 зарегистрированных нами хозяйств изготовление изделий на продажу имеет место только в четырех. Но в двух из них оно играет подчиненную роль, главная же принадлежит работе на заказчика; в третьем хозяйстве изготовление на продажу хотя имеет доминирующее значение, но рядом с ним сохраняется все-таки работа по заказу и только в одном из этих четырех хозяйств производство назначается исключительно для рынка.

Проданные изделия распределялись между хозяйствами следующим образом: в течение года продано в хозяйстве Понамарчука 120 гарусных поясов на сумму 264 р.; в хозяйстве Базилюка — 80 таких же поясов на сумму 176 р.; в хозяйстве Таранюка — десять скатертей за 23 р. и в хозяйстве Голика — 5 скатертей за 12 1/2 руб. — всего на сумму 475 р. 50 к., следовательно, на одно хозяйство приходится изделий на 118 р. 87 1/2 к.

Пояса изготовляются в Верховке и здесь же сбываются по цене от 2 р. до 2 р. 40 к. за штуку в ярмарочные дни крестьянам соседних селений. Так как эти пояса служат для подпоясывания запасок, то они не идут дальше ближайшего района, являющегося одним из немногих в Подолии этнографических островков, где еще сохранился этот тип женской одежды, теперь почти забытый, а некогда распространенный повсеместно. — Скатерти изготовляются в Рахновке и если назначаются для продажи, то сбываются в ближайшем местечке Кубличе, на ярмарке.

При таких ничтожных размерах сбыта, конечно, не может быть речи о специальной доставке изделий на рынок; пользуются для этой цели поездками, которые предпринимаются для других хозяйственных надобностей.

Основные изделия — холст, валовина, полотенца, сукно, запаски, рядна — на продажу не производятся, но продаются иногда по случайным причинам крестьянами, изготовившими их для собственного пользования. Поэтому цены этих изделий часто бывают ниже их действительной стоимости. Вот эти цены:

«Міра»	(17 1/2 вершков)	«гребенниці»	20—25 к.
»	»	тринадцатки	25—30 к.
»	»	валовины	10 к., 15 к. и 20 к.
»	»	сукна	от 75 к. до 1 р. 20 к.
»	»	рядна	30—40 к.
Полотенце из грубой пряжи			5 к.
Полотенце из несколько лучшей пряжи			25 к.

Полотенце из бомбаку	75 к.
Полотенце узорчатой выделки:	
В Верховке	1 р. — 1 р. 20 к.
В Строчицах	2 р.
В Севериновке	75 к. — 1 р.
Скатерть простая	70 к. — 1 р.
Скатерть узорчатой выделки:	
В Строчицах	6 руб. (3 1/2 арш. x 1 1/2 шир.) и 4 руб. (2 1/2 x 1 арш.).
В Севериновке	2 р.
В Кириасовке	1 1/2 — 2 р.
Одна запаска	2 р.

Резкая разница в ценах скатертей объясняется различием материала, из которого они вырабатываются.

Кроме готовых изделий, продается также пряжа в мотках по следующим ценам: моток тринадцатки и лучший — 40—45 к., «гребінний» — 35—40 к., шерстяной — 1 р. 20 к., «валовяний» — 30—40 к. Волокно продается по 5—10 к. кукла или же по 1 р. одно повісмо (10 кукол). Худшие сорта волокна покупают еврей-портные, подменяя им вату в крестьянских костюмах (так называемая у крестьян «бердичівська вата»).

Глава XI

Мероприятия по содействию промыслу

Из предыдущего изложения, полагаем, в достаточной степени выяснилась экономическая природа ткацкого промысла Подольской губернии. В настоящем своем положении он представляет мелкое производство с примитивной технической организацией и с очень низкой оплатой труда. Работа главным образом выполняется по заказам местных крестьян из доставляемого и изготавливаемого ими же материала. В огромном большинстве хозяйств промысел играет роль второстепенного занятия, которому посвящается свободное от земледельческих и других сельскохозяйственных работ время. Такое положение промысла, по всей вероятности, еще долго останется неизменным, и если промысел будет предоставлен самому себе, то ожидать его развития в близком будущем невозможно, так как для этого требуется целый ряд условий, создание которых не под силу самим участникам промысла, и которые могут явиться лишь в результате планомерной деятельности общественных организаций, имеющих целью содействие промыслу. Говорить об умирании промысла также нет основания. Хотя производство таких изделий, как сукно, запаски, скатерти, пояса несомненно сокращается, но не эти изделия, а холст является основным продуктом промысла. Нельзя ожидать, чтобы произ-

водство холста могло в ближайшем будущем прекратиться или хотя бы значительно сократиться, так как производство это удовлетворяет очень серьезной потребности и имеет большое значение в крестьянском быту. Фабричная конкуренция не представляет опасности для промысла. Так как материал для изделий получается крестьянином в собственном хозяйстве, а труд, затрачиваемый на изготовление пряжи, им не ценится, то в конце концов, стоимость одного аршина холста определяется для крестьянина теми 5—6 копейками, которые он должен уплатить ткачу за его изготовление. Положение дела мало меняется и в том случае, когда холст производится из фабричной пряжи. Хотя стоимость аршина «бомбака» достигает 30 копеек, но фабричная конкуренция и здесь не страшна, так как фабрика не изготовляет холста, который, отличаясь такой же дешевизной, как бомбак, обладал бы в тоже время его плотностью и прочностью — качествами, которые наиболее ценятся крестьянами.

Упадка промысла, или, вернее, изменения его экономического характера, можно было бы ожидать только в случае резкого ухудшения или, напротив, улучшения экономического положения крестьян. В первом случае заработок ткача-ремесленника, конечно, еще более понизился бы; во втором же случае промысел, по всей вероятности, превратился бы в чисто домашнее занятие, ибо мы видим, что юго-восточной части губернии, где крестьяне более обеспечены землей, ткачество находится в руках женщин и направлено на обслуживание только домашних нужд семьи. Но до тех пор, пока общие экономические условия жизни нашего крестьянина остаются неизменными, нельзя ожидать и изменения в положении промысла.

Конечно, и в настоящем своем виде ткацкий промысел имеет серьезное значение в народном хозяйстве. В течение зимнего перерыва в земледельческих работах он дает применение производительным силам, которые иначе оставались бы праздными и, снабжая крестьянина значительной частью его одежды, сокращает таким образом размер его денежных затрат, всегда наиболее чувствительных для крестьянского хозяйства. К сожалению, как источник заработка для занятых им ремесленников и немногих кустарей промысел имеет небольшое значение. Причина эта заключается в отсутствии постоянных заказов, в малой производительности труда и низкой его расценке.

Содействие промыслу, конечно, очень желательно, так как оно могло бы повести к улучшению материального благосостояния очень многих семейств. Ввиду того, что у самих кустарей не заметно никаких попыток к организации самопомощи, задача содействия промыслу должна быть разрешена земством. Задача эта сложная и нелегко выполнимая. Прежде всего необходимо, конечно, улучшение техники производства, потому

что при нынешней слабой производительности труда, ткач, даже наиболее обеспеченный заказами, при среднем напряжении труда, никогда не может рассчитывать на более или менее серьезный заработок. Мероприятия, могущие служить улучшению техники, уже были указаны в главе VI. Они сводятся к ознакомлению занятых промыслом лиц с улучшенными орудиями производства и их применением путем устройства легких переносных учебно-показательных ткацких мастерских и постоянных складов, откуда на льготных условиях мог бы приобретать новые орудия каждый желающий. Впрочем, улучшение техники промысла, по-видимому, могло быть достигнуто с гораздо меньшими затратами, если бы вместо введения станка-самолета постараться приблизить к последнему народный ткацкий станок. Вопрос этот должен быть исследован. Дело в том, что остов того и другого станка в общем один и тот же. Различны только батаны, берда и ремизки. Все это вполне самостоятельные, отделяемые от станка части. Усовершенствованные бердо и ремизки можно выписывать от специально изготавливающих их заведений. Итак, если все эти части приспособить к народному «верстату», то цель улучшения техники может быть достигнута с небольшими сравнительнозатратами.

Но проведение технических мероприятий, каким бы успехом оно не сопровождалось, само по себе недостаточно для поднятия доходности промысла. Повышение производительности труда, положим, в два раза, привело бы только к тому, что ткач в два раза скорее сделал бы ту же работу, которую он выполняет теперь; заработок же ткача при этом не только не повысился бы, но, вероятно, еще более понизился, вследствие большой легкости труда и больших затрат на улучшенные орудия производства.

Поэтому наряду с заботами об усовершенствовании техники необходимы также мероприятия экономического характера. Необходимо позаботиться о доставлении ткачу-ремесленнику постоянных заказов. По-видимому, в этом отношении мерой наиболее широкого масштаба явилось бы соглашение с интендантством о поставке холста для нужд армии. Кроме того, земство и непосредственно могло бы выступить в роли работодателя, заказывая, например, холст для земских больниц. Последняя мера, если не ошибаемся, применена была Черниговским губернским земством.

Конечно, и в том и в другом случае работа должна производиться из фабричной пряжи, доставка которой также должна быть организована земством; сырой материал должен не продаваться, а выдаваться ремесленнику, который возвращает взамен изготавливаемое изделие, получая определенную заработную плату.

Следует также стремиться к постепенному превращению ремесленного производства в кустарное, изыскивая для последнего постоян-

ные рынки сбыта. Для этого потребовалось бы войти в соглашение с соответствующими частными фирмами, равно и с существующими земскими организациями по сбыту кустарных изделий.

Кроме холста, могли бы найти сбыт на рынке скатерти и полотенца, в особенности, если бы позаботиться об улучшении художественной стороны этих изделий. Для последней цели желательно было бы собрать лучшие образцы изделий этого рода Подольской и соседних, родственных ей по населению, губерний и издать альбом этих изделий для продажи или раздачи кустарям.

Путем содействия крестьянскому овцеводству следует бороться также с упадком суконного производства; последнее, можно думать, играло ранее очень видную роль в Подольской губернии, так как и теперь есть местности, где почти вся верхняя одежда суконная, домашнего производства.

Что касается производства запасок, плахт и поясов, то, по-видимому, содействовать возрождению этих отраслей как промысла нет возможности, и надо считать, что они обречены на гибель.

Не ставя своей задачей начертить подробную программу мероприятий по содействию ткацкому промыслу, так как в этом отношении имеется уже богатый опыт старых земств, прибавим только, что по нашему мнению наиболее плодотворные результаты могло бы принести содействие кооперации вообще, в особенности же содействие возникновению закупочных или так называемых сырьевых товариществ, для совместного приобретения сырья, и складочных товариществ, или товариществ по сбыту с тем, чтобы в конце концов все функции земства по содействию промыслу могли быть переданы в руки народных экономических организаций.

Все принимаемые мероприятия должны быть применены прежде всего к пунктам наибольшего развития промысла. Из обследованных мною пунктов это будут следующие: Марковка и Рахновка Гайсинского уезда; Холодовка, Кирнасовка, Козинцы и Верховка Брацлавского уезда и Мацьковцы Проскуровского уезда. Другие пункты указаны в обследовании г. Трофимова и в корреспондентском обследовании.

Успешное содействие промыслу не может быть, конечно, организовано усилиями одного лишь губернского земства. Для того, чтобы земская помощь могла захватить возможно большее число участников промысла и распределиться по его территории более или менее равномерно, необходимо деятельное участие уездных земств, в отношении которых губернное земство могло бы сохранить роль руководящей, центральной организации.

НАРОДНІ УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ ПРО ОСТАННЮ СВІТОВУ ВІЙНУ

Кожний, хто займався збиранням українських народніх пісень, легко міг перевіритися, оскільки безпідставна так часто повторювана на протязі минулого століття і в наші часи думка, ніби народне українське пісенне багатство поволі никне й щезає, уступаючи місце навалові московської фабрично-салдацької «словесности». Правда, на перший погляд може здаватися, що це дійсно так. Прислухаючись до тих пісень, що їх співають парубки вечорами по наших селах, справді можна подумати, що українська пісня вимирає. Бувало, перше співали: «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя, ой вийди, дівчинонько моя вірная!», а тепер почуєте: «вох, пайдіте, привідіте, мою Манічку сюда».

Бувало, дівчина відповідала:

Рада б зірка зійти, чорна хмара наступає,
Рада б дівчина вийти, так матуся її не пускає.

А тепер вона запрошає свого «кавалера»:

Нету папи, нету мами,
Нету дома нікаво, —
Полезай, майор, в окно.

На що ображений «майор» відказує:

Не майорська ето честь
По-собачі в окно лезть.

А хоч і заспівають коли української, то так рясно поприкрашають її «панськими» словами, що крізь це нове поткання українська основа тільки де-не-де проблісне. Колишня матінка, або ненька нині перетворилася в «мамінку», козачанько повернувся в «роскудрявця», милий чорнобривий зветься «мілою дай Ванюша», дівчинонька — «душа Маша» і т. д.

Але, повторюємо, це тільки перше враження.

Ближче знайомство з селянським життям переконає вас швидко, що вся ця нова, обласгороджена панська поезія не витискає собою на-

родньої поезії, а тільки живе поруч неї, — що стара наша народня творчість і досі ще живе в цілій своїй красі й силі, виблискуючи всіма барвами українського поетичного генія. Те ж надзвичайне багатство сюжетів, що вичерпує собою буквально всі сторони народнього життя й побуту до найменших дрібниць його, ті ж образи, та ж мова, ті ж улюблені слова й міти, ті ж чудові мотиви, що вражають вас поєднанням безмежної туги й могутньої нездоланної сили духа. За короткий час можна назбирати велику кількість пісень, що дадуть силу чудових зразків народньої поезії. Не забуті навіть історичні пісні. Із уст селянки чули ми думу про Івася Вдовиченка; правда, значно перероблену і малоцікаву з художнього боку, але в якій все ще згадується і «Черкеська долина», і «козацький табір», і турецьке військо. Сімнадцятилітня дівчина співала нам відому історичну пісню про Коваленка, надруковану в збірнику Антоновича й Драгоманова, і за далекими дідами й прадідами вірно повідала про Орду, хоча й не розуміла значіння цього слова (думаючи, що «орда — то така хмара»).

Отже, народня поезія наша жива, а коли живе, то й розвивається, бо не можна ж собі уявити, щоб у наші часи тільки механічно передавався від покоління до покоління той поетичний скарб, що був утворений за минулих віків. А коли так, то треба думати, що кожна нова велика історична подія знаходить в народній поезії певний відгук.

Очевидно, мусила знайти його і остання світова війна, що так глибоко сколихнула народне життя. Не кажемо вже про велике соціальне значіння цієї війни — і про ту революцію, яку викликала вона в народнім світогляді; навіть незалежно від того, а й сама по собі, як велике національне нещастя, остання війна не могла не вплинути на народню творчість. Кажучи словами української історичної думи, ця війна розлучила «не одного мужа з жоною, брата з сестрою», і не можна собі уявити, щоб яка-небудь «старенька жона», позбавлена сина, або дівчина, що розсталася з милим, не висловили свого горя в пісні тою єдиною мовою, яка їм відома, мовою українською.

Перебуваючи літом цього року в однім наддністрянським селі Ямпільського повіту, ми чули, що такі пісні дійсно існують. На жаль, чисто українських, не помосковлених пісень про останню війну не пощастило нам знайти. Утворені не на фронті, де кожна нова пісня хутко робиться достоянням всіх окопних мешканців, а по таких закутках селянського життя, ці пісні, з огляду на короткий час, що минув з початку війни, може не встигли ще вийти за тісні межі життя своїх творців, не поширилися в народніх масах і тому, може бути, нелегко їх розшукати. — Зате з фронту ринула на село величезна маса салдацьких пісень, присвячених героям і подіям останньої війни. Між ними багато

чисто великоросійських, перенесених з чужого ґрунту без ніяких змін. Інші не російські й не українські. Мова їх являє собою той огидний жаргон, в якому П. Струве й інші прихильники «общеруської культури» вбачали початок загально-російської «койне». — І одна риса найбільше вражає вас, коли ви знайомитесь з цими піснями: чим більше в них українського елемента, тим більше в них справжньої художньої творчості. — Але як тільки співець звертається до чужої йому мови, поезія покидає його, пісня переходить на римовану, — і то дуже зле римовану — прозу, знесилюється, блідне і ви відчуваєте, що думка співця «как подстреленная птица, подняться хочет — и не может».

От яскравий приклад:

У городі у Одесі
Там стоїт больниці;
В тій больниці дві сестриці,
Обі кароглазі.
Одна сестра рецепт пише,
Друга перев'яже
Салдатіку рану.
Дохтор ходить, дохтор пише,
Кушарка читає...
За що наше браття рідне
Марно пропадає,
Під германською війною
Жизнь свою теряє,
Під карпатськими горами
Кров свій проливає?
Прийшло письмо на родіну,
Що сина вже нету;
Батько каже, що неправда,
А мати вміває,
А жіночка з діточками
Слізюньками ляє.

«Ой Боже мій милосердний,
Що буду робити:
Сама млада, дрібні діти, —
Нема чим кормити...»
Закувала зозуленька
У саду на розі;
Заплакала московочка
В батька на порозі
«Ой Боже мій милосердний,
Що маю робити?
Сама гарна молоденька,
Не маю з ким жити!»
Чого куєш, зозуленько,

У саду на розі?
Чого плачеш, московочко,
В батька на порозі? —
«Ох якби я не зозуленька,
То я б не кувала,
Ой, якби я мужа мала,
То я б не плакала».

Яка різниця в способах і силі виразу між першою неукраїнською половиною цієї пісні і другою — українською. Щодо змісту, то вона цікава визнанням певної безцілності минулої війни: «за що наше браття рідне марно пропадає?»

Слідуюча пісня дає цікавий образ імператора Вільгельма, як його уявляв собі співець. Попсована щодо мови, ця пісня цілком українська по духу і кінчиться тією жорстокою іронією, яка так часто подибується в українських піснях:

Пайдьом, Ваня, до Дунаю,
А што слышно в вашім краю?»
— Ох не слышно, но* видати:
Ідуть немци воювати.
Ідуть немци на три шляхи,
Офіцери на чотири,
Салдатіки гору вкрили,
Підківками землю збили,
Порохами світ затьмили.
Межи ними цар германський
Свое військо розправляє,
В правій руці меч тримає,
А з лівої кров ся ляє.
Над кровю ворон кряче,
А за сином мати плаче.
«Цить, матінко, не журися
Я не дуже поранився:
Пішли пальці на кавальці,
Білі ручки на три штучки,
А шинеля на кусочки
Фуражечка на ленточки.

В решті піснів ще менше укр.[аїнського] елементу, ніж у цих двох, а як вони до того ще й малоцікаві по змісту, то ми їх не наводимо. Подамо тільки ще одну пісню, що по словам дівчини, яка її співала, «вийшла» після японської війни.

* Но — тільки.

Тече річка Тушиночка**.
Плаче, туже московочка;
Вона плаче ще й ридає,
На вбитий шлях поглядає.
Вбитим шляхом москалі йдуть
З під милого коня ведуть.
— Ой ти коню білогривий.
Скажи мені, де мій милий?
«А твій милий ренен лежить,
В праві руці шаблю держить
А лівою воду бере***,
На серденько поливає.
На серденько поливає,
На товариша гукає:
Товаришу, рідний брате,
Прошу письмо написати,
Нехай мила прочитає,
Нехай мене не чекає.
Нехай вона не чекає,
Нехай другого шукає:
Нехай вона віддається.
Вона мене не діждеться».

Наведені пісні мають на собі явні ознаки фронтового салдацького впливу, але, повторюємо, ми переконані, що мусять існувати чисті українські пісні, бо не можна ж собі уявити, щоб люде, здатні до поетичної творчости були тільки серед тих, хто прийме безпосередню участь у війні, щоб на великі події не озвався й тил, зокрема укр.[аїнська] селянка, утворителька чудової поезії, вірна хоронителька рідної мови, звичаїв, пісень.

Отже бажано, щоб люде, які близько стоять до сільського життя, а такими якраз є народні учителі, збирали й подавали до друку, хоч би до редакції журналу «Освіта», укр.[аїнські] народні пісні про останню світову війну. Збірка таких пісень мала б глибокий інтерес як із погляду чисто художнього, а також історично-літературного, являючи образ сучасного стану народної творчости, так і із соціально-психологічного погляду, малюючи нам, як переломилися в свідомости широких народніх українських мас криваві війни й світові події останніх часів.

** Співають також з «тульчиночки».

*** Варіант: в ліві руці воду має.

РОБІТНИКИ В РЕЖИСЕРСЬКІЙ ЛАБОРАТОРІЇ

Театр імені Шевченка (колишній «Березіль») вступив у новий театральний сезон 1935—1936 року. З радістю треба констатувати, що театр зустрічає новий рік своєї роботи оновлений, озброєний новим могутим творчим методом, який не має нічого спільного з методами його колишнього керівника націоналіста Курбаса. Мета цієї статті — розповісти читачеві, як театр знайшов цей новий метод і в чому він полягає.

* * *

15 жовтня 1934 року на квартирі парторганізатора цеху Т—2 харківського паровозобудівельного заводу тов. Рубашевського, в присутності активу цеху, молодий радянський драматург О.Корнійчук прочитав свою п'єсу «Платон Кречет».

Ця, здавалося б, нічим особливим не визначна подія зостанеться назавжди пам'ятною в історії театру ім. Шевченка. Вона стала початком нової ери в мистецькому житті театру, нової, досі цілком невідомої форми зв'язку між театром і глядачем-робітником, початком їх творчого співробітництва в галузі сценічного мистецтва.

У цьому читанні брало участь коло 30 чоловіка з цеху. Тут були і молоді робітники, і старі кадровики, і інженери. Були партгрупорги і рядові комуністи. Але що об'єднувало всіх присутніх — це їх глибокий інтерес до культурного будівництва.

До 2 години ночі тяглося обміркування п'єси. І аж пізній час перервав його. Розійшовся актив з величезною наснагою. На другий день учасники читання розповідали, що до 5—6 години ранку вони обговорювали п'єсу у себе дома. Герої п'єси стали улюбленцями робітників цеху. Тільки й мови було, що про Платона, про його матір, про старого терапевта Терентія Осиповича Бублика. Тут-таки, в цеху, народилась ідея — взяти шефство над п'єсою «Платон Кречет». 27 жовтня загальні збори робітників цеху Т—2 затвердили пропозицію про прийняття шефства над п'єсою Корнійчука і обрали шефську бригаду.

Керування цією бригадою, що складалася з 15 чоловіка, прийняв

молодий інженер Гуртовий. До бригади увійшли ентузіасти шефства, що доброхотіть побажали попрацювати над п'єсою разом з театром.

Бригади розгорнули енергійну роботу. П'єса багато разів була прочитана на квартирах парторгів, комсоргів, кадрових робітників, у цехах. Робітники обговорювали як п'єсу в цілому, так і окремі образи, подавали критичні зауваження. Уже ця стадія шефської роботи дала дуже цінні наслідки, хоча це була скоріше докладна критика п'єси, ніж творча допомога акторові. Бригада уперто шукала більш поглибленої, більш конкретної і більш диференційованої форми шефської роботи, живого і плодотворчого зв'язку з театром.

На початку грудня шефська бригада бере участь в розробці плану постанови «Платона Кречета» в театрі ім. Шевченка. Нарешті, якимось цілком непомітно, сама собою, а значить, глибоко органічно, як наслідок усієї попередньої роботи, в цеху Т—2 виникає блискуча думка створити бригади по окремих персонажах п'єси. Народження цієї ідеї становить переломний пункт у шефській роботі ХПЗ над театром. Співробітництво робітничого колективу і театру на полі сценічного мистецтва вступає з цього моменту в нову, більш досконалу стадію; найкультурніші представники робітничого колективу входять, можна сказати, в саму глибину творчої лабораторії театру, стають у повному розумінні цього слова співтворцями театрального дійства.

Тепер, коли ця ідея вже дала свої блискучі наслідки, коли театр, раніш отруений націоналістичним дурманом і формалістичним методом курбасівщини і тому завжди порожній і забутий пролетарським громадянством, набув тисячі нових глядачів і став улюбленцем радянського Харкова, — тепер спільна робота заводу й театру здається чимось цілком природним і необхідним, неначе самозрозумілим. Справді, в радянській державі, де культурне будівництво у всіх його розгалуженнях відбувається при безпосередній участі і під найглибшим впливом пролетарських мас, і театр не може існувати відірвано від них, осторонь цієї участі і впливу.

Це безперечно, і потреба тісного зв'язку з робітничими масами почала гостро відчуватися театром, як тільки він вибився з-під формалістичного методу і націоналістичних ідей Курбаса; діставши нове керування, театр почав уперто шукати нових творчих шляхів. Але одна річ — сама ідея, а інша річ — форми і способи її здійснення. Шефство робітників над театром і за нового керування мало спочатку занадто загальний характер, яким не були задоволені ні театр, ні шефські організації. Ідея безпосередньої участі робітничого колективу у творчій роботі акторів над окремими ролями була знайдена в результаті шукань

і стала тим магічним засобом, який зовсім переродив театр, поставив його на нові творчі шляхи і надав йому нового обличчя.

Отже були створені шефські бригади майже по всіх головних персонажах п'єси. Голова виконкому Берест, хірург Платон Кречет, його мати, земський лікар Бублик, Ліда, завідувач лікарні Аркадій, завміськздоров'я Бочкарьова — кожна з цих дійових осіб п'єси дістала окрему бригаду.

В бригаду увійшли найпередовіші люди робітничого колективу заводу: тт. Гуртовий, Хаїтов, Осьмачко, Полікарпов, Пивоваров, Вайнштейн, Митницький, Немировський, Поляк, Сорока, Дубініна, Кузнецова, Фурсова і інші, — люди, що цікавляться культурним будівництвом, що вирости з надр робітничого класу.

Виходячи з даних п'єси Корнійчука, бригади з величезним захопленням і ентузіазмом почали свою роботу над аналізом образів, створених драматургом.

Ми не знаємо, чи був вироблений який-небудь певний план цієї роботи, спільний для всіх бригад, але звичайно робота протікала так.

Перш за все бригада намагалася дати загальну соціальну характеристику даного образу, а також відтворити його морально-психологічне обличчя. Який зміст вкладений у нього автором п'єси, яка його ідейно-художня цінність, що являє собою дана дійова особа як член суспільства, як громадський діяч, як учасник соціалістичного будівництва, як людина, чи слід розглядати її як позитивний тип, чи як негативний — от перші питання, які ставили перед собою бригади. Аналітична робота, яку провадили бригади, іноді виявляла у персонажів п'єси такі висловлювання або вчинки, які суперечили їх характерові, або ідеї п'єси, або намірові автора. Це треба зрозуміти правильно. Бригада не підходила до кожного окремого образу з задалегідь виробленим шаблоном, не говорила, якою повинна бути аналізована бригадаю дійова особа, як вона повинна діяти, мислити, почувати, говорити. Ні, цього не було. Та коли бригада, аналітично розкриваючи образ, знаходила в ньому внутрішні психологічні суперечності або невідповідність до задуму самого автора, або неповноту і невизначність характеристики, то бригада це відзначала.

От один з прикладів. Розбираючи образ Береста, бригада прийшла до висновку, що Берест, остаючись тим, чим хотів показати його автор, тобто позитивним типом старого, з великим життєвим досвідом, партійного робітника, умілого, розумного і чуйного керівника в дорученій йому галузі, не міг загрозами змушувати Платона Кречета їхати на операцію наркома, коли Кречет під впливом пережитих тяжких подій відчув тимчасовий занепад моральних і фізичних сил; так само і

Платон, друг Береста і людина сильної волі, учений, що мріє про продовження людського життя, не міг так уперто, так категорично відмовлятися від операції. Автор погодився з цим зауваженням бригади і вніс у текст п'єси відповідні зміни.

Намагаючись дати поглиблений мистецький образ, максимально допомогти артистові в його творчій роботі, бригада на підставі матеріалу, даного в п'єсі, — матеріалу, треба сказати, іноді дуже скупого, — старалася відтворити докладну біографію персонажа, з'ясувати те побутове оточення, в якому він ріс, учився, мужнів, формувався як людина й громадянин, ті суспільні й культурні впливи, яким він підпадав до моменту появи в п'єсі.

І нарешті, бригада давала фізичний образ персонажа, намагаючись уявити собі його зовнішність, постать, одержу, ходу, рухи, манеру говорити.

Читаючи відповідні матеріали (стенограми спільних засідань робітничих бригад з артистами театру), мимоволі зупиняєшся з подивом перед цією многогранною творчою роботою, яка кінець-кінцем ставить перед вами повний образ дійової особи.

Треба сказати, що стенограми дають тільки приблизне уявлення про те величезне захоплення, з яким робітничі бригади віддалися новій для них справі. Адже на такі спільні з артистами збори бригади приходили з готовим уже розумінням даного образу, розумінням, яке вироблялося поволі в процесі попередньої самостійної роботи бригад. От ця попередня лабораторна робота учасників бригад, їх збори, суперечки, розмови, на жаль, не відбулися ні в яких матеріалах. Тільки оповідання самих робітників, що взяли участь в обміркуванні п'єси, можуть дати уявлення про той дійсно творчий ентузіазм, в якому протікала ця робота.

«Ми, — каже, наприклад, товариш Фурсова, — вдумувалися в кожне слово Бочкарьової, згадували наших керівників, знайомих людей, находили в них риси спільні з Бочкарьовою. Ми старалися угадати її рухи, інтонацію мови, уявляли собі шлях її від кондоб'єднання до медицини, причини невміння керувати. Міркували про те, що Бочкарьова любить, як вона їсть, працює, ходить і т. д. Розбирали її, як говориться, по кісточках. Лимаренко запропонував вкласти в її портфель шоферські рукавички, одягти її в кепі й шкіряну тужурку. Завзято сперечаються з ним Шиворотов, Митницький, Пивоваров, і склалася думка, що вона повинна бути одягнена в чорний костюм англійського фасону (на борту квітка або значок), на зріст середня, постать не дуже огрядна. Бистрі очі, мова, рухи; розкидана і не досить письменна політично».

«Учасники бригади, — розповідає тов. Хайтов, — сперечалися про те, як Платон навчився грати на скрипці, чому він пішов учитися не на інже-

нера, а на лікаря. Ми уявляли, як мати Платона повинна ходити й одягатися, говорити, тримати руки, ми розбирали її до найменших ризок».

* * *

Критика п'єси, розбір окремих образів далеко не вичерпують собою всіх форм роботи шефських бригад. Намагаючись максимально допомогти театрові дати спектакль, який би якнайточніше відбивав нашу епоху, робітники у своїм оточенні шукають живих людей, що могли б бути зразками для виведених у п'єсі Корнійчука типів. Робітничка бригада знайомить артисток, що грають матір Кречета, з матір'ю-пролетаркою, дружиною героя праці Шишкіна. Ця зустріч дала артисткам прекрасний матеріал.

От як передає акторка Смерека вражіння, яке зробила на них Килина Федорівна Шишкіна:

«Вона проста, звичайна і скромна в поведженні.

Про наші будні й неполадки, про які обиватель говорить з роздратуванням, Килина Федорівна розмовляє якимось так просто, що почувалося, що людина живе чимось більшим.

Найбільше вражало нас у ній розуміння життя, бадьорість її духу. Вона ні разу не похилила голови, не було в неї погляду вниз, очі її були зведені на співбесідника або навіть вище його голови. Вона якимось вся світилася в очах».

Артистку Єщенко, що грає роль Маї, дочки Береста, робітники познайомили з ученицями-піонерками підшефної заводів 83 школи. Артистка провела з ними кілька днів, могла спостерігати їх розваги, забави, роботу.

Бригада влаштувала також зустріч артистів театру з знатними людьми медицини. Свою думку про п'єсу і її дійових осіб висловлювали професори Шамов, Мельниченко, Бельц, приват-доцент Монашкін, асистент Рудницький, лікарі Караванов, Слободський та інші.

Бригада вислухала музику композитора Мейтуса і зробила про неї цінні критичні зауваження.

Нарешті, бригада допомагала театрові в зовнішньому оформленні п'єси. Наведемо для прикладу уривок із дуже цікавих зауважень, які зробив робітник тов. Щегловитов з приводу макету кімнати, де театр хотів ставити першу дію «Платона Кречета»:

«Сполучення кривих ліній угнутої стіни і інших двох, круглого стола, м'яких меблів, килимів, — усе занадто спокійне і тільки спокійне, одноманітне в своєму спокою. Нема нічого прямого, гострого, твердого. Нічого, що характеризує, повинно характеризувати Платона Кречета, лікаря-хірурга, сина робітника, як людину мужню, з науковими наслідками».

Однак глибоко помилися б той, хто подумав би, що робітники, які працювали з таким захопленням і любов'ю над п'єсою і її постановою, накидали артистам своє розуміння дійових осіб, вимагали від театру сценічного втілення саме тих характеристик, які вони створювали. Нічого подібного не було. З надзвичайною чуйністю і тактом робітники, висловивши свою думку, залишали останнє вирішальне слово режисерові й артистам. Більш того, вони самі нагадували про потребу критично ставитися до їх вказівок.

«Товаришам акторам, — каже тов. Шиворотов, — треба критично ставитись до наших зауважень».

А товариш Рубашевський додає:

«Ми просимо вас всіх, щоб ви з максимальною критичністю поставилися до наших зауважень, по-перше, тому, що основна відповідальність творчості лежить на вас, по-друге, тому, що для нас цей виступ у театрі є перший виступ, і не досить бути політично сильними людьми, щоб зробити справедливі зауваження з приводу того чи іншого епізоду в п'єсі».

Отже робота проходила в дружній, товариській атмосфері. Це відзначає і автор п'єси Корнійчук:

«Мені здавалося, що в роботі можуть бути непорозуміння, але їх не було, не було нав'язування своїх зауважень, але була справжня товариська атмосфера».

* * *

Що ж дала робітникам ХПЗ ця спільна з театром робота над постановою п'єси і що вона дала театрові?

Всі учасники шефських бригад одноставно відзначають, що робота над «Платоном Кречетом» і його сценічним втіленням піднесла їхній загальний культурний рівень, поглибила розуміння театрального мистецтва, збудила інтерес до художньої літератури, потяг до самоосвіти і, що найцікавіше, до облагородження свого сімейного побуту.

— Робота над «Платоном Кречетом», — каже тов. Фурсова, — піднесла наш культурно-політичний рівень. Ми навчилися більше приглядатися до людей, розуміти їх, краще розбиратися в їх житті, прислухатися до кожного слова.

— Ми почали гостро почувати потребу більше читати і взагалі працювати над собою. Я з радістю віддаю своє дозвілля цій справі і дуже задоволена, що працюю над образом Ліді (В. Поляк).

— Розбір п'єси спільно з товаришами й робітниками театру навчив мене, як треба підходити до художньої творчості. Я гостро відчув потребу щоденної систематичної роботи над самим собою для підвищен-

ня культурного рівня. Нарешті, мої інтереси якось самі собою передалися й моїй родині. Тепер ми дуже часто віддаємо свій вільний час театрові й мистецтву (Осьмачко).

— Члени шефської бригади тепер цікавляться й літературою. Ми готуємося до диспуту про роман Авдеєнка «Я люблю» (Фурсова).

— Ми, люди сірі, почали розбиратися в таких речах, які раніш були нам незрозумілі (Гуртовий).

— Спільна з артистами театру робота над п'єсою збагачує наш життєвий досвід, привчає узагальнювати явища. В цеху збільшився попит на художню літературу, ми стали частіше ходити в театр (Абрамович).

— Не буду таїти: розібравши п'єсу, я взяв багато не тільки для поширення свого світогляду, але й для піднесення на потрібну височінь свого родинного побуту (Осьмачко).

— Ця робота дала мені те, що я став на голову вищий в культурному відношенні (Шиворотов).

Зустрічі з акторами, спільний розбір п'єси, спільна робота над створенням сценічних образів, участь у роботі режисерської лабораторії і в обміркованні постанови п'єси — все це привело до того, що серед робітників зродилося свідоміше ставлення до театрального мистецтва, в корені змінився погляд на театр і акторів.

Цікаво розкажує про це тов. Дубініна. Колись, у дитинстві, вона чула від батька, що артисти — це люди, які ламаються у театрі, бо ні на що більше не здібні й не хочуть працювати.

— Я погано уявляла собі, як актор працює над п'єсою, щоб створити образ, відтворити життя людини перед глядачем. Моя участь у шефстві над п'єсою «Платон Кречет» дала мені великий багаж для зрозуміння роботи актора над образом, роботи режисера й цілого колективу театру над постановою.

— Ми переконалися, що актори дуже багато працюють перше ніж вийти на сцену.

— Я почуваю, що наші вимоги до якості спектаклю збільшаться. Ми будемо тепер уважніше слідкувати за грою акторів, заглиблятися у зміст кожного слова, сказаного на сцені. Кожну новопрочитану книжку будемо цінувати, як не цінували раніш.

Це саме стверджують інші товариші.

— Робота в бригаді, — каже тов. Гуртовий, — дала нам те, що п'ятдесят чоловіка навчилися розуміти, як актор створює свою роль, і коли раніш ми дивилися на спектакль механічно, то, працюючи в бригаді, ми почали розуміти, що для того, щоб створити гарний образ, треба бути теж інженером, і що робота інженера-режисера, може, незрівнянно складніша, ніж інженера, що працює над металом.

Щодо самого театру, то шефство робітників та їх участь у постанові п'єси дали йому так багато, що в цьому відношенні трудно що-небудь перебільшити.

Вони дали йому перш за все безпосередню творчу допомогу в створенні сценічних образів. Всі артисти відзначають цю допомогу.

— Я хочу подякувати тов. Хаїтову, який, можна сказати, зробив мені роль. І якщо публіка буде вітати мене оплесками, то ви можете вважати, що ці оплески належать вам.

Це слова тов. Сердюка. А от що каже артистка Чистякова:

— Від моєї бригади я маю конкретні вказівки, яких не може дати коротка газетна рецензія. Бригада проробила зо мною увесь підготовчий період (аналіз, план, архітектоніка ролі). Найбільше допомогла мені бригада після вистави конкретною критикою моєї гри.

Артист Мілютенко заявляє:

— Бригада дала багату й глибоку біографію Аркадія, розкрила його соціальну й психологічну суть з надзвичайною вичерпністю. Бригада, сказати б, приземлювала мою роботу, допомогла подати образ живої людини і дала мені певність у роботі і моральну підтримку.

Той же артист в іншому місці каже:

— Товариші робітники надзвичайно глибоко опрацювали образ Аркадія, так глибоко, що ми, актори-спеціалісти, не могли так його уявити собі.

Режисер Тягно заявляє:

— Слухаючи вас, мені довелося перевірити свої настанови, брати на увагу те, що дала ваша думка, — іншими словами, виробляти істину свого спектаклю... Я займався педагогікою театральною не один рік, але перше я тільки вчив, а тепер я сам учився.

А от слова, перейняті глибокою щирістю, слова, що показують, як цінували цю творчу допомогу робітників:

— Я хочу, щоб ні одно ваше зауваження по «Платону» не пропало для мене. Щоб коли виникне у вас яка думка, я знав її, — це допоможе мені створити цей ще досі не вияснений для мене образ Платона (Бучма).

Але ще далеко важливіше, ніж ця безпосередня творча допомога, було інше: натхнення, яке давало це тісне співробітництво з робітниками. Артист відчув себе в цілком новій, досі невідомій йому атмосфері, в атмосфері глибокого інтересу і співчуття до своєї роботи; він побачив перед собою не просто глядача, що шукає тільки естетичної насолоди й розваги і готовий, може, насміятися над невдачею актора, а глядача-співтворця, глядача-друга, який разом з актором хвилюється, радіє його успіхові або боліє за його невдачу. Ця дружня атмосфера, ця

свідомість глибокого органічного зв'язку з глядачем — з пролетарським глядачем — дала артистові величезну наснагу, подесятерила його творчі здібності, піднесла в ньому свідомість своєї цінності, як учасника соціалістичного будівництва, свідомість великої відповідальності за свою роботу і дала глибоке моральне задоволення й велику радість творчості.

Можна було б навести довгий ряд висловлювань артистів у цьому розумінні — ми обмежимося тільки деякими:

— Новий метод шефської роботи, — каже тов. Бучма, — його не можна назвати інакше як співтворчістю, — є надзвичайне явище в культурному житті. З'явилася нова творча атмосфера, стало надзвичайно цікаво працювати. Ми дістали творчу наснагу, робочу наснагу.

Те саме каже тов. Криницька:

— Не можу не відзначити великої радості, яку я відчула, зустрівшись з бригадою. З яким дійсно творчим ентузіазмом вони розробляли образ Бочкарьової до найдрібніших деталей! Гаряча дискусія, що виникла після моєї доповіді на бригаді, і хвилювання всіх учасників бригади за остаточний показ Бочкарьової на сцені дали мені величезну наснагу. Моє хвилювання на сцені було хвилюванням перед своєю бригадою. Чи пощастило мені донести до глядача наш спільно утворений образ Бочкарьової? — от питання, що глибоко турбувало мене.

А от що каже артистка Петрова, яка грала роль Валі, роль, що не мала своєї робітничої бригади:

— Наші шефи разом з нами боліють за п'єсу, за образи, за нас, вихованців. Вони радіють нашими radoщами й боліють нашими труднощами. Вони не просто наші глядачі, а становлять одну спільну з нами творчу сім'ю. Радісно стає працювати, коли відчуваєш турботу бригади за роль, за образ, за кожену маленьку деталь. На жаль, я працювала над образом Валі одна. І дуже боляче відчула це. Я дуже заздрила тим моїм товаришам, які мали змогу працювати спільно з своєю шефською бригадою. Мені хотілося, щоб у мене теж були близькі товариші, які турбувалися б за образ Валі.

Художній керівник театру Крушельницький каже:

— Може, вперше за весь час роботи в театрі ім. Шевченка актор відчув моральне задоволення, бо його робота безпосередньо дійшла до глядача, якого ми хочемо мати і вважати за свого. Тепер у нас є глядач, що тремтить за найменші деталі нашої роботи, і це глибоко зворушує нас. Я не знаю такого моменту в історії радянського театру, коли б глядач був так в курсі ролі і так турбувався за театр і актора, як у цій постанові.

Так, щасливі артисти, що працюють в такій атмосфері. Такої любові, напевно, не мав ніколи жоден буржуазний театр.

— Наші старі робітники-кадровики, — каже т. Немировський, — находили змогу приходити по кілька разів на репетицію і вертатись звідти навіть пішки; це значить, що вони дійсно полюбили театр. Коли до членів бригади підходять і кажуть, що те або інше в театрі не так, то ми це сприймаємо як образу.

Автор п'єси Корнійчук розказує, що коли він зустрівся з робітниками заводу ХЕМЗ, то вони докірливо питали його, як це сталося, що робота над п'єсою пішла виключно з робітниками ХПЗ. Треба було розділити п'єсу на дві частини.

Ніхто, одначе, не висловив цієї нової любові до театру в таких зворушливих і хвилюючих словах, як тов. Кузнецова:

— Хочемо дати все, що можна, для нашого театру, хочемо бути злютованими з ним назавжди. Ми любимо наш театр, ми хочемо, щоб він був найкращий за всі театри.

Неможливо сумніватися в ширості цієї заяви. А тим часом ще так недавно, за Курбаса, театр стояв порожній. Що ж таке сталося? Сталося щось небувале в історії театру — артист і робітничий глядач зіллялися в одну творчу сім'ю, стали разом творити сценічне мистецтво. Театр став у буквальному розумінні слова дитиною робітничого колективу ХПЗ, його улюбленцем. Театр глибоко вріс корінням в пролетарське оточення і почав черпати з нього живуці соки.

Не дивно, що театр дав такий блискучий спектакль, добився величезного успіху. Відбулося більше 100 постанов п'єси, і всі вони пройшли при переповненій залі і при живій участі глядачів, які часто переривають гру акторів оплесками.

Але театр зробив тільки перші кроки на тому новому шляху творчого єднання з пролетарським глядачем, на який він став. Досвід театральної роботи 1934—1935 р., певна річ, не повинен і не може бути забутий — те, що він дав, мусить назавжди увійти в художній арсенал театру, стати його міцним здобутком, а не остатися тільки результатом тимчасового захоплення. Але й зупинятися на здобутому також не можна, і, очевидно, театр і не зупиниться. У робітників з підприємств і робітників театру виникають уже нові плани, нові ідеї, нові форми співробітництва, і це становить запоруку такого розвитку театру, якого ще не знає історія сценічного мистецтва і який можливий тільки в країні будованого соціалізму. Остається тільки побажати, щоб і інші радянські театри використали щасливий досвід Державного драматичного театру ім. Шевченка.

Л И С Т И

1920-ті роки

1. До І. Дніпровського

Харків, 1925 ... 1929

Харків
ул. Артема 26/28
(у дворі, перший поверх)

Вельмишановний Іван Данилович!

Дуже просимо оповідання, що Ви обіцяли для «Червоного Шляху», здати в редакцію. Якщо можливо, сьогодні (або в крайньому разі завтра). Художній відділ, як і вся книжка, уже готові до здачі, чекаємо тільки на Вашу річ.

З повагою В. Свідзінський.

25. IX

Просимо відповісти, чи можливо для Вас виконати нашу прозьбу.

В. С.

1932

2. До Олени Чілінгарової

Харків, 8 липня 1932 р.

8 липня 1932 р.

Як вчасно Ви, Олена Михайлівна, виїхали з Харкова! Якраз з першого липня видавництва (в тім числі навіть «Рух») перестали виплачувати гонорар, себто сталося те саме, що було і торішнього року, й позаторішнього. Не видають навіть (прим.[іром], у ЛіМі) відпускних грошей. Мені дозволено відпустку з 11-го, але чи буде з чим виїхати — велике питання. Можете уявити собі мою досаду.

Звичайно, я винен сам. Коли б я не був такий ледачий і раніше закінчив усі мої роботи (а це було можливо), то міг би виїхати 1-го, і ми б разом з Вами мандрували аж до Вінниці.

З учорашнього дня я вільний і тішуся свободою і відпочинком. Дуже часто згадую Вас і наші зустрічі, особливо останню, коли так не хотілося з Вами розставатися і коли я так безбожно довго сидів у Вас.

Недурно Цампа так завзято на мене гавкала — вона передчувала, що цей гість — нахаба. Або ж вона чула, як Ви уже два (чи три) рази сказали мені, що Ви мене не любите.

Кириленка я після Вашого од'їзду не бачив. Кажуть, що він виїхав 3-го. Згадую його таким, як бачив востаннє на вокзалі з Вірочкою — з фотографічним апаратом і мрійними очима. Це було в день, так би мовити, «покотилівської трагедії», що її наслідком був мій поганій вірш, присвячений Вам.

Після того я написав ще два вірші — одного навіть хотів переписати в цьому листі, але, прочитавши його «на холодну голову» сьогодні вранці, побачив, що він не вартий того, навіть в умовах Вашого кам'янецького безкнижжя. А другий ще гірший. Взагалі я оце сидів і думав, Олено Михайлівно, що мені, як лірикові, уже кінець. «Лета шалунью рифму гонят». Жалко, що не можу сказати про себе продовження цих слів: «лета к суровой прозе клонят».

У мене несподівано знайшовся співробітник, закоханий в російській поезії — Агнівцев, і я у нього беру те, чого у мене нема. Цими днями прочитав я вперше Н. Гумільова, але цей поет — чоловік А. Ахматової — мені не сподобався. Завтра почну читати Сологуба, якого знаю дуже мало.

А що ж Ви робите у Кам'янці? Шкода, що я не там. Читав би Вам «Чернігівку», а потім ми пішли б з Вами мимо млина Фаренгольца вгору по Орининському шосе, дійшли б до моста, де воно повертає ліворуч, і помандрували б далі долиною, поки знов не перетяли б це саме шосе коло хутора Козак, щоб відти піти до Довжецького лісу. Все це мені добре знайомі з дитинства місця. Ще хлопчиком їздив я цією дорогою до Лянцкоруня, де жив тоді, з старшим братом, що потім помер 22 років. Яке щастя було після тяжких семінарських іспитів опинитися раптом на волі, в полі, де кобчики, сизоворонки на телеграфних дротах, маса жовтого цвіту (ріпак), зелені хвилі і жайворонки. На луках княгині Хілкової ми, бувало, злазили зі свого шарабана і качалися по траві. І взагалі Кам'янець чудовий, незрівнянний, і треба було б неодмінно на честь йому написати хоч один сонет. І ще, не знаю чому, люблю я дуже Підзамче з його ятками і базарами, де колись продавали чудові пряники в формі коліс, коників, фантастичних птахів і таке інше. А яка там була «малороссийская колбаса», і які симпатичні представники і представниці малоросійського племені. А тепер, коли б я опинився чудом у Кам'янці, то пішов би просто на Пушкінську № 46 і розмовляв би з Вами годин 10 підряд, називаючи Вас Леночкою. Як жалко, що це неможливо. Бажаю Вам якнай-

краще поправитися і весело перебути час відпустки. Привіт Марії Михайлівні.

В. Свідзінський

Напишу Вам ще з відпустки.

3. До Олени Чілінгарової

Вінниця, 26 липня 1932 р.

26 липня 1932 р.

Мила Олено Михайлівно!

Думаю, що мій лист уже не застав би Вас у Кам'янці, і тому пишу Вам у Харків, куди Ви мали вернутися 1-го серпня.

Я вирвався з Х.[аркова] тільки 15 липня, причім пощастило мені одержати тільки половину зароблених грошей. Тому відпустка дає мені мало користі: минуло десять днів, відколи я приїхав, а я так мало поправився, що мій милий шеф напевно був би незадоволений з мого вигляду.

Мені доводиться, правда, чимало працювати, бо, щоб мати змогу виїхати, я взяв 250 руб. авансу у Всеукомдрамі під свій переклад Аристофана, і Іванов взяв з мене слово, що я під час відпустки буду працювати.

У відпустці якось нудно. Перекладаю, читаю Сологуба та Пастернака, але все це мало допомагає.

Для розваги зробив акваріум, в яким посадив кушир, жабник і тілоріз. Вийшло дуже гарно. Населення акваріума — три слимака, штук 20 дрібної риби «мульки» і всілякі водяні комахи. Все це плаває, вирає, а я сижу і милуюся.

Пишу Вам з Вінниці. За два-три дні поїду в село Следи (коло Жмеринки) до матері. Сьогодні дістав від неї сумного листа, що моему батькові дуже погано після пережитого голодування, руки й ноги попухли. Жах охопив мене, коли я прочитав цього листа. Тут теж розказують страшні речі про недавній голод серед селянської людності. За відомостями місцевої газети «Більшовицька правда», в Вінницькій області загинуло понад 100 000 коней. Вони гинуть і тепер, і я сам бачив кілька день тому кінський труп на території лікарні.

Часто згадую про Вас, мила Олена Михайлівно, і дуже хочу Вас бачити. На жаль, це буде не хутко — не раніше 15-го серпня, а може аж 1 вересня. Річ у тім, що я рішив остатися у відпустці ще на два тижні, якщо до 15 серпня не встигну поправитись. Я мав необережність скупатись в дуже вітряний, холодний день — і таки добре застудився.

Дуже хотів би знати, як Ви провели відпустку, чи поправилися і як почуваете себе. Якщо у Вас знайдеться час і охота, то прошу відповісти мені на таку адресу: ст. Рахни-Лісові Південно-західних залізниць, село Следи, Наталії Свідзінській для мене.

Вибачте, що мій лист такий млявий — я цілий день під впливом сумних вістей від матері.

Бажаю всього найкращого. Цілую Вашу руку. Привіт Марії Михайлівні.

В. С—кий

Чи одержали Ви мого першого листа?

4. До Олени Чілінгарової

с. Сліди Вінницької обл., 28 серпня 1932 р.

с. Сліди

Мила Олена Михайлівна!

Вашого листа одержав уже давно — дуже Вам за нього вдячний. Не відповів досі, бо майже весь цей час мандрував. Був у батьків, потім у сестри, у брата; їздив поїздом, автобусом, багато ходив пішки. Тепер приїхав знов до батьків в надії побачити ще одного брата — Олега, якого найбільше люблю — але не пощастило і мабуть уже не доведеться побачити його цього літа. Відрадного мало дали мені мої подорожі — скрізь одно: горе, злидні і безнадія. Тільки природа скрізь надзвичайно гарна — надто грабові ліси.

Харків я весь час бомбардував листами, на які ніхто не відповідав. Тільки «Рух» надіслав мені частину гонорару, а від «ЛіМ»у не одержав я чомусь навіть тих грошей, які начальство наказало бухгалтерії переказати мені ще в моїй присутності. Таємнича історія! Очевидно, там цілковите безгрошів'я. Як же туди вертатися? Жах бере мене, коли подумаю, що доведеться голодувати. Коли б напевно знав, що так буде, то залишився б ще на місяць у матері. Вересень, здається, буде чудовий.

Але це неможливо. Адже я мусив вернутися ще 15 серпня, а я залишився до 1-го, навіть не повідомивши видавництва. Дуже можливо, що мене звільнили. Я, правда, не був би цим дуже засмучений — робота у Техвидаві нецікава, і я однаково буду старатися найти собі якусь іншу посаду.

Я радий, що Ви поправились, а щодо мене, то я не поправився зовсім, ні на один фунт, мабуть тому, що багато ходив, погано живився, часто купався, подорожував, а раз, по дорозі з Вінниці до Рахнів, аж дванадцять годин пробув під карантинном, без їжі, бо в поїзді якийсь старий єврей помер на холеру чи холерину.

Але зате поздоровшав і почуваю себе далеко краще, ніж у Харкові. Свого Аристофана перекладав мало, мляво і неохоче, замість 250 зробив, здається, тільки сто рядків. Наслідуючи М. Рильського, багато часу провів над вудками, але наслідки і тут були нікчемні — піймав тільки одного окуня і плотицю.

Раз попала мені в руки «Літературна газета», з промовою Кулика і відомостями про нові журнали. Жалко, що Павло Григорович не буде більше в «Ч.[ервоному] Шляху». Вразило мене, що Гадзінський і Васильченко померли одночасно, один в Одесі, другий в Києві. Невже на холеру?

Післязавтра, 30-го, виїду до Харкова, а 1-го або 2-го буду у Вас. Хоч і дуже хочеться бачити Вас, Олено Михайлівно, а все ж жалко покидати своє Поділля, тим більше, що обставини складаються так, що на той рік, здається, ні до кого буде сюди приїхати.

Прошу привітати від мене Марію Михайлівну.

В. С—кий

28/VIII. 1932

1933

5. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової

Харків, 8 травня 1933 р.

8/V 1933

Дорогі Марія Михайлівна і Леся!

Учора, 7-го, швейцар приніс мені Вашу записку. Я спочатку оддав йому свого листа, приготованого заздалегідь, потім прочитав Вашу записку, написав довіреність для Всеукомдраму, поштовий перевод і через дві хвилини був внизу (з дозволу сестри), але Вас, Леся, на великий жаль, не застав уже. Ви зникли, як пушок кульбаби, здутий раптовим вітром. Я був тяжко розчарований. Тепер знову нетерпляче ждатиму Вашого приходу.

Два рази заходив до мене доктор Горбенко, питався про стан мого здоров'я. Я поскаржився йому на утрудненість стосунків з Вами, і він обіцяв мені допомогти в цій справі. Отже, Марія Михайлівна, якщо у Вас не буде змоги прийти до мене в час, призначений для одвідування хворих (себто від 4 1/2 до 5 1/2 веч.[ора]), то можна передати, що потрібно, вранці (між 10 і 12) через доктора Горбенка.

Леся, напишіть мені листа хоч на 5 000 знаків. На машинці це не трудно. Мені дуже хочеться почути Ваш голос. Я почуваю себе, як в тюрмі. Сьогодні, внизу, коло рентгенівського кабінету, я підійшов до

вікна в надії побачити хоч клаптик весни. Але побачив тільки вузеньку смужку подвір'я, засипану цеглою, якісь чудні санки і на них пофарбовану червоним домовину. З вікна моєї палати видно ріг невідомої мені пустельної вулиці, багато дерев і рудих покрівель і за ними, далеко, синій ліс. Будинку «Слово», на жаль, не видно. Вікно відчинене вдень і вночі. Звечора безнастанне гудіння трамваїв і грубий гавкіт пса під вікном довго не дають заснути.

Одібрали атрамент, мушу писати далі олівцем. Приходив Журавель питатися про мене, йому відповіли, що наслідки мікроскопічних досліджень ще невідомі, а рентгенівським промінням не виявлено в мене жодної каверни. Хрипів майже непомітно. Сьогодні перед обідом, після просвічування, мене перевели в «закриту» палату, 44-ту, сусідню з 45. Отже, в мене нема відкритого процесу.

Ця палата менша. В ній, крім мене, так само 3 чоловіка. Це не такі тяжко хворі, як у 45-ій, але й не такі симпатичні. Скучно без Лернера. За останні два дні він розказав мені багато єврейських анекдотів.

Тільки що, після обіду, пішов я разом з іншими посидіти на балконі (вперше). Дивився на вулицю, на дерева і на той ослін, де ми 5-го дожидали з Вами, Марія Михайлівна, доктора Журавля.

Несподівано надійшла сестра і всім нам (а найсуворіше мені) докоряючи за необережність (сьогодні вітер), позаганяла нас назад у палати. Довелося знов лягти. В цій палаті неприємно тим, що чути, як вітер заводить — це нагадує мені мою хазяйку, на яку завивання вітру нагає безліч жахів.

Настрій у мене спокійний. Взагалі усе було б добре, коли б годували краще. А то завжди хочеться їсти. Всілякі котлети і ковбаси «предносяться» моїм очам. Взагалі, як я помітив, спогади про давнеколишній добробут і рясоту плодів земних надзвичайно популярні серед хворих. Про це говорять без кінця.

Як бачите, я уже написав Вам два довгих листи про своє одноманітне «інститутське» життя, позбавлене будь-яких подій. Так колись Бог створив світ із нічого, так і Ви, Леся, скомпонуєте мені посланіє на 5000 знаків. Цілую Ваші руки. Вітаю Івана Даниловича, Валю і Павла Гр.[игоровича], він, мабуть, буде у Вас сьогодні. Думкою розкладаю з Вами пасьянс.

Ваш В. Свід.[зінський],
студент туберк.[ульозного] інституту

6. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової

Харків, 9—12 травня 1933 р.

9/V 1933 р.

Харків

Тубінститут

Дорогі Марія Михайлівна і Леся.

Я написав сьогодні Самійленкові листа додому (себто не тільки написав, а й сам придумав зміст) і так стомився, наче після важкої роботи. Тому пишу сьогодні мало.

Коховських паличок у мене нема, і асистент проф.[есора] Хмельницького сказав мені, що їх і не може в мене бути. Чому, я не питався. Гадають, що в мене бронхіоктазія (за правильну передачу назви не ручуся). Трохи розширене серце, глухі тони. Остаточні висновки післязавтра.

Ваш вчорашній лист дуже засмутив мене. Без краю жалко, що у Вас неприємності і погане самопочуття. За книжку і масло дуже вдячний. Решти моїх доручень не виконуйте. Посуд на цукор дали, олівця не треба, бо є чорнило.

Чом я Вас вчора не побачив? Це для мене велика загадка. Віддавши швейцарові листа і перевод, я сам вибіг на балкон — на це пішло максимум чотири секунди. Я бачив, як вийшов у двір швейцар, бачив усіх, хто був у дворі... але Вас не було. Я думав, що Ви зайшли до лікаря, і всупереч забороні просидів на балконі, на вітрі, цілу годину. Вас не було. Тоді я зійшов наниз, до швейцара (це теж мені заборонено), питався його, чи оддав він Вам мого листа. Він сказав, що оддав. Тяжко розчарований і абсолютно нічого не розуміючи, я вернувся в палату. На балконі, видно, застудився — у мене знов сухий кашель.

Коли Ви були в дворі, то чом я Вас не побачив? А коли Вас не було, то як міг швейцар оддати Вам листа, перевод і довіреності? Може, він обманув мене?

Цілую Ваші руки.

Ваш щиро відданий і глибоко вдячний

В. Свідзінський

9/V

Якщо Ви сьогодні прийдете, то віддавши цього листа ту ж мить побіжу на балкон.

12/V. 10-го і 11-го довго ждав Вас внизу, в дворі. На жаль, ви не прийшли. Боюсь, що з Вами трапилося що-небудь погане. — Сьогодні, 12-го, вихідний день, побачень нема.

У мене туберкульозу не знайшли, а знайшли поширення бронхів. Коли б моє місце було безплатне, то вчора я був би вже дома. А так мене лишили до 19-го, щоб гроші не пропали. Отже 19-го або 20-го буду в Вас.

Ваш В. С.

7. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової

Харків, 13 травня 1933 р.

(13.V, Харків)

Дорогі Марія Михайлівна і Олена Михайлівна!

Уже п'ять день не маю від Вас ніякої вісти. Це дуже мене турбує, боюся, що з Вами сталася яка-небудь біда. 9-го, 10-го, 11-го і сьогодні, 13-го, протягом всього часу одвідувань дожидав Вас унизу, в садку, і було дуже сумно, що Ви не прийшли. Стояли такі чудові вечори, і так хотілося бачити Вас. Хочу надіятися, що з Вами не трапилося нічого поганого, а просто Ви не маєте часу. А може Ви на що-небудь розгнівалися на мене, може я написав що-небудь неприємне Вам, то дуже прошу вибачити мені.

Мені тепер соромно, що я звертався до Вас з цілим рядом просьб. Я, дурний, зовсім забув, що Ви зайняті люди. Будь ласка, решти моїх просьб не виконуйте, я уже дістав собі найголовніше — листівки, і тепер мені не потрібно нічого. Бібліотека, виявляється, тут є, і я завтра візьму з неї що-небудь.

Не гнівайтесь, що я просив не вносити за мене грошей на других півмісяця — я боявся, що у Вас будуть *вимагати* цього.

Після всіх можливих досліджень знайшли, що у мене туберкульозу нема і не було, а є розширення бронхів (від цього і кровохаркання) і серця. Здається, це теж погана штука. 19-го мене випишуть звідси, бо далі, як сказав лікар, нема мені радії залишатися в інституті. Я дуже радий, що дізнався, нарешті, яка в мене слабкість і як далі мені поводитися.

Я вже звик до тутешнього побуту і почуваю себе добре. Тільки ночі жахні, коли біля мене хриплять надірвані горла і страшно кашляють і клеочуть спустошені груди. Щодня хто-небудь умирає. Санітарки, виносячи труп, жартують і сміються.

Поживляюся я тепер краще, бо мені дозволено ходити в їдальню; там хліба дають досхочу, а в палати «доносять» мало. Парикмахер уже «підправив» мене, і я не маю більше вигляду каторжника.

Лернер виписався. Я набув собі несподіваного приятеля в особі молодого хлопця-студента, що робить мені багато послуг. Бідняці всього

22 роки, а він уже слабій. Взагалі, більшість слабих — молодь. Є один лікар і один композитор — не знаю, як на прізвище. Франка прочитав з задоволенням. Хоч повість, загалом, слабенька, а все ж у ній відчувається Франко. Думав сьогодні уже віддати Вам книжки.

Якщо Ви більше не прийдете, то дуже прошу написати кілька слів на адресу: Тубінститут, палата 44, мені.

Ваш щиро відданий і глибоко вдячний

В. Свідзінський
13.V. Тубінститут.

Р. С. Я писав, що час побачень від 4 1/2 до 5 1/2 години. Я помилився: можна приходити до сьомої. Вихідними днями побачень офіційно нема, і парадні двері замкнені, але слабі виходять у садок з затильних дверей і все-таки зустрічаються з своїми. Тільки про час приходу треба наперед домовлятися.

В. С.

1935

8. До Марії Пилинської

Харків, 12 січня 1935 р.

Дорога Маріє Михайлівно! Я ображений, що Леся не передала Вам привіт від мене. Передаю його самостійно. Бажаю якнайшвидшого повороту додому. Ось чотири вірші, що вимагала Леся:

Сталось те, про що я мріяв

І чого бажав весь час:

Не поїде Леся в Київ,

А останеться у нас.

Творчість трамвайна.

Ваш Волод. Свідзінський.

Одержав у ЛіМі гроші і весь час їм.

12-го 7 г.[одина] веч.[ора]

9. До Марії Пилинської

Харків, 16 січня 1935 р.

Марія Михайлівно, серденько!

Чого ж це Ви так давно слабуєте і чому не поправляєтеся! Я нетерпляче жду Вашого повернення: Леночка Чілінгарова щодня їсть цілушку, щоб Ви осталися ціленькі, себто одужали без операції. Ми

ще й досі не передрукували Всеволода Іванова, бо більше говоримо про Вас.

Я мрію про весну, про перший теплий дощ, зелену траву, грім і райдугу і про те, як ми з Вами і Леночкою Чілінгаровою поїдемо в Парк (лісопарк) збирати проліски.

Ваш Халтурник В. Свідзінський.

16 січня 1935 року

Варфолома доведеться теж взяти. P. S. От нещастя.

Л. Ч-ва уже вимагає, щоб я їй писав прозою, на вузесеньких смужках паперу, записочки, в її присутності, після довгих розмов¹. Ну й режим!

10. До Марії Пилинської

Харків, січень 1935 р.

Мила Марія Михайлівна.

Сьогодні я і Леночка Чілінгарова нарешті домучили В'ячеслава Іванова. Крім того, сьогоднішній день знаменний тим, що я почав перекладати «Птахи» Аристофана, без нічийого замовлення і без надії коли-небудь побачити його в друку, просто так, з любові до мистецтва.

Сьогодні я зробив сумне відкриття: що я не закоханий в Леночку Чілінгарову. Виявилось це так: я обідав в будинку Робітників освіти. Мені дали два шматочки чудового запашного хліба. Один з них був цілушка. Побачивши її, я подумав: це для Леночки. Я уявляв собі, як вона буде тішитися, потім задумався про щось і раптом помітив, що цілушки вже нема: я з'їв її. Можете собі уявити, як я був вражений. Я зітхнув і по[ду]мав: значить, я її не люблю. Жах!!! А найгірше те, що мені навіть не жалко, анітрошки не жалко, що я з'їв цілушку бідної Леночки Чілінгарової. Правда, я приніс їй сьогодні ж в портфелі другу цілушку, але зовсім черству і незрівнянно гіршої якості. Отже, цієї не з'їв.

Одужуйте швидше, вертайтеся на свою, вкриту килимом, кушетку, де тепер розкошує Цампа.

Ваш В. С.

З подлінним верно: В. Свідзінський

Як не дивно, надруковано без помилок.

¹ Далі два рядки ретельно закреслено.

11. До Олени Чілінгарової

Харків, 22 травня 1935 р.

Мила Леночка!

Пишу Вам, сидючи на вул. Червоних письменників. Уже днів три тому міг би написати Вам — та все не мав часу. Після одноманітного життя останніх місяців у мене тепер стільки роботи і стільки подій, що я не можу опам'ятатися.

Вчора одкрився (а сьогодні уже закrywся) поширений пленум Харківського правління Спілки рад.[янських] письменників. Виступав М. Бажан з промовою, в якій високо підніс мене як поета. Потім Кузьміч доручив мені перекласти з франц.[узької] мови книжку Барбюса «Сталін». Завтра уже почну переклад. Разом з тим працюю для театру. Нарешті «Війна і мир», робота для «Червоного Шляху», словом клопоту повна голова.

Цього листа я почав писати на пленумі, але несподіваний виступ М. Бажана перебив мені.

До Марії Михайлівни забігаю щодня потрошки. Помар'яжитись майже нема змоги — та й не цікаво без Вас. Познайомився з Вашим двоюрідним братом Толею — він приїхав, здається, на другий день після Вашого від'їзду — надзвичайно симпатичний хлопець. Нагадає мені мого Волю (що й досі чомусь не приїхав). Один раз ми грали вчотирьох — я, Марія Михайлівна, Ольга Мих.[айлівна] і Толя. Було цікаво, він захоплюється грою, як хлопчик. Як жалко, що Вас нема.

Я дуже сміявся, коли М.[арія] М.[ихайлівна] читала те місце Вашого листа, де Ви жалуєте «бідного Сведличка», уявляючи, що він дістав «дуба». Ви помиляєтесь, «Сведлик» тут ні при чім, якби Ви були добре грали, то ми не мали б дуба. А як Ви не козираєте, то що я вдію? А все-таки Ви не з'ясували нам всіх правил гри. Ми з М.[арією] М.[ихайлівною] так і не знаємо, чи переходить «вибрана» в другі руки після того, як пара, що сидить на «вибраній», дає своїм супротивникам «дуба».

Я страшно стомився, Леся, фізично і — душею. Якби Ви знали, як мене тягне з міста кудись у село, на поле, відпочити. Дуже хочеться бачити маму, сестру, побути з ними. Я мріяв, одержавши аванс за «Войну і мир», поїхати до них, забути все, що так стоило мене тут протягом останніх місяців, але несподівана пропозиція — перекладати книгу Барбюса — приковує мене до Харкова ще на 1 1/2 місяця. Всі мрії мої розлетілися.

О десятій год.[ині] ранку я щодня приходжу до Полторацького, щоб разом з ним працювати для театру. Встаю о восьмій — і біжу на

півгодинки в поле, подихати «вільним воздухом», як кажуть у Кам'янці. Іноді добігаю до річки, лежу на траві, дивлюся в голубу просторінь неба — од того якось заспокоююся. Почуваю себе недобре — кашляю. Віршів усе не пишу. Але один колісь закинутий вірш обробив остаточно — і він дуже сподобався М.[арії] М.[ихайлівні]. Посилаю його на окремому листочку. Напишіть, яка Ваша думка.

Про Тичину напише Вам Марія Михайлівна. До мене він поставився цього разу дуже добре.

Пишіть, Леся.

Ваш «Сведлик». 22.V. 1935

*Смутно дзвонить зима
Обмерзлим віттям дерев.
Одрягли, посівили дні,
І тільки навзаході —
Як крила красіворонки,
Що до мене давно літала,
Мою молодість освічала.*

*А я піду в далекі поля,
Буду глядіти, буду дивитись:
Де веселчин дім височіє,
Там буде моя красіворонка,
Моя утрачена.*

*Іду та й іду, а ніч услід.
Смутно лунає круг мене
Подзвіння обмерзлих дерев.
От сіяє веселчин дім,
А красіворонки немає.*

*Стануть дерева праворуч, ліворуч
І вперед мене, і позад мене,
Приклонять дрімуче гілля
Та й замкнуть мене в льодову темницю:
«Тут тобі буде тихо,
Тут погаснуть усі жадання».*

*Задрімав я та й чую голос,
Ніжний поклик, мов бренькіт повою:
«Милий-милий, збудися, встань,
То я прийшла, твоя красіворонка,*

*Ламай, поламай льодові стіни,
Вийди, побудь зо мною».*

*Я схопився, а то горбата.
В покарлючених пальцях ковінька,
Гунявий рот — як поцвіла твань.
По тій твані здригає сміх:
— Ну, вітай же свою красиворонку.*

Як жалко, що Ви ні разу не побували у мене на Основі! Після Вашого від'їзду настали чудові дні, такі, як я люблю, але разом з ними прийшла термінова робота. Так-то доля жартує з нами. А коли я скінчу роботу, знову підуть дощі.

Вчора був творчий вечір Тичини і Бажана. Приймали дуже добре, особливо Тичину — оплескам не було кінця. Павло Григорович читав свої поезії так гарно, як ніколи ще.

«Сведлик».
1935. 22.V

12. До Олени Чілінгарової

Харків, 31 травня 1935 р.

[Без початку]

Леся, серденько, а Варфолом навчився цілувати одним поцілунком цілу руку від пальців до плеча. А співає, як справжній лірник. Як почав заводити якоїсь чернігівської веселої пісні, то М.[арія] М.[ихайлівна] аж плакала. Привезіть йому круглу червоненьку мисочку з Кам'янця. Вітаю Вас з радісним днем і цілую обидві ручки. <Малюнок: кішечка>. Сведлик.

А шкода, серденько, що Вас не було, — ми обідали всі разом і пили. Було б зовсім весело, якби Варфоломові не спало на думку заспівати веселої.

А мені дали безплатну путівку — ага! В Коктебель, у Крим. Моя адреса, Леся серденько, буде така: Крим, Коктебель (Феодосійського району), дом лєнінградських письменників, Сведлику. Звідти Вам напишу. Маю їхати 3-го, а коли виїду, не знаю, бо поки що не маю грошей. <Малюнок: три деревця>.

А чи одержали Ви мого першого листа? Я Вашу листівку одержав і читав М.[арії] Михайлівні. Згадую часто, як ми проводжали Вас, і які Ви славненькі були на вокзалі <малюнок: кішечка> і як червоніли, коли М.[арія] М.[ихайлівна] цілувала Вас.

А Толя Ваш славний хлопчик. Ми граємо вчотирьох: я, він, Арфоломчик і М.[арія] М.[ихайлівна]. А тої партнерші, що Вам не подобалася, і я чомусь не люблю.

Роботу для театру кінчаю. Завтра будемо читати.

Ах, Леся, як би мені хотілося побувати в милому моєму Кам'янці — подивитися, які зміни в нім сталися. Там колись родилася моя мама, там і я жив багато років — і був деякий час щасливий. А на П.[ольських] Фольварках знаю кожен камінчик. Дуже люблю поле, що між Фольварками і хутором «Козак». Тою доріжкою я часто в дитинстві ходив з Лянцкоруня до Кам'янця.

Вітаю Ваших батьків, хоч і не знайомий з ними. А 3-го будем думати про Вас. — Ні, я ще буду в Харкові.

Сведлик. 31.V 1935

13. До Олени Чілінгарової

Коктебель, 6 червня 1935 р.

Коктебель 1935. 6.VI

Леся серденько!

Вашого листа одержав. Дякую за пам'ять. Арфоломові не показував і не говорив — серце йому б розірвалося. Бідний Арфоломчик! Марія Михайлівна прочитала все.

Вчора, п'ятого, виїхав у Коктебель, а сьогодні, 6-го, щасливо прибув на місце. Оселився в домі відпочинку *московських* (а не ленінградських, як я помилково писав Вам) письменників. Мені дали безплатно окрему світлу кімнатку, яка, на жаль, виходить вікнами не до моря, а до гір. Перед вікнами кілька оцетових дерев; трохи далі за ними — майданчик для гри в м'яча; там гомонить молодь; потім широка рівнина, шосе, і нарешті кільцеві пасма гір, що заступають обрій. Гори не вищі за наддністрянські.

Вторік я був у Коктебелі з Петніковим, Квітко й іншими харківськими письменниками, і мені здавалося, що ця компанія і її розмови на набридлі літературні теми зіпсували мені відпочинок. Тепер я один — і мені нудно. Публіка малоцікава — все якісь дами, здебільшого неосяжних розмірів, з дітьми. Вторік, тільки приїхавши, я побіг до моря, не міг одвести очей од нього, тепер знехотя вийшов, подивився — нудно. Вторік захоплювався збиранням гарних камінчиків, тепер не хочеться й дивитися на них. Жах, як я швидко старіюся душею.

Але море все ж приваблює і навіває спокій. Заспокоює, власне, благородна простота цієї природи — нічого, крім піску на березі і блискотливі води перед очима, до обр'ю. Так гарно, що нема ні авто, ні гур-

коту трамваїв, ні вулиць, ні міста, ні домів, ні юрби, ні видавництв, ні турбот, ні гучномовців, ні друкарських машинок. Вода і берег. Контраст темно-синього моря і попелястих гір, що стоять над ним, чарує. Вода тиха; хвилі прозорі і ледве хлюпають. Небо ясне, погода бездоганна.

Дорога мені дуже сподобалась. Кримські поля горять од рясних кущів синього й жовтого цвіту. Тисячі пташок дзвенять, повітря повне гарячого аромату.

На Україні околиці Запоріжжя несказанно гарні. Безмежний луг, безліч дерев на нім. Вода то мелькає вузькою смужкою за деревами, то лежить широкою повнявою. Колосальні кущі квітучої бузини тягнуться вздовж залізниці без кінця. Акація обсипана цвітом — тут вона теж цвіте ще (в Коктебелі).

Я бачив здалеку труби й дим частини заводів дніпровського комбінату — враження моторошне, наче дивишся на величезне пожарище.

Пишіть, Леся, сюди, я буду дуже радий дістати від Вас листа на чужині. Адреса — Крим, Коктебель, дом отдыха московских писателей, мені.

Як кричать стрижи у мене під вікном! Мабуть, птахи будуть останнє, що я розлюблю на цьому світі.

Сведлик.

14. До Марії Пилинської

Коктебель, 7 червня 1935 р.

7.VI 1935

Мила Марія Михайлівна! Вчора щасливо прибув у Коктебель. Оселився в домі відпочинку *московських* (а не *ленінградських*, як я думав) письменників — вибачте за дужки, що можуть нагадати Вам Білецького. Сьогодні ходив у поле і в гори, блукав годин п'ять, не спочиваючи, — і хоч би що, нітрохи не стомився! Не дурно Леся каже, що я Сведлик. Зібрав величезний букет великих яскравих ніколи не бачених квітів. Тяжко було сходити на гору, та ще й проти дикого вітру з моря, дуже тяжко, але приємно, не те що до Полторацького. Взагалі чудово. Вам треба неодмінно приїхати сюди. Ото би сьмо бушували! Надто, коли б додати до нас милого Арфоломчика.

Все тут голубить — земля, море, повітря. Найлютіший будяк виглядає ласкавіше від Соскіна. Деревя коло мого вікна хоч оцетові, та дивитися на них солодко. Сьогодні написав до Лесі. Всього доброго. Не смійте сумувати і плакати. Молодійте! Вітайте Арф.[олома], Толю, Василя Івановича, Маненка, Пригару, Ольгу Михайлівну.

Ваш Сведлик.

Адреса на конверті.

15. До Олени Чілінгарової

10 листопада 1935 р.

Дорогая Леночка!

Ластівки, відлітаючи в ирїй, шлють Вам привітання.

В. Сведлик.

1935, 10. XI

1936

16. До Олени Чілінгарової

с. Бондарівка Конопотського р-ну, 21 липня 1936 р.

Мила Леночко!

Така досада, що я забув у минулому листі подати Вам свою адресу: може б Ви досі уже написали мені і я знав, що діється з Вами.

Сьогодні брат Павло іде на пошту (на станцію), і я користуюся цим, щоб написати Вам ще раз.

Я живу як перше: нічогосінько не роблю, не пишу, не перекладаю й навіть не читаю. О десятій годині вечора лягаю спати, а о п'ятій ранку вже на ногах. Довше спати не можна — не дають мухи. В хаті нестерпно душно, мухи не дають ні хвилинки спокою, вночі по підлозі скачуть жаби. Я сплю у ванькирі, на землі, в задусі невимовній.

Зате вдень майже не буваю вдома. Навіть обідати приходжу дуже рідко, здебільшого являюся аж на вечерю. Цілий день ми з Павлом проводимо на Десні, ловлячи рибу, або ближче, коло села, на озері Лош. Ми знайшли ще одно озеро Трубен, але далеко — треба йти пісками кілометрів 4. Зате озеро чудове — глибоке, чисте, повноводе. Завширшки як Буг, а довжини має 12 кілометрів. По берегах — сонові ліси і зрідка розкидані хутори в густих садах. Глушина страшена! Думаю нарік оселитися на літо в однім з цих хуторів — уже говорив з хазяїном одної хати — він обіщав столувати мене.

Завтра з Павлом їдемо в село Устя за 8 кілометрів подивитися на злиття рік Десни і Сейма і скупатися в Сеймі.

Коли я приїду, Ви, мабуть, не пізнаєте мене — так я схуд. Я живу життям абсолютно здорової людини і роблю все, що мені заборонено: купаюся по кілька разів на день, печуся на сонці (а спека шалена, і відколи я сюди приїхав, на землю не впало ні краплі дощу), стою щодня годин шість по коліна в воді, ловлячи рибу, хожу без кінця, іноді сижу в тіні дерева голий, на вітрі, кілька годин, п'ю воду з річки і озера, а що ми не берем з собою звичайно ніяких запасів їжі, бо в нас і без того є що носити, то можете собі уявити, як я голодую. Але поправляти-

ся буду в Коктебелі або Харкові, а тут хочеться мені (можливо, вос-танне) пожити вільним життям, не зв'язаним ніякими лікарськими за-боронами. Чи треба Вам писати, що я ні разу не приймав тут ліків док-тора Дейпмейстера? Я навіть забув про них.

Не знаю, як вплине на моє здоров'я цей спосіб життя, поки що почу-ваю себе добре. Писати тут неможливо: незвична обстановка, тисячі не-вигод, спека, задуха. Тільки одна поезія якось сама собою прийшла мені до голови, коли я пробував заснути в саду на спаленій сонцем траві (тут усе вигоріло і земля жовта, як буває тільки в кінці серпня). Ось вона:

*Круг мене знов давно забутий світ:
Картопля, бур'яни, погнута стріха,
Між полем і городом легкий пліт,
За вітряком сідає сонце стиха.*

*Мені не радісно, але й не гірко,
Задуманої мрії не зберу.
Встаю раненько, вудочку беру,
Іду на Лош ловити краснопірку.*

*І глухо так мої минають дні,
Неначе я живу на дні морському.
Ось, бачиться, виходячи із дому,
Морський король нагадує мені:*

*«Не думай, що дримаєш ти, не сон це,
Хоча тобі давно спочити час.
За вітряком холоне в полі сонце,
Візьми його і принеси до нас».*

Це не написано, а подумано.

Моя адреса на конверті. Числа 11—12 буду в Харкові.

Я добре відпочив, бо забув про всі харківські справи і клопоти.

Знов обіймаю і цілую Вас як Павло Т.¹

Привіт Толі і Марії Михайлівні.

Хочеться швидче Вас побачити.

Сведлик.

Пишу, як 70-літній дід, бо на грубій селянській скатерці.

¹ Наступне речення закреслено іншим чорнилом.

17. До Олени Чілінгарової

Маріуполь, 15 вересня 1936 р.

Мила Леночко! Сьогодні день ясний, хоча й холоднуватий. Бабушка встала раненько, запалила в моїй кімнаті і пішла в міськраду, попередивши мене, що я маю написати ще їй велике прохання до Калініна. Я злагодив удочки і зараз іду в місто, купувати фаточку і всяке інше рибальське приладдя, а поворотьма — виноград. Море горить під сонцем.

Спав, як убитий. Вернувшись учора з вокзалу, застав світло у своїй кімнаті, чим був дуже здивований, як і бабушка. Ми увійшли разом — все було гаразд; бабушка попросила мене в одній кімнаті «приглушити» (погасити) світло.

Зараз 9 година. В 11-й піду глушити бичків. На все добре. Привіт усім.

Сведлик або Сведляр.

15/IX 1936. Маріупіль. Самотня дача.

Якщо можна, дізнайтеся, чи здорова Мірочка.

18. До Олени Чілінгарової

Маріуполь, 16 вересня 1936 р.

Мила Леночка! Сьогодні, 16, погода чудова. Вітер зі сходу (Левант), прохолодний. Я засвоїв метеорологічну теорію бабушки, і коли приїду до Харкова, навчу Вас прорікати погоду на цілий рік.

Учора, 15-го, піймав 21 бичка, в тім числі 7 абісінців і одного величезного бердянського. Решта були кругляки і пісочники. Чи одержали Ви мою вчорашню листівку?

Леся, якщо можна, поїдьте до Міри, спитайте, чи нема мені листів у конвертах Державного Видавництва. Якщо є, розпечатайте і напишіть мені, чого вони хочуть. Адресу свою Вам подам. Куди їхати далі, ще не придумав. Прийшла листівка від Марії Василівни.

Вільний рибалка Сведлик.

16. IX

19. До Олени Чілінгарової

Маріуполь, 16 вересня 1936 р.

16 вересня 1936 р., Маріуполь

Мила Леночка! Сьогодні, 16-го, цілий день шалений східний вітер. Дим Азовсталі простягся рожевою косою понад морем аж до порта.

Мол заливає водою. У порту затишок. Всі рибалки там на човнах, а мені ловити рибу ніде! Місток Ілліча закритий.

Приїжджали Лариса А—вна і А. Ф., не застали мене, узали розкладушку і поїхали. А. Ф., на жаж і здивування бабусі, купався. День теплий, я ходив понад морем без пальто.

Бабуся пере, нищить клопів «скопитарем», я перетруїв мух — усі лягли.

Купив і перечитує поеми Пушкіна. Завів приятні стосунки з хлопчиками-рибалками. Лягаю пізно, щоб ніч не здавалася такою нескінченною. Першу ніч боявся, потім звик. Не хочачи задушив чемоданом бідного цвіркуна. Бабуся довго над ним примовляла.

Вечір. Я один, їм погано зготовані бабусею бички, заїдаю поганим виноградом. Букет іноді гавкає, море дико шумить, час іде поволі. Я хриплю і кашляю. Привіт усім.

Ваш Свердлик.

20. До Олени Чілінгарової

Маріуполь, 17 вересня 1936 р.

Мила Леночка! Нарешті сьогодні, 17-го, такий день, про який я мріяв: тихий, ясний і гарячий. Я сиджу над морем без піджака. Проте риба погано ловиться, хоч і віє довгосподівана «низовка». Я рибалив з 10 до 4, а потім пообідав так: борщ, свинина, котлети, вареники і два компоти. Офіціантка широко розкрила очі на купу моїх жетонів, а я сказав, що як моя компанія виїхала, то я мушу їсти за чотирьох.

Наше рибальське «абісінське» місце я мусив покинути назавжди після того, як застав там двох портових огрядних красунь, що «ськали» одна одну. Тепер, ловлячи бичків, весь час стою на ногах.

Мої приятні стосунки з хлопчиками розвиваються. Вони з усієї сили випитують, хто я і де живу, але я не кажу. Вчора я купив у одного перемет, і він мене «обмахорив» — підсунув гнилий товар — методи торгівлі у нього ще капіталістичні. Зате наловив мені рачків на кілька день і оддав всю свою рибу. Надзвичайно милий хлопчик.

Ваш Свердлик.

21. До Олени Чілінгарової

Маріуполь, 20 вересня 1936 р.

Мила Леночка! 18-го цілий день не вщухав сильний і дуже холодний північно-східний вітер. Рибалити було неможливо і я обрав цю погоду для того, щоб піти аж до кінця молу, до маяків. Відтіля дуже гар-

ний вид на море. 19-го зранку, як висловлюється бабуся, «работала така сама погода», але з 11 години стало тихо і жарко. Я поїхав у місто, побував у міському парку. Він кращий від харківського уже тим, що залитий чудовим південним сонцем і повітрям і що перед ним стелеться сріблясте море. Ех, як хотілося б перебратися зовсім на південь, а на Україну приїжджати тільки на квітень — липень. Увечері 19 приїхав А. Ф—вич, знайшов мене на молу, ми вернулися на пляж, і він скупався. Уже було темно.

Свердлик.

22. До Олени Чілінгарової

Маріуполь, 21 вересня 1936 р.

20-го чудова погода. Вдень ходив у почтамт, блукав по місту, надвечір рибалив і піймав 26 бичків. Бабуня навчилася чудово їх готувати без помідор. Увечері одержав Вашого листа і був глибоко обурений тим, що Ви знаходите якусь красу в Кегичівці, Високому, Удах і т. д. А я б хотів вічно залишатися на півдні, і думка про майбутню зиму сповняє мене жахом. Сьогодні, 21-го, знов тихий жаркий день.

Я не купаюся тільки тому, що кашляю. Бідна бабуся занедужала, стогне і каже, що прийшов час помирати. Я стараюся як можу розвеселити її. Сьогодні або завтра поїду до Дм.[итра] Іосоновича. Це, здається, 6-та моя листівка до Вас.

Свердлик.

23. До Олени Чілінгарової

Маріуполь, 23 вересня 1936 р.

Мила Леночка! Учора, 22, був просто рай, який день: синє небо, блискуче море, тихий, теплий західній легіт, затуманені далі — здавалося, що краще не може бути. По деяких ознаках я упевнено прорікав на сьогодні дощ і холод — а сьогодні ще краще; листок не шеберхне, на морі ні морщинки, всі човни з вітрилами і щоглами одбиваються в воді, як в люстрі. О шостій-восьмій годині ранку уже майже жарко. А ніхто не купається! То ж то дурні!

Бабусі покращало — стала ходити. Сердитесь на мене за те, що я годую Букета: «Він, — каже, — несамостоятельний пес». — Чому? — «Весь час стрибає». Зате я аж надто «самостоятельний» — годинами стою на рожі з вудкою в руках.

Вчорашня здобич — 45 бичків. Привіт усім.

Свердлик.

24. До Олени Чілінгарової*Маріуполь-порт, 24 вересня 1936 р.*

Мила Леночка! Відколи я приїхав сюди, ще не було таких чудових днів, як учора й сьогодні. Море таке в прозорому тумані, як цукерка в роті. Сьогодні о 9-й ранку я сидів на порозі і з нахабністю запеклого буржуя їв виноград. В цей момент мимо проходив трамвай. Раптом усі пасажири посхоплювалися з своїх місць, замахали до мене руками і крикнули в один голос, мов на команду: «А де ж Леночка Чілінгарова?» Розгубившись од несподіванки, я упустив з рук тарілку і крикнув перше, що спало на думку: «А поїхала в Геленджик!» Я ще встиг почути, як усі разом сумно протягли: «А-а!» — і трамвай зник. От така пригода! Наляканий Букет мало не подер свій ланцюг. Привіт усім.

Свердлик.

Маріупіль. 24.IX 1936

25. До Олени Чілінгарової*Маріуполь-порт, 3 жовтня 1936 р.*

Телеграма-звіт від 3/X 1936 р. Бичків — 51. Вітер норд-ост. Холод. Верба над криницею обсіпалася. Нагірні сади подекуди пожовкли. Грек зняв хату. Переїхав у с. Мангуш. Я навчив Букета їсти виноград. Читаю Пушкіна. Вночі був сердечний припадок. Знявся в порту для документа. Познайомився з рибакон і рибачихою. Був у них на Слобідці. Купив у рибака «вічну» вудку з волосіння за три карб. Вудка на другий день подерлася. Бачив уві сні Бездомного, а сьогодні кількох покійників. Прокинувшись, зажурився. День від'їзду невідомий.

Привіт усім. Починаю нудьгувати.

Сведлик.

1937

26. До Олени Чілінгарової*Харків, травень 1937 р.*

Леночка! Сегодня, занятый своей поэмой (написал новую главу — встреча Павла с паном, около 40 строк), ничего не приготовил. Это, конечно, преступление. Но что делать? Надо ловить минуту вдохновения. Впрочем, больше повторять этого не буду. Надо же, наконец, исправиться.

Сумна альтернатива — або бути поетом і сидіти без грошей, або заробляти і не бути поетом.

Сведлик.

З Союза позвоню.

27. До Всеволода Вішневського

Харків, 1937 р.

Уважаемый г. Вишневский!

Перевод Ваших пьес заканчиваю. «Оптимист.[ическая] трагедия» и «Последний решительный» уже готовы, «Первая конная» будет готова на днях.

В пьесах оказалось несколько не вполне понятных мне выражений. Дня через два я пришлю Вам список их с просьбой объяснить мне их значение.

В. Свидзинский.

Харьков, 43

Лютовская, 29.

1938

28. До Олени Чілінгарової

Коктебель, 11 червня 1938 р.

Вітаю Вас з Коктебеля, my dear Леночка! Як ся маєте, як Ваші англійські іспити, чи перейшли на другий курс?

Чомусь 9-го числа я турбувався про Вас. Чи не сталася з Вами яка пригода?

Я приїхав сюди 2-го вранці — і привіз із собою сильний холод і дощ. Ленінградський санаторій своєї машини чомусь не вислав у Феодосію; я сів у машину ЦАГІ. Вона довезла мене до аптеки і покинула на вулиці. Я і мої супутники — чоловік з дружиною — забігли в контору Союзтранса; довго чекали там, щоб дощ затих хоч на хвилину — і не дочекалися. Тоді побігли в санаторій — я без пальто і калош по розмоклій глині — і промокли до рубчика. Було рано. Контора ще не відкривалася; поки встав директор, ми досить насиділися в мокрій одежі.

Дощ і буря лютували два дні; потім погода поволі відновилася. Але море ще було холодне, і щойно позавчора, 9-го, я вперше скупався — при 17°.

Відпочиває нас тут всього дев'ять чоловіка, втім числі чотири жінки. З відомих письменників є Зоценко, симпатична людина; він теж захоп-

люється збиранням камінчиків, але йому не щастить. Вечорами всі, крім одного мене, танцюють на веранді під звуки патефона, поки не погасне електрика. Я працюю, але з великим трудом, погано і неохоче — думки далеко від роботи, на пляжі, коло могили Юнге. Торішнього будяка нема, і я не можу знайти свого щасливого місця. Правда, ходив я туди всього два рази і найшов тільки один непоганий камінь.

Кілька разів ходили в екскурсію, один раз на перевал. Я ходив теж і прийшов на місце перший. Це напрочуд гарне місце, і я дуже жалкую, що не знав про нього і не ходив туди з Вами. Потішає мене думка, що Ви, мабуть, були там з Вашими сусідками.

Ходили ми також на Кади-Гой, де джерела — теж дуже гарне місце, про яке я раніше не знав. Збираємося в Кози.

Од Павла одержав я листа, що він приїде числа 12-го, і жду його нетерпляче, хоча чомусь не віриться в його приїзд. Все-таки готуюся до нього: ходив на пристань ловити рибу. Мені не пощастило: тільки риба почала брати краще, вудка випорснула мені з рук, упала в море і потонула. Як звичайно, заприятелював з хлопчиками, даю їм гачки, купую в них вудки і т. далі.

Шерсті для Вас не купив ще, тому що базари не збираються — ні для чого, нема ніяких овочів. Тому звернувся до медсестри — і вона обіщала прислати мені кілька селянок, у яких можна дістати доброї шерсті — але на вагу, не мітками, що трохи затруднює мене, бо не дає можливості зміркувати, як змінилися ціни.

Як ся має Біка Бугаєвський? Чи згадує дядю Вову? Дуже хочеться його бачити.

Мила Леночка, написавши це, пішов за могилу Юнге і найшов легендарно гарну «лягушку». Всі дивилися, охкали, ахкали, що такої нема навіть у проф. Десницького, який посилав свою колекцію на Паризьку виставку. Один колекціонер віддавав мені за неї все своє каміння, назбиране за 10 день, але я не погодився, — треба ж показати її Вам і взагалі зберігати у Вас. Я, звичайно, назвав її Леночкою. Як шкода, що Ви так далеко! Здається, що найталановитіший художник не міг би придумати нічого подібного. Вона дуже маленька, але надзвичайно гарна.

Шлю всім Вашим сердечний привіт. Пишіть, my dear friend, I remember you very often.

Your B. C.

Чи не забув я писати по-англійському? Аджі два місяці не мав книги в руках.

Адреса: Коктебель (Крым), Санаторий ленинг.[радских] писателей, мені.

1939

29. До Анатолія Бугаєвського

Харків, 24 червня 1939 р.

Дорогой Толя! Если не трудно и если это вообще возможно, то пойдите, пожалуйста, в Гадяче комнату для меня, на окраине, по возможности ближе к базару и реке. Я, моя мать и Мира приедем к первому июлю, чтобы пробыть в Гадяче до 1-го сентября.

Сердечный привет Марии Михайловне. Сегодня купил для Шурика маленький колокольчик (очень тихий), каким рыбаки пользуются для глубоководных удочек.

Леночка со своей Еленой Антоновной деятельно готовятся к экзамену.

Если выполнение моей просьбы очень хлопотливо, то не надо её выпенять. Я болею и пишу плохо и неразборчиво.

В. С—кий.

30. До Олени Чілінгарової

Харків, 10 жовтня 1939 р.

My dear Lady, my sweetheart!

So you have bought some sweet brier for me. I am very thankful to you. You are as kind as pretty. You are far better than meets the eye. You are every inch an angel. (As for me, I'm a bit of a blackguard).

I am very sorry I have not seen you this evening. But... so much the better for you.

I shall call on you some time. I miss you greatly, my word for it!

I know you are dropping off to sleep, when I am talking with you (although I speak English by the book), but there is nothing to be done. I must see you, because I am smitten with your charms for ever. By all the stars, it's no use trying to resist your enchantment! The very thought of you makes me giddy. And you... never you mind my love. But, bless my heart and soul, what wonder?

Do you care for today's weather? I remain at home. I am dreaming of sour cream. What do I care for the winter?

I am not all right. I am wide awake. My age is beginning to tell on me.

I am hard at work, but my translation advances very slowly.

I am really very sorry if my letter is prosy. I have done my best. I think I have done a thundering good day's work. I hope you'll overlook it. Take it as you please.

Once more thank you kindly. Good luck! Your fairy prince Swedlyk.
 P.S. I have got mice in my house. They bore my life out!
 That is your Swedlyk all over!
 I am not in the way of your work, I hope.

S.

10. X. 1939.

Лондон — Харків

31. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової

Харків, 20 грудня 1939 р.

1939 року грудня 20 дня

Зайшов крадькома і, побачивши, що трон англійської королеви незайнятий, захопив його з наміром владати ним до кінця життя. Однак, через 5 хвилин, не діждавшись знаків пошани й покори, перейшов на «дядину Володину» подушку.

1940

32. До Юрія Яновського

Харків, 20 травня 1940 р.

Вельмишановний Юрію Івановичу!

На жаль, я вже одіслав свою збірку до видавництва «Радянський письменник», лист якого одержав ще в кінці квітня.

Я подав (з багатьма поправками) майже весь «Медобір», за винятком речей, в яких моє «занепадництво» виявилось з найбільшою безсоромністю, кілька поезій з «Вересня» і дуже мало з того, що написано протягом останніх двох років, бо це, на жаль, найслабше.

Думаю, однак, що вся робота марна — не вистачить у них сміливості надрукувати те, що краще, а гіршого я й сам не схочу публікувати.

Моїм порадиником при виборі матеріалу був М. Степняк.

Все ж дуже вдячний Вам за бажання допомогти мені.

У Києві, очевидно, є у мене вороги. В «Літ.[ературній] газеті» читав я, що з харківських поетів перекладати Нізамі будуть Масенко і я. Масенку давно надіслали матеріал, а мені — ні. Все одно — просити роботи не буду, хоча б довелось померти з голоду.

Сестри-подолянки вітають Вас.

Ваш В. Свідзінський.

1941

33. До Василя Мисика

Харків, 16 квітня 1941 р.

Дорогий Василю Олександровичу.

Відповідаю на Вашого листа, який щойно одержав.

Я дуже був радий, довідавшись про Ваше повернення, і жалував, що не бачився з Вами. Ми легко могли зустрітись в ред.[акції] «Л[ітературного] Ж[урналу]», де я до сьогоднішнього дня працював як літредактор. Сьогодні я вже у відпустці на кілька місяців.

1940 р. у вид-[авницт]ві «Рад.[янський] письменник» вийшла книжечка моїх поезій. Напишіть, де живе Ваша дружина, я однесу їй один примірник для Вас.

Рецензії на мою збірку були в харківських газетах «Соц.[іалістична] Харківщина» і «Кр.[асное] знамя» — дуже прихильні, в «Вістях» гостро неприхильна. Потім у «Літературній газеті» писав про неї Скульський; в 2-му числі «Літературного Журналу» є рецензія безглузлого і неграмотного А. Клоччі, в п'ятому числі буде стаття М. Степняка, нарешті в першій книжці нового київського журналу «Рад.[янська] Укр.[аїна]» знов багато дурниць пише про неї Скульський. Було кілька слів у «Сталинском племені».

Я радий, що Ви відновили свою поетичну роботу. Ваш «Харків» у «Л[ітературному] Ж[урналі]» сподобався мені так, як давно вже подобались чиї-небудь вірші. Коли ж Ви надішлете що-небудь нове?

Шукав на своїх картах ст.[анцію] Демурине і не міг знайти.

Я думаю з початку червня виїхати в подорож по Україні, побувати на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині.

Коли будете в Харкові, заходьте.

В. С—кий.

34. До Олени Чілінгарової

Курськ, червень 1941 р.

Пишу з Курська. Тут цвітуть конвалії і бузок. Я купив букет Вашого імені.

Їхати тяжко. Пил душить. З нами їде дівчина Ліна на ім'я, сказала, що я кращий за Сенченка і подібний до Павла І. Привіт М.[арії] М.[ихайлівні] і М.[арії] В.[асилівні].

Їм безперестанку. П'ю силу горілки.

В. С.

35. До Олени Чілінгарової

Москва, 16 червня 1941 р.

Привітання з Москви. Початок другого дня.

Пробудемо тут, мабуть, не більше трьох днів, бо наші невеликі засоби розпливаються з неймовірною швидкістю.

Оглянули поки що загальний, грузинський і український павільйони виставки.

Сьогодні постараюся виконати Ваші доручення.

Вчора до половини дня було похмуро й холодно — сьогодні свіжий, але сонячний ранок. В Москві цвітуть яблуні і конвалії.

Дивлюсь на місяць, де був років 30 тому, і згадую свою молодість і багато приємного.

Вітаю всіх.

В. С.

ДОДАТКИ

КОМЕНТАРІ

У роботі над другим томом брав участь колектив коментаторів. Реальний коментар до комедій Аристофана підготували Лариса Кислюк і Сергій Іваненко; коментар до уривків із «Робіт і днів» Гесіода та «Давида Сасунського» підготував Сергій Іваненко. Статті «О ковровом ткачестве в Подольской губернии» і «Ткацкий промысел в Подольской губернии» прокоментувала Олена Боряк, статтю «Робітники в режисерській лабораторії» — Ганна Веселовська. Решта коментарів до перекладів, коментарі до статті «Народні українські пісні про останню світову війну» і листів належать Елеонорі Соловей.

Список скорочень

- ВР ІЛ — Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
- Дж. — джерело/джерела тексту
- ЛЖ — «Літературний журнал»
- М-1975 — В. Свідзінський. Медобір. — [Б. м.]: Сучасність, 1975. — 204 с.
- П-1940 — В. Свідзінський. Поезії. — [К.]: Рад. письменник, 1940. — 120 с.
- П-1986 — В. Свідзінський. Поезії / Упорядкування, вступна стаття та примітки В. В. Яременка — К.: Рад. письменник, 1986. — 349 с.
- УЗ — «Український засів»
- ХЛМ — Харківський літературний музей
- ЧШ — «Червоний шлях»

ПЕРЕКЛАДИ

Володимир Свідзінський залишив вагому перекладацьку спадщину. У нашому виданні її представлено з такою повнотою вперше. Тут зібрано всі виявлені наразі (зокрема, недруковані) поетичні переклади Свідзінського, включаючи переклади віршованої драматургії (Аристофан, «Русалка» Пушкіна). Переклади художньої прози (романів, повістей і оповідань Віктора Гюго, Івана Тургенева, Міхаїла Салтикова (Н. Щедрина), Болеслава Пруса, М. Горького та ін.), а також науково-популярної літератури («Халдеї» І. Іванова) і політичної публіцистики до видання не включено; їхній перелік див. у біобібліографічному покажчику «Український письменник Володимир Свідзінський (1885–1941)» (Х., 2002).

Як перекладач Свідзінський, очевидно, формувався в період свого життя в Кам'янці-Подільському. Працюючи у видавничому відділі Подільської народної

управи, він одночасно здійснював переклади науково-популярних видань для Подільського видавничого товариства «Дністер», яке існувало з 1911 р. (див.: *Григорій Зленко. З нурту книговидавничого «Дністра» // Науковий світ. — 2003. — № 7. — С. 30*). Накладом цього товариства у перекладі Свідзінського з російської вийшов друком культурно-історичний нарис І. Іванова «Халдеї» (Кам'янець-Подільський, 1920). Видавництво, що спеціалізувалося на випуску класики, навчальної та науково-популярної літератури, анонсувало також «Життя рослин» Константіна Тімірязєва у перекладі Свідзінського, проте наразі виявити це видання не вдалося. Правдоподібно, воно не побачило світу (анонсувалося на останній сторінці «Халдеїв» серед видань, що «готові до друку») — так само, як і «Вій» Гоголя та оповідання Короленка, що їх, за деякими відомостями, Свідзінський у цей період перекладав (див. вказану вище статтю Г. Зленка). Недостатня облікованість тодішньої книжкової продукції, фізичне зникнення згодом багатьох виданих тоді книжок суттєво ускладнюють висвітлення цієї стадії перекладацької праці поета. Існує, наприклад, легенда про те, що Свідзінському належить український переклад «Овечої криниці» Лопе де Вега, який видала 1924 року без зазначення імені перекладача Книгоспілка. Василь Яременко вважає навіть, що саме цей переклад «відкрив Свідзінському дорогу до Харкова» (*Василь Яременко. Лірика Володимира Свідзінського // П-1986. — С. 9*). Тим часом Андрій Білецький у статті «Лопе де Вега та його драматичні твори» (ЧШ. — 1935. — № 10. — С. 155) авторитетно твердить, що означений переклад «був зроблений з російського оригіналу і не заслуговує на особливу увагу», а перші повні переклади драм Лопе де Вега з іспанської здійснили пізніше Микола Іванов та Павло Ріттер.

Дебюти Свідзінського як поета-перекладача слід, очевидно, вважати уривок із поеми Гесіода «Роботи і дні», що під заголовком «Оповідання про п'ять поколінь» увійшов до другої поетової збірки «Вересень» (1927). Ґрунтовна освіченість Свідзінського, знання мов, «протеїчний» характер його власного хисту стали передумовами його звернення до художнього перекладу, а любов до античності, що ріднить його з неокласиками, відчутна і в античних ремінісценціях його оригінальних поезій. Проте до інтенсивної перекладацької праці поета протягом наступних років причинилася і незатребуваність власне його оригінальної творчості, неприхильні рецензії на дві перші збірки: саме це, очевидно, схияло Свідзінського до думки, що перекладацтво — найреальніша для нього за тодішніх обставин можливість творчої самореалізації. Чимало талановитих поетів змушені були в радянську добу міркувати подібним чином і розглядати перекладацтво як певну «нішу», як безпечнішу ділянку творчості. Проте варіант Свідзінського і тут залишає відчуття гіркоти за поета: на ньому та ж печать нереалізованості, безталання, несвободи. Не належний до тодішнього літературного «істеблішменту» Свідзінський як перекладач опинився в досить жорстких рамках: він не мав того офіційного статусу, який дозволяв би йому самому обирати твори для перекладу. З другого боку, як редакційний працівник він мусив часом перекладати, особливо з російської, речі мало-, а то й зовсім нехудожні, суто кон'юнктурні — як, приміром, «Казка про повернення північних богатирів» лєнінградської фольклористки І. Карнаухової (твір прикметний хіба тим, що він досить простодушно дезавує генезу численних публікацій «новітнього фольклору» в тодішній періодиці). Справу художнього перекладу у 1930-ті роки було остаточно зарегульовано: що й кому перекладати — вирішували здебільшого ідеологічні керівники літератури. За цих умов найреальніший шанс одержати замовлення на переклад із

гарантією, що він з'явиться друком, давали різного роду ювілеї, «дати»: бучні святкування їх мали характер кампаній, до яких залучали і «неіменитих» перекладачів. Під таку оказію, якщо вдавалося завчасно її передбачити, можна було навіть запропонувати власний переклад, як це сталося у випадку Свідзінського зі «Словом о полку Ігоревім». Класику, російську й зарубіжну, можна було, зрештою, перекладати і без прив'язки до «дати», але шанси видати переклад відповідно зменшувалися. Врешті, перекладачі навчалися самостійно стежити за календарем «визначних і пам'ятних дат» — ще й по війні такий календар передплачувала кожна редакція.

Промовисті свідчення щодо специфіки організації перекладацтва у ті часи зберегли листи поета. У травні 1935 р. він пише Олені Чілінгаровій про велику несподіванку: на поширеному пленумі Харківського правління Спілки рад.[янських] письменників «виступав М. Бажан з промовою, в якій високо підніс мене як поета. Потім Кузьміч доручив мені перекласти з франц.[узької] мови книжку Барбюса «Сталін». Завтра уже почну переклад». Такий механізм: похвалили на високому зібранні — дістаєш «престижний» переклад із гарантією оплати та видання і маєш мерщій його виконувати, навіть якщо він не вкладається в особисті плани. У тому ж листі: «Я страшно стомився [...]. Дуже хочеться бачити маму, сестру, побути з ними. Я мріяв, одержавши аванс за «Войну и мир», поїхати до них, забути все, що так стомило мене тут протягом останніх місяців, але несподівана пропозиція — перекладати книгу Барбюса — приковує мене до Харкова ще на 1 1/2 місяця. Всі мрії мої розлетілися».

Натомість перекладати щось за власним вибором означало здебільшого не мати надії видати переклад. Із листа до Марії Пилинської: «[...] сьогоднішній день знаменний тим, що я почав перекладати «Птахи» Аристофана, без нічийого замовлення і без надії коли-небудь побачити його в друку, просто так, з любові до мистецтва». Багаторічна праця Свідзінського над перекладанням Аристофана завершилася окремим виданням трьох комедій (К.: Держлітвидав, 1939); проте «Птахи» до цього тому не ввійшли, названий переклад (чи принаймні початок його) не зберігся, як не збереглося й чимало інших перекладів Свідзінського, зокрема кам'янецького періоду. Не були видані і не збереглися також переклади 1930-х років зі Всеволода Іванова та Всеволода Вішневського, робота над якими згадується в тогочасних листах поета.

І все ж Свідзінський любив перекладацьку працю, вбачаючи для себе саме в ній можливість незаангажованої участі в культурному будівництві, можливість плекання мови в усьому її багатстві — всупереч її загроженості. На рівні ж утилітарно-практичному перекладацтво давало йому єдину можливість підробітку до злиденної зарплатні, а на випадок втрати посади воно залишалося взагалі єдиним джерелом заробітку. Саме тому поет мріяв про переклад «Війни і миру» Толстого: це забезпечило б надовго.

Переклади Свідзінського здобули високу оцінку сучасників — Миколи Зерова, Володимира Державина, Мирона Степняка та ін. Зокрема, М. Степняк, рецензуючи збірку оповідань Пруса в перекладах Свідзінського (Х.; О., 1930), так сформулював «основні вартості В. Свідзінського як перекладача»: це «надзвичайно розмаїта українська лексика, що дає йому змогу відтворювати нюанси оригіналу, тонке відчуження загального лексико-стилістичного настановлення, оригіналові властивого, і дбання (таке рідкісне в наших перекладачів) про відтворення синтакси» (ЧШ. — 1931. — № 4. — С. 161).

Та, незважаючи на такі оцінки, коли після війни ім'я поета підпало негласній заброні, його переклади розділили долю всієї його творчості: деякі твори, що їх він пере-

клав (комедії Аристофана, «Слово о полку Ігоревім», «Русалка» Пушкіна), було перекладено наново, іноді навіть «на основі» перекладів попередника (Аристофан), переклад «Казок про Італію» М. Горького виходив без зазначення імені перекладача, решту не передруковували зовсім. Хрестоматію з античної літератури, яку уклав Олександр Білецький, було, наприклад, перевидано тільки через 30 років (1938—1968), позаяк більшість імен перекладачів у ній, зі Свідзінським включно, увесь цей час були «небажані». Повернення в обіг майстерних перекладів Свідзінського є необхідною ланкою запізненого відновлення справедливості щодо поета; крім того, вони становлять цінний матеріал до історії українського перекладацтва.

ІЗ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ПОЕЗІЇ ТА ДРАМАТУРГІЇ

Гесіод

Гесіод (кінець VIII — перша половина VII ст. до Р. Х.) — давньогрецький поет, перший історично безсумнівний поет Греції.

Із поеми «Роботи і дні». Дж.: В. Свідзінський. Вересень. — Х., 1927. — С. 75—77 («Оповідання про п'ять поколінь»); Антична література: Зразки старогрецької та римської художньої літератури / Упорядкував О. І. Білецький. — [Х.]: Радянська школа, 1938. — С. 98—105 («Пандора», «П'ять поколінь», «Поради», «Хліборобська робота», «Зима», «Вибір жінки»); П-1940. — С. 87—91 («Літо», «Поради мореплавцеві»). Переклад уривків із дидактичної поеми «Εργα καὶ ἡμέραι» («Роботи і дні»). Приводом до написання поеми стали Гесіодові позви з братом Персом, котрий після смерті батька, селянина з Малої Азії, переселенця до Беотії, з допомогою нечесних суддів відсудив більшу частину спадщини, а потім збанкрутів і звернувся до брата по допомогу. Напучування Персові і становлять зміст поеми.

До Свідзінського українською Гесіода перекладав лише Іван Франко (див.: *Іван Франко*. Зібрання творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1977. — Т. 8. — С. 289—381). Свою переємність щодо попередника Свідзінський засвідчує тим, що зберігає поділ суцільного тексту оригіналу на тематичні фрагменти (Франко у праці «Гесіод і його твори» іменує їх «ступами»), лише частково змодифікувавши їх та їхні назви: «Мореплаводство» стає «Порадами мореплавцеві», «Подружжя» — «Вибором жінки», «Поради» у перекладі Свідзінського контамінують у собі ті уривки, що їм у Франка відповідають уступи «Праця мирить людей», «Правда й неправда» та «Два шляхи». В обох тлумаченнях неперекладеними залишилися власне «дні» — характеристика «щасливих» і «нещасливих», тобто сприятливих і несприятливих для господарських справ днів (чисел давньогрецького календаря).

Переклади Свідзінського із Гесіода одразу привернули до себе увагу. Володимир Державин у рецензії на «Вересень» відзначив: «Не можна також обминути позначеного перекладу уривку з «Трудів і днів» Гезіода, перекладу, що вдало суперничає з найліпшими зразками нашої перекладної поезії точністю передачі стилю й змісту» (ЧШ. — 1928. — № 5/6. — С. 250). Про це ж свідчить і лист Павла Тичини до Аркадія Любченка від 18 жовтня 1932 р. з Нового Афону: «Як справа з нашим видавництвом? Одісею нам та Іліаду видати! А як з Гезіодом — чи знайшли того Свідзінського В.?» (Дорогий Аркадію...: Листування і архіварія літературного сировища України 1922—1945 рр. — Л.: Класика, 2001. — С. 192).

Відзначимо, що молодий Василь Мисик у першій своїй збірці «Трави», котра вийшла одночасно з «Вереснем», ім'ям Гесіода закінчує написаний гекзаметром вірш «Возовиця».

В основу приміток до «Робіт і днів» у нашому виданні покладено коментарі Поля Мазона до французького двомовного видання творів Гесіода (*Hésiode. Théogonie. Les travaux et les jours. Le bouclier / Texte établi et traduit par Paul Mazon. — P.: Les Belles Lettres, 1993. — 14ème tirage. — XXX, 158, [6] р. — (Collection des universités de France)*), доповнений за рахунок коментарів Г'ю Евелін-Вайта до видання в серії «The Loeb classical library» (*Hesiod. Homeric hymns. Epic cycle. Homeric / With an English translation by Hugh G. Evelyn-White. — Cambridge, Mass.; Lnd.: Harvard University Press, [2000]. — XLVIII, 657, [5] р. — (The Loeb classical library; [Vol.] 57)*).

П а н д о р а (рядки 42–105 поеми).

45. Давні греки мали звичай сушити стерно, підвісивши його над вогнищем.

50–51. Пор. монолог Есхілового Прометея з трагедії «Прометей прикутий» (рядки 109–111):

В сухім стеблі сховавши, джерело вогню
Я переніс таємно, й людям сталося
Воно на всі мистецтва їх навчителем.

(Переклад Бориса Тена)

Тростинка або *стебло*, про яку йдеться, — це *parhex*, рослина родини зонтичних, стебло якої має осердя з легкозаймистого волокна, що може жевріти всередині стебла, не спалюючи оболонки. Стародавні народи середземноморського регіону часто вживали цю рослину для видобування вогню, і ще у XVIII–XIX ст. багато мандрівців мали змогу спостерігати саме таке її використання на островах Середземного моря.

69. *Славетний кульга обоногий* — Гефест.

76. *Аргусовбивця* — Гермес.

80–82. Гесіод тлумачить ім'я «Пандора» як «дарунок усіх», а не, як прийнято перекладати, «усім обдарована».

93. Цей рядок, відсутній у перекладі Свідзінського, є пізнішим запозиченням з «Одісеї», і наукові видання поеми не відтворюють його в основному тексті «Робіт і днів».

Оповідання про п'ять поколінь (рядки 109–201 поеми).

118–119. *Лиш по власній охоті, / В мирності серця...* — в оригіналі тут сказано дещо інакше: «вдоволені й мирні». Це слід розуміти так, що люди золотого покоління були *вдоволені благами*, котрими їх наділили боги, і споживали їх *мирно*, без заздрощів і розбрату. Вони ще не знали, отже, ні *невтоленної жадоби*, ані *заздрощів*, із яких, за найдавнішими моральними уявленнями греків, народжувалися *гордощі*. Вони — повна протилежність людям срібного покоління, для яких виявилися згубними саме їхні *буйні гордощі* (див. рядки 134–135). Обидва описи у Гесіода чітко співвідносяться, і штрихи, які творять кожен із них, найповніше виявляються саме в зіставленні одного з другим.

120. Цей рядок вважається пізнішою вставкою.

124–125. Ці рядки вважаються пізнішою вставкою.

147–149. Автоцитата з «Теогонії» (рядки 150–153, 671–673).

169. Цей рядок, що є пізнішою вставкою, у Свідзінського не перекладено.

181. Іншими словами, залізне покоління звиродніє так, що зрештою навіть новонароджена дитина з'являтиметься на світ із ознаками старіння.

189. Цей рядок вважається пізнішою вставкою.

200. *Стид і честь* — в оригіналі йдеться про грецьких богинь Аїду й Немесиду. Перша з них уособлювала особисте сумління, почуття честі; друга — сумління громадське, громадську думку і, отже, страх перед нею, перед «осудом людським» («Іліяда», XIII 122; переклад Бориса Тена). В уявленні греків Аїда й Немесіда виступали як єдині чинники, здатні стримувати людські почуття. «Віддаляючись», як у Гесіода, вони дають почуттям волю.

П о р а д и (рядки 274—334 поеми).

299. *Нащадку богів* — фамільярне і злегка іронічне звертання, аналогічне тим, які атенці використовували у щоденному вжитку: «о божественний чоловіче», «о шляхетне серце» і под.

317. Цитата з «Одіссеї» (XVII, 347); втім, у Гомера в ці слова вкладено інший сенс: «Вбогим-бо людям не личить соромитись свого убозтва» (переклад Бориса Тена).

318. Цей рядок, що є цитатою з «Іліяди» (XXIV, 45), прийнято вважати пізнішою вставкою.

Х л і б о р о б с ь к а р о б о т а (рядки 448—492 поеми).

448. Йдеться про середину листопада.

479. Йдеться про грудень.

486. Йдеться про березень.

З и м а (рядки 504—560 поеми).

504. *Ленсон* — іонійська назва січня.

522—527. Тут Гесіод наслідує стиль народної казки, вдаючись до евфемізмів, запозичених із дитячої мови («темний дім» — морська глибочина, «безкостий» — восьминіг, «народ чорних людей» — негри, власне єгиптяни або ефіопи).

524. У Стародавній Греції побутувало хибне уявлення (зафіксоване в «Історії тварин» Аристотеля), ніби восьминіг, зголоднівши, ссе власну ногу.

528. *Триногий* — тобто старий (що спирається на палицю). Алюзія до загадки Сфінкса, яку відгадав Едіп: «Хто вранці на чотирьох ногах, опівдні на двох, увечері на трьох?»

Л і т о (рядки 582—608 поеми).

582. Йдеться про червень.

587. Яскраву зірку Сиріус у Греції найкраще було видно саме влітку.

589. *Біблійське вино* — від назви міста Біблоса.

598. Тобто в середині липня, коли сузір'я Оріона сходить на світанні.

605. *...від такого, що вдень спочиває* — себто від злодія.

П о р а д и м о р е п л а в ц е в і (рядки 618—642 поеми).

619—620. Йдеться про кінець жовтня — початок листопада.

628. *Крила* — тут: вітрила.

629. Див. прим. до рядка 45 (уривок «Пандора»).

640. Гесіодів батько, чие ім'я невідоме, мешкав у місті Кумах в Еолії. Живучи з каботажу, він сподівався на цьому розбагатіти, але, навпаки, збанкрутів. Відтак він залишив Еолію і, перепливши Егейське море, оселився в Беотії, звідки походили його предки. Там він набув ділянку цілинної землі біля підніжжя Гелікона, в селищі

Аскрі. Земля ця згодом і стала причиною позв'яз між Гесіодом (який народився вже в Аскрі) та Персом.

В и б і р ж и н к и (рядки 695–705 поеми).

698. Тобто на п'ятий рік після досягнення статевої зрілості.

Аристофан

(бл. 446 – бл. 385 до Р. Х.)

Хмари. Дж.: Антична література: Зразки старогрецької та римської художньої літератури / Упорядкував О. І. Білецький. — [Х.]: Рад. школа, 1938. — С. 223–232 (уривки); *Аристофан.* Комедії / Пер. з грец. Володимира Свідзінського; Ред., вступ. ст. і прим. В. Державина. — К.: Державне літературне видавництво, 1939. — С. 25–112. Переклад комедії «Νεφέλαι», поставленої 423 року до Р. Х. на Великих Діонісіях, де вона посіла третє місце. Пізніше зазнала авторської переробки, яку, проте, не було доведено до кінця. Переклади комедій «Хмари», «Оси» й «Жаби», які здійснив Свідзінський, є першими повними перекладами цих творів Аристофана українською мовою.

Переклад драм Аристофана Свідзінський здійснив за виданням: *Ausgewählte Komödien des Aristophanes / Erklärt von Theodor Kock.* — Berlin, 1881, використавши окремі варіанти з пізніших видань.

В основу коментарів до цієї і двох інших комедій Аристофана у нашому виданні покладено ґрунтовні коментарі Володимира Державина до видання 1939 р., вивірені й доповнені за рахунок коментарів Йосипа Кобова та Віктора Ярхо до найповніших видань творів Аристофана відповідно в українському та російському перекладах (див.: *Аристофан.* Комедії. — К.: Дніпро, 1980. — 508 с. — (Вершини світового письменства; Т. 31); *Аристофан.* Комедии: В 2 т. — М.: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1954. — Т. 1. — 449 с.; Т. 2. — 501 с.; *Аристофан.* Комедії. — Х.: Фоліо, 2002. — 511 с. — (Бібліотека світової літератури)

6–7. У роки війни раби, користуючись частими набігами пелопонеського війська на атенську тристорію, масово втікали від своїх господарів; ця обставина змушувала останніх поводитися з рабами дещо «поблажливіше».

17. Строком виплати боргів був останній день місяця.

27. Кінний спорт був улюбленою розвагою багатих юнаків.

37. Тобто нужа. Натяк на те, що до компетенції демарха входили також справи погашення боргів приватних осіб і в зв'язку з цим — право накладати арешт на майно неспроможних боржників.

47. Ім'я Мегакла тут ужито у значенні аристократа взагалі.

63 і далі. Аристократичного походження мати наполягала на тому, щоб новонародженому синові дати якийсь ім'я, похідне від слова «гіпсос» (грец. «кінь» — такі імена були популярні серед аристократів, які кохалися в конях), а батько, простий селянин, відстоює ім'я «Фідонід», тобто «ощадливий». Компромісне вирішення назвати сина «Фідіппідом» покликане створити комічний ефект.

94 і далі. Глузування з двох основних тверджень філософії софістів: про механістичну будову всесвіту і про могутність діалектики, яка здатна довести або спростувати будь-яку тезу.

103. *Босота* — натяк на філософа Сократа (469–399 рр. до Р. Х.), який, за розповідями сучасників, за будь-якої погоди ходив босоніж.

104 і далі. Сократа, який був ворогом софістів, Аристофан хибно зображує в комедії як одного з них.

113. Аристофан кепкує з учення про пряму й криву мову — точніше, про можливість слабке робити сильним, — яке розробляв софіст Протагор.

134. *Фідон* — батько Стрепсіяда, головного персонажа комедії.

138. Стрепсіяд, як і багато сучасних Аристофанові атенських землевласників, має будинок в Афинах, але більше часу проводить у своєму маєтку за містом.

149—152. Пародія на тезу софістів: «Людина є мірою всіх речей». Тут мірою всіх речей стає блоха: зіпком з її ноги вимірюють відстань.

179. Текст цього рядка в оригіналі остаточно не встановлено, а тому й розуміння анекдоту не цілком певне. Можливо, йдеться не про «жертвоне м'ясо» (яке залишилося від ритуального жертвоприношення), а про «плащ» одного з відвідувачів палестри.

186. Йдеться про загін спартанців, яких Клеон після тривалої облоги взяв 425 року до Р. Х. в полон на острові Сфактерії біля Пілосу.

203. Конфісковану на завойованій території землю атенська влада за допомогою жеребкування розподіляла між атенянами, переважно немаєтними, надаючи їм у власність ділянки («клері»).

208. Для Стрепсіяда Атени і суд присяжних (гелієя) — невіддільні поняття. Кепкуванню з манії засідательства і сутяжництва атенян Аристофан дав волю у комедії «Оси».

211. Евбейські міста за спробу вийти з Морського союзу, в якому керівна роль належала Афинам, 445 року до Р. Х. жорстоко покарала військова експедиція під проводом Перикла.

225. Пародіювання астрономічних досліджень, які практикував в Афинах натурфілософ Анаксагор.

234. Пародія на сократівський метод пояснення загального через конкретне.

239. Залізні гроші — пережиток найраніших стадій розвитку монети — збереглись у V ст. до Р. Х. у Спарті, Візантії і деяких інших місцях.

254 і далі. Пародіювання сцени принесення в жертву Атаманта в однойменній трагедії Софокла (424 р. до Р. Х.), яка не збереглася.

258 і далі. Пародіювання релігійних обрядів у містеріях.

272. *Устя Ніла* згадано тут як місце походження південних вітрів, які приносять у Грецію дощі.

285. *Око етеру* — сонце. Етером греки називали верхній шар повітря, нижній називався аером.

303. *Містерії* — йдеться про містерії на честь Деметри і Персефони в місті Елевсіні поблизу Атен. Хоча в ці містерії були втаємничені багато атенських громадян, розголошення їх вважали блюзнірством.

335 і далі. Пародія на високопарний стиль сучасної Аристофанові хорової лірики.

349. Йдеться про Ксенофантового сина Гієроніма.

380 і далі. Пародіювання вчення давньогрецьких філософів-матеріялістів, зокрема Демокрита, який доводив, що атоми — елементарні неподільні частинки тіла — перебувають у вихровому русі.

529 і далі. Йдеться про першу комедію Аристофана «Бенкетарі» (427 р. до Р. Х.), де головними персонажами були два брати — *Скромний* і *Розбещений*.

534—536. Натяк на відомий епізод із міту про Ореста, сина Агамемнона. Електра, донька Агамемнона, побачивши якось на батьковій могилі пасмо його волосся, здогадалася, що брат повернувся на батьківщину, щоб відомстити матері Клітемнестрі за смерть батька.

538—543. Аристофан перелічує пересічні прийоми комедійного балагану.

551—559. Аристофан критикує сучасних йому комедіографів Евполіда і Гермиппа за примітивне наслідування його «Вершників». Наприклад, Евполід у комедії «Марік» зобразив Гіпербола рабом-варваром на зразок Клеона-Пафлагонця з «Вершників», а його матір — п'яною старою бабою.

559. Автоцитата з комедії Аристофана «Вершники» (рядок 864).

566. *Той, чия рука держить тризуб* — бог Посейдон.

581. *Пафлагонець-чинбар*. — Йдеться про Клеона, який до того, як його обрали стратегом 425 року до Р. Х., був власником шкіряної майстерні. Під іменем пафлагонця Аристофан висміяв Клеона у «Вершниках» (424 р. до Р. Х.).

583. Пародія на рядок із трагедії Софокла «Тевкр».

584—586. Аристофан згадує місячне затемнення 425 року до Р. Х. і сонячне затемнення 424 року до Р. Х., вважаючи це лихим знаком для Клеона.

588—569. Давньогрецьке прислів'я.

596. *Кінтська скеля стрімка*. — Йдеться про гору Кінт на Делосі, місце народження Аполлона й Артеміди.

598. Йдеться про богиню Артеміду.

612. В Атенах вулиці не освітлювалися, через те громадяни в темну ніч освітлювали собі дорогу факелами. Коли місяць стояв уповні, такі факели були зайві.

615 і далі. 424 року до Р. Х. в Атенах було проведено реформу календаря, внаслідок якої змістилася низка свят.

624. Атенці обрали Гіпербола своїм делегатом на якесь загальногрецьке свято, де як посланець Атен він виступав із вінком на голові. Яке лихо там його спіткало — невідомо.

638 і далі. Пародіювання досліджень метрики і ритміки.

642. Сократ має на увазі музичні лади й віршові розміри (дактиль, анапест, ямб і т. д.), а Стрепсіяд — метричну систему мір. Гра слів в оригіналі полягає в тому, що слово «дактилос» у грецькій мові має подвійне значення: «палець» і «віршовий розмір» (дактиль).

652—653. Мізансцену супроводжує пантомімічна гра з підв'язаним бутафорським фалосом.

659—663. Пародія на граматичні дослідження софістів, зокрема Протагора, який вважається першим мовознавцем у Європі.

664. В оригіналі йдеться не про фазанів, а про півня й курку, які в давньогрецькій мові мають одну назву, значення в тому або іншому випадку зумовлює артикль.

691. Жарт із ім'ям Амінія полягає в тому, що воно у грецькій мові належить до першої відміни, куди входять головні іменники жіночого роду (пор. укр. Микола, Микита, Олекса тощо).

710. Коринтяни у Пелопонеській війні боролись проти Атен, тож їх і порівняно з блощицями (грец. «корейс»).

734. Див. прим. до рядків 652—653.

768 і далі. Запалювальне скло, яке тут згадано, було на той час рідкістю.

772. Атенці тоді писали на воскових табличках.

830. З о. Мелоса походить не Сократ, а філософ Діагор, якому за безбожництво винесено в Атенах смертний вирок, але він втік у Коринт. Називаючи Сократа урожденцем Мелоса, Аристофан натякає на його (уявний) атеїзм.

836. Мазати тіло оливковою олією в античній Греції було загальноприйнятим елементом туалету.

859. Статтю про «належні витрати», тобто на секретні цілі (розвідку, підкуп впливових осіб в інших державах тощо), вніс у державний бюджет Перікл.

863. Йдеться про оболи — щоденну платню атенських геліястів, тобто присяжних суддів.

869. Каламбур зі словом «крематра» полягає в тому, що воно в давньогрецькій мові означає не тільки «кошик, колиска», а й «мотузка». Фідіппід, який зрозумів його в другому значенні, гостро зреагував на репліку Сократа.

872. Аристофанів Сократ звертається тут до питань ортоєпії, якими насправді займалися софісти.

902 і далі. Пародіювання вчення софістів про відносність істини і моралі.

921–924. Алюзія на трагедію Еврипіда «Телеф», головний герой якої виступає в образі жебрака. Аристофан натякає тут на те, що софістика — це мистецтво, яке відкриває шлях злиденним висуванцям.

968. Цитата з гімну до Атени, який склав Фриніх.

984. Носити у волоссі золоті шпильки у формі цикад у часи Аристофана було вже немодним.

989. Під час Панатеней — свята на честь богині Атени — відбувалися військово-спортивні танці і вправи ефебів (юнаків). Аристофан картає розніженість тогочасної молоді, яка неохоче брала участь у таких змаганнях.

997. Яблуку було присвячене Афродіті, а метати в когось яблуком вважалося ознакою любові.

1023. Антімаха названо сином слинтя, оскільки ім'я його батька — Псакас — грецькою означає «плювальник».

1052. *Геракловою холодною водою* називали теплі джерела неподалік Термопіл. За мітом, відкрив їх і купався в них Геракл. Неправдивий використовує це повір'я для того, щоб довести недоцільність гартувати тіло холодною водою. Аристофан наводить цей приклад як зразок нібито софістичної аргументації.

1063. За мітом, Пелей одержав від богів чудодійний меч, який приносив йому перемоги.

1067–1070. Комічне тлумачення міту про Пелея — вигадка Аристофана.

1083. Йдеться про давньогрецький звичай карати в такий оригінальний спосіб перелюбника, спійманого на гарячому. Осіб, яких піддавали таким заходам, називали «широкозадами».

1105. *...візьміть мерщій у мене плащ...* — здати плащ означало визнати свою поразку.

1130. *Линути в Єгипті.* — На думку одних коментаторів, ідеться про муки від нестерпної спеки, властивій цій країні; на думку інших, мова йде про крилату фразу, яка виникла після того, як 454 року до Р. Х. перси завдали в Єгипті атенянам дошкульної поразки.

1134. *Старий і молодий день.* — У стародавніх греків був звичай лічити дні другої половини місяця від кінця. Через те останній день місяця був одночасно «ста-

рим» щодо місяця, який минав, і «молодим» щодо наступного. У цей день боржники повинні були сплатити свої борги, інакше на них можна було подати до суду скаргу вже наступного дня.

1154. Пародія на рядок із трагедії Еврипіда «Пелей».

1164. Пародія на рядок із трагедії Еврипіда «Гекуба».

1176. *В обличчі погляд аттика справдешнього*. — Натяк на зухвалий вигляд, зухвале поводження.

1198. *Випробувач* — жрець, який перевіряв жертвну тварину перед жертвоприношенням.

1213. *Пасій* — позикодавець, дійова особа «Хмар».

1220. Пародія на патріотичну приказку.

1264–1266. Пародійні цитати з трагедії Ксенокла, сина Каркіна, «Тлеподем». У ній йшлося про Тлеполема, сина Геракла, який ненароком убив свого друга Лікімнія.

1267. Непослідовність (бо гроші винен Амінієві не Фідіппід, а сам Стрепсіяд; див. рядок 31), спричинена тим, що другу редакцію «Хмар» (яка, власне й збереглася до наших часів) не було завершено.

1273. *Злетіти з віслюка* — приказка, значення якої відповідає українській «упасти з місяця».

1279 і далі. Пародія на природознавчі досліди, що їх розпочали в Атенах Анаксагор і його школа.

1356. *Як баранця обстригли*. — Гра слів з ім'ям славнозвісного атлета Крія з Егіни, якого славив ліричний поет Сімонід із Кеоса, і словом «кріос» — «баран».

1360. Античні греки вважали, що цикади живляться рососою і постійно співають.

1364. Див. прим. до рядка 1219 комедії «Оси».

1371–1372. Йдеться про втрачену трагедію Еврипіда «Еол», зміст якої становила трагічна любов брата і сестри, Макарея та Канаки, дітей бога вітрів Еола.

1396. *За шкуру всіх старших* — тобто прихильників давнини.

1417. *Старі — подвійно діти* — давньогрецьке прислів'я.

1471. Комічне повторення рядка 828.

1474. *Глиняний* — тут у значенні «нікчемний».

Ремарка між 1477 і 1478. Статуї богів у давньогрецькому театрі прикрашали орхестру.

1496 і далі. Аристофан пародіює «філософічну» мову Сократа.

1503. Комічне повторення рядка 584.

Оси. Дж.: ЧШ. — 1936. — № 2. — С. 74–91 (уривки); Антична література: Зразки старогрецької та римської художньої літератури / Упорядкував О. І. Білецький. — [Х.], 1938. — С. 232–240 (уринок); *Аристофан*. Комедії / Пер. з грец. Володимира Свідзінського; Ред., вступ. ст. і прим. В. Державіна. — К.: Державне літературне видавництво, 1939. — С. 113–198. Переклад комедії «Βάτραχον», вперше поставленої 422 року до Р. Х. на Ленеях, де вона здобула першу нагороду. Комедія є гострою сатирою на атенське судочинство. Переклад Свідзінського було неодноразово передруковано; див.: Антична література: Хрестоматія. — К., 1968. — С. 259–267; *Аристофан*. Комедії. — К., 1980. — С. 159–234. — (Вершини світового письменства; Т. 31); *Аристофан*. Комедії. — Х.: Фолю, 2002. — С. 163–238. — (Бібліотека світової літератури); у виданнях 1980 та 2002 рр. його подано в редакції Андрія Содомори.

11–13. *Сабазій* — східний бог вина. Тому він і напав на Ксантія «мов мідієць», спонукавши його до сну.

16 і далі. Жарт Ксантія побудований на заміні змії щитом у відомій байці про орла і змію.

31–38. Сосієві наснилися народні збори в Атенах: атенці носили короткі плащі й ходили з довгими палицями.

35. *Обжерливе страховище* — Клеон (див. у нашому виданні Словник мітологічних персонажів та реалій античності).

38. ...*смердить гнилою шкірою*. — Натяк на те, що Клеон був власником шкіряної майстерні.

39–40. Натяк на податкову реформу, яку провів Клеон незадовго перед виставою «Ос» в інтересах демократичної партії та воєнної політики.

45. В оригіналі каламбур побудовано на порівнянні Теора з ворonom: слово «ворон» (грец. «коракс») Алквіяд, гаркавлячи, вимовляє як «облесник» (грец. «колакс»). «Теор» (грец. «боговидний») перетворився на «Теола» (грец. «богопротивний»).

51. *Руссю*. — В оригіналі «до воронів» (лайка, що відповідає українському «до біса»).

56 і далі. Про характер цього попередження див. коментар до «Хмар» (рядки 548–543).

60. Геракла антична комедія зазвичай виводила в образі вічноголодного ненажери.

62. ...*засяяв несподівано*. — Після здобуття Сфактерії (пор. прим. до рядка 186 «Хмар»).

93. *Водяні годинники* (клепсидри) відмірювали час виступу в суді.

94. В атенському суді голосували за допомогою білих або чорних металевих плиток, черепків або камінців з відповідними написами.

98. В Атенах молоді люди мали звичку писати на стінах будинків імена своїх коханих.

106. В атенському судочинстві пересічною мірою покарання був штраф на користь держави. *Довга риса*, яку судді ставили на воскових табличках, означала високий штраф.

111–112. Пародія на рядки з трагедії Еврипіда «Сфенебея».

124. *Решітка* (точніше, перила) відділяла суддів від публіки.

146. Дим з фіги названо найгіркішим тому, що він асоціюється з доносительством і судом. Слово «сикон», яке у грецькій мові означає «фіга», увійшло до складу іменника «сикофант» — «донощик» (дослівно «викажчик фіг»). Так спочатку називали того, хто виявив контрабандиста фігами, згодом взагалі донощика.

179–185. Пародія на епізод з «Одіссеї» Гомера (IX 413–446), де Одісей і його супутники після осліплення циклопа Політема рятувалися від його помсти втечею під животами баранів. «*Ніхто*» — так назвав себе Одісей, коли Політем запитав його ім'я.

220. *Фрініхо-сідонські співанки*. — Йдеться про ліричні частини трагедії Фрініха «Фінікіянки», у яких хор жінок із фінікійського міста Сідона оплакував чоловіків, загиблих у битві біля острова Саламін. Твір Фрініха в добу Аристофана видавався вже застарілим, проте мав би подобатися старим суддям через патріотичне трактування Мідійської війни і Саламінської битви.

236. Йдеться про облогу Візантія 478 р. до Р. Х.
280. *Варити камінь* — прислів'я, означає «займатися марною справою».
283. Йдеться про намагання о. Самоса вийти з Морського союзу, керованого Атенами.
288. *Перекинчиками фракійськими* названо тракійських багатих землевласників, які під час Пелопонеської війни підтримували спартанців.
- 297 і далі. Про асоціації, пов'язані зі словом «фіги», див. прим. до рядка 146.
309. *«Путь священна Гелли»* — вода (вислів поета Піндара).
- 312–315. Пародія на рядки з трагедії Еврипіда «Тесей», яка не збереглася.
344. *Кораблі* — тут: державний флот Атен.
351. В «Одіссей» Гомера Одіссей, цар Ітаки, повертається додому у вигляді жебрака, щоб його не впізнали.
355. Йдеться про облогу о. Наксоса 473 р. до Р. Х., тобто про дуже давню подію.
364. Ласки в хатньому побуті атенців заступали котів.
380. *Діопейт* — грецьке ім'я, яке Аристофан уживає, мабуть, заради його етимології: «той, хто покладається на Зевса».
421. У чому полягала поразка Філіпа в суді — невідомо.
438. *Кекропове місто* — Агени. Гра слів «Кекроп» — «Драконтід» базується на тому, що, згідно з мітом, у Кекропа нижня половина тіла була зміїною.
459. Тобто димом.
477. *Носити шерстяні торочки і не стригти бороди* означало симпатизувати спартанцям.
480. *Ще до руті та селери не дійшло* — приказка, яка означає «це все ще квіточка».
490. З тиранією в Атенах було покінчено 510 року до Р. Х.
501. Статеві зносини вдень вважалися в Атенах часів Аристофана ганебними.
510. *Вугри і скати* були в Атенах часів Аристофана делікатесною стравою.
- 568–575. Звичай, дозволений і часто вживаний в атенському судочинстві.
578. Йдеться про огляд юнаків — військовозобов'язаних, що належав до компетенції Ради п'ятисот, а не геліастів — присяжних суддів.
582. *Реміння* — приладдя для гри на флейті.
- 584–585. Воскові печаті прикривалися мушлями.
592. *Клептонім* — перекручене ім'я Клеоніма; комічності надає йому «клепто» — красти.
599. Зіставлення Теора з Евфемієм — іронічне.
609. Атенські бідняки часто ховали дрібну монету в роті.
616. *Ведмідь* (в оригіналі «осел») — посуд для вина з двома високими ручками.
654. Втратити право участі в громадських жертвоприношеннях означало взагалі втратити громадянську правоздатність.
656. *Камінчики* в Атенах уживали для рахування.
674. *Урна* — для голосування в суді.
680. Посилати до Евхаріда — багатого торговця городиною — по «три пучки» часнику — безглуздя.
700. Деякі коментатори гадають, що тут в оригіналі йдеться не про Сардинію, а про місто Сарди.
702. Олію вживали, щоб вовна не втрачала своєї еластичності.

707. *Тисяча міст* — сильне перебільшення: до Морського союзу входило близько 200 міст-держав.
- 715–716. ...*віддають вам Евбею* — як клер (див. прим. до рядка 203 «Хмар»).
716. У голодні роки Пелопонеської війни в Агенах практикували безкоштовну роздачу хліба бідноті.
724. Натяк на пташине молоко у рядку 508.
- 750–757. Цей монолог є пародією на сентиментальні речитативи деяких трагедій Еврипіда, зокрема монолог Федри у трагедії «Іполіт».
752. *Покликач* — судовий пристав.
768. Тобто коли рабinya потай відчинить двері своєму коханцеві.
791. Див. прим. до рядка 609.
799. Пародія на улюблені в Агенах часів Аристофана оракули.
803. Йдеться про Кінесія — ліричного поета, якому закидали брак поваги до віттарів Гекати.
830. Див. прим. до рядка 124.
- 836 і далі. Зображений у цих рядках «собачий процес» — ексонського пса Ла-бета й кідафінського пса — є пародією на судову справу атенського полководця Лахета, якого позвав до суду за казнокрадство Клеон. Відповідником Лахета є Лабет (дослівно «хапун»), а Клеона — кідафінський пес, бо вождь радикальної партії походив з дему Кідафінеї, а Лахет — з ексонського дему.
844. Замість перил, які відгороджували суддів від публіки, Філоклеон поставив огорожу від віттаря Гестії. Цю огорожу він і називає «поросятником». В оригіналі тут каламбур — те саме слово означає і жіночі статеві органи.
846. *Починати з Гестії* — приказка, яка відповідає українському «танцювати від печі».
- Ремарка між рядками 857 і 858. Йдеться про нічний горщик.
896. Каламбур з сицилійським сиром — натяк на невдалий похід на Сицилію.
909. ...*всім «берися за весло»* — тобто матросам.
924. Сицилію, з огляду на її форму, давні греки порівнювали з діжкою.
926. Хлібною м'якушкою заліплювали щілини в глиняному посуді.
- 927–928. Парافраз грецького прислів'я: «Два шпаки в однім чагарнику не житимуть».
959. *На кіфарі він не учений* — тобто не здобув повної освіти. Фразу запозичено зі спогадів поета Іона Хіоського, де вона стосується Фемістокла, якому брак повної освіти не завадив стати визначним політичним діячем.
990. Йдеться про дві урни: в одну з них (задню) судді кидали черепки на виправдання підсудного, а в другу (передню) — на засудження.
1020. Свої перші комедії (до 424 р. до Р. Х.) Аристофан виставляв на сцені під іменами інших поетів і акторів.
1022. Тут Аристофан підкреслює свою роль у розвитку атенської хорової комедії на противагу дорійській балаганній.
- 1031–1035. Аристофан згадує свої виступи проти Клеона в комедіях «Вавилонці» та «Вершники».
- 1037–1050. Йдеться про комедію «Хмари», перша вистава якої за рік перед «Осами» зазнала цілковитого провалу.
1042. *Полемарх* — архонт, який відав судовими справами чужоземців і непо-вноправних громадян-імігрантів (отже, атенські «батьки» й «діди» могли звертатися до нього лише помилково, з крайнього переляку).

1063. ...тільки в танцях і в боях — тобто не в ненависному Аристофанові політичному красномовстві.
- 1077–1088. Хор згадує події греко-персидських воєн. 480 року до Р. Х. Ате-ни здобуло і спалило військо Ксеркса; греки перемогли в морському бою біля Са-ламіна.
1086. За атенською патріотичною легендою, у ніч перед Саламінським боєм Атена в образі сови облетіла табір атенців.
- 1093–1101. Тут хор згадує події наступних років, коли атенський флот перейшов у наступ проти персів в Егейському морі.
1098. Йдеться про грецькі колонії в Малій Азії, які атенці відібрали в персо-мідійського царства.
- 1107 і далі. Йдеться про гелію.
1108. *Одинадцять* — одинадцять урядовців, які очолювали в Атенах виконав-чий апарат карного (і політичного) суду. Колегія одинадцяти здійснювала нагляд за ув'язненими злочинцями, а також виносила на розгляд суду справи про незаконне ко-ристування громадянськими правами.
- 1113–1121. Йдеться про нових громадян-імігрантів, що, як і їхні предки, не бра-ли участі у війнах атенської держави. Аристофан радить позбавити їх громадянської повноправності.
1182. Початок невідомої байки, мабуть, непристойного змісту.
- 1187 і далі. Йдеться не про дипломатичні, а про ритуальні посольства на загаль-ногрецькі свята; посольство на Парос було, як видно з утримання послів, зовсім дрібним державним дорученням.
- 1203–1204. Біг із факелом — один із улюблених видів спортивних змагань в Атенах.
1219. Учти стародавніх греків не обходилися без співу й музики. Хто закінчив співати, передавав миртову гілку, неначе естафету, іншому, щоб той співав далі.
1223. Жителі Дякрії — гористої частини Аттики — славились музикальністю і добрим голосом.
1225. Пародіювання давньогрецького звичаю розважатися під час бенкету за-стольними піснями («сколіями»).
- 1232–1233. Пародія на поезію лірика VI ст. до Р. Х. Алкея.
1238. Початок застольної пісні про мітичного героя Адмета, якому приписува-ли цю сентенцію. «Добрі люди» — насміх на адресу Клеона і Теора.
- 1240–1241. Цитата із застольної пісні, приписуваної Праксілі із Сікіона (се-редина V ст. до Р. Х.).
- 1245–1247. Цитата із застольної пісні тесалійської поетеси Клейтагори (кінець VI ст. до Р. Х.) на честь спільної боротьби атенців і тесалійців проти Гіпія.
1248. Аристофан глузує з політичних інтриг атенських демократів у Тесалії.
1251. Хріс — раб Клеонофоба. ...іди зготуй запаси нам. — Йдеться про бен-кет у складчину, улюблену в Атенах форму бенкету.
1270. *Антифонт* — невстановлена особа.
- Між рядками 1283 і 1284 містилася антода, втрачена ще в давнину.
1284. Натяк на скаргу, яку подав на Аристофана до суду Клеон з приводу по-становки «Вавилонців» у 426 році до Р. Х.
1291. *Одури в лозу кілок* — грецьке прислів'я.

1297–1298. Гра слів, яка полягає в тому, що «хлопцем» (грец. «пайс») називали не тільки хлопців, а й рабів незалежно від віку.

1326. Початкові слова приспіву з пісні, якою проводжали вночі молодят.

1363. Своє «прилучення» до бенкетів Клеонофіл порівнює з утаємниченням у містерії.

1401 і далі. Пародія на відому байку Езопа.

1446. Натяк на легенду про загибель поета Езопа в Дельфах. Підступні жерці підкинули в його речі золотий келих бога Аполлона й обвинуватили байкаря в крадіжці. Засудженого на смерть Езопа скинули зі скелі в провалля.

1449. Про жука, який піднявся на Олімп, йдеться в комедії Аристофана «Мир».

1450–1473. Оскільки зміст цієї ліричної частини вже не відповідає (після скандалів, які зчинив Клеонофіл) дійсному перебігу дії, то деякі коментатори вважають за краще помінати її місцями з рядками 1265–1281.

1489. *Чемерицею* в античності лікували від психічних хвороб.

1501. Каламбур з іменем давньогрецького драматурга-трагіка V ст. до Р. Х. Каркіна, який мав чотирьох синів. Грецькою «каркінос» — «рак», звідси гра слів. Один із Каркінових синів Ксенокл був трагічним поетом, три інші — Ксенотім, Ксенарх і Датід — акторами.

Жаби. Дж.: Антична література: Зразки старогрецької та римської художньої літератури / Упорядкував О. І. Білецький. — [Х.], 1938. — С. 240–247 (уривок); *Аристофан. Комедії* / Пер. з грец. Володимира Свідзінського; Ред., вступ. ст. і прим. В. Державіна. — К.: Державне літературне видавництво, 1939. — С. 199–293. Переклад комедії «Σφήκες», поставленої 405 р. до Р. Х. на Ленеях, де вона дістала першу премію. Комедія є літературним памфлетом у драматичній формі, в якому Аристофан піддав оцінці творчість Есхіла й Еврипіда і висловився про роль мистецтва в суспільстві. Свою назву комедія дістала за хором жаб, які під час переправи Діоніса в пекло на човні Харона співають пісень із рефреном «брекекекекс, коакс, коакс».

22. *Син Келеха* — пародійно замість «син Зевса». Йдеться про Діоніса.

33. 405 року до Р. Х., у переламний момент Пелопонеської війни, атенський уряд дозволив рабам, а також чужоземцям-імігрантам ставати матросами грецького флоту, обіцяючи їм свободу і громадянські права.

46. Гротескне поєднання жіночого вбрання Діоніса з левиною шкурою — атрибутом Геракла.

51. *Тут прокинувся я!* — Звичайна репліка у відповідь на хвальковиту брехню.

53. «*Андромеда*» — одна з найкращих трагедій Еврипіда (412 р. до Р. Х.); не збереглася.

62–63. Див. прим. до рядка 60 комедії «Оси».

72. Цитата з трагедії Еврипіда «Ойней».

76. Драматург Софокл помер у 406 році до Р. Х., за кілька місяців до вистави «Жаб».

85. Незадовго до вистави «Жаб» Агафон мусив, через свою належність до консервативних кіл, емігрувати з Атен до Македонії.

87. *Макаронці* — македонці.

100–102. Пародійні цитати з Еврипіда.

111. Йдеться про те, як Геракл вирушив у підземне царство, щоб забрати звідти страхотливого пса Кербера.

125–126. Перший симптом отруєння цикутою — холод у ногах.

140. *Весляр* — Харон. Згідно з мітологічними уявленнями греків, Харон переправляв душі через Ахерон за *один* обол, який небіжчиків вкладали за шоку. Називаючи суму в *два* оболі (у перекладі Свідзінського — «два шага»), Аристофан екстраполює на міт тогочасні атенські реалії: від 410 року до Р. Х. в Атенах держава виплачувала бідним громадянам два оболі на відвідина театру.

142. Іронічний натяк на те, що, згідно з мітом, атенці приписували Тесеєві встановлення найдавніших атенських законів та звичаїв.

159. Приказка про осла, що ніс поклажу людей на містерії, але участі у веселоццях не брав, стосувалася людей, які працювали, тоді як інші насолоджувались дозвіллям.

187. *До воронів*, тобто в їжу воронам — грецький лайливий вислів, що відповідає українському «до біса».

191. Див. прим. до рядка 133.

194. *Скеля Нидіння* — місце в підземному царстві померлих.

196. Антична народна прикмета.

207. Запровадження хору жаб пов'язано з тим, що вистава комедії відбувалася під час весняного свята Леней, у театрі Діоніса на Болоті (назва кварталу в Атенах).

209. Є припущення, що хор жаб виводив свої співи за сценою, невидимий для глядачів.

216. *Нісійський* — епітет бога Діоніса від мітичної гори Ніси, де він провів своє дитинство.

219. *Свято жбанів* — третій день свята Антестеріїв (грец. «свято квітів»), присвячений душам небіжчиків, яких запрошували до столів зі жбанями, повними їжі.

297. Жерцєві бога Діоніса було відведено в театрі почесне місце в першому ряді.

303–304. Під час однієї з вистав за трагедією Еврипіда «Орест» Гегелох невіразно вимовив фразу «Після негоди знову сонце в брижах вод», внаслідок чого виник каламбур, який наводить Аристофан.

338. На містеріях хліборобських богів Деметри і Кори традиційною жертвою було порося.

357. Аристофан називає Кратіна «бикогубцем» (тобто бикогубим) з уваги на специфічний гумор його комедій.

363–368. Під час Пелопонеської війни атенський уряд встановив для імпортованих та експортних товарів мито в розмірі однієї двадцятої їхньої вартості. Якийсь Торікіон, збирач податків і мит, зловживав своїм становищем і сам займався контрабандою, посилаючи товар в Епідав на Пелопонесі.

366. Натяк на Кінесія (див. прим. до рядка 83 комедії «Оси»).

367–368. Прихована полеміка з тими атенськими політичними діячами, які вимагали скорочення державних премій для комедіографів і акторів, котрі змагалися під час діонісій; зокрема, з такою пропозицією виступив сучасний Аристофанові демагог Агірій.

369–370. Пародія на ритуальні вигуки у містеріях.

378. *Спасителька-богиня* — Персефона.

- 392–393. *Прикрасились ми стрічками перемоги!* — тобто здобули перше місце на конкурсі комедій.
- 398 і далі. Йдеться про святкову процесію з Аген до Елевсіна, що була складником Елевсінського свята. Учасники процесії виконували уїдливі пісні-насмішки й танці.
417. *...у мертвих...* — іронія.
424. Про сина Клесфіна нічого не відомо.
430. За переказом, Каллій вийшов у бій під Аргінусами (406 р. до Р. Х.) у вбранні Геракла — в левиній шкурі і з палицею.
439. В Агенах часів Аристофана коринтяни мали репутацію хвальків.
- 464 і далі. Аристофан виводить *Еака* — суддю в царстві мертвих — воротарем Плутона для створення гумористичного ефекту.
475. *Мурена тартеська* — улюблена риба античних гастрономів. Тартес — грецька назва Південної Іспанії; в даному контексті її вжито за асоціацією з Тартаром.
477. *Горгони тітраські* — атенські торговки рибою (Тітра — рибальське передмістя Аген).
478. Цілий монолог *Еака*, витриманий у пародійно-трагічному стилі, завершується рядком, який безпосередньо пародіює Евріпіда.
479. *Богів заклич!* — стандартна формула під час узивань на честь богів.
- 519–520. Ксантій, звісно, мав «оповістити» не танечниць, а господину — Персефону.
543. Мідетські килими славились візерунками і м'якістю.
- 549 і далі. *Платана* — ім'я шинкаря в комедії «Жаби».
555. Розпеченого Діоніса ображає закид, що він з'їв часнику.
- 561 і далі. Пародіювання міту про Гераклове божевілля.
- 577–578. Клеона і Гіпербола навіть після їхньої смерті поет не щадить, називаючи їх опікунами торговців і шинкарів.
- 616 і далі. В античні часи раби свідчили на суді під тортурами.
624. За раба, покаліченого під тортурами, той, на чию вимогу його допитували, сплачував господареві компенсацію.
652. Війна змусила атенців облишити свято в Діоміях на багато років.
659. Рядок цей належить не Гіппонактові, а його сучаснику — поетові Ананію.
- 664–665. *Властителю / Егейських скель і глибу моря синього!* — Цитата з трагедії Софокла «Лаокоон», яка не збереглася.
667. *Егейські скелі* — скелі Егейського моря.
- 679–681. Натяк на тракійське походження Клеофонта.
- 682 і далі. Клеофонта було заарештовано за участь у невдалому олігархічному заколоті 411 року до Р. Х. і за рік після вистави «Жаб» страчено. Хор пропонує ухвалити йому та іншим учасникам заколоту амністію.
694. Мешканцям Платеї після того, як 428 року їхнє місто сплюндрували спартанці, було надано право атенського громадянства.
- 706–707. Пародійна цитата з невідомої комедії Іона Хіюського.
710. На острові Кімолі добували пемзу, вживану як мило.
737. Атенське прислів'я.
764. *...в Пританеї столуватися.* — Аристофан переносить до підземного царства атенські звичаї: заслужені громадяни і тут обідали за рахунок держави у Пританеї.

797 і далі. Глузування з раціоналізму, властивого трагедіям Еврипіда.

807. Натяк на непорозуміння з атенцями, внаслідок яких Есхіл переїхав з Атен до Сицилії.

814–829. Порівняльна характеристика двох різних поетичних стилів: «громонного» Есхіла і «балакливого» Еврипіда.

840. Глузування з походження Еврипіда: його матір Кліто комедіографи називали торговою городиною.

847–848. Підземним богам у жертву приносили тварин чорної масти.

849. *Критські співанки* — пісенно-танцювальні пантоміми, до яких Еврипід вдавався у деяких своїх трагедіях, як-от «Орест» і «Фінікіянки».

850. Мотив інцесту Еврипід поклав в основу сюжету низки своїх трагедій, як-от «Еол» (кохання між сестрою і братом) і «Федра» (любов мачухи до пасинка).

863–864. Згадані тут трагедії Еврипіда «Еол», «Пелей», «Мелеагр» і «Телеф» не збереглися.

883 і далі. Молитви Есхіла й Еврипіда покликані відбити їхній світогляд: Есхіл, який народився в Елевсіні, звертається до хліборобської Деметри, на честь якої відбувалися елевсінські містерії; Еврипід, вихованець софістів, молиться богам, які уособлюють абстрактні поняття (Етер).

910. У трагедіях Фриніха, попередника Есхіла, переважала роль хорових співів над дією, виступав тільки один актор.

927 і далі. Еврипід глузує з урочисто-піднесеного стилю творів Есхіла і його схильності до дивовижних метафор, запозичених із мітології та військової справи.

931. Пародія на рядок 375 із трагедії Еврипіда «Іполіт».

938. Аристофан указує на зв'язок Есхіла з мистецтвом Сходу, зокрема Персії.

949–950. Еврипід називає низку реалістичних побутових персонажів, які замінили високопоставлених героїв Есхіла — царів і вождів.

953. Натяк на непорозуміння між Еврипідом і радикальною партією, внаслідок якого він під кінець життя переселився в Македонію.

965 і далі. Еврипід характеризує прихильників творчості Есхіла як людей простакуватих: *Формісій* — демагог, бородатий і грубий ззовні; *Манес* — ім'я раба.

970. Атенське прислів'я. Хіосців атенці вважали спритними людьми; натомість Ферамен був родом з острова Кеоса.

992. Цитата з трагедії Есхіла «Мірмідонці», в якій хор звертався цими словами до Ахілла, що мовчки споглядав втрати грецького війська.

1021–1023. Йдеться про трагедію Есхіла «Семеро проти Теб», яка звеличує патріотизм оборонців Теб проти війська сімох пелопонеських царів. Під час Пелопонеської війни Теби займали щодо Атен ворожу позицію.

1027. Змістом трагедії Есхіла «Перси» (479 р. до Р. Х.) є уславлення перемоги греків над персами у морській битві біля Саламіна.

1043. Кохання заміжньої Стенебої до свого гостя Беллерофонта — сюжет трагедії Еврипіда «Стенебоя»; любов заміжньої Федри до свого пасинка Іпполіта — сюжет трагедії Еврипіда «Іпполіт».

1046–1048. Комедіографи намагалися пояснити образи «злих жінок» у трагедіях Еврипіда відсутністю злагоди в його власному родинному житті.

1063–1064. Йдеться про трагедію Еврипіда «Телеф» (пор. прим. до рядків 921–924 «Хмар»).

1070–1071. Йдеться про поширення гомосексуалізму.

1074. Веслярі на великих кораблях були розташовані у кілька рядів, кожен наступний ряд — вище за попередній.

1079–1081. Есхіл перелічує образи й сюжети трагедій Еврипіда («Авга», «Еол» та ін.).

1082. Напівцитата з трагедії Еврипіда «Поліід».

1126–1128. Цитата з «Хоефор», другої частини трилогії Есхіла «Орестея». Слова ці виголошує Орест на могилі свого батька Агамемнона. *Гермес підземний* — Гермес як супровідник душ небіжчиків у підземне царство.

1182. Початок трагедії Еврипіда «Антигона», яка не збереглася. Далі Есхіл трагестує міт про Едіпа в душі комедійної пародії.

1206–1208. Початок трагедії Еврипіда «Архелай» (не збереглася), в основу сюжету якої було покладено міт про дочок Даная, які втекли з Єгипту в Грецію, щоб не вступити в кровозмісний шлюб з двоюрідними братами — синами царя Єгипту.

1208. ... *пляшечку згубив*. — Есхіл висміює одноманітність цезур у творах Еврипіда.

1211–1213. Початок трагедії Еврипіда «Гіпсіпіла», яка не збереглася.

1217–1219. Початок трагедії Еврипіда «Стенебоя», яка не збереглася.

1225. Початок трагедії Еврипіда «Фрікс», яка не збереглася. Кадм із Сідона у Фінікії після марних пошуків викраденої Зевсом сестри Європи заснував фортецю Кадмею, довкола якої згодом виникло місто Теби.

1232. Початок трагедії Еврипіда «Іфігенія в Тавриді».

1240. Цитата із трагедії Еврипіда «Мелеагр», яка не збереглася.

1244. Початок трагедії Еврипіда «Мудра Меланіппа».

1257–1260. Це місце вважається пізнішою вставкою, що не належить Аристофанові.

1264–1277. Наведені тут уривки з ліричних частин трагедій — не цитати з Есхіла та Еврипіда, а вільні пародії. *Бджоли жертвовні* — жриці Артеміди.

1285–1287. Пародіювання рядків, висмикнутих із різних трагедій і супроводжених безглузким рефреном.

1296. ...*співи марафонські* — тут у значенні «застарілі».

1308. На думку Аристофана, знижена за своїм змістом і стилем трагедія Еврипіда не має нічого спільного з високою поезією Алкея і Сапфо, уродженців Лесбоса.

1309–1322. Це одна пародійна добірка справжніх або спотворених рядків Еврипіда, не об'єднаних ні тематично, ні ідейно.

1330. *Одноголосі співанки* — сольні пісні. Одноголосні арії вперше запровадив у трагедії саме Еврипід. Сенс пародії полягає в контрасті трагедійної патетики (звертання до богів, лиховісний сон) і приземленого побутового змісту.

1382. Цитата з трагедії Еврипіда «Медея» (не збереглася).

1383. Рядок із трагедії Есхіла «Філоктет» (не збереглася).

1391. Рядок із трагедії Еврипіда «Антигона» (не збереглася).

1392. Рядок із трагедії Есхіла «Ніоба» (не збереглася).

1400. Іронічна цитата з невідомої трагедії Еврипіда.

1402. Рядок із трагедії Еврипіда «Мелеагр» (не збереглася).

1403. Рядок із трагедії Есхіла «Главк» (не збереглася). У своєму коментарі Володимир Державин зазначає, що це місце Свідзінський переклав «за зразком російського перекладу І. Аксенова (див. *И. А. Аксёнов. Коринфяне. Трагедия.* — М.: 1918, ст. 351)».

1409. В Еврипіда була велика книгозбірня.

1413. Цілком можливо, що, навпаки, перша половина рядка стосується Есхіла, а друга — Еврипіда.

1423. На час вистави «Жаб» Алквіяд удруге перебував на вигнанні по кількох роках майже необмеженої диктатури.

1437. *Клеокрит* — невідома особа.

1441. Примітка Державина: «Цей вставлений редактором перекладу (тобто самим Державиним. — *Ред.*) на місце наявної в оригіналі лакуни».

1464—1466. Дехто вважає, що Есхіл повторює заповітну директиву Перікла: незважаючи на спустошення Аттики спартанцями, слід продовжувати плундрувати Пелопонес, бо для Спарти основне — земля, а джерелом Атен є море.

1472. «Язык мій присягавсь» — вислів із «Медєї» Еврипіда.

1477—1478. Перший рядок — цитата з Еврипіда, другий — пародія на міркування софістів про відносність буття.

1491. Еврипід перебував під значним впливом Сократа і його філософського гуртка.

1528—1533. Ця кінцева лірична частина — стилізація Есхіла.

ІЗ ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Овідій

Публій Овідій Назон (43 до Р. Х. — 17 або 18 після Р. Х.) — поет.

Сонців палац. Дж.: П-1940. — С. 53—54. Переклад уривка із поеми «*Metamorphoseon*» («*Метаморфози*»; книга II, рядки 1—18).

ІЗ ВІРМЕНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Давид Сасунський. Дж.: Червоний кордон. — Кам'янець-Подільський, 1939. — 16 верес. («[Санасар на шляху до Мідного міста]»); Зоря. — Дніпропетровськ, 1939. — 15 верес. (те саме); Давид Сасунський: Вірменський народний епос. — К.: Державне літературне видавництво, 1939. — С. 68—71 (те саме); ЛЖ. — 1939. — № 10/11. — С. 108—115 («*Давидове одруження*»). Переклад уривків частини 2 гілки 1 і частини 6 гілки 3 вірменського народного героїчного епосу VIII—IX ст. «*Սասնի լիցի Դավիթի*», що його вперше записав 1873 р. фольклорист Гарегін Срвандзятян (запис опубліковано 1874 р.). У вересні 1939 р. в Радянському Союзі на державному рівні відзначали 1000-ліття епосу; до цієї дати було підготовано і видано зведену редакцію «*Давида Сасунського*», а також її переклади російською та українською мовами. До роботи над українським перекладом було залучено колектив поетів, до складу якого входили Павло Тичина, Микола Бажан, Володимир Свідзінський, Ігор Муратов, Павло Усенко, Іван Цитович, Сергій Воскресенко, Любомир Дмитерко, Микола Шеремет, Євген Фомін та інші. З невідомих причин переклад уривка «*Одруження Давида*», що його виконав Свідзінський, до окремого видання цього колективного перекладу не увійшов: там відповідний фрагмент подано у перекладі Гаїни Коваленко та Марії Пригарі.

[Санасар на шляху до Мідного міста]. Брати Санасар і Багдасар — герої першої гілки епосу, чудесно народжені близнята, закладачі Сасунської фортеці (Сасун — історична область Стародавньої Вірменії, в горах Вірменського Тавра, на південний захід від Ванського озера; нині територія Туреччини). Санасар — легендарний родоначальник династії сасунських богатирів і дід Давида Сасунського. У підрозділі першої гілки зведеної редакції, фрагмент якого переклав Свідзінський, йдеться про те, як Санасар, одержавши любовного листа від доньки царя каджив і володарки казкового Мідного міста Дехцун-Цам (вірм. «рудоволоса»), вирушає до неї і долає низку перешкод. Згодом Дехцун-Цам стає дружиною Санасара і матір'ю Мгера Старшого, батька Давида Сасунського.

1. *Цовінар-ханум* — донька вірменського царя, мати Санасара і Багдасара.

3. *...в країну хоробрих Каджанц* — тобто каджив.

108. *Ей-вах* — вигук жалю.

Давидове одруження. У підрозділі третьої гілки зведеної редакції, уривок із якого переклав Свідзінський, йдеться про одруження героя епосу Давида Сасунського з донькою царя Шапуха Хандут-ханум.

1. *Мсрамелік Менший* («володар Мсира», тобто Єгипту, в іншому значенні — міста, столиці) — син Мсрамеліка Старшого та Ісміл-ханум, герой епосу, якого переміг Давид Сасунський.

8. *Шапух* — можливо, це відлуння імені перського царя Шапуха (Шапура) II (309–379).

21. *Гусани* — вірменські народні професійні співці-оповідачі й музиканти-інструменталісти; виконували героїчні, епічні та сатиричні пісні в супроводі барабана, сурми, свирілі та інших інструментів, переважно на учтах, весіллях, похоронах.

36. *Кері Торос* — брат Цовінар-Ханум, дядько Санасара і Багдасара.

48. *Тумбур* — тамбур, музичний інструмент.

53. *Джалалі* — чудесний кінь, якого Санасар дістав із дна морського і який служив чотирьом поколінням сасунців, зокрема й Давидові.

76. *Алеппо* — місто за 200 кілометрів від Дамаска.

79. *Саз* — струнний щипковий інструмент народів Кавказу і Закавказзя, а також Близького Сходу.

112. *Чажван* — назва місцевості.

113. *Бандумагі* — назва місцевості, а також річка, яка впадає у Ванське озеро.

173. *Хас-бахча* — палацовий сад.

177. *Реган (ореган)* — ароматична їстівна трава.

ІЗ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега. Дж.: ЛЖ. — 1938. — № 5. — С. 95–110. Переклад «Слова о пълку Игорєві» Свідзінський здійснив до 750-річчя пам'ятки, яке в Радянському Союзі відзначали на державному рівні у травні 1938 р. В тому самому номері ЛЖ, де надруковано переклад, було вміщено статтю Олександра Білецького «750-річчя „Слова о полку Ігорєві“», автор якої, оглянувши наявні переклади поеми сучасною українською мовою, резюмував: «Було б дуже вчасно створити новий художній переклад „Слова...“». Відтак тлумачення Свідзінського сприймалося як відповідь на цей запит.

Реальний коментар до перекладу не подаємо з огляду на наявність у розпорядженні українського читача як академічного видання «Слова» і «Енциклопедии „Слова о полку Игореве”», так і багатьох спеціальних досліджень, присвячених пам'ятці.

ЗІ ШВЕЙЦАРСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Готфрід Келлер

Готфрід Келлер (1819–1890) — швейцарський прозаїк і поет (писав німецькою мовою).

Русалка. Дж.: П-1986, де опубліковано вперше за машинописом Свідзінського (приватна збірка Василя Яременка, Київ). Переклад поезії «Nixe im Grundquell» зі збірки «Gedichte» (1846).

ІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Адам Міцкевіч

(1798–1855)

Аккерманські степи. (З «Кримських сонетів»). Дж.: ЛЖ. — 1940. — № 11/12. — С. 196. — (До 85-річчя з дня смерті Адама Міцкевича). Переклад сонета «Stepy Akkermanskiе» з циклу «Sonety Krymskie» (1825).

ІЗ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ І ДРАМАТУРГІЇ

Александр Пушкін

(1799–1837)

Зимовий вечір. Дж.: ХЛМ. — Відділ фондів. — РП-2560 (машинопис Свідзінського). Публікується вперше. Переклад поезії «Зимний вечер», написаної 1825 р. і опублікованої 1830 р. Мирон Степняк у своїй рецензії на ювілейний двотомник «Вибраних творів» Пушкіна українською мовою (див. далі) досить критично оцінив поміщений у цьому виданні переклад «Зимнего вечера», що його здійснив Павло Тичина (див.: *М. Степняк*. Сучасні українські поети — перекладачі Пушкіна // ЛЖ. — 1938. — № 1. — С. 149); наразі невідомо, чи подавав Свідзінський свій переклад для публікації у двотомнику, редакція якого відтак надала перевагу іменитішому Тичині, але це видається можливим.

«...Знов я завітав...». Дж.: ЛЖ. — 1938. — № 9. — С. 108–109. Переклад поезії «...Вновь я посетил...», написаної у вересні 1835 р. під час відвідин с. Михайловського, де Пушкін у 1824–1826 рр. перебував на засланні, і опублікованої по-смертно. Виразу ремінісценцію цього твору містить початок вірша Свідзінського «Я знов твій гість...», написаного того самого 1938 р.

Русалка. Першодрук: ЛЖ. — 1937. — № 1. — С. 76–93; *О. С. Пушкін*. Вибрані твори: В 2 т. — [Х.]: Держлітвидав, 1937. — Т. 2. — С. 140–159; *О. С. Пушкін*. Русалка. — К.: Державне літературне видавництво, 1937. —

40 с. Подаємо за двотомовим виданням. Переклад незавершеної драми, над якою Пушкін працював у 1829–1832 рр. У Пушкіна твір назви не має; назва «Русала» належить пізнішим видавцям. Переклад дістав високу оцінку Миколи Зеровка, який у листі до дружини від 21 травня 1937 р., написаному в соловецькому ув'язненні, зазначав: «Пушкин издан великолепно, [...] но переводы в большинстве слабы. Коренных вещей две: старый перевод «Медного всадника» Рыльского и новый перевод «Русалки» Свидзинского. [...] «Русалка» меня прямо очаровала естественностью, простотой и стройностью языка. Если в рецензиях о ней ничего нет, то это значит: рецензенты слепы. Всё остальное значительно ниже» (Микола Зеров. Українське письменство / Упор. Микола Сулима. — К., 2003. — С. 1176). Схвально оцінив переклад і Мирон Степняк (див.: М. Степняк. Сучасні українські поети — перекладачі Пушкіна // ЛЖ. — 1938. — № 1. — С. 130–151). Проте у повоєнний час внаслідок негласної заборони на ім'я Свідзінського у новому чотиритомовому виданні «Творів» Пушкіна (К., 1953) було надруковано новий переклад «Русалки», який виконав Андрій Малишко.

Міхаїл Лермонтов

(1814–1841)

Заповіт. Дж.: ЛЖ. — 1939. — № 7. — С. 106. — (Із антології російської поезії). Переклад поезії «Завещание» (написано 1840 р., опубліковано 1841 р.).

Сосна. Дж.: ЛЖ. — 1939. — № 7. — С. 105. — (Із антології російської поезії). Переклад поезії «На севере диком стоит одиноко...» (написано 1840 р., опубліковано 1842 р.), що є переспівом вірша Гайнріха Гайне «Ein Fichtenbaum steht einsam...» зі збірки «Buch der Lieder» («Книга пісень»).

«Дубовий листок одірвався од рідної віти...». Дж.: ЛЖ. — 1939. — № 5/6. — С. 82. — (Із антології російської поезії). Переклад одного з останніх творів Лермонтова — поезії «Листок» (написано 1841 р., опубліковано 1843 р.), створеної на мотив вірша французького письменника Антуана-Венсана Арно (1766–1834) «La feuille» («Листок»; 1815). Виразну ремінісценцію цього твору Лермонтова містить поезія Свідзінського «І цей листочок...» (зі збірки «Вересень»).

Ніколай Некрасов

(1821–1877)

Дідусь Мазай і зайці. Дж.: ХЛМ. — Відділ фондів. — НДФ-8902 (машинопис Свідзінського). Публікується вперше. Переклад другої частини поеми «Дедушка Мазай и зайцы» із циклу «Стихотворения, посвященные русским детям» (1867, 1870, 1873).

Григорій Петніков

Григорій Николаевич Петніков (1894–1971) — поет, перекладач. У 1918–1938 роках мешкав у Харкові, брав діяльну участь у літературному житті міста. 1934 року разом зі Свідзінським відпочивав у Будинку творчості літераторів у Коктебелі.

Чусова. Дж.: Радянська література — 1933. — № 4. — С. 167; *Григ. Петніков*. Вибрані поезії. — [Х.]: Література і мистецтво, 1934. Переклад поезії «Чусовая» зі зб.: *Григ. Петніков*. Молодость мира. — [Х.]: ЛІМ, 1934.

Наче на ловах за сонцем. Дж.: ЧШ. — 1933. — № 10. — С. 62. Переклад поезії «Как на охоте за солнцем» зі збірки: *Григ. Петніков*. Ночные молнии: 4-ая книга стихов. — Л.: Academia, 1928.

Березень. Дж.: *Григ. Петніков*. Вибрані поезії. — [Х.]: Література і мистецтво, 1934. Переклад поезії «Март» зі зб.: *Григ. Петніков*. Молодость мира. — [Х.]: ЛІМ, 1934.

Романтика дитинства. Дж.: *Григ. Петніков*. Вибрані поезії. — [Х.]: Література і мистецтво, 1934. Переклад поезії «Романтика детства» зі зб.: *Григ. Петніков*. Молодость мира. — [Х.]: ЛІМ, 1934.

Уральська балада. Дж.: *Григ. Петніков*. Вибрані поезії. — [Х.]: Література і мистецтво, 1934. Переклад поезії «Уральская запись» зі зб.: *Григ. Петніков*. Молодость мира. — [Х.]: ЛІМ, 1934.

Військова школа пілотів. Дж.: *Григ. Петніков*. Вибрані поезії. — [Х.]: Література і мистецтво, 1934. Переклад поезії «Военная школа пилотов» зі зб.: *Григ. Петніков*. Молодость мира. — [Х.]: ЛІМ, 1934.

Горизонт 640. Дж.: *Григ. Петніков*. Вибрані поезії. — [Х.]: Література і мистецтво, 1934. Переклад поезії «Горизонт 640» зі зб.: *Григ. Петніков*. Молодость мира. — [Х.]: ЛІМ, 1934.

Леонід Топчій

Леонід Іванович Топчій (1913–1983) — поет. У 1930–1940-ті роки жив у Харкові. Під час війни працював у редакції газети «Нова Україна» (див.: *І. Бондар-Терещенко*. Кого боявся Олекса Веретенченко? (Коротка хроніка тривалого страху) // УЗ. — 1993. — № 4. — С. 8). По війні мешкав у Казані.

Лісова казка. Дж.: ЛЖ. — 1939. — № 1. — С. 38–39. Джерело перекладу невідоме.

Григорій Литвак

Григорій Николаевич Литвак (1911–1961) — поет, перекладач. Жив і працював в Україні (Харків, Київ). Перекладав російською українських поетів ХІХ–ХХ ст., а також українські думи і народні пісні.

Горніст грає зорю. Дж.: ЛЖ. — 1936. — № 1. — С. 45. Переклад поезії «Горнист играет зорю», котра у зміненій повоєнній редакції ввійшла до збірки: Григорий Литвак. Дума о весне. — [Х.]: Харьковское книжно-газетное издательство, 1950. — С. 6–7.

Ніколай Ушаков

Ніколай Ніколаєвіч Ушаков (1899—1973) — поет. Жив і працював у Києві.

Канали Голландії. Дж.: ЛЖ. — 1941. — № 6. — С. 23. Переклад поезії «Каналы Голландии» зі збірки: *Ник. Ушаков. Восток и Запад: Военные стихи.* — К.; Х.: Державне літературне видавництво, 1941. — С. 20.

Транспорти горять; Хрестові походи (XII вік). Дж.: Літературна газета. — 1941. — 11 верес. Це остання прижиттєва публікація Свідзінського — того ж місяця його заарештували. Переклад поезій «Транспорты горят», «Крестовые походы» зі збірки: *Ник. Ушаков. Восток и Запад: Военные стихи.* — К.; Х.: Державне літературне видавництво, 1941. — С. 10, 16. 1947 року вийшла збірка Н. Ушакова в українських перекладах: *Н. Ушаков. Поезії (1941—1945).* — К.: Радянський письменник, 1947; переклади Свідзінського і тут було усунуто: «Канали Голландії» нано-во переклав В. Бичко, «Транспорти горять» — Я. Шпорта; «Хрестові походи» відсутній.

ІЗ ГРУЗИНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Акакій Церетелі

(1840—1915)

Кутаїсі. Дж.: ЛЖ. — 1940. — № 6. — С. 110. Переклад поезії «ქუთაისი».

Коханій. Дж.: Акакій Церетелі. Вибрані твори / За ред. М. Бажана. — К., 1940. — С. 53. Переклад поезії «საჭრჭოჭი».

Нестан, Таріел, Автанділ — герої поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі».

Константине Чічінадзе

(1891—1960)

Апологія Ріона. Дж.: ЛЖ. — 1937. — № 6. — С. 71—74. Переклад поезії «რიონის აპოლოგია».

ІЗ БІЛОРУСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Янка Купала

(справжні ім'я та прізвище Іван Луцевіч; 1882—1942)

Пісня і сила; На смерть Степана Булата. Дж.: Янка Купала. Вибрані твори. 1905—1936 / Пер. з білорус. за ред. Т. Масенка. — [К., 1937]. — С. 117—118, 215. Переклади поезій «Песня и сила» зі збірки «Гусляр» (1910); «На смерть Сцяпана Булата» (вперше надр. у газеті «Савецкая Беларусь»: 1921. — 14 жніўня. — № 179; з позначкою: «Акопы. 9.VIII 21 г.»). Сцяпан Булат — один із керівників партизанського руху під час білопольської окупації Білорусі.

ІЗ РОМСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Вано Хрустальо

(1913—?)

«Циганчам мурзатим ріс у полі...». Дж.: ЛЖ. — 1936. — № 3. — С. 93—94.

Публікація містила редакційну довідку про поета, яку подаємо тут повністю.

«Вано Хрустальо — сучасний радянський циганський поет. Народився 1913 р. Кочове життя покинув 1921 р. й оселився разом із батьком в Москві. Батьки тяжіли до таборів, молодь же під впливом міського життя вирішила оселитися в місті. Боротьба скінчилася перемогою молоді. Щоб підкреслити своє прагнення осісти в Москві, Вано Хрустальо спочатку, підлітком, став до приватника-шлюсаря за підручного, але через півроку покинув, не знісни тяжкої експлуатації. 13 років почав працювати в друкарні, набувши кваліфікації складача.

Початкову освіту Вано Хрустальо набув в одній з московських шкіл, де як предмет вивчали і циганську мову. Ще будучи в школі, почав цікавитися літературою і пробувати писати. Перша поезія була надрукована 1931 р. в циганському журналі «Нео Дром» («Новий шлях»). 1931—33 р.р. систематично друкувався в цьому журналі. Тематика творів — циганське життя в минулому і тепер. В 1933—34 рр. працював над збіркою поезій, що вийшла потім окремою книжкою під назвою „Гіля”. Тепер працює над циклом нових п’єс для Московського державного циганського театру „Ромен” і пробує свої сили в прозі. П’єси буде на фольклорному матеріалі, змальовуючи сутички циган і російського аристократичного суспільства минулих часів. З 1931 р. працює в циганському театрі „Ромен” як актор і балетмейстер. Поезії Вано Хрустальо друкувалися в газетах в російських перекладах („Литературной газете” і інш.).

Редакція».

Джерело перекладу не встановлено.

Хасійом — загинув (циган.)

Дівчина з картами. Дж.: ЛЖ. — 1935. — № 5. — С. 125, з відсилкою до попередньої публікації, що містила довідку про поета. Джерело перекладу не встановлено.

СТАТТІ

О ковровом ткачестве в Подольской губернии. Дж.: Экономическая жизнь Подолии. — 1915. — № 1. — С. 42—53.

Об’єктом дослідження цієї та наступної статті Свідзінського є кустарні промисли Поділля.

Під «кустарними промислами» слід розуміти ремісничу діяльність селянина з різною соціогосподарською орієнтацією — на себе, на замовлення, на ринок (або в їхньому поєднанні) за умови включеності його праці в структуру родинного господарства (на відміну від «кустарного виробництва»), яке було єдиним джерелом засобів існування виробника; див.: Т. Г. Богомазова. Кустарные деревообрабатывающие промыслы украинцев в конце XIX — начале XX вв. — СПб., 1999. — С. 39—40). У Російській імперії друга половина XIX ст., власне пореформена епоха, спричинила бурхливий розвиток кустарної промисловости. Настав час, коли праця селянина вже не мала необхідних засобів виробництва для свого повного розмі-

щення в землеробстві (в умовах малоземелля, значної щільності населення, сезонності сільськогосподарської праці, вищої кон'юнктурності оплати промислової праці порівняно із землеробською тощо) й переливалася в промисли (див.: *А. В. Чаянов. Крестьянское хозяйство: Избранные труды.* — М., 1989. — С. 196—199).

Відповідно, початок цілеспрямованої роботи по збиранню відомостей про кустарні промисли в різних губерніях Російської імперії припадає на 70-ті роки ХІХ ст. В умовах дедалі більшого зубожіння селян земські установи засіб підтримки селянства, і навіть зростання його добробуту, вбачали саме в розвитку кустарного виробництва. Початковим імпульсом до систематичного вивчення ремесел було створення Комісії з дослідження кустарної промисловости при Раді торгівлі та мануфактур у Петербурзі. Вона розпочала активну методико-збирацьку (складання та розсилання анкет, організація експедицій в різні регіони імперії), а також видавничу діяльність. За сприяння Імператорського Російського географічного товариства 1877 р. Комісія складала спеціальну «Програму дослідження кустарних промислів в Росії» (див.: *Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России.* — СПб., 1879. — Вып. 1. — С. 1—18), а також окрему «Інструкцію» (див.: Там же. — С. I—VI) та анкету з різних видів ремесел, у якій, зокрема, містився спеціальний розділ «волокнуваті речовини». Анкету цю взяли за основу аналогічних анкет-запитальників багатьох ентузіастів (див., наприклад: *Н. В. Пономарёв. Обзор кустарных промыслов России.* — Б. м., [1902]. — С. 32—53). На початковому етапі виконавцями програми Комісії на місцях стали переважно робітники статистичних бюро земств, чію працю зазвичай скеровували губернські земські управи. Результати цієї діяльності втілювалися в багатотомових виданнях «Труды Комиссии по исследованию кустарной промышленности в России» (СПб., 1879—1887. — Вып. 1—17), «Отчёты и исследования по кустарной промышленности в России» (СПб., 1892—1915. — Вып. 1—16), «Кустарная промышленность в России» (СПб., 1913. — Т. I—III). Ця діяльність дістала поширення й в Україні. Свідченням цього є поява низки програм-запитальників, зокрема «Програми для опису техніки промислу» М. Шевлягіна (надруковано у праці: *С. И. Лисенко. Очерки домашних промыслов и ремёсел Полтавской губернии: Роменский уезд.* — О., 1900. — Вып. 2. — С. 53—55), спеціальний розділ якої було присвячено «техніці ткацтва й обробки волокна»; «Програми з ткацького промислу», опублікованої в монографічному дослідженні «Кустарная промышленность Киевской губернии» (К., 1912). Програму, що її розробила для обстеження ткацького виробництва Подільська губерньська земська управа, згадує в коментованій статті сам Свідзінський. Обстеження кустарної промисловости йшло у двох напрямках. З одного боку, вивчали організаційний та економічний аспекти промислу, зокрема форми виробництва, джерела отримання сировини, способи збуту продукції, частку найманої праці в промислі, видатки та прибутки кустарів, сезонність їхньої роботи тощо. З іншого боку, детально описували техніку виробництва, види виробів, засоби виробництва, сировину та матеріяли.

Безпосереднім поштовхом до обстеження ткацького та килимарського промислів у Подільській губернії, яке провів Свідзінський, був заклик Подільського губерньського земства (1912). Земство отримало пропозицію взяти участь у Другій Всеросійській кустарній виставці, яка мала відбутися в Петербурзі, а також у Третьюму Всеросійському з'їзді діячів кустарної промисловости (1913). Проте наявні на той час матеріяли про стан промислів та ремесел у губернії виявилися або неповними, або застарілими. До того ж були сподівання, що нові дані, отримані шляхом експе-

диційного обстеження, забезпечать підґрунтя для планомірної роботи з піднесення цієї галузі виробництва.

Додамо, що від дослідників промислів у губернії земство не вимагало етнографічного опису (календарної приуроченості ремісничої праці, соціальних характеристик кустарів та їхніх родин, звичаїв і вірувань, пов'язаних з тим або іншим видом діяльності кустарних промислів). Відповідно, Свідзінський виконав аналіз ткацького промислу Подільської губернії у соціально-економічному контексті; аналізу цьому притаманна надзвичайна прискіпливість і ґрунтовність, що помітно вирізняють його з-поміж інших праць такого роду.

Главным орудием коврового производства в Подолии служит специальный ковровый станок, так называемые «розбои». — До конструктивних особливостей вертикального ткацького верстата («кросен», «розбоїв»), пристосованих до вироблення килимів, належать дерев'яні бруски («кросна»), з'єднані двома поперечками («навоями»). На утворену раму вертикально напинали основу. Візерунок ткали вручну, шляхом переплетення основи різнобарвними нитками. Для ущільнення ниток піткання застосовували спеціальні гребені. Така гребінкова техніка була трудомісткою, але давала змогу виробляти рослинний візерунок, оскільки нитки піткання можна було вести в різних напрямках за контуром малюнка (див.: *А. Зарембский. История и техника тканья украинских килимов // Материалы по этнографии.* — Лг., 1926. — Т. 3. — Вып. 1. — С. 15—17).

...розбои неизвестны. — Перехід від вертикальних до горизонтальних ткацьких верстатів в основному завершився у другій половині ХІХ ст. (див.: *Я. П. Запаско. Українське народне килимарство.* — К.: Мистецтво, 1973. — С. 37).

Длинный ковёр, шириною около аршина, в поперечных полосках различных цветов, называется здесь «рядном». — Для південного Поділля традиційною назвою були також «верети» («веретки», «верітки» тощо), у північно-східній зоні побутовала назва «рябчачки» («рабчак», «рабчачки») з поперечними різнокольоровими пасками («баточками», «пасмугами»). У наддністрянській зоні Поділля побутовали й клітчасті верети. Детальніше див.: *О. О. Боряк. Ткацтво // Поділля: Историко-этнографічне дослідження.* — К.: Доля, 1994. — С. 494—495.

Паратари. — «Паратар» або «залавник» («налавник», «півкилимок») — вузьке покривало (пілка тканини), яке стелили на лаву або вішали на стіну вздовж лави. Див.: *О. І. Никорак. Сучасні художні тканини Українських Карпат.* — К.: Наукова думка, 1988. — С. 219.

Орнамент верховских ковров отличается большим разнообразием. — Йдеться про килими с. Верхівців (нині — Тростянецького району Вінницької області). Головні мотиви орнаменту мають на Поділлі усталені народні назви, проте вони не позбавлені регіональної специфіки. Так, поряд із домінантним терміном «баранячі роги», зустрічаються також «барани», «барані роги», «баранчики». Усі вони містять спіральні елементи (інші назви — «головач», «круторіг», «качині шийки» тощо). Детальніше про специфіку народного орнаменту на Поділлі див.: *М. Р. Селівачов. Орнаментака // Поділля: Историко-этнографічне дослідження* — К.: Доля, 1994. — С. 465—483.

Ткацкий промысел в Подольской губернии. Дж.: Кустарные промыслы Подольской губернии. — К.: Типолитография С. Кульженка, 1916. — С. 119—181. Див. преамбулу до коментаря до статті «О ковровом ткачестве в Подольской губернии».

...мы присоединили данные исследования, произведенного г. Трофимовым. — Ідеться про дослідження Л. Т. Трофимова «Ткацкий промысел в Подольской губернии» (Кустарные промыслы Подольской губернии. — С. 182—208), засноване на матеріалах обстеження інших, порівняно з дослідженими Свідзінським, населених пунктів губернії.

...ткацкий промысел существует «відколи світ стоїть». — Археологічні пам'ятки періоду трипільської культури репрезентують значну кількість ткацьких знарядь для прядіння волокон, деякі деталі старовинних верстатів, що засвідчують використання культур льону і конопель, а також вовни, й володіння технікою переробки текстильної сировини уже в III—II тис. до Р. Х. (Археологія Української РСР. — К.: Наукова думка, 1977. — С. 180—181). Розвиткові домашнього ткацтва значною мірою сприяла наявність майже всіх текстильних волокон (вовняних, льняних, конопельних).

...прядении пряжи... обыкновенно зимою. — Прядіння ниток охоплювало досить тривалий період. Терміни початку випрядання ниток звичайно варіювалися в межах вересня — листопада (що ув'язувалося з завершенням циклу основних сільсько-господарських робіт, а також первинної обробки волокна — вимочування, м'яття й тіпання стебел луб'яних культур). За традицією, розпочинали прядіння ниток з другої Пречистої (8 вересня), Здвиження (14 вересня), Покрови (1 жовтня), Кузьми і Дем'яна (1 листопада), Михайла (8 листопада) і намагалися завершити переважно до Масниці і початку Великого посту. За народною традицією, всі ткацькі роботи слід було виконати до початку Великодніх свят.

...производительность же труда сокращалась примитивностью техники. — Ткацькі знаряддя передавалися із покоління в покоління майже у незмінному вигляді. Лише з часом еволюції до більш складних форм зазнавали гребені, прядки (які замінили веретено), «снувалки», а також ткацькі верстати. Крім того, міркуваннями практичності пояснюється той факт, що для первинної обробки сировини (м'яття, тіпання, вичісування й прядіння ниток) застосовували одні й ті самі знаряддя (терницю, а також гребінь, днище). Проте очевидним є той факт, що саме на такому об'єднанні селяни виробляли достатню кількість полотна для домашнього вжитку.

...исчезновение некоторого рода изделий (напр., плахт) можно объяснить также изменением народных вкусов, и здесь могло сказаться косвенное влияние фабричного производства. — Плахта — розпашний святковий одяг. Для його виготовлення два полотнища барвистої, переважно клітчастої вовняної тканини зшивали наполовину або на дві третини. Зшита частина охоплювала фігуру ззаду, а незшиті вільно звисали по боках. Іноді передні кінці плахти підтикали під пояс. Див.: Т. О. Ніколаєва. Історія українського костюму. — К., 1996. — С. 74.

...смешанный труд детей... — Уже при народженні в родині дівчинки на неї дивилися як на майбутню прялю: баба-повитуха традиційно відсікала їй пуповину на гребені, «щоб доброю пряхою була». Дітей прилучали до трудової діяльності відносно рано: у 5—6 років дівчатка виконували допоміжні роботи — намотували цівки. У 7-річному віці дівчаткам давали веретено або садовили їх за прядку, якщо навіть у них «нога до прядки не діставала» — тоді крутити колесо допомагали хлопчики. Зазвичай до 7—12 років дівчатка остаточно включались у сімейну виробничу працю, зокрема м'яли й витріпували волокно, вичісували вовну, пряли, шліхтували пряжу, відзолювали полотно. Є відомості, що у 10-річному віці вони подекуди сідали й за ткацький верстат.

...расход рабочей силы семьи представлен на 133 стр. — Тут і далі наявні в першодруковій посилання замінено вказівками на сторінки цього тому.

...где промысел развит сильнее, работа продолжается до «Петра и Павла» (20 июня), т. е. до начала жатвы. — У народному календарі ткання полотна для домашнього вжитку займало відносно невеликий відтинок часу: звичайно розпочинали ткати у Великий піст і прагнули закінчити всю роботу до Великодня. Навіть якщо до свята не встигали й на верстаті залишалася невиткана основа, його все одно розбирали й виносили з житлового приміщення (серед мотивацій — щоб основа «не святкувала») до повітки, де роботу поступово доводили до кінця. Проте на ремісників це правило вже не поширювалося.

Употребление льна ограничено... Основным... материалом является конопля... — За кліматичними умовами Поділля (крім суміжних із Поліссям північних територій, де традиційно сіяли льон) було сприятливішим для вирощування конопель («колопні»). Треба враховувати й той факт, що, порівняно з коноплями, льон виростав невисоким, і вихід волокна з нього був незначним. Однак селяни цінували його за м'якість і яскравість білого кольору та використовували для виготовлення святкового одягу.

...овечья шерсть, идущая на выделку... запасок. — Запаска-фартух мала особливе значення в комплексі жіночого вбрання на Поділлі. Її ткали з чесаної, попередньо фарбованої пряжі: поле заповнювалося ритмічним чергуванням поперечних смуг, що поєднувалися з елементами орнаменту. Особливо багатими були запаски, ткани килимовою технікою з типовим килимовим орнаментом.

Сновальня — «снувалка» состоит из четырех вертикальных брусьев... — Крім такої рамкової снувалки, що оберталася, на Поділлі повсюдно зберігалася давня технологія снування «по стіні», коли нитки майбутньої основи послідовно зачіплювалися за колики («чини» або «вержівки»), вбиті в стіну хати, повітки або в землю (як це далі вказано у Свідзінського) — звідси назва «снувалка походюча».

Ткацкий станок «верстат» мы не будем описывать подробно... — Слід зазначити, що попри це застереження Свідзінський подав опис ткацького верстата доволі детально й професійно. Про еволюцію ткацького верстата див.: Л. Шульгіна. Ткацькі верстати в с. Мартиновичі на Київщині: Матеріали до історії розвитку ткацтва // Матеріали до етнології. — К., 1929. — Част. 2. — С. 69–81.

...одни и те же термины в различных местностях прилагаются к различным частям станка... — Термінологія ткацтва, на відміну від інших ремесел, відзначається надзвичайною різноманітністю. При тому Свідзінський слушно зазначив тенденцію дублювання назв (відповідно, застосування одного знаряддя для декількох операцій). Узагальнений аналіз ткацької термінології на загальнослов'янському тлі див., наприклад: Barbara Falińska. Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim. — Wrocław, 1974. — Т. 1: Słownik polskich gwarowych nazw tkackich. — 415 s.

...по санитарным соображениям полицией часто запрещается мочка конопли... — Внаслідок вимочування стебел прядильних рослин в озері (або копанках) вода в цих водоймах починала гнити, через це гинула риба, що подеколи викликало обурення і скарги частини місцевого населення.

Крупное «терміття» идет на топливо, мелкое — бесполезно. — Терміття спалювали в печі, найдрібніше стелили худобі, висипали в город (щоб не ріс бур'ян), засипали в фундамент або під дах хати тощо. У народних переказах терміття також

виступає атрибутом демонологічних істот, насамперед — відьми, але одночасно перебирає на себе функції оберега.

Прядь волокна... называется куклою. Это наилучшее волокно, идущее на самый тонкий холст... — На Поділлі існував звичай, який відзначався глибокою символікою: коли молода йшла на «запросини» (кликати на весілля родичів), під пахвою вона тримала саме «куклу» — добре вичесане, довге й м'яке повіско волокна — сировину, що пройшла первинну обробку, але не є готовим продуктом. Після весілля з нього пряли нитки, ткали та шили сорочку.

Когда моток готов, его снимают с мотовила, приговаривая: «Твору, твору, мотовило, щоб ти голе не ходило, щоб встидалося, та й закривалося». — Звернім увагу на еротичний підтекст цієї вербальної формули. Прядильно-ткацькі мотиви, а саме: чесання, заплітання/розплітання, навивання, кручення/снущання визначили обсяг забарвлення ткацької лексики.

Скатерть узорчатой выделки... — Узорчата домоткана тканина («вибійка»), що виготовлялася за допомогою ручного відбивання узору з дерев'яної орнаментованої дошки. Фон навколо візерунка, нанесеного на дошку, заглиблювався і через те мав завжди колір полотна. В композиції орнаменту на вибіях виступав найчастіше смугастий, рідше шаховий чи вільний уклад (див.: *К. І. Матейко. Український народний одяг.* — К.: Наукова думка, 1977. — С. 80–81).

Народні українські пісні про останню світову війну. Дж.: Освіта. — Кам'янець-Подільський, 1919. — № 3. — С. 8–11.

Поява в доробку Свідзінського фольклористичної статті закономірна не лише в контексті його народознавчих наукових зацікавлень 1910-х років, а й з огляду на потужний фольклорний струмінь його оригінальної поетичної творчости. Уже в першій збірці «Ліричні поезії» (1922) вірші «Зелені свята», «Капиця», «Ой красно ти, яблунько...» засвідчують органічне засвоєння фольклорної поетики; є тут і твори, безпосередньо орієнтовані на поетику суто пісенну: «Не вій, вітре буйнесенький...», «Цілий день палючий вітер...». Останню поезію супроводжує примітка автора з цитатою з народної пісні, яка вказує не лише на походження рідкісної лексики, а й на джерело та візеря поетичного натхнення.

Зберігся ще один запис народної пісні, що його зробив Свідзінський (ХЛМ. — РП-2757). Перша строфа: «Ой устану я раненько / Умиюся чепурненько / Та сяду я край віконця / Дожидати чорноморця...». На жаль, скоропис поета не дозволяє розшифрувати три слова між «Записано від...» і «р-н». З погляду фольклористичних інтересів Свідзінського виняткове значення має власноручно переписаний ним «Сборник малороссийских заклинаний. Составил П. Ефименко. Издание Общества Истории и Древностей российских при Московском Университете. Москва. 1874 г.» (зберігається у ХЛМ): можна простежити у поетовій творчості як безпосереднє використання народних замовлянь, так і глибоко опосередковане засвоєння самого типу «породжувальної свідомости», зафіксованої в цьому найдавнішому фольклорному жанрі. Власне такими, багаторівневими і глибокими, є його взаємини із фольклором взагалі. Окрему тему становлять стосунки поета з казкою, широко і різноманітно представленюю в його творчості і як окремий жанр, і як топос, і як символ нездійсненої мрії про іншу реальність усупереч наявній.

Стаття про відбиток у народних піснях світової війни відрізняється від розвідок поета про народні промисли як локальнішим характером (основою є кілька його при-

нагідних фольклористичних записів), так і популярнішим викладом, орієнтованим і на характер видання, і на читача-адресата. Проте стаття засвідчує його ґрунтовну обізнаність із історією збирання пісенного фольклору та наукового осмислення цього жанру, фахове розуміння специфіки еволюції та побутування пісенного фольклору, зокрема в умовах імперської держави, політика якої неминуче прагне нівелювати національний субстрат через домінування культури метрополії. Це робить загроженою тяглість традиції, нищить органічність висловлювання, привносить у пісню не-смак, невластивий фольклорові. Саме тому ця невеличка розвідка перейнята щирим патосом національного відродження доби УНР, котрий разом із розумінням онтологічної «вразливості» фольклору, особливо в добу соціальних катаклізмів, спонукає автора до заклику, адресованого насамперед сільським учителям, збирати, записувати народні пісні, аби зберегти безцінний матеріал для нащадків і майбутніх дослідників.

...відому історичну пісню про Коваленка... — Йдеться про пісню «У неділю рано-пораненьку» («Пісня про Коваленка»); п'ять близьких між собою її варіантів, записаних на Подніпров'ї, Волині та Поділлі, опубліковано у виданні: *Історичні пісні / Упорядники І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко, А. І. Гуменюк; За ред. М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого. — К., 1961. — С. 77–80. За Михайлом Максимовичем (Украинские народные песни. — К., 1834. — С. 180)*, це важлива пісня, популярна у волинських хліборобів, проте дух історичних подій XV–XVII століть — доби татарсько-турецьких нападів — у ній відчутний досить виразно. Коваленко як історична особа невідомий, це радше збірний, символічний образ. Із тексту пісні стає зрозумілим наведене в статті потрактування виконавицею слова «орда»:

Ох і жнуть жінці, розжинаються,
На чорную хмару озираються.
Ой то ж не хмара, то ж орда іде,
А Коваленко та передок веде.

...в збірнику Антоновича й Драгоманова... — Йдеться про видання: *Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. — К., 1874–1875. — Т. I—II. Згадану попереду «Пісню про Коваленка» тут опубліковано вперше (Т. I. — Ч. II. — С. 79) з рукописного збірника Якова Новицького (у згаданих вище «Історичних піснях» 1961 року видання — варіант Б).*

Струве, Пьотр Бернгардовіч (1870–1944) — російський політичний діяч, економіст, філософ, публіцист. Йдеться про його статтю «Общественная культура и украинский партикуляризм» (*Русская мысль. — 1912. — Кн. I*), що викликала протести в колах національно свідомого українства. Виразно сформулював ці протести Сергій Єфремов у брошурі «Новий документ до старих позвів» (К., 1912); за його характеристикою, Струве — «ідеолог „Великой России“ в державно-централістичному дусі, один із привідців неослов'янського, на щастя, зниділого вже руху, хрещений батько „русского национального лица“ — постать занадто яскрава, щоб українцеві можна було голубити щодо неї якісь надії...».

Койне (давньогр. «спільна, загальна мова») — загальногрецька мова елліністичної доби, що виникла на зміну попередній діалектній роздрібненості. Основою койне стала аттична мова із значною домішкою іонійської лексики та пооди-

нокими доризмами. Іронічна аналогія з койне тут підкреслює шовіністичну природу ідей Струве.

...«как подстреленная птица, подняться хочет — и не может» — цитата з вірша Фьодора Тютчева «О, этот юг, о, эта Ницца!..» (1864).

Робітники в режисерській лабораторії. Дж.: ЧШ. — 1935. — № 10. — С. 172—181.

Репортажний відгук Свідзінського про готування вистави «Платон Кречет» за п'єсою Олександра Корнійчука на сцені Харківського театру ім. Т. Г. Шевченка, прем'єра якої відбулася 5 лютого 1935 року, виразно засвідчує проблему вибору для митця, його творчої свободи/несвободи в умовах тоталітарного режиму. Адже чи не найдраматичніше онтологічна антиномія творчої свободи/несвободи виявилася в тогочасній підрадянській Україні саме на терені театрального мистецтва.

Розпочавши з відлучення від театру в 1933 році Леся Курбаса, влада перейшла до спланованого корегування усього розвитку українського театрального мистецтва, до нівелювання його авангардних здобутків, до штучної герметизації національної театральної культури в лещатах соцреалізму. Ці жорсткі і жорстокі маніпуляції здійснювалися за допомогою театральної критики, яка на той час отримала право виголошувати остаточний вирок, бути суддею і прокурором на службі у влади. Саме публікації Феодосія Тарана, Дмитра Грудини, Олександра Борщагівського та ін. було сприйнято як вирок щодо подальшої долі не лише вистав Курбаса, а й цілого театру «Березиль», зрештою, життя сотень українських митців (див.: Лесь Курбас: «...Я принял это молча...» // Театр. — 1989. — № 4. — С. 120—143; Р. Скалий. Лесь Курбас. Дорога на Соловки // Театр. — 1992. — № 4. — С. 61—72).

Допис Свідзінського є також відповіддю на замовлення влади, необхідною для правильного, з її погляду, скеровування митців і глядачів. У такий спосіб Корнійчукова кон'юнктурна драматургія мала набути офіційного статусу і сприйматися як вірцева. Поза тим, навіть загалом дотримуючись вимог жанру «статті на замовлення», Свідзінський намагається не стільки відтворити іділічно-пропагандистський характер п'єси і вистави, скільки розкрити «акторську кухню», тобто перевести виклад із плану формально-агітаційного в план сутнісно-змістовний. Його увагу привертають засадничі зміни у способі готування вистави та в роботі над образами, які він подає не як формальну «зміну курсу», а як переорієнтацію акторської психофізики, режиму сценічного існування. Адже на правду, залишаючи осторонь політичні моменти, необхідно звернути увагу на те, що на межі 1930-х років українські актори, що їх виховав і сформував Курбас, опинилися в ситуації, коли від них вимагали професіонального внутрішнього зламу. Вимушений «переходовий» момент в акторській практиці від сценічності за Курбасом до сценічності соцреалізму ніхто з істориків і теоретиків українського театру як серйозну проблему до уваги поки що не брав. Отже, можна вважати, що стаття Свідзінського ставить перед сучасним українським театрознавством ще одну нерозкрити, але варту уваги проблему.

Сценічне першопрочитання «Платона Кречета» відбулося в Київському театрі імені Івана Франка 20 грудня 1934 року (режисер Кость Кошевський, художник І. Федотов, композитор Н. Пруслін), тобто кількома місяцями раніше, ніж у Харкові. Але саме склад харківських виконавців головних ролей було визнано за вірцевий. До нього увійшли Амвросій Бучма (Платон), Наталя Ужвій (Ліда), Іван

Мар'яненко (Берест), Дмитро Мілютенко і Роман Черкашин (Аркадій), Мар'ян Крушельницький (Бублик), Ганна Бабіївна і Антоніна Смерека (Марія Тарасівна), Євгенія Петрова (Валя), Євген Бондаренко (Стьопа), Лідія Криницька (Бочкарьова). Згодом роль Платона зіграв Олександр Сердюк, Береста — Данило Антонович, Бублика — Федір Радчук, у ролі Ліди виступала Валентина Чистякова.

У київській постановці ролі спочатку виконували Г. Плужник і Юрій Шумський (Платон), Феодосія Барвінська й Катерина Осмяловська (Ліда), Олексій Ватуля (Берест), Валентин Дуклер (Аркадій), Терентій Юра та Микола Яковченко (Бублик), Ганна Борисоглібська (Марія Тарасівна), П. Отава (Валя), П. Шкрюба (Стьопа), Н. Шведенко (Бочкарьова). Але після переїзду провідних акторів харківського театру, Бучми та Ужвій, до Києва і їхнього вступу до Театру імені Івана Франка саме вони стали головними виконавцями ролей у виставі «Платон Кречет», яка не сходила зі сцени протягом десятка років.

Загалом сценічне рішення харківського «Платона Кречета», режисером якого був Борис Тягно, можна вважати канонічним як для вистави, здійсненої згідно з естетичними та політико-агітаційними вимогами соцреалістичного мистецтва. Це яскраво проявилось як у сценографії Ніссона Шифріна та музичному оформленні Юлія Мейтуса, так і в інтерпретації головних ролей Бучмою, Ужвій, Мар'яненком та Крушельницьким.

1936 року харківську виставу «Платона Кречета» було показано в Ленінграді на IV Міжнародному театральному фестивалі; тамтешня преса відзначала, що у виконанні шевченківців ця п'єса порівняно з виставами в ряді інших театрів відзначається особливою правдивістю створених акторами образів і реалістичністю режисерської роботи (див.: Український драматичний театр: Нариси історії: В 2 т. — К., 1959. — Т. 1. — С. 348).

Театр імені Шевченка (колишній «Березіль»). — На клопотання колективу театру «Березіль» перед органами влади 5 квітня 1935 року наказом НКО його було переіменовано на Державний драматичний театр УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

Новий могутній творчий метод. — Йдеться про проголошений на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників (1934) новий творчий метод соцреалізму, що став обов'язковим для всіх радянських митців. На відміну від авангардного мистецтва, в контексті якого сформувалася режисерська індивідуальність Леся Курбаса, сценічний соцреалізм було обумовлено традиціями реалістичної, життєподібної творчості, натуралістичними прийомами, що їх утвердили наприкінці XIX ст. режисери Андре Антуан, Константін Станіславський та Отто Брамм. Водночас, на протигагу натуралістичній практиці, соцреалістичне мистецтво не мало нічого спільного ні з реальністю, ні з щоденним життям переважної більшості людей. Згідно з ідеологічними завданнями соцреалістичного мистецтва, воно було творцем соціалістичної утопії, й шляхом його ін'єкцій в масову свідомість упроваджувалося фантом благополучного, радісного й героїчного радянського життя, що для мільйонів людей набував «правдоподібних» форм.

...колишній керівник націоналіст Лесь Курбас. — 5 жовтня 1933 року рішенням колегії НКО УСРР, яка заслухала питання про роботу театру «Березіль», Леся Курбаса було звільнено з посади художнього керівника і директора театру. Формальним приводом для скликання колегії Наркомосвіти була публікація Феодосія Тарана в газеті «Комуніст», присвячена останній прем'єрі театру — виставі за п'єсою Миколи Куліша «Маклена Граса».

...метод *Лесь Курбаса*. — Курбасів творчий метод, розроблений у перебігу спільної праці з акторами над створенням сценічних образів, дістав назву «перетворення». В основу цього методу було покладено так зване творче перетворення дійсності, створення нової реальності на сцені, а не наслідування реалій і форм життя мистецькими засобами. Принциповими моментами у «перетворенні» стали «підвищена життєва функціональність» і «акцентований вплив». «Наша наука про перетворення, — зазначав Курбас, — є саме тим методом театру, який будучи цілком, чи маючи змогу бути для свого часу цілком реалістичним, абсолютно не буде повторювати того, що діється на вулиці, у певній більшій чи меншій ілюзії дійсності, а, навпаки, пов'язаний саме із намаганням зосередити глядача на ідеї, вкладеній у наш твір, щоб сконцентрувати його увагу; зробити так з даною подією, щоб вона на сцені була виведена у такому вигляді, у такому перетворенні, у такій інакшості, відмінності, у такій новій комбінації, яка сама мусить викликати найбільшу асоціативність творчих процесів» (*Лесь Курбас*. Про перетворення як один з образних засобів розкриття глибокої суті життя // *Лесь Курбас*. Березіль: Із творчої спадщини. — К., 1988. — С. 127). Крім того, під час запеклих театральних дискусій 1927—1929 рр. довкола питання про реалізм Курбас визначив власний мистецький метод як «експресивний реалізм». Вочевидь, у статті Свідзінського йдеться про обидва ці творчі методи, що суперечили як мистецькій практиці соцреалізму, так і його ідеологічним настановам.

...п'єса «*Платон Кречет*» молодого драматурга *Олександра Корнійчука*. — П'єсу «*Платон Кречет*» Корнійчук написав 1934 року і опублікував 1935 року. Це був не перший твір драматурга, його п'єси «*На грані*», «*Кам'яний острів*», «*Штурм*», «*Фіолетова щука*», «*Загибель ескадри*», що відзначалися значною політичною заангажованістю, на той час уже йшли на сценах різних театрів України (Донецьк, Київ, Харків).

...націоналістичний дурман і формалістичний метод курбасівщини. — У таких виразах зазвичай характеризували діяльність театру «Березіль» після 1933 року. Звинувачення Курбаса у «буржуазному націоналізмові» вперше прозвучали ще 1928 року після прем'єри «*Народного Малахія*» Миколи Куліша і повторилися після вистав «*Мина Мазайло*» (1929) та «*Маклена Граса*» (1933). Негативне забарвлення виразу «формалістичний метод» з'явилося після того, як у другій половині 1920-х років в СРСР було розгромлено формальну школу в літературознавстві, що справила принциповий вплив на розвиток мистецького авангарду в цілому, заклала основи нового теоретичного мислення в сфері мистецтва. Курбас був знайомий, зокрема, з роботами одного з чільних формалістів Віктора Шкловського і використовував їх у своїй режисерській практиці (див.: *Лесь Курбас*. Про студіювання творів видатних вчених і митців; Про мистецтво як науку, про всевітню естетику; Про очуднення речі // *Лесь Курбас*. Березіль: Із творчої спадщини. — С. 75—80). У середині і наприкінці 1930-х років термін «формалізм» вживався в радянській пресі винятково в негативному розумінні, зокрема російського режисера Всеволода Меєрхольда та кож було звинувачено у формалізмі.

...бригада давала фізичний образ персонажа... — Згідно з методом роботи над роллю за системою Станіславського, постулати якої використовувалися в практиці соцреалізму, на першому етапі створення сценічного образу докладно розроблялися зовнішні, фізичні характеристики персонажа, як-от манера рухатися, говорити, міміка, жестикуляція, ретельно підшукувалися грим і костюм, аксесуари, деталі

яких (вуса, борода, берет, тростина тощо) ставали опорними засобами для актора, який грав у режимі «театру переживання».

...стенограми спільних засідань робітничих бригад з артистами театру... — Практика ведення стенограм усіх засідань режисерського штабу, репетицій, обговорень вистав було запроваджено в «Березолі» ще в його київський період (1922–1926).

Мейтус, Юлій Сергійович (1903–1997) — композитор. Автор музичного оформлення до багатьох вистав театру «Березіль» харківського періоду («97», «Диктатура», «Мина Мазайло», «Народний Малахій» та ін.).

...бригада допомагала театрові в зовнішньому оформленні п'єси. ... з приводу макету кімнати... — Художнє оформлення вистави «Платон Кречет» у Театрі ім. Т. Г. Шевченка було показовим з погляду вимог естетики соцреалізму. Воно не відтворювало житло й побут такими, як вони насправді були в житті, а, за словами самого художника, відображувало «основне зерно нашої дійсності, найвеличнішу її радість, багатство барв, велич почуттів, повнокровність простоти» (див.: Театр і драматургія. — 1935. — № 7. — С. 48).

Сердюк, Олександр Іванович (1900–1988) — драматичний актор, режисер, учень Леся Курбаса. У 1957–1962 рр. директор і художній керівник Харківського театру ім. Т. Г. Шевченка.

Чистякова, Валентина Миколаївна (1900–1984) — драматична актриса. Дружина Леся Курбаса; грала провідні ролі у його виставах («Газ», «Диктатура», «Народний Малахій», «Маклена Граса»). Після арешту чоловіка 1933 року продовжувала виступати на сцені Харківського театру ім. Т. Г. Шевченка.

Мілютенко, Дмитро Омелянович (1899–1966) — драматичний актор. Працював у «Березолі», згодом — у Київському театрі імені Івана Франка.

Тягно, Борис Хомич (1904–1964) — театральний режисер. Учень Леся Курбаса, поставив під його керівництвом кілька вистав на сцені театру «Березіль». Згодом працював у Харківському театрі ім. Т. Г. Шевченка, Львівському театрі ім. М. Заньковецької та інших театрах України.

Бучма, Амвросій Максиміліянович (1891–1957) — актор театру і кіно, учень Леся Курбаса. Виконував провідні ролі на сцені театру «Березіль» у виставах «Джиммі Хіггінс», «Диктатура» та ін. З 1936 року працював у Київському театрі імені Івана Франка.

Криницька, Лідія Антонівна (1898–1966) — драматична актриса. Працювала в театрі «Березіль», згодом — у Харківському театрі ім. Т. Г. Шевченка.

Петрова, Євгенія Олексіївна (1902/1903–1989) — драматична актриса, дружина Мар'яна Крушельницького.

Крушельницький, Мар'ян Михайлович (1897–1963) — драматичний актор і режисер, один із провідних акторів «Березолі», учень Леся Курбаса. Художнім керівником «Березолі» його було призначено 1933 року, після звільнення з театру Курбаса. Крушельницький пробув на цій посаді до свого переїзду до Києва 1952 року.

...за Курбаса, театр стояв порожній... — Йдеться про те, що не завжди і не всі вистави театру «Березіль» знаходили адекватне сприйняття і розуміння широкого глядача. Про це, зокрема, пише в нарисі «Леся Курбас і Харків» Юрій Шерех, який у 1920–1930-х роках жив у Харкові і відвідував вистави «Березолі» (див.: *Юрій Шерех*. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. — Х., 1998. — Т. 3. — С. 136–148).

ЛИСТИ

Епістолярій Володимира Свідзінського зберігся лише невеликою мірою.

У нашому виданні зібрано всі відомі листи поета. Більшість їх зберігається у ХЛМ. Частина з них опублікована в «УЗ» (1993. — № 3. — С. 66–88; переклад: Мандрівник і риболов: Природа у творчості Володимира Свідзінського й Максима Рильського / Упор. І. Андрусак. — К., 2003. — С. 101–128). У цьому томі вперше друкуємо ще дев'ять листів із фондів ХЛМ і один із ВР ІА.

Усі листи подаємо за оригіналами. У текстах друківаних раніше листів виправлено численні неточності й відновлено купюри, наявні у першодруку.

1920-ті РОКИ

1. До І. Дніпровського. 1925 ... 1929. Дж.: ХЛМ. — РП-913. Публікується вперше.

Лист написано на поштовій картці без штемпеля; очевидно, його було відправлено з кур'єром. Датується орієнтовно до 1930 р. на основі поданої адреси: «Харків, ул. Артема, 26/28 (у дворі, перший поверх)», оскільки на початку 1930 р. Дніпровський з родиною оселився в новозведеному будинку харківських письменників «Слово» по вул. Червоних письменників (нині вул. Культури).

І. Дніпровський (справжнє ім'я та прізвище Іван Данилович Шевченко; 1895–1934) — письменник. Випускник Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1923). Перші вірші надрукував російською мовою, з 1921 р. писав українською. Був членом «Гарту» і «Вапліте». Автор поем «Донбас», «Плуг», «Співучі яруги», п'єс «Любов і дим», «Яблуневий полон», оповідань.

Іще студентом Кам'янецького ІНО І. Дніпровський відгукнувся досить критичною рецензією на першу збірку Свідзінського «Ліричні поезії» (Червона правда. — Кам'янець-Подільський, 1922. — № 74. — С. 2). Проте це не вплинуло на їхні взаємини, які, втім, не були надто близькими. Натомість із дружиною Дніпровського Марією Пилинською та її сестрою Оленою Чілінгаровою, як свідчать наступні листи, поета едали дуже теплі стосунки.

Про яке оповідання І. Дніпровського йдеться в листі, невідомо.

1932

2. До Олени Чілінгарової. 8 липня 1932 р. Дж.: ХЛМ. — РП-914. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 66–67.

Олена Михайлівна Чілінгарова (дівоче прізвище Пилинська; 1896–?) — вчителька. Народилася в Кам'янці на Поділлі. Живучи з 1924 р. в Харкові, працювала секретарем-друкаркою по редакціях різних видань. Навчалася на курсах іноземних мов; разом зі своєю сестрою Марією Пилинською у 1920–1930-х роках була душею письменницького кола, до якого належали Павло Тичина, І. Дніпровський, Микола Куліш, Остап Вишня, Свідзінський та інші. Зі Свідзінським познайомилася 1925 або 1926 р., разом з І. Дніпровським завітавши до нього додому, на Холодну гору, де поет винаймав кімнату. Залишила спогади про нього (див.: *О. Пилинська-Чілінгарова. Що згадалося про поета // Пратор.* —

1985. — № 19. — С. 172–177). У листах Свідзінського фігурує під іменами Лєночка, Лєся.

«Рух» — кооперативне видавництво української художньої літератури (Харків, 1921–1933).

«ЛіМ» («Література і мистецтво») — видавництво. Засноване 1930 р. у Харкові у складі Державного видавничого об'єднання України (ДВОУ). З 1932 р. — видавництво художньої літератури, 1934 р. дістало назву «Художня література» (при Наркомосі УРСР). У «ЛіМ»і виходили окремими книжками переклади Свідзінського з Віктора Гюго та Болеслава Пруса (див. преамбулу до коментарів до розділу «Переклади»).

Цампа — сестер, собака сестри Олени Чілінгарової — Марії Михайлівни Пилинської (1898–1976), згодом відомої перекладачки, лексикографа. (Докладніше див. у коментарях до експромту «Бога Лєночки Амура...» у т. 1).

Кириленко, Варфоломій Гаврилович (псевдонім В. Арфолом; 1893–1965) — поет, драматург, перекладач. (Докладніше див. у коментарях до експромту «По какой такой причине...» у т. 1).

Покотилівська трагедія — залізнична катастрофа на станції Покотилівка поблизу Харкова, що спричинила велику кількість жертв.

...мій поганий віри... — можливо, йдеться про поезію «Не прийшла ти, один без тебе...».

«Лєта шалунью рифму гонят, / Лєта к суровой прозе клонят» — рядки з VI розділу роману у віршах Пушкіна «Евгеній Онегин».

Агнівцев — імовірно, що це був російський поет, драматург і дитячий письменник Ніколай Яковлевіч Агнівцев (1888–1932).

Гумільов, Ніколай Степановіч (1886–1921) — російський поет-акмеїст.

Ахматова, Анна Андреевна (справжнє прізвище Горенко; 1889–1966) — російська поетеса. Перша дружина Ніколая Гумільова.

Сологуб, Фьодор Кузьміч (справжнє прізвище Тєтерніков; 1863–1927) — російський письменник.

Орининське шосе — шлях із Кам'янця в бік села Оринин.

«Чернігівка» — історична повість Миколи Костомарова (російською мовою), події якої розгортаються в Кам'янці. 1928 р. побачило світ українське видання: М. Костомаров. Чернігівка: Бувальщина з другої половини XVII віку / Пер. Б. Грінченка; Ред. і вступ. ст. О. Гермайзе. — [К., 1928]. — LXXXVIII, 240, XXVII с. — (Літературна бібліотека).

...з старшим братом... — йдеться про Георгія Євтимійовича Свідзінського (бл. 1884–1904). Докладніше див. у статті Елеонори Соловей «„Роботи і дні” поета» (т. 1).

3. До Олени Чілінгарової. 26 липня 1932 р. Дж.: ХЛМ. — РП-915. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 67–68.

...свій переклад Аристофана... — комедії Аристофана «Хмари», «Оси» і «Жаби» Свідзінський переклав у 1931–1934 рр. Див. коментар до розділу «Переклади».

Іванов, Микола Олексійович (1888–?) — перекладач. Брат книгознавця і критика Юра Меженка. Перекладав прозу, драматургію і поезію з англійської, французької та іспанської мов. За свідченням Олекси Веретенченка, приятелював зі Свідзінським (див.: О. Веретенченко. Поет і його доля // М-1975. — С. 145);

у його присутності Веретенченко дістав від Миколи Оглобина той машинописний примірник поезій Свідзінського, який вивіз на еміграцію.

Пастернак, Борис Леонідовіч (1890–1960) – російський поет, прозаїк, перекладач.

...*Наталії Свідзінській*... – Наталя Прохорівна Свідзінська (дівооче прізвище Стопакевич; 1867–1942) – мати Свідзінського.

4. До Олени Чілінгарової. 28 серпня 1932 р. Дж.: ХЛМ. – РП-911. Першодрук: УЗ. – 1993. – Ч. 3. – С. 69–70.

Олег – Олег Євтимійович Свідзінський (1893–1942) – брат поета, вчитель української мови та літератури. Репресований 1937 р., загинув у Безимянлагу.

«Літературна газета». – У ч. 19 «Літературної газети» за 22 липня під заголовком «Створюємо нові журнали. Увага побуту письменника» містився виклад виступу І. Кулика на засіданні очолюваного ним Оргкомітету спілки радянських письменників. Створення нових журналів, а в перспективі і єдиної спілки письменників – все це були заходи на виконання квітневої партійної постанови 1932 р. «Про перебування літературно-художніх організацій». У статті було повідомлено склад редколегій майбутніх видань, зокрема й «центрального літературного», поки що без назви, журналу; саме там Свідзінський і побачив прізвище Тичини.

Кулик, Іван Юліянович (1897–1937) – письменник, партійний діяч. У 1921–1923 рр. був секретарем Кам'янець-Подільського міськкому КП(б)У і редактором місцевої газети «Червона правда». Член «Гарту», один із чільників ВУСПП, з 1934 р. перший голова Спілки радянських письменників України і редактор «Літературної газети». У 1936 голова Радіокомітету УРСР, у 1937 директор Партвидаву. Репресований у жовтні 1937 р.; розстріляний.

«Червоний шлях» – громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал, виходив щомісяця в Харкові у 1923–1936 рр. Тичина працював редактором відділу поезії «Червоного шляху» у 1924–1932 рр.

Гадзінський, Володимир Антонович (1888–1932), *С. Васильченко* (справжнє ім'я та прізвище Степан Васильович Панасенко; 1879–1932) – письменники. Обидва померли 11 серпня 1932 р.; некрологи було поміщено в 22-му числі «Літературної газети». Чутки про холеру, як і локальні спалахи цієї хвороби, були пов'язані з голодом.

1933

5. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової. 8 травня 1933 р. Дж.: ХЛМ. – РП-907. Публікується вперше. Цього листа, як і два наступні, написано у Харківському туберкульозному інституті, де Свідзінський перебував у травні 1933 р. з підозрою на відкритий туберкульозний процес.

Будинок «Слово» – житловий кооператив харківських письменників, споруджений 1929 р. і заселений 1 січня 1930 р. Розташований на вул. Червоних письменників (тепер вул. Культури), № 9. У кв. 21 мешкали сестри Пилинські та І. Дніпровський, який був одним із пайщиків кооперативу.

Іван Данилович – І. Дніпровський.

Валя – невстановлена особа.

Павло Гр.[игорович] — Тичина, який був сусідом сестер Пилинських у Будинку «Слово» (мешкав у кв. 15).

6. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової. 9–12 травня 1933 р. Дж.: ХЛМ. — РП-876. Публікується вперше.

Самійленко — невстановлена особа.

7. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової. 13 травня 1933 р. Дж.: ХЛМ. — РП-889. Публікується вперше.

1935

8. До Марії Пилинської. 12 січня 1935 р. Дж.: ХЛМ. — РП-2529. Публікується вперше.

У грудні 1934 р. помер у санаторії в Ялті І. Дніпровський, чоловік Марії Пилинської. Тіло небіжчика перевіз до Харкова його давній приятель Микола Куліш. Проте на похороні Куліша вже не було: як і багато інших письменників, він потрапив під хвилю арештів після вбивства Сергея Кірова. Очевидно, внаслідок усіх цих подій М. Пилинська і потрапила до лікарні. Цей і два наступні листи — записки, які Свідзінський передавав їй туди.

...*Не поїде Леся в Київ...* — У червні 1934 р. столицю України було перенесено з Харкова до Києва. Можливо, з цим були пов'язані якісь плани переїзду О. Чілінгарової; можливо також, що вона мала якісь конкретні пропозиції, проте, очевидно, не могла залишити сестру в такій ситуації.

9. До Марії Пилинської. 16 січня 1935 р. Дж.: ХЛМ. — РП-890. Публікується вперше.

Іванов, Всеволод Вячеславович (1892–1963) — російський письменник. Що саме з його творів перекладав Свідзінський — невідомо: переклад не було опубліковано.

10. До Марії Пилинської. Січень 1935 р. Дж.: ХЛМ. — РП-887. Публікується вперше.

...*домучили Вячеслава Іванова.* — Промовиста обмовка: йдеться про Всеволода Іванова (див. коментар до попереднього листа); навіть закінчивши переклад, Свідзінський асоціював автора з поетом-символістом Вячеславом Івановичем Івановим (1866–1949).

«Птахи» Аристофана. — Про цей переклад Свідзінського нічого не відомо.

11. До Олени Чілінгарової. 22 травня 1935 р. Дж.: ХЛМ. — РП-921; ЧМК. — А-7623 (друга частина листа і дописка до нього). Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 70–71.

Вул. Червоних письменників — згодом вул. Галана, нині вул. Культури. Тут розташовано Будинок «Слово».

Поширений пленум Харківського правління Спілки рад. письменників відбувся 21–22 травня 1935 р. як наслідок Поширеного пленуму СРПУ, що про-

ходив у квітні в Києві. На київському пленумі виступили партійні керівники Павел Постишев, Станіслав Косіор, Панас Любченко, Володимир Затонський. На харківський пленум із Києва прибула делегація правління СРПУ у складі голови правління А. Сенченка, Павла Тичини та Миколи Бажана. Тичина і Бажан у своїх виступах розглянули «продукцію харківських поетів». Матеріяли обох пленумів друкувалися в ЧШ (1935. — №№ 4, 5). Проте в скороченому викладі виступу Бажана Свідзінського не згадано.

Кузьміч, Володимир Савич (1904–1943) — письменник. Кореспондент Барбюса, перекладач і організатор перекладів його творів українською мовою.

«*Сталін*» — публіцистична книга французького письменника і громадського діяча Анрі Барбюса (1873–1935). Написана навесні 1935 р., ця книга своєрідно засвідчила силу впливу культу особи вождя: він поширювався і на зарубіжних діячів культури, котрі, відвідуючи СРСР, часто опинялися під гіпнотичним впливом радянської пропаганди.

«*Війна і мир*» — роман Льва Толстого, що його мав перекласти Свідзінський. Намір не здійснено.

Помар'яжитись — від «мар'яж» — різновид гри в карти.

Воля — Всеволод Якович Дашкевич (1907–1988), етнограф. Докладніше див. у коментарях до експромту «Немало есть счастливых в жизни сей...» у т. 1.

Ольга Михайлівна — Ковалевська, шанувальниця літератури, знайома Пилинських.

Сведличок (Сведлик, Свердлик) — жартівливе ім'я, що його дала Свідзінському Олена Чілінгарова.

Вибрана — термін із картярської гри.

Полторацький, Олексій Іванович (1905–1977) — письменник, критик. Імовірно, йдеться про опрацювання стенограм, пов'язаних із «шефством» робітників над театром імені Шевченка під час постановки п'єси Олександра Корнійчука «Платон Кречет» (див. коментар до статті «Робітники в режисерській лабораторії»).

...*біжу на півгодинки в поле... Іноді добігаю до річки...* — Останні роки життя Свідзінський винаймав кімнату по вул. Лютівській, 29, в районі Основи (околиця Харкова).

12. До Олени Чілінгарової. 31 травня 1935 р. Дж.: ХЛМ. — РП-908. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 71–72.

...*працюю для театру.* — Див. коментар до попереднього листа.

Толя — Анатолій Михайлович Бугаєвський, інженер-зв'язківець, другий чоловік Марії Пилинської.

Лянкорунь — містечко біля Кам'янця на Поділлі, нині с. Зарічанка Чемеровецького району Хмельницької області.

А 3-го будем думати про Вас. — Йдеться про від'їзд поета до Коктебеля 3 червня 1935 р. На бережку листа — жартівливий коментар Марії Пилинської: «*Це в вагоні! Буде думати! Жаж!*»

13. До Олени Чілінгарової. 6 червня 1935 р. Дж.: ХЛМ. — РП-910/1. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 72–74.

Оселівся в домі відпочинку московських (а не лєнінградських, як я помилко-

во писав Вам) письменників. — Ці будинки відпочинку згодом було об'єднано в єдиний Будинок творчості письменників СРСР «Коктебель».

...кілька дерев оцетових... — оцтовим називають дерево сумах, що росте, зокрема, на Чорноморському узбережжі.

Петніков — див. коментар до розділу «Переклади».

Квітко, Лейб (1890—1952) — єврейський поет.

14. До Марії Пилинської. 7 червня 1935 р. Дж.: ХЛМ. — РП-886. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 74.

Білецький, Олександр Іванович (1884—1961) — літературознавець.

Соскін — прискіпливий бухгалтер-скнара, багато років працював у видавництвах Харкова.

Вітайте Арф.[олома], Толю, Василя Івановича, Маненка, Пригару, Ольгу Михайлівну. — Арфолом — Варфоломій Кириленко; Толя — Анатолій Бугаєвський; Василь Іванович — Марков, сусіда Пилинських у будинку «Слово»; Маненки — родина перекладача Івана Маненка; Марія Аркадіївна Пригара (1908—1983) — письменниця; Ольга Михайлівна — Ковалевська.

15. До Олени Чілінгарової. 10 листопада 1935 р. Дж.: ХЛМ. — РП-909. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 74.

1936

16. До Олени Чілінгарової. 21 липня 1936 р. Дж.: ХЛМ, РП-880. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 75-76.

Брат Павло — Павло Євтимійович Свідзінський (1895—1939), брат поета, вчителював у м. Ромнах Полтавської (тепер — Сумської) області.

Павло Т. — Тичина.

17. До Олени Чілінгарової. 15 вересня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-917. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 76—77.

Бабушка — господиня хати в Маріуполі на березі Азовського моря, де відпочивав поет. За спогадами Анатолія Бугаєвського (ХЛМ. — РП-953/2), звали її Домна Мартенівна (очевидно, насправді — Мартинівна; «індустріалізаційний» каламбур, імовірно, належить Свідзінському).

Мірочка — Мирослава Володимирівна Свідзінська (нар. 1921), поетова дочка. Мешкає в Харкові.

18. До Олени Чілінгарової. 16 вересня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-919. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 77.

Марія Василівна — Пилинська (1875—1968), мати Олени Чілінгарової та Марії Пилинської.

19. До Олени Чілінгарової. 16 вересня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-882. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 77—78.

Лариса А—вна і А. Ф. — Лариса Олександрівна, братова Анатолія Бугаєвського, та її батько Олександр Федорович.

20. До Олени Чілінгарової. 17 вересня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-881. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 78.

...моя компанія виїхала... — Олена Чілінгарова і Марія Пилинська з чоловіком відпочивали на Азовському морі поблизу Маріуполя. Напередодні їхнього від'їзду в тому ж будиночку оселився для відпочинку Свідзінський.

...перемет — рибальська снасть з гачками, яку ставлять поперек течії.

21. До Олени Чілінгарової. 20 вересня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-920. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 79.

22. До Олени Чілінгарової. 21 вересня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-883. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 79.

Кегичівка — селище Харківської області.

Високе — селище біля Харкова.

Уди — річка, права притока Сіверського Дінця.

Дмитро Іосонович — Базилевич, старший брат Анатолія Бугаєвського (від першого шлюбу матері). Освіту здобув у Кам'янець-Подільській духовній семінарії, що одразу зблизило його зі Свідзінським. Жив із родиною у Маріуполі. За спогадами Анатолія Бугаєвського (ХЛМ. — РП-953/2), родина Базилевича влітку винаймала для відпочинку кімнати в будиночку біля моря; на початок навчального року вони поверталися до міста і запропонували харківським родичам, у яких саме була відпустка, скористатися цією адресою. Ті, своєю чергою, переказали її Свідзінському.

23. До Олени Чілінгарової. 23 вересня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-918. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 79–80. Цей і попередній листи недатовані, поштовий штампель на обох «23. 09. 1936». Датуються за змістом.

24. До Олени Чілінгарової. 24 вересня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-920. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 80.

Геленджик — курортне приморське місто на Кубані (Краснодарський край).

25. До Олени Чілінгарової. 3 жовтня 1936 р. Дж.: ХЛМ. — РП-891. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 81.

Бездомний, Борис Львович (1902–1942) — російський поет. Мешкав у Харкові.

1937

26. До Олени Чілінгарової. Травень 1937 р. Дж.: ХЛМ. — РП-2526. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 80–81.

...занятий своей поэмой... — Ідеться про поему «Суд», написану протягом квітня — травня 1937 р.

...ничего не приготовил. — Свідзінський самотужки вивчав англійську мову, допомагаючи Олені Чілінгаровій у її студиях на Державних трирічних курсах іноземних мов у Харкові. З цією метою пробував навіть листуватися англійською (див. лист 30).

27. До Всеволода Вішневського. 1937 р. Дж.: Російський державний архів літератури та мистецтва. — Ф. 1038. — Оп. 1. — Спр. 3075. — Арк. 1. Першодрук: Олександр Рибалко. Знайдено в архівах: Шкіц до життєпису В. Свідзінського // Вітчизна. — 1989. — № 1. — С. 146.

Всеволод Вітальєвич Вішневський (1900–1951) — російський драматург. Переклади Свідзінського з Вішневського, про які йдеться в листі, не виявлені.

1938

28. До Олени Чілінгарової. 11 червня 1938 р. Дж.: ХЛМ. — РП-888/1. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 81.

ЦАГІ — Центральний аерогідродинамічний інститут, що містився в підмосковному селищі Жуковському, мав у Коктебелі свій будинок відпочинку.

Зоценко, Михайл Михайлович (1895–1958) — російський письменник-сатирик українського походження.

Юнге, Едуард Андрійович (1833–1898) — професор-офтальмолог, коктебельський землевласник, засновник дачного Коктебеля. Курган із рештками фамільного склепу Юнге розташовано біля підніжжя гори Кучук-Єнішар, на вершині якої похований Максиміліан Волошин. Могила Юнге було сплюндровано в роки громадянської війни: свинцева труна знадобилася для виготовлення куль.

...екскурсія... на перевал... — Йдеться про ближчий до Коктебеля Північний перевал.

Кади-Гой (Кади-Кой; татар. «село судді») — розташоване на відстані 2 км від Коктебеля по дорозі на Судак. Із тутешнього джерела «Жабка» брали в Коктебель питну воду здавна, аж до повоєнних часів: вода в місцевих колодязях солонувата.

Кози (татар. «кюз» — око) — місце в околицях Коктебеля; зображене на однійменних темперах Максиміліана Волошина 1920-х років. Тепер зветься Сонячна долина.

Павло — Павло Свідзінський, брат поета (див. примітку до листа 16).

Біка Бугаєвський — Олександр Анатолійович Бугаєвський (нар. 1937), син Марії Пилинської, пізніше — учений-хімік.

Десницький Васілій Алексєєвич (1878–1958) — російський літературознавець, автор праць про літературу XVIII ст., М. Гоголя, М. Горького.

1939

29. До Анатолія Бугаєвського. 24 червня 1939 р. Дж.: ХЛМ. — РП-878. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 83.

Шурик — Олександр Бугаєвський.

..Леночка со своей Еленой Антоновой... — Леночка — Олена Чілінгарова; Олена Антонівна — правдоподібно, невідома ближче викладачка Державних курсів іноземних мов у Харкові.

30. До Олени Чілінгарової. 10 жовтня 1939 р. Дж.: ХЛМ. — РП-922. Публікується вперше. Ідея листуватися англійською пов'язана з тим, що Олена

Чілінгарова навчалася на курсах іноземних мов; бажаючи допомогти їй, Свідзінський самотужки вивчав англійську, готував разом із нею навчальні завдання.

В архіві А. Чернишова зберігаються машинописні копії цього листа англійською та українською мовами (ХЛМ. — РП-2296, РП-2530). Для нашого видання лист перекладено наново.

Переклад:

Моя дорога Леді, моє серденько!

Отже, Ви купили мені солодкої шипшини. Я Вам дуже вдячний. Ви така ж добра як і гарна. Ви набагато краща, ніж дано побачити окові. Ви ангел з голови до п'ят. (Що ж до мене, то я трохи бридкий).

Мені дуже прикро, що я не бачив Вас увечері. Але... тим краще для Вас.

Як-небудь подзвоню Вам. Мені Вас дуже бракує, слово честі!

Я знаю, Вас хилить на сон, коли я говорю до Вас (хоч я говорю книжковою англійською), але тут нічого не вдієш. Я мушу Вас побачити, бо я вражений Вашими чарами назавжди. В ім'я усіх зірок, марне намагатися чинити спротив Вашим чарам! Сама думка про Вас паморочить мені голову. А Ви... ніколи Ви не зважали на моє кохання. Але, клянуся серцем і душею, що ж тут дивного?

Чи турбує Вас сьогоднішня погода? Я сиджу вдома. Мрію про сметану. Що мені до зими?

Я почувуюся не зовсім добре. Маю безсоння. Вік починає даватися взнаки.

Тяжко працюю, але мій переклад посувається дуже поволі.

Щиро перепошую, якщо мій лист банальний. Я старався як міг. Гадаю, я зробив величезну роботу. Сподіваюся, Ви його переглянете. Бачите, я учень, вартий шістьох Вишневських і за це подобаюся Вам більше. Сприйміть це на Ваш розсуд.

Ще раз дуже Вам дякую. На все добре! Ваш казковий принц Сведлик.

Р. S. В моему домі завелися миші. Вони мене доймають!

В цьому весь ваш Сведлик!

Маю надію, що я не завадив Вашій роботі.

C.

31. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової. 20 грудня 1939 р. Дж.:
ХЛМ. — РП-2528. Публікується вперше.

...трон англійської королеви... — кушетка М. Пилинської.

1940

32. До Юрія Яновського. 20 травня 1940 р. Дж.: ВР ІЛ. — Ф. 116. — Од. зб. 2254. Публікується вперше.

Юрій Іванович Яновський (1902—1954) — письменник. Як редактор П-1940 багато зробив, аби уможливити вихід збірки.

...я вже одіслав свою збірку... — машинопис П-1940.

М. Степняк — Мирон Олександрович Степняк (справжнє прізвище Ланшин, 1903—1949), літературний критик. Докладно див. коментарі до поезії «Із-за жовтого клена...» у т. 1.

Нізамі Гянджеві абу Мухаммед Ільяс ібн Юсуф (бл. 1141 — бл. 1209) — азербайджанський поет. Чергова ювілейна кампанія в СРСР — святкування 800-ліття

Нізамі, як завжди, супроводжувалася «роздачею» перекладів. Невідомо, чи дочекався Свідзінський цього замовлення.

Масенко, Терень Германович (1903–1970) — поет. Працював у редакції ЛЖ разом зі Свідзінським.

...сестри-подолянки... — Олена Чілінгарова та Марія Пилинська.

1941

33. До Василя Мисика. 16 квітня 1941 р. Дж.: ХЛМ. — РП-879. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 83–84.

Датується за дарчим написом Свідзінського на примірнику П-1940, подарованому адресатові (зберігається в ХЛМ).

Василь Олександрович Мисик (1907–1983) — поет, перекладач.

Я був дуже радий, довідавшись про Ваше повернення... — Наприкінці грудня 1939 р. Мисик прибув з РРФСР (о. Соловецький на Білому морі) в рідний хутір Миколаївку Новопавлівського (тепер — Межівського) району Дніпропетровської області без права виїзду звідти. Працював у колгоспі на рядових роботах і пробував налагодити зв'язки з літературними журналами. Лист Свідзінського адресований на хутір Миколаївку.

...вийшла книжечка моїх поезій... — П-1940.

...Ваша дружина... — Ніна Іванівна Неєлова (1915–1945), перша дружина В. Мисика, померла під час війни, коли Мисик був у німецькому полоні.

Скульський, Григорій Михайлович (1912–1987) — письменник, починав свою діяльність літературно-критичними спробами. Дві його рецензії на П-1940 — «По-за часом і простором: Про одну тенденцію в сучасній поезії» (Радянська Україна. — 1941. — № 1. — С. 102–106) і «Майстер, що втратив час» (Літературна газета. — 1941. — 7 берез. — № 10. — С. 3) — відіграли фатальну роль у долі поета. Після Другої світової війни жив в Естонії.

Ключчя, Андрій Васильович (спр. прізвище Левицький, 1905–1972) — літературний критик. Деякий час (до 1941 р.) працював разом зі Свідзінським у редакції ЛЖ.

...буде стаття М. Степняка... — не було, цей номер журналу не вийшов.

...станція Демурино — залізнична станція і селище поблизу хутора Миколаївка.

34. До Олени Чілінгарової. Червень 1941 р. Дж.: ХЛМ. — РП-921. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 84.

Сенченко, Іван Юхимович (1901–1975) — письменник. У час, про який ідеться, працював відповідальним секретарем ЛЖ.

35. До Олени Чілінгарової. 16 червня 1941 р. Дж.: ХЛМ. — РП-884. Першодрук: УЗ. — 1993. — Ч. 3. — С. 84–85.

...павільйони виставки... — В останній свій приїзд до Москви у червні 1941 р. Свідзінський відвідав Всесоюзну сільськогосподарську виставку.

СЛОВНИК МІТОЛОГІЧНИХ ГЕРОЇВ ТА РЕАЛІЙ АНТИЧНОСТІ

Агафон — поет-трагік кінця V ст. до Р. Х.

Агенор — фінікійський цар Сідону, батько Кадма й Європи.

Агіей (грец. «вуличний») — епітет Аполлона як охоронця будинків удень; його статуї стояли при вході до будинків.

Адмет — володар міста Фер у Фессалії, один з аргонавтів, чоловік Алкестиди, яка погодилась умерти замість нього; Геракл, який прибув у гості до Адмета, зумів відняти Алкестиду в демона смерті і повернути її своєму другові.

Академія — мальовничий гай на північно-західній околиці Атен, де були майданчики для гімнастичних занять, алеї, статуї; пізніше тут містилась філософська школа Платона, яка одержала назву Академії.

Акестор — поет-трагік, якому комедіографи закидали чужоземне походження.

Алківіяд (близько 451–404 рр. до Р. Х.) — політичний діяч і стратег Атен, який відзначався безпринципністю та політичною хисткістю.

Алкмена — мати Геракла.

Аміній — син Пронапа, розпещений атенський чепурун.

Амінсій — сучасний Аристофанові комедіограф, твори якого не збереглися.

Андрокл (пом. 411 до н. е.) — атенський політичний діяч демократичного табору.

Андромеда — дочка етіопського царя Кефея і Кассіопеї, яка образила морських німф; в покару Посейдон послав морське чудовисько, яке мало пожерти Андромеду; врятував її Персей.

Анкіліон — ім'я якогось атенянина.

Антімах — другорядний атенський поет, підозрюваний у гомосексуалізмі.

Арго — мітичний корабель, на якому прибули у Колхиду грецькі герої під проводом Ясона, щоб здобути золоте руно.

Аргос — місто в Пелопонесі.

Арей — давньогрецький бог війни, у Римі ототожнюваний з Марсом.

Арифрад — атенський поет, людина аморальної поведінки.

Архедем — один із провідників радикальної партії в Атенах, якому комедіографи зикидали неатенське походження.

Археном — якийсь атенець.

Асклепій — бог медицини.

Асконд — сучасний Аристофанові атлет, якого переміг у п'ятиборстві Ефундіоп.

Атамант — мітичний цар мініїв у Беотії, батько Фрікса і Гелли.

Атрей — син Пелопса, внук Тантала, батько Агамемнона і Менелая.

Ахеронт — мітична підземна річка, інколи синонім країни мертвих.

Ахілл — син Пелея і Фетіди, герой Троянської війни.

Аянт (Аякс) — син саламінського царя Теламона, найхоробріший після Ахілла герой у грецькому війську під Троєю.

Беллерофонт — мітичний герой, який переміг за допомогою крилатого коня Пегаса почвару Химеру.

Борей — північний або північно-східний вітер.

Брасід — спартанський полководець, завдав атенянам кілька дошкульних поразок під час Пелопонеської війни, загинув у битві біля Амфіполя 422 року до Р. Х.

Бромій — культове ім'я бога Діоніса.

Буфонії — давнє хліборобське свято, до ритуалу якого входило принесення в жертву бика.

Візантій — місто на західному березі Боспору, яке заснував 326 р. до Р. Х. Мілет; згодом його перейменовано на Константинополь.

Гармодій — атенський молодий аристократ, що вбив Гіпарха, брата тирана Гіпія, у 514 році до Р. Х.; його й Аристокітона атеняни звеличували як фанатичних республіканців, хоч насправді вони діяли з особистих мотивів.

Гегелох — актор, який грав у трагедіях Еврипіда; відзначався поганою дикцією.

Геката — трилика малоазійська богиня мороку, місяця і чаклунства; у сінях будинків їй ставили статуї як охоронниці житла в нічну пору.

Гелієя — суд присяжних.

Гелла — дочка Афаманта і Нефели, сестра Фрікса, яка, рятуючись від зну-

щань мачухи, втікала разом з братом на золотому барані, по дорозі впа-
ла в протоку й затонула в ній; від її імені ця протока дістала назву Гелле-
спонт, тобто море Гелли.

Гермес — син Зевса і німфи Майї, бог торгівлі і прибутку, вісник богів, по-
кровитель гімнастичних змагань, супровідник душ померлих під час їх
мандрівки в підземне царство.

Герміпп — комедіограф другої половини V ст. до Р. Х., автор комедії «Тор-
говка», в якій висміяв матір драматурга Еврипіда.

Гестія — дочка Крона і Реї, богиня-охоронниця домашнього вогнища.

Гіпербол — один із лідерів радикальної партії в Атенах, після смерти Клеона
її керівник, власник майстерні, яка виготовляла лампи; загинув 411 року
до Р. Х. під час кривавого терору атенської олігархії.

Гіпократ — син Арифрона, небіж Перикла, атенський стратег у 426–424
роках до Р. Х.; сини його, за Аристофаном, відзначалися неймовірною
тупістю.

Гіппій — син Пісістрата, тиран Атен до 510 року до Р. Х.; став символом
жорстокого володаря.

Гіппіл — атенянин.

Гіппонакт — грецький поет VI ст. до Р. Х., автор сатиричних віршів.

Гліка — ім'я злодійки.

Дарданіда — флейгистка.

Дарій — перський цар у 521–486 рр. до Р. Х.

Делос — острів в Егейському морі, місце народження Аполлона й Артеміди.

Дельфи — місто у Греції біля півніжжя Парнасу з храмом Аполлона, де жри-
ця Піфія виголошувала віщування бога.

Дем — адміністративно-територіальна одиниця в Аттиці.

Демарх — старшина дему.

Деметрія — жіноче ім'я.

Демос — син Перілампа, атенський красень часів Аристофана.

Деркіл — атенський політик.

Діасії — свято на честь Зевса.

Діктінна — культове ім'я богині Артеміди.

Діомії — передмістя Атен, де раз на п'ять років проводили свято на честь
Геракла.

Діполії — свято на честь Зевса — захисника полів від граду, з жертвоприни-
шенням бика.

Дітіл — «варварське» (негрецьке) чоловіче ім'я.

Діагор із Мелоса — філософ-матеріаліст, засуджений до страти за атеїзм, втік з Атен у Коринт.

Драконтід — впливовий атенський політик консервативної орієнтації.

Еагр — атенський трагічний актор, уславився своєю грою у трагедії Софокла «Ніоба».

Еак — суддя в царстві мертвих.

Еватл — син Кефісодема, модний атенський оратор, вихованець софістів.

Евбея — великий острів в Егейському морі на схід від Аттики.

Евергід — чоловіче ім'я.

Евполід — атенський комедіограф V ст. до Р. Х., разом із Кратіном і Аристофаном належить до трійці класичних представників стародавньої комедії.

Евриклей — атенський оратор і ритор часів Пелопонеської війни.

Евфемій — атенський політик демократичного табору.

Евхарід — торговець городиною.

Егіна — острів у Саронській затоці, між Аттикою і Пелопонесом; об'єкт суперечки між Атенами і Спартою, база контрабандистів під час Пелопонеської війни.

Едіп — син Лая та Іокасти, тебанський цар, який ненароком убив свого батька, не знаючи, хто він такий, та одружився зі своєю матір'ю; коли виявилось, що він батьковбивця і кровозмісник, Едіп осліпив себе і пішов з Теб на добровільне вигнання.

Екбатана (Екбатани) — столиця Мідії, літня резиденція перських царів.

Ексони — аттичний дем, з якого походив Лахет.

Емпуса — мітичне страховище, Баба Яга давньогрецьких казок.

Еол — бог вітрів, герой однойменної трагедії Еврипіда.

Еолия — острів, володіння бога вітрів Еола.

Епідавр — місто у північно-східній частині Пелопонесу з храмом Асклепія.

Епіметей — брат Прометея і повна його протилежність: боязкий та необачний.

Ерасінід — один із атенських стратегів; після блискучої перемоги атенського флоту над спартанським біля Аргінузьких островів 406 року до Р. Х. його стратили разом з іншими за те, що вони нібито не рятували атенських моряків, кораблі яких було потоплено.

Ергасіон (грец. «трудоар») — типове ім'я хлібороба.

Еріксід — син поета Філоксена.

Есхін — син Селла, хвальковитий атенець.

Ефес — місто на західному узбережжі Малої Азії, славне храмом богині Артеміди, що є одним із семи чудес світу.

Ефудіон — грецький атлет, який уже в літньому віці переміг Асконда.

Єхидна — мітична потвора, напівжінка-напівзмія, яка породила різні дивовижні страховища — Кербера, Химеру, Лернейську гідру, Скіллу та ін.

Іакх — божество з елевсінської трійці богів: Деметра — Кора — Іакх. Розтерзаний титанами, відродився під ім'ям Діоніса.

Іапет (Япет) — титан, батько Прометея.

Іда — гора на о. Крит, вважалася місцем народження Зевса.

Іно — дочка Кадма і Гармонії, дружина Афаманта, яка, рятуючись від розлученого чоловіка, кинулась у море і стала морським божеством — Левкотеєю; героїня однойменної трагедії Еврипіда.

Іофонт — син Софокла, драматург; писав трагедії, користуючись батьковою допомогою.

Ітака — острів в Іонійському морі, батьківщина Одиссея.

Кавнака — підбитий дорогим хутром плащ східного виробництва.

Кадм — син фінікійського царя Агенора, мітичний засновник Теб.

Каліппід — чоловіче ім'я.

Каллій — представник атенської «золотої молоді», відомий розпусник; Аристофан жартома називає його сином Гіппоблуда замість Гіппоніка.

Кардоніон — чоловіче ім'я.

Карія — країна на південно-західному узбережжі Малої Азії.

Кекейд — ліричний поет, автор дитирамбів на честь Діоніса.

Кекроп — мітичний засновник Атен; нижня частина його тіла була зміїна.

Керамік — передмістя Атен, звідки починався традиційний святковий біг зі смолоскипами.

Кербер — триголовий пес із гадюками на шиї, що охороняв вхід у підземне царство.

Кефісофонт — друг Еврипіда, його помічник у музичному оформленні трагедій.

Кікінна — дем в Аттиці.

Кікн — мітичний герой, учасник Троянської війни, загинув від руки Ахілла.

Кінесій — визначний атенський лірик, сучасник Аристофана.

Кінна — відома в Атенах часів Аристофана повія.

Клейген — атенський політик демократичного спрямування; Аристофан висміює його в «Жабх» як власника лазні.

Клейдемід — атенський актор, який грав у трагедіях Софокла.

Клейтофонт — атенський політик демократичного спрямування.

Клеон (Клеонім) — атенський політик часів Пелопонеської війни, що його Аристофан зображував у своїх комедіях як ненажеру й боягуза.

Клеоніма — жіноче ім'я.

Клеофонт (пом. 404 р. до Р. Х.) — лідер атенської радикальної партії в останні роки Пелопонеської війни, вимагав «війни до кінця»; комедіографи висміювали Клеофонта через його неатенське (тракійське) походження.

Клісфен — атенський політик-демократ, якому Аристофан закидає у своїх комедіях розбещеність.

Клітагора — спартанська (за іншими даними — тессалійська) поетеса.

Койсіра — дружина атенського тирана Пісістрата (правив з перервами у 560—527 рр. до Р. Х.); походила з роду Мегаклів.

Кокіт — одна з річок у підземному царстві.

Комій — чоловіче ім'я.

Конн — атенський музикант; на старість спився і жив у злиднях; об'єкт кепкування комедіографів.

Контілієць — мешканець дему Контіла в Аттиці.

Кора (Персефона) — дочка Деметри, дружина Аїда, володарка підземного царства.

Кордак — танець, що відзначався відвертістю рухів і жестів.

Корибанти — жерці богині Кібели, учасники оргіастичних обрядів, чії екстатичні танці мали нібито властивість виліковувати від хвороб.

Кратін — видатний представник староаттичної комедії, автор 21 твору, які збереглися в уривках.

Кронід (Кроніон) — син Крона, Зевс.

Ксантіпп — чоловіче ім'я.

Ксенокл — син Каркіна, трагик, автор «Тлеполема».

Ксенофант — сучасний Аристофанові лірик.

Лабет — ім'я собаки.

Лакедемон (інакше Спарта) — місто в Лаконіці на Пелопонесі.

Ламах — атенський полководець часів Пелопонеської війни, брав участь у поході на Сицилію, де загинув у 414 р. до Р. Х.; зображений у комедіях Аристофана карикатурно, як уособлення бездумної вояччини і хвальковитости, прототип воїна-хвалька у світовій літературі.

Ламія — потвора, якою няньки лякали дітей.

Лас із Герміони в Арголіді — музикант і дитирамбічний поет кінця VI — початку V ст. до Р. Х.

Лакет — атенський стратег у 425 р. до Р. Х., що його Клеон звинуватив у казнокрадстві; цей процес спародійовано в «Осах» Аристофана (в. 835—994).

Леколоф — батько Адейманта.

Леогор — батько оратора Андокіда, атенський багатій, що привіз до Атен зі Сходу новину — фазанів.

Лесбос — острів в Егейському морі, батьківщина поетів-ліриків Алкея і Сапфо.

Лета — річка в підземному царстві, з якої тіні померлих пили воду забуття.

Лік — мітична постать, опікун судочинства; його статуя стояла при вході до атенського суду.

Лікабет — пагорб на північний схід від давніх Атен.

Лікій — сучасний Аристофанові поет.

Лікон — атенський оратор і ритор, один з обвинувачів на процесі Сократа.

Лісілла — жіноче ім'я.

Лісістрат — чоловік на прізвисько Качка з аттичного дему Холарга, вічно голодний дармоїд і підлабузник.

Манія — ім'я рабині.

Масінтій — ім'я раба.

Мегайнет — атенянин.

Мегакл — ім'я, яке часто зустрічалось серед представників роду Алкмеонідів, одного з найзнатніших в Атенах (з цього роду походив, зокрема, Перикл).

Мегара (або Мегари) — головне місто Мегариди, сусідньої з Аттикою області; один із центрів дорійської балаганної комедії.

Мегарці — мешканці Мегари.

Медимн — міра об'єму рідини, дорівнює 52, 53 літра.

Мелеагр — син калідонського царя Ойнея і Алтеї, учасник походу аргонавтів, організатор полювання на калідонського вепра; після полювання у суперечці він убив улюбленого брата своєї матері, за що вона прокляла сина.

Мелесій — чоловіче ім'я.

Мелет — атенський трагічний поет, один з обвинувачів Сократа в 399 році.

Меліта — село неподалік Атен, славне храмом Геракла.

Мелос — острів в Егейському морі.

Мемнон — син богині ранкової зорі Еос, етіопський цар, що прибув на допомогу Трої і загинув від руки Ахілла.

Меотіда — давньогрецька назва Азовського моря.

Мідас — ім'я раба.

Мідієць — перс.

Мімант — гірське пасмо в Малій Азії.

Міна — атенська монета, дорівнювала 100 драхам або 600 оболам.

Міртія — торговка, дочка Анкіліона і Сострати.

Міст — людина, втаємничина в містерії.

Мойри — богині долі.

Молон — актор, виконавець головних ролей у трагедіях Евріпіда; відзначався високим зростом.

Моріх — розпечений ласун, об'єкт кпинів Аристофана.

Морсім — трагічний поет-нездара.

Мусей — мітичний грецький співець.

Наксос — острів в Егейському морі.

Нестор — цар Пілосу на Пелопонесі, учасник Троянського походу, славився розсудливістю і красномовством.

Нікомах — видатний діяч демократичної партії в Атенах, який брав участь у реформі державного ладу після ліквідації так званого олігархічного за-силля чотирьохсот.

Нікострат — син Скамбона, атенський політичний діяч.

Ніоба — дружина тебанського царя Амфіона, мати дванадцяти дітей, яких за образу титаніди Латони забили діти останньої Аполлон і Артеміда; Ніоба з туги перетворилася на кам'яну постать.

Ніса — мітична гора, де Діоніс провів своє дитинство і встановив свій культ.

Одеон — державний будинок для музичних вистав в Атенах; служив також для судових засідань і для народних зборів.

Ойней — герой однойменної трагедії Евріпіда, мітичний володар Калідону; позбавлений трону дітьми свого брата, він довгі роки знемагав у в'язниці; визволений завдяки поверненню з Троянської війни онука Діомеда, відомстив своїм катам і панував далі.

Океан — за уявленнями стародавніх греків (Гомер), величезна ріка, яка обмиває всю землю, і одночасно батько всіх водних божеств, зокрема й річкових німф.

Орест — син Агамемнона і Клітемнестри, вбив свою матір і її коханця Егісфа, помстившись їм за смерть батька.

Паламед — евбейський герой, вважався винахідником цифр, азбуки, грошей, учасник Троянської війни, конкурував у спритності з Одиссеєм; викрив обман Одиссея, який потім несправедливо звинуватив Паламеда у зраді і скаменував; узагальнено — хитра й винахідлива людина.

Палестра — гімнастична школа в античній Греції для хлопчиків віком 13–15 років.

- Пан* — рогатий і козлоногий бог лісів і гаїв, опікун отар і пастухів.
- Панатеней* — найурочистіше атенське свято на честь Атени з процесією до її храму Партедон на Акрополі та спортивними й музичними змаганнями; Великі Панатеней відбувалися щочотири роки, а малі (без процесії) — щороку.
- Панделет* — атенський софіст; за свідченням схоліяста — кляузник і донощик.
- Пантаклей* — сучасний Аристофанові поет.
- Пардок* — «варварське» чоловіче ім'я.
- Парнет* — гірський кряж на півночі Аттики.
- Парос* — острів в Егейському морі, славний своїм високоякісним мармуром.
- Патрокл* — грецький герой, друг Ахілла, якого вбив під Троєю Гектор.
- Пean* — культове ім'я Аполлона як цілителя.
- Пейто* — богиня (а також одна з Харит), що уособлювала мистецтво переконувати; супутниця Афродіти і Гермеса.
- Пелей* — тессалійський герой, батько Ахілла, головного героя «Іліади», чоловік морської богині Фетіди; йому присвятив трагедію Еврипід.
- Пелоп* — мітичний володар Піси й Олімпії.
- Пілос* — портове місто в Мессені, важливий стратегічний пункт, що його захопили 425 року до Р. Х. атеняни.
- Піса* — місто в Еліді (Пелопонес) поблизу Олімпії.
- Піфангел* — поет-трагік, невідомий з інших джерел.
- Платей* — місто в Беотії, вірний союзник Атен.
- Пнікс* — пагорб в Атенах, на якому відбувалися народні збори.
- Поліб* — мітичний цар Коринту, який виховав Едіпа.
- Понт* — Чорне море, а також країна на його південному березі.
- Пританей* — громадський будинок в Атенах, де засідала колегія з 50 пританів, які головували в Раді і на народних зборах; тут харчувалися притани, іноземні послі і заслужені громадяни.
- Продік* — софіст другої половини V ст. до Р. Х., відомий своїми дослідженнями в ділянці синоніміки.
- Проксенід* — хвалькуватий атенянин.
- Сабазій* — фригійський бог вина, чий оргіастичний культ занесли до Атен раби малоазійського походження; пізніше злився з культом Діоніса.
- Саламін* — острів у Саронській затоці біля Аттики, місце славного морського бою греків з персами в 480 році до Р. Х.
- Сарди* — багатолюдне місто в Малій Азії, столиця Лідії; після завоювання Малої Азії персами — резиденція перського сатрапа.

- Сарпедон* — володар Лікії, країни в Малій Азії; союзник троянців, якого вбив під Троєю Патрокл, друг Ахілла.
- Себін* — невідомий ближче грек з Анафлітського дему.
- Селена* — богиня місяця.
- Сибаритські байки* — побутові анекдоти, які одержали назву від давньогрецької колонії у Південній Італії — міста Сибариса (від нього пішло слово «сибарит» — розпещений нероба).
- Сідон* — місто у Фінікії.
- Сімон* — атенський політичний діяч із заплямованою репутацією.
- Сімонід із Кеоса* (559–461 рр. до Р. Х.) — лірик, який уславив героїзм греків у війні з персами.
- Скамандр* — річка поблизу Трої.
- Скеблій* — «варварське» чоловіче ім'я.
- Скіона* — місто на Халкідському півострові, яке під час Пелопонеської війни перейшло на бік Спарти.
- Сколії* — застольні пісні.
- Сміктіон* — чоловіче ім'я.
- Солон* (630–559 рр. до Р. Х.) — атенський законодавець і поет, чії закони (594 р. до Р. Х.) мали демократичний характер.
- Сосікл* — атенський політичний діяч.
- Сострата* — жіноче ім'я.
- Сперхей* — річка у Тессалії.
- Статер* — атенська монета, яка дорівнювала 4 драхмам.
- Стенебоа* — дружина аргоського царя Прета, яка даремно намагалася спокусити свого гостя Беллерофонта.
- Стенел* — поет-трагік, який розтратив усе своє майно.
- Стікс* — річка у підземному царстві.
- Суній* — мис у південно-східній частині Аттики зі славнозвісним храмом Посейдона.
- Талант* — грошова одиниця (дорівнювала 60 мінам) і міра ваги (26, 2 кг).
- Тантал* — син Зевса, цар Фрігії, якого за злочини проти богів було засуджено на вічний голод і спрагу в підземному царстві.
- Тартар у ширшому розумінні* — підземне царство мертвих, у вузькому — місце вічних мук у цій країні.
- Тевкр* — грецький герой Троянської війни.
- Тезей* — аттичний герой, уславлений багатьма подвигами, засновник атенської держави; спускався з другом Піріфоем в Аїд, щоб викрасти Персефону.

- Телеф* — син Геракла, володар Місії в Малій Азії; Ахілл поранив його списом, але Телефа вилікувала згодом іржа з цього списа.
- Теоген* (грец. «богонароджений») — поширене чоловіче ім'я.
- Теор* — один із діячів радикальної партії в Атенах, однодумець Клеона, висміюваний у комедії Аристофана «Оси» як брехун і користолобець.
- Теофраст* — якийсь атенянин.
- Тесмотети* — шестеро архонтів, що головували в гелієї.
- Тісіяд* — якийсь атенянин.
- Тлеподем* — легендарний грецький герой, син Геракла.
- Тритогенія* — культове ім'я богині Атени.
- Трієрархи* — найбагатші громадяни в Атенах, зобов'язані власним коштом будувати кораблі для військового флоту.
- Трофоній* — культовий епітет Зевса; печера Трофонія — оракул у Беотії, про який ходили перекази як про місце жаху.
- Фаїл* — славний скороход, учасник Саламінської битви.
- Фалес із Мілета* — філософ, основоположник натурфілософії.
- Фан* — довірена особа Клеона.
- Фарсал* — місто у Тессалії.
- Федра* — дружина атенського царя Тесея, що повісилася від нерозділеного кохання до свого пасинка Іпполіта; міт про неї став сюжетом трагедій Еврипіда, Сенеки та інших драматургів.
- Ферамен* (пом. 403 р. до Р. Х.) — атенський політик і полководець останніх років Пелопонеської війни, лідер консервативної партії.
- Фередейпн* — чоловіче ім'я.
- Ферсефота* (Ферсефата) — Персефона.
- Феспід* — перший атенський трагічний поет.
- Фетіда* — морська богиня, дружина Пелея, мати Ахілла.
- Філіп* — оратор, учень софіста Горгія.
- Філокл* — трагічний поет, небіж і наслідувач Есхіла; атенська комедія охоче висміювала архаїчний стиль його творів.
- Філоксен* — ліричний поет, відомий як марнотратник і чепурун.
- Філоктемон* (грец. «майнолюб») — п'яниця й розпусник.
- Фімаїди* — передмістя Атен.
- Флія* — дем в Аттиці.
- Фратрії* — атенські патріархально-родові союзи.
- Фратта* (грец. «тракійка») — звичайне ім'я рабині-тракійки.
- Фринід з Мітілени* — сучасний Аристофанові кіфаред.

Фріг — ім'я раба з Фрігії.

Фрініх — сучасний Аристофанові комедіограф, який залюбки травестував мітологічні сюжети.

Фукідід — один із лідерів консервативної партії в Атонах, тезка історика, противник політики Перікла; 433 року до Р. Х. його вигнали з Атен, на схилі віку він повернувся до рідного міста.

Хабет — чоловіче ім'я.

Харити — три богині краси, принад і радощів.

Харінад — чоловіче ім'я.

Харон — перевізник душ померлих через ріки підземного царства.

Херей — якийсь атеяннин, що його комедіографи обвинувачували у незаконному присвоєнні прав атенського громадянства.

Херэфонт із дема Сфета близько Атен — вірний учень філософа Сократа; відзначався слабким здоров'ям.

Хремон — якийсь атеяннин.

Цикута — отруйна рослина, напій з якої подавали засудженим на смерть; від неї загинув 399 року до Р. Х. філософ Сократ.

Япет (Іапет) — один із титанів, син Урана і Геї, батько Прометея; узагальнено — сива давнина.

ЗМІСТ

ПЕРЕКЛАДИ

Із давньогрецької поезії і драматургії

Гесіод

Із поеми «Роботи і дні»

Пандора	7
Оповідання про п'ять поколінь	8
Поради	11
Хліборобська робота	12
Зима	13
Літо.....	14
Поради мореплавцєві	16
Вибір жінки	16

Арістофан

Хмари	17
Жаби.....	86
Оси	160

Із давньоримської поезії

Овідій

Сонців палац	226
--------------------	-----

Із вірменської поезії

Давид Сасунський

[Санасар на шляху до Мідного міста]	227
Давидове одруження.....	231

Із давньоруської поезії

Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега.....	241
--	-----

Зі швейцарської поезії

Готфрід Келлер

Русалка	260
---------------	-----

Із польської поезії*Адам Міцкевіч*

Аккерманські степи. (З «Кримських сонетів»)..... 261

Із російської поезії і драматургії*Александр Пушкін*

Зимовий вечір 262

«...Знов я завітав» 264

Русалка 266

Міхаїл Лермонтов

«Дубовий листок одірвався од рідної віти...»..... 286

Сосна 288

Заповіт..... 289

Ніколай Некрасов

Дідусь Мазай і зайці..... 291

Григорій Петніков

Чусова..... 296

Наче на ловах за сонцем 297

Березень..... 299

Романтика дитинства 300

Уральська балада..... 302

Військова школа пілотів 304

Горизонт 640..... 307

Леонід Топчій

Лісова казка..... 308

Григорій Литвак

Горніст грає зорю 312

Ніколай Ушаков

Канали Голландії 313

Транспорти горять 314

Хрестові походи (XII вік)..... 315

Із грузинської поезії*Акакій Церетелі*

Кутаїсі..... 316

Коханий 318

Константіне Чічінадзе

Апологія Ріона 319

Із білоруської поезії*Янка Купала*

На смерть Степана Булата	324
Пісня і сила	325

Із ромської поезії*Вано Хрустальо*

«Циганчам мурзатим ріс у полі...»	326
Дівчина з картами	328

СТАТТІ

О ковровом ткачестве в Подольской губернии	331
Ткацкий промысел в Подольской губернии	342
Народні українські пісні про останню світову війну	400
Робітники в режисерській лабораторії	405

ЛИСТИ

1. До І. Дніпровського. 1925 ... 1929.	417
2. До Олени Чілінгарової. 8 липня 1932 р.	417
3. До Олени Чілінгарової. 26 липня 1932 р.	419
4. До Олени Чілінгарової. 28 серпня 1932 р.	420
5. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової. 8 травня 1933 р.	421
6. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової. 9—12 травня 1933 р.	423
7. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової. 13 травня 1933 р.	424
8. До Марії Пилинської. 16 січня 1935 р.	425
9. До Марії Пилинської. Січень 1935 р.	425
10. До Олени Чілінгарової. 22 травня 1935 р.	426
11. До Олени Чілінгарової. 31 травня 1935 р.	427
12. До Олени Чілінгарової. 6 червня 1935 р.	429
13. До Марії Пилинської. 7 червня 1935 р.	430
14. До Олени Чілінгарової. 10 листопада 1935 р.	431
15. До Олени Чілінгарової. 21 липня 1936 р.	432
16. До Олени Чілінгарової. 15 вересня 1936 р.	432
17. До Олени Чілінгарової. 16 вересня 1936 р.	434
18. До Олени Чілінгарової. 16 вересня 1936 р.	434
19. До Олени Чілінгарової. 17 вересня 1936 р.	434
20. До Олени Чілінгарової. 20 вересня 1936 р.	435
21. До Олени Чілінгарової. 21 вересня 1936 р.	435
22. До Олени Чілінгарової. 23 вересня 1936 р.	436
23. До Олени Чілінгарової. 24 вересня 1936 р.	436

24. До Олени Чілінгарової. 3 жовтня 1936 р.....	437
25. До Олени Чілінгарової. Травень 1937 р.....	437
26. До Всеволода Вішневського. 1937 р.....	437
27. До Олени Чілінгарової. 11 червня 1938 р.....	438
28. До Анатолія Бугаєвського. 24 червня 1939 р.....	438
29. До Олени Чілінгарової. 10 жовтня 1939 р.....	440
30. До Марії Пилинської та Олени Чілінгарової. 20 грудня 1939 р. ...	440
31. До Юрія Яновського. 20 травня 1940 р.	441
32. До Василя Мисика. 16 квітня 1941 р.	441
33. До Олени Чілінгарової. Червень 1941 р.....	442
34. До Олени Чілінгарової. 16 червня 1941 р.	442

ДОДАТКИ

Коментарі.....	447
Словник мітологічних героїв та реалій античності.....	494

Наукове видання

ВОЛОДИМИР СВІДЗІНСЬКИЙ

ТВОРИ У ДВОХ ТОМАХ

ТОМ ДРУГИЙ.

ПЕРЕКЛАДИ. СТАТТІ. ЛИСТИ

Видання підготувала *Елеонора Соловей*

Редактори *Степан Захаркін, Антон Смоляр*
Художник *Гліб Нечаєв*
Технічний редактор *Майя Притикіна*
Коректори *Світлана Гайдук, Ірина Гонсалес*
Оригінал-макет *Володимира Романишина*

Підписано до друку 26.08. 2004. Формат 70х100/16 зменшений.

Умовн. друк. арк. 38,4. Умовн. фарбо-відб. 39,6.

Обл.-вид. арк. 17,44. Зам. 4-1676.

СП «Часопис „Критика”». 01001 Київ-1, а/с 255.

Свідоцтво про реєстрацію КВ 2690 від 21.04.97.

Надруковано у ЗАТ «ВІПОЛ».
03151 Київ-151, вул. Волинська, 60.

Свідзінський В. Є.
С 24 Твори: У 2 т. / Вид. підготувала Елеонора Соловей. — К.: Критика, 2004. — (Відкритий архів).
Т. 2. Переклади. Статті. Листи. — 512 с.; фронтиспіс.

ISBN 966-7679-51-9

ISBN 966-7679-53-5 (том 2)

Найповніше на сьогодні видання творчої спадщини класика української літератури ХХ ст. Володимира Свідзінського (1885–1941) вміщує його ліричні поезії, поеми, казки, жарти та експромти, поетичні переклади, статті та листи. Частина художніх творів, перекладів та епістолярію митця друкується вперше. Важливими компонентами зібрання творів є ґрунтовна стаття Елеонори Соловей про життя і творчість Володимира Свідзінського та докладні коментарі, які містять цінні матеріали для глибшого розуміння текстів письменника і їхніх літературних та позалітературних контекстів.

КРИТИКА